

Kurt LEWIN

Lauko teorija socialiniuose moksluose

Rinktiniai teoriniai straipsniai

ALK

Kurt Lewin
(1890–1947)

KURT LEWIN

LAUKO TEORIJA SOCIALINIUOSE MOKSLUOSE

RINKTINIAI
TEORINIAI STRAIPSNIAI

VU Specialiosios psichologijos laboratorija
Vilnius
2007

UDK 159.92
Le379

Versta iš
Lewin, Kurt
Field Theory in Social Science
Harper & Row, Publishers, Inc., 1951

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas
Knygos leidimą rėmė VU Specialiosios psichologijos laboratorija

Iš anglų kalbos vertė *Ugnė Lembutytė*
Mokslinis redaktorius *Remigijus Bliumas*
Kalbos redaktorė *Jolanta Storpirštienė*
Korektorė *Dalia Gabrytė*
Maketavo *Vida Vaidakavičienė*

Nors knygos originalas išleistas 1951 m., net ir didelėmis pastangomis nepavyko rasti jau nebeegzistuojančios leidyklos Harper & Row teisių perėmėjo. Todėl VU Specialiosios psichologijos laboratorija įsipareigoja apmokėti leidimą spausdinti, kai tik pavyks surasti šios knygos teisių turėtoją.

ISBN 978-9955-636-05-2

Turinys

Pratarmė

Kai bus rašoma XX amžiaus minties istorija, Kurt Lewin, be abejonės, bus laikomas vienu iš nedaugelio žmonių, kurio darbas iš esmės pakeitė socialinio mokslo tėkmę kritiškiausiu raidos laikotarpiu. Per jo profesinį gyvenimą, trukusį tik apie 30 metų, socialiniai mokslai plėtojosi nuo spekuliatyvios sistemos sukūrimo stadijos, įveikė perdėto empirizmo etapą, kai faktai buvo renkami dėl jų vidinio įdomumo, ir pasiekė brandesnės raidos stadiją, kai duomenys jau renkami atsižvelgiant į reikšmę sisteminėms teorijoms. Nors socialiniai mokslai dar tik įžengė į šį, trečiąjį, etapą, Lewino darbas itin pagreitino jų raidos tempą. Lewin pirmiausia buvo psichologas ir esminis jo indėlis priklauso šiai sričiai, tačiau mokslininko darbo įtaka toli peržengė tradicinės psichologijos ribas.

Viena tokios plačios įtakos priežasčių ta, kad didžioji jo darbo dalis skiriama pažinti metodologinėms ir konceptualioms prielaidoms, kurios padėtų plėtotis brandžiam žmogaus elgesio mokslui. Ankstyviausias Lewino darbas Berlyne buvo skirtas lyginamajai mokslo teorijai. Tai buvo sumanymas, kuris jam, jaunam žmogui, leido išsiaiškinti, kokios turi būti formalios išplėtoto visuomenės mokslo savybės. Paskui jis visą likusį gyvenimą sistemingai dirbo kurdamas tokį mokslą. Iš šio ankstyvojo rūpesčio būtinomis mokslinės pažangos sąlygomis išplaukęs kitas Lewino darbas, aprėpiantis platų savitų psichologijos ir sociologijos temų spektrą, turėjo atitinkamą linkmę ir akivaizdžią įtaką socialiniam mokslui apskritai.

Lewino įtaka socialiniam mokslui yra itin reikšminga, tačiau jo darbas gyvam esant niekada nebuvo visiškai sistemingai pateiktas prieinama forma vienoje vietoje. Dauguma anglakalbių socialinių mokslininkų jį žinojo iš darbų *Dinaminė asmenybės teorija* ir *Topologinės psichologijos dėsniai.* Nors šie veikalai puikiai pateikė pagrindinius jo darbų metmenis, jie tik netiesiogiai nurodo sistemingesnį raidos tipą, atsiskleidžiantį mažiau žinomose publikacijose: *Genezės sąvoka fizikoje, biologijoje ir raidos istorijoje, Sąvokinė psichologinių jėgų pateiktis ir matavimas,* keliuo-

se įvaduose bei prieduose prie daugelio jo bendradarbių publikacijų ir straipsnių, kurie išmėtyti įvairiuose žurnaluose. Be to, šiose plačiau žinomose dviejose knygose nėra nė vieno iš tų našaus darbo atvykus į Ameriką rezultatų. Dauguma ginčų dėl sistemingos Lewino pozicijos kilo dėl to, kad jo darbas buvo žinomas tik iš dalies.

Šioje knygoje surinkti kūriniai turėtų padėti aiškiau suprasti sistemingą Lewino indėlį į psichologijos ir sociologijos mokslus. Nors buvo parašyti per palyginti trumpą gyvenimo tarpsnį (apytiksliai per paskutinius dešimt metų), jie išsamiai ir nuostabiai atskleidžia mokslininko pagrindinį indėlį. Netgi tie, kurie jau susipažinę su kai kuriais skyriais, nustebs supratę, jog skaitant juos nuosekliai dar kartą patiriamos naujos įžvalgos ir giliau suprantama Lewino monumentalaus darbo reikšmė.

Šios knygos temą galima atskleisti išsamiu ir tiksliu atsakymu į klausimą: „Kas yra lauko teorija socialiniuose moksluose?“ Į šį klausimą glaustas atsakymas pateikiamas III skyriuje: „Lauko teoriją turbūt geriausia apibūdinti kaip metodą: būtent priežastinių ryšių analizės mokslinių konstruktų kūrimo metodą“ (p. 63). Vis dėlto atsakymas į šį klausimą svarstomas visoje knygoje, pasitelkiant daugelį įvairių būdų, su konkrečiais įvairių sričių pavyzdžiais. Kalbama apie tai, ką daro lauko teoretikas ir kuo jis tiki. Aiškėja, jog lauko teorija veikiau yra požiūris į mokslinę užduotį, o ne duomenų srities teorija.

Tad platesne prasme Lewin šioje knygoje analizuoja pagrindines savybes, kurios apibūdina socialinio mokslininko našaus darbo metodus, kad ir kokia būtų jo teorinė orientacija. Kitaip tariant, jis aptaria daug esminių mokslinio metodo klausimų, su kuriais tenka susidurti visiems socialinių mokslų atstovams, ir siūlo sprendimus, besiremiančius ne tiek absoliučiu požiūriu „teisinga ar neteisinga“, kiek tuo, kas paskatintų mokslininką būti našesnį. Lewin tvirtai tiki, jog mokslas – tai nenutrūkstanti kūryba, kai žengiama į priekį sėkmingai artėjant „prie tiesos“ ir nuolat nukrypstant į nežinomybę. Tai, jog toks produktyvus mokslininkas turi rūpintis mokslinio našumo klausimais, yra ne vien sutapimas. Taip pat svarbu, kad nors Lewino asmeninę patirtį labai aiškiai dramatizavo politinė ir socialinė įtaka moksliniam našumui, jis jau-

tėsi priverstas maldauti, kad būtų pripažintos plintančios įtakos našumui, kylančios iš paties mokslininko įsitikinimų, susijusių su mokslo filosofija. Jis aiškiai matė, kad net labiausiai į empiriką linkęs mokslininkas negali apsieiti be metafizinių ir epistemologinių hipotezių ir kad tos hipotezės neišvengiamai kuria jo vartojamų aprašomųjų sąvokų prigimtį ir būdą, kuriuo jis renka duomenis.

Nors šios knygos straipsniai kliudo daug temų, visi svarstymai remiasi tam tikrais dėsniais, kartais gana eksplicitiškai, o kartais mažiau akivaizdžiai. Gali būti naudinga trumpai patyrinėti, kaip Lewin nagrinėja šias tris labiau pamatines išdavas. Pirmoji atskleidžia konstruktų esmę socialiniuose moksluose ir konceptualizacijos procesą. Antroji siejasi su esminės „lauko" sąvokos apibrėžimu. Trečioji atveria strategijos klausimus, susijusius su reikiama pusiausvyra tarp griežtų, formalių sistemų kūrimo ir mažiau tikslių, populiaresnių sąvokų vartojimo bet kurioje mokslo raidos stadijoje.

KONSTRUKTŲ VIETA SOCIALINIUOSE MOKSLUOSE

Lewinui mokslininko darbo esmę sudaro deramas perėjimas nuo reiškinių prie sąvokų. Jis įsitikinęs, jog šis *konceptualizacijos* procesas apima kai kuriuos mokslininkui kylančius lemiamus uždavinius. Norėdamas išplėtoti patenkinamą sąvokų sistemą, mokslininkas turi ypač rūpestingai rinktis būdą, kuriuo plėtoja sąvokas. Prieš sistemai tampant visiškai naudingai, jos sąvokas reikia apibrėžti tokiu būdu, kad jos: 1) leistų analizuoti tiek „kokybinius", tiek „kiekybinius" reiškinio aspektus vienoje sistemoje; 2) tinkamai pateiktų reiškinio sąlygines-genetines (arba priežastines) savybes; 3) palengvintų šių savybių matavimą (arba operacionalų apibrėžimą); 4) leistų tiek apibendrinti iki universalių dėsnių, tiek konkrečiai nagrinėti atskirą atvejį.

Kaip galima sukurti tokias veiksmingas sąvokas? Lewin kaip orientyrą atrado „konstravimo metodą", kuris anksčiau buvo išplėtotas matematikoje.

Nagrinėti kokybiškai skirtingus geometrinius visetus (tokius kaip apskritimas, kvadratas, parabolė) kaip tam tikrų „konstrukcijos dėme-

nų" (tokių kaip taškų ir poslinkių) tam tikro derinio produktą dar nuo senovės graikų laikų buvo šio metodo paslaptis. Kartais jis vadintas „genetinio apibrėžimo" metodu. Jis tuo pat metu gali susieti ir atskirti; jis nesumenkina kokybinių skirtumų ir vis tiek atveria jų santykį bendriems kiekybiniams kintamiesiems. E. Cassirer parodė, kaip tas pats metodas sėkmingai taikomas empiriniuose moksluose, kur „konstrukcijos dėmenys" yra matematiškai aprašyti empiriniai objektai (pavyzdžiui, jėgos, jonai, atomai) (II skyrius, p. 49).

Psichologijoje ir socialiniuose moksluose būtina panašiai išplėtoti atitinkamus „konstrukcijos dėmenis" bei šių dėmenų jungimo į sąvokų sistemą būdus. Antrame skyriuje Lewin įžvalgiai svarsto šio proceso klausimus. Tiems, kurie dirba plėtodami sąvokų sistemą, šiame skyriuje ypač naudinga konstruktų *konceptualių matmenų* aptartis, nes būtent konstrukto matmens ypatybė lemia, kaip jį galima sujungti su kitais konstruktais ir išmatuoti. Šio svarstymo reikšmę ir praktinę vertę dar turės iki galo įvertinti dauguma socialinių mokslų teoretikų.

Ši konceptualizacijos esmės analizė, nors labai abstrakti, yra svarbi norint suprasti Lewino darbą, nes reikšmingiausia jo mokslinio indėlio dalis yra būtent konkretus šių dėsnių taikymas. Daugumos jo puikiausių darbų esmė – konceptuali reiškinio, kuris anksčiau turėjo tik populiarius apibūdinimus, „prigimties" analizė. Ne sykį Lewin ima kurią nors populiarią sąvoką, pavyzdžiui, „konfliktas", „frustracija" ar „mokymasis", ir ją paverčia objektu konceptualios analizės, kurią sudaro sąvokos konstrukcijos dėmenų aiškinimasis. Šiuos atskleidus, reiškiniai, kurie ilgą laiką buvo vertinami kaip neprieinami moksliniam tyrinėjimui, tapo vaisingomis eksperimentinio tyrimo temomis. Ir, kaip nurodo Lewin IX skyriuje, netgi „tikrovė", kurią mokslininkai jiems priskyrė, dėl sėkmingos konceptualios jų esmės analizės pasikeitė. Tokio proceso pavyzdžiai kartojasi visoje šioje knygoje, tačiau ypač pažymėtini yra „ketinimo" (I skyrius), „frustracijos" (II skyrius), „mokymosi" (IV skyrius), „regresijos" (V skyrius), „paauglystės" (VI skyrius), „pasipriešinimo kitimui" (IX skyrius) tyrinėjimai ir klasikinė „konflikto" analizė (atliekama X skyriuje).

„LAUKO" APIBRĖŽIMAS

Pati svarbiausia Lewino sąvoka, be abejonės, yra „laukas". Visas elgesys (tai gali būti veiksmas, mąstymas, troškimas, siekis, vertinimas, laimėjimas ir t. t.) aiškinamas kaip tam tikros lauko būsenos pokytis tam tikru laiku $\left(\frac{dx}{dt}\right)$. Nagrinėjant individualiąją psichologiją, laukas, su kuriuo mokslininkas susiduria, yra individo „gyvenimo erdvė". Šią gyvenimo erdvę sudaro asmuo ir jam egzistuojanti psichologinė aplinka. Nagrinėjant grupinę psichologiją arba sociologiją, siūloma panaši apybrėža. Galima kalbėti apie lauką, kuriame egzistuoja grupė ar institucija, visiškai ta pačia prasme kaip ir apie individualią gyvenimo erdvę individualiojoje psichologijoje. Taigi grupės gyvenimo erdvę sudaro grupė ir jai egzistuojanti aplinka. Mokslininko užduotis – sukurti tinkamus konstruktus, stebėjimo ir matavimo metodus, kad būtų galima apibūdinti bet kurios konkrečios gyvenimo erdvės savybes bet kuriuo konkrečiu metu ir pateikti dėsnius, aprašančius šių savybių pokyčius.

Atliekant šią užduotį būtina konkrečiai apibrėžti, kuriuos dalykus reikia įtraukti į bet kurios gyvenimo erdvės bet kuriuo konkrečiu metu pateiktį. Šis uždavinys tolygus uždaviniui nustatyti kriterijus, kurie padėtų reiškiniui priskirti mokslinį „egzistavimą" bei „tikrovę". Jis taip pat glaudžiai susijęs su konkretaus mokslo ribų nustatymo uždaviniu, nes iškelia tokius klausimus: kas yra psichologinis faktas? kas yra ekonominis faktas? kas yra politinis faktas? ir t. t. Apibrėžiamą konkretų lauką ar gyvenimo erdvę taip pat svarbu apibūdinti taip, kad jų dalių tarpusavio priklausomybę būtų galima patenkinamai tyrinėti. Galiausiai esama uždavinio nustatyti lauko vietą ir buvimą laiko atžvilgiu.

Egzistavimas. Gyvenimo erdvė apibrėžiama taip, kad bet kuriuo konkrečiu metu apimtų visus egzistuojančius faktus ir neapimtų tų, kurie *tiriamam individui ar grupei* neegzistuoja. „Egzistavimui individui ar grupei" suteiktas pragmatiškas apibrėžimas. Lewin buvo linkęs egzistavimą priskirti bet kam, kas turi pademonstruojamus padarinius. Individualiojoje psichologijoje aplinka ir asmuo, kaip sąmoningai asmens su-

vokiami, paprastai įtraukiami į gyvenimo erdvę. Tačiau papildomai įtraukiamos ir nesąmoningos būsenos tiek, kiek mokslininkas tiesiogiai stebėdamas ar darydamas išvadą gali nustatyti, kad jos turi padarinių. Įdomu pažymėti, jog dauguma didžiųjų psichologijos „atradimų“ iš esmės tėra atskleidimas, kad gyvenimo erdvėje yra tos įtakos, kurių anksčiau nebuvo paisoma. Puikus pavyzdys būtų S. Freudo pasąmonės įtakų „atradimas“.*

Trečiame, aštuntame ir vienuoliktame skyriuose Lewin nuodugniai aptaria, kas turėtų būti įtraukiama į individo gyvenimo erdvę. Jis nurodo, kad ganėtinai lengva apsispręsti ir įtraukti daug dalykų, tokių kaip poreikiai, tikslai, kognityvi struktūra ir pan., ir neįtraukti daug kitų, tokių kaip fiziniai ir socialiniai įvykiai, vykstantys tam tikru nuotoliu ir neturintys tiesioginio poveikio individui. Vis dėlto yra sandūros zona įvykių ir procesų, kurie dažnai vertinami kaip fiziniai, ekonominiai, politiniai, teisiniai ir kt., turintys tiesioginį poveikį individo elgesiui. Tokius įvykius ir procesus dera įtraukti į individo gyvenimo erdvę. Dideli Lewino nuopelnai susiję su žmogaus elgesio supratimu – mokslininkas atskleidė, kad vis platesnė determinantų sritis turi būti vertinama kaip dalis vieno, tarpusavyje susijusio lauko ir kad reiškiniai, kurie tradiciškai priskiriami pavienėms „disciplinoms“, turi būti vertinami kaip viena susieta konstruktų sistema. Kelis paskutinius gyvenimo mėnesius Lewin pradėjo peržiūrinėti savo motyvacijos koncepciją, ketindamas mažiau pabrėžti „poreikius“ ir labiau – tokius determinantus kaip grupės narystė, asmeniniai gebėjimai, ekonominiai ir politiniai ištekliai, visuomeniniai kanalai ir kitos įtakos, paprastai neįtraukiamos į psichologines motyvacijos teorijas.

Tarpusavio priklausomybė. Pamatinis lauko teorijos teiginys, – ir tai ją glaudžiai sieja su geštaltpsichologija, – jog įvairios konkrečios gyvenimo erdvės dalys tam tikru mastu yra susijusios. Gali būti, kad nėra nieko, konkrečioje gyvenimo erdvėje atitinkančio egzistavimo kriterijų, kas gali būti visiškai nepriklausoma nuo visa kita toje pačioje gyvenimo erdvėje. Ši dalių sąsaja sukelia daug savitų tiek tyrimo metodų, tiek konceptualizacijos sunkumų. Abiejų tipų klausimai Lewiną itin domino. Šios knygos *Priede* pateikiamas nuodugnus „sąsajos“ są-

vokos nagrinėjimas formalia matematine kalba. Lewin tvirtai tikėjo, jog susijusių faktų grupę galima tinkamai traktuoti konceptualiai tik remiantis matematine erdvės sąvoka ir dinaminėmis įtampos bei jėgos sąvokomis. Šios mintys tam tikru mastu atskleidžiamos beveik kiekviename šios knygos skyriuje. Metodologinės gyvenimo erdvės dalių sąsajų pasekmės smulkiai aiškinamos III skyriuje (aptariant stebimo vieneto dydžio ir laiko vieneto trukmės sąsają), VII skyriuje (nagrinėjant visuomeninių įvykių stebėjimo ir analizės klausimus) bei X skyriuje (smulkiai aprašant daug reiškinių, kuriuos derėtų vertinti kaip susietos visybės ypatybes).

Dabartiškumas. Lewino tvirtinimas, kad vieninteliai elgesio determinantai konkrečiu metu drauge yra ir lauko savybės, sukėlė daugiau ginčų, kaip nė vienas kitas jo sisteminis dėsnis. Šis dėsnis teigia, jog gyvenimo erdvė tarpsta laike, ją keičia įvykiai ir ji yra istorijos produktas, bet tik dabarties sistema gali daryti įtaką bet kuriuo metu. Priežastingumo dabartiškumo dėsnis daugumai atrodė lyg puolimas psichoanalizės teorijos, kuri teigia ypatingą ankstyvosios vaikystės reikšmę vėlesnei asmenybės raidai ir neigia mokymosi veiksmingumą. Iš tiesų omenyje turėta ne tai. Svarstymas III skyriuje parodo, jog esminis klausimas sudarytas iš dviejų: vienas – griežtų sąvokų laikymasis, kitas – tinkamų tyrimo metodų kūrimas. Penktame skyriuje aptariant regresiją puikiai parodoma, kokių laimėjimų galima pasiekti griežtai laikantis sąvokų laiko matmens atžvilgiu. Šios analizės rezultatas – naudinga skirtis tarp regresijos ir retrogresijos. Metodologinės dabartiškumo dėsnio pasekmės akivaizdžios abstrakčiai svarstant anamnezę kaip metodą individo dabarties būsenai nustatyti (III skyrius) ir nuodugniau nagrinėjant grupės kultūros ir istorijos tyrimo atlikimo klausimus (VII skyrius).

FORMALIZACIJA IR PAŽANGA

Ypatingas dėmesys, kurį Lewin skiria formalioms mokslinių konstruktų ypatybėms, ir jo atkaklumas teigiant, kad žmogaus elgesio determinantai gali būti išreikšti griežta matematikos kalba, lėmė, jog kai kurie per-

vertino ir neteisingai interpretavo reikšmę, kurią jis suteikė formalizacijai socialiniuose moksluose. Tiesa, didžiulę energiją jis skyrė tokiam darbui kaip „hodologinės“ erdvės kūrimas (pateikiamas knygoje *Sąvokinė psichologinių jėgų pateiktis ir matavimas*) ir matematinė diferencijuotų visybių traktuotė (pateikiama šios knygos *Priede*). Tiesa ir tai, kad jis manė, jog šios darbo dalys turės didesnę išliekamąją vertę nei kiti, labiau empiriniai tyrimai. Vis dėlto pamatinė Lewino nuostata į mokslą buvo praktinė, sklidina blaivaus proto, ir jis baiminosi, kad žavėjimasis formaliomis sistemomis gali paversti empiriškai aprašomąsias teorijas paprasčiausiu tuščiažodžiavimu.

Pirmame skyriuje, kur Lewin aptaria formalizacijos vietą mokslo pažangoje, aiškiausiai atsiskleidžia žmogus, kuris savo darbo esmę regi tame, kad žengtų kitą žingsnį moksle spręsdamas gamtos pateikiamas dėliones. Jo mokslinio sumanymo gretinimas su „greitkelio ir supergreitkelio“ tiesimu per neįsisavintą žemyną yra nepaprastai įtikinamas, nes itin akivaizdu, kad tai parašė statybininkas mokovas, kuris išmėgino visas įmanomas statybos priemones ir todėl žino kiekvienos jų vertę ir funkciją. Lewin pabrėžia, kad per anksti atlikę formalizaciją ir matematizaciją sukursime loginį supergreitkelį, kuris pasirodys „aklinas ir niekur nevedantis“. Esminė prityrusio ir našaus mokslininko išmintis atsiskleidžia trumpame tvirtinime: „Susižavėjimas Teorija? Taip! Psichologija gali daug kuo iš to pasinaudoti. Vis dėlto sukursime tik tuščią formalizmą, jeigu pamiršime, kad matematizuojama ir formalizuojama turi būti tiek, kiek tiriama medžiaga tuo metu yra tam pribrendusi“ (I skyrius, p. 20).

Lewin tvirtina, kad nuoseklus artėjimo metodas yra raktas į mokslinį našumą. Jis retai duodavo patarimų studentams, tačiau niekada nedvejodavo patarti jaunam tyrėjui: „Tirdami kelkite tik tuos klausimus, į kuriuos galite atsakyti metodais, kuriuos gebate naudoti. Jeigu negalite išmokti nepaisyti klausimų, į kuriuos nesate pasirengę konkrečiai atsakyti, neatsakysite nė į vieną.“

Kaip šios nuostatos rezultatas buvo įvestos „pusiau populiarios“ sąvokos, kurios ženklino tik nedidelius žingsnius griežtos konceptualizacijos link, tačiau įkvėpė daugelį tyrimų. Jų pavyzdžiai yra „aspiracijos lygmens“,

„grupinio sprendimo“ ir „sargo“ sąvokos. Kitus panašius terminus Lewin pasiskolino iš S. Freudo (greta kitų) ir toliau tobulino juos iki didesnio tikslumo. Tokie pavyzdžiai yra pakeitimo, konflikto ir regresijos traktuotė.

Tie, kurie glaudžiai bendradarbiavo su Lewinu, nuolat stebėdavosi, kaip lengvai ir savaimingai jis pereina nuo to, kas praktiška, empiriška ir intuityvu, prie to, kas abstraktu, griežta ir formalu. Aiškiai prisimenu pokalbį prieš pat jo mirtį, kai svarstėme techninius interviu sudarymo klausimus tiriamajam tarpgrupinių santykių projektui. Staiga, nebaigęs klausimo, jis nutilo ir su dideliu entuziazmu tarė: „Kitais metais mes tikrai pajėgsime išmatuoti psichologines jėgas.“ Jis visada siekė griežtumo ir tikslumo, nuolat vartojo esamus formalius konstruktus, tačiau neleido, kad formalizacija taptų savaimiu tikslu.

Daugelis pažinojusiųjų Kurtą Lewiną klausė, kiek jo nepaprastas našumas kilo iš jo teorijų bei įsitikinimų, o kiek tai buvo ypatingo jautrumo ir klinikinės įžvalgos rezultatas. Neįmanoma paneigti, kad jis pasižymėjo nepaprastu jautrumu. Neabejotina ir tai, kad šilta ir imli Lewino asmenybė lėmė našumą. Tai, kad jis neįprastai našus, nes rimtai ėmėsi ir nuosekliai laikėsi mokslinio mąstymo ir metodologijos dėsnių, kuriuos pats gynė skelbiamose šioje knygoje publikacijose, vis dėlto yra mano paties išvada, grįsta daugeliu glaudaus bendradarbiavimo metų.

Pamatinė Kurto Lewino nuostata mokslo kūrimo atžvilgiu galbūt geriausiai atsiskleidžia ištraukoje, kur jis aprašo Ernsto Cassirerio darbą, – žmogaus, kuriam jautėsi intelektualiai itin dėkingas.

> Jis atskleidžia pamatinį mokslo pobūdį kaip amžiną pastangą įveikti tai, kas tam tikru konkrečiu metu vertinama kaip moksliškai prieinama. Siekdamas įveikti tam tikro žinių lygmens ribas, paprastai tyrinėtojas turi sugriauti metodologinius tabu, kurie kaip „nemoksliškus“ ar „nelogiškus“ vertina tuos pačius metodus ar sąvokas, kurie vėliau pasirodo esantys pamatiniai tolesnei didžiulei pažangai.[1]

D. C.

---

[1] Kurt Lewin: Cassirer's Philosophy of Science and the Social Sciences, in Paul Arthur Schilpp (Ed.): *The Philosophy of Ernst Cassirer*, p. 275. Evanston, III.: Library of Living Philosophers, 1949.

Įvadas

Tai antrasis iš dviejų Kurto Lewino rinktinių raštų tomų, skirtų tam, kad vienoje vietoje patogiai galėtume skaityti straipsnius, kuriuos jis paskelbė per penkiolika Jungtinėse Amerikos Valstijose pragyventų metų. Du tomai yra labai susijusios viso Lewino darbo dalys ir vis dėlto skiriasi svarbiausiais bruožais. Pirmasis, *Socialinių konfliktų sprendimas*, yra skirtas praktiniams visuomenės klausimams, o šis, antrasis, tomas nagrinėja daugiau teorines temas. Pirmajame tome pabrėžiama tai, kaip sukurti geresnį pasaulį, o šiame tome tyrinėjamas mokslininkas, mėginantis sukurti mokslinę sistemą žmogui ir visuomenei pažinti. Čia pateikiamuose straipsniuose dar tiksliau aptariami darbiniai socialinių mokslų tyrinėtojo klausimai. Jo konceptualūs ir metodologiniai įrankiai yra šio tyrimo objektas.

Šis tomas ganėtinai paprastai dalijasi į tris svarbesnes dalis. Pirmieji trys skyriai kartu su *Priedu* tyrinėja keletą pamatinių mokslo filosofijos klausimų. Jie nurodo tam tikrus pagrindinius dėsnius, kurie padeda iš esmės suprasti, kodėl kituose skyriuose konkretesni klausimai nagrinėjami būtent taip ir ne kitaip. Kiti šeši skyriai dera su šiais dėsniais ir atskleidžia jų taikymą mokymosi, raidos ir regresijos, socialinės psichologijos bei grupės dinamikos, taip pat konkrečių kultūrinės antropologijos, sociologijos bei ekonomikos klausimų tyrimui. Paskutinis skyrius sudaro puikią, nors ir trumpą santrauką pagrindinių teorinių ir nepriklausomų duomenų, gautų atliekant tyrimą, kuriam tiesiogiai vadovavo K. Lewin.

Šie du tomai greta *Dinaminės asmenybės teorijos*, *Topologinės psichologijos dėsnių* ir *Sąvokinės psichologinių jėgų pateikties ir matavimo* angliškai skaitančiam žmogui suteikia puikią galimybę susipažinti su pagrindiniais Kurto Lewino darbais. Vis dėlto neišversti keli svarbūs tyrinėjimai, kurie išleisti vokiečių kalba, ir belieka tikėtis, kad jie netrukus taps prieinami. Iš tiesų didžioji dalis mokslininko darbų tebėra išbarstyti dau-

gelyje žurnalų ir monografijų; čia jo studentai ir kolegos publikuodavo tyrinėjimus, kuriuose Lewino įnašas akivaizdus. Lewino kuklus reikalavimas, kad jo neminėtų kaip bendraautoriaus tose publikacijose, lėmė, kad jo vaidmuo daugelyje šių tyrimų atskleistas nepakankamai. Tiems, kurie norėtų studijuoti visą Lewino palikimą, rekomenduojame bibliografines nuorodas skyrių pabaigoje (ypač X skyriuje), didelę grupę tyrimų, kuriuos jis redagavo žurnalui *Psychologische Forschung*, ir seriją monografijų *Topologinės ir vektorinės psichologijos tyrinėjimai*, įtrauktų į *University of Iowa Studies in Child Welfare.*

Redaguoti šį tomą buvo malonu. Reta intelektinė patirtis – atrasti esminį susietumą, būdingą įvairiems čia surinktiems straipsniams. Tiesiog užimdavo kvapą pamačius sistemingą ir tarpusavyje susijusią visumą, kuri atsiskleidė tiesiog sujungus seniai žinomas publikacijas, anksčiau neskaitytas tiesiogine seka. Kai kuriuos straipsnius buvo galima palikti redaktoriaus netaisytus. Vienur kitur reikėjo išbraukti pasikartojimus ir įdėti tam tikrus tarpinius skirsnius, bet medžiaga buvo parašyta taip, lyg būtų skiriama publikuoti atskira knyga. Forma kiek labiau pakeista II, VII ir VIII skyrių. Septintame skyriuje „Socialinės psichologijos tyrimo problemos“ skelbiamos ištraukos iš Lewino, kaip Socialinių klausimų psichologinių tyrimų draugijos prezidento, pranešimo ir skirsnis iš straipsnio „Konstruktai psichologijoje ir psichologinėje ekologijoje“ (jo pagrindinė dalis pateikiama kaip II skyrius). Aštuntame skyriuje „Psichologinė ekologija“ skelbiama Lewino socialinių kanalų teorija. Kadangi jis plėtojo šią teoriją trijose skirtingose vietose, redagavimo užduotis buvo iš šių šaltinių padaryti vieną užbaigtą šios teorijos dėstymą. Paaiškėjo, jog įmanu išgauti nuoseklią pateiktį iš daug ilgesnės traktuotės „Jėgos, slypinčios už mitybos įpročių, ir keitimo metodai“. Taip pat įtraukti kai kurie trumpi skirsniai iš „Konstruktai psichologijoje ir psichologinėje ekologijoje“ bei „Grupinės dinamikos ribos, II“. (Konkretesnės šių šaltinių nuorodos pateikiamos toliau.)

Esame labai dėkingi pirminių straipsnių leidėjams už galimybę juos čia skelbti. Toliau vardijami kiekvieno straipsnio pirminiai šaltiniai.

I skyrius. Formalization and progress in psychology, *University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1940, *16*, No. 3, 9–42. Spausdinama Ajovos valstijos vaikų gerovės centro leidimu.

II skyrius. Constructs in psychology and psychological ecology, *University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1944, *20*, 1–29. Spausdinama Ajovos valstijos vaikų gerovės centro leidimu.

III skyrius. Defining the "field at a given time", *Psychological Review*, 1943, *50*, 292–310. Spausdinama *Psychological Review* ir JAV psichologų asociacijos leidimu.

IV skyrius. Field theory of learning, *Yearbook of the National Society for the Study of Education*, 1942, *41*, part II, 215–242. Spausdinama šios draugijos leidimu.

V skyrius. Regression, Retrogression, and Development (I skyrius), *Frustration and Regression* by Roger Barker, Tamara Dembo, and Kurt Lewin. *University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1941, *18*, No. 1, 1–43. Spausdinama Ajovos valstijos vaikų gerovės centro leidimu. Bendraautoriai pranešė redaktoriui, kad dr. Lewin buvo šio skyriaus ir priedo bendraautoris.

VI skyrius. Field theory and experiment in social psychology: concepts and methods, *American Journal of Sociology*, 1939, *44*, 868–897. Spaudinama Čikagos universiteto leidyklos leidimu.

VII skyrius. Psychology and the process of group living, *Journal of Social Psychology*, 1943, *17*, 113–131. Spausdinama turint šio žurnalo leidyklos leidimą. Constructs in psychology and psychological ecology, *University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1944, *20*, 23–27. Spausdinama Ajovos valstijos vaikų gerovės centro leidimu.

VIII skyrius. Forces behind food habits and methods of change, *Bulletin of the National Research Council*, 1943, *108*, 35–65. Spausdinama turint Nacionalinės tyrimų tarybos leidimą. Constructs in psychology and psychological ecology, *University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1944, *20*, 17–20. Spausdinama Ajovos valstijos vaikų gerovės centro leidimu. Frontiers in group dynamics, II, *Human Relations*, 1947, *1*, 143–153. Spausdinama *Human Relations* leidimu.

IX skyrius. Frontiers in group dynamics, *Human Relations*, 1947, *1*, 2–38. Spausdinama *Human Relations* leidimu.

X skyrius. Behavior and development as a function of the total situation. Spausdinama *Manual of Child Psychology*, by L. Carmichael (published by John Wiley & Sons, Inc., copyright 1946) leidimu.

Priedas. Analysis of the concepts whole, differentiation, and unity, *University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1941, *18*, No. 1, 226–261. Spausdinama Ajovos valstijos vaikų gerovės centro leidimu.

Reiškiu didžiulę padėką dr. Albertui Pepitone'ui, kuris suteikė neįkainojamą pagalbą visais šios knygos redagavimo tarpsniais.

DORWIN CARTWRIGHT

Ann Arboras, Mičiganas
1950 m. birželio 15 d.

I

Psichologijos formalizacija ir pažanga (1940)

1

Pastaraisiais metais amerikiečių psichologijos nuostata smarkiai pasikeitė. Trečiajame dešimtmetyje ir ketvirtojo dešimtmečio pradžioje dauguma psichologų apskritai buvo gana priešiški teorijos atžvilgiu. Vadovaudamiesi naiviu metafiziniu įsitikinimu jie buvo linkę manyti, kad „faktų atradimas" yra vienintelis „mokslinės" psichologijos uždavinys, ir buvo ypač skeptiški psichologinių dėsnių idėjai poreikių, valios ir emocijų srityse, t. y. kitose srityse nei suvokimas ir atmintis.

Šiandien iš dalies keleto psichologų (ypač E. Tolmano ir C. Hullo – gyvūnų psichologijoje) pastangomis itin susidomėta psichologijos teorija. Poreikis glaudžiau sieti įvairias psichologijos šakas reikalauja priemonių, leidžiančių geriau integruoti. Sprendžiant praktines psichinės higienos ir pedagogikos užduotis, reikia konceptualių priemonių, kurios padeda numatyti. Nė vieno iš šių reikalavimų neįmanoma įvykdyti be teorijos.

Vis dėlto, regis, būtina nurodyti kai kuriuos teorizavimo pavojus. Susižavėjimas Teorija? Taip! Psichologija gali daug kuo iš to pasinaudoti. Vis dėlto sukursime tik tuščią formalizmą, jeigu pamiršime, kad matematizuojama ir formalizuojama turi būti tiek, kiek tiriama medžiaga tuo metu yra tam pribrendusi.

Žvelgiant filosofiškai atrodo, jog egzistuoja pasirinkimas „arba–arba": jeigu moksliniai „faktai", ypač – vadinamieji dinaminiai faktai, nėra tik „duomenys", bet glaudžiai susipynę su teorinėmis hipotezėmis, atrodo, nėra kito pasirinkimo, kaip tik kiekvieną psichologijos teiginį pagrįsti teorinėmis hipotezėmis.

Psichologas, kaip mokslininkas empirikas, šią situaciją mato kiek kitaip. Jis atsiduria turtingos ir neaprėpiamos žemės viduryje, kur pilna keistų įvykių: ten besižudantys žmonės; žaidžiantis vaikas; sudedantis lūpas ir mėginantis ištarti pirmąjį žodį vaikas; įsimylėjęs ir patekęs į sunkią padėtį asmuo, nenorintis ar negalintis rasti išeities; čia yra mistinė būsena, vadinama hipnoze, kai vieno asmens valia tarsi gali vadovauti kitam asmeniui; čia yra aukštesnių ir sudėtingesnių tikslų siekis; ištikimybė grupei; svajonės; planavimas; pasaulio tyrinėjimas; ir šitaip be galo. Tai – neaprėpiamas žemynas, kupinas žavesio, galios ir tokių žemės plotų, į kuriuos dar niekas nebuvo įkėlęs kojos.

Psichologija stengiasi užkariauti šį žemyną, išsiaiškinti, kur slypi jo turtai, ištirti jo pavojingas vietas, įvaldyti milžiniškas jėgas ir panaudoti energiją.

Kaip šį tikslą galima pasiekti? Iš pradžių tuo metu, kurį galima pavadinti „spekuliatyvia epocha", buvo mėginama kastis gilyn į žemę. Teigta, jog po žeme esti kažkas ypatinga, tarsi slaptas energijos šaltinis. Jis buvo pavadintas „asociacija". Nauji tyrinėtojai iškasė šachtas kiek kitose vietose. Jie atrado kai ką kita ir šitai pavadino „instinktu". Trečioji tyrinėtojų grupė pranešė apie dar kitą visetą – „libido". Ir visi tvirtino atradę *tą* pagrindą, ant kurio laikosi žemė. Iki tol psichologai jau šiek tiek pavargo nuo įvairių ieškojimų. Paaiškėjo, jog šis žemynas buvo daug didesnis, nei manyta iš pradžių. Galbūt jame buvo daugiau nei vienas energijos šaltinis. Visas gelmių zondavimo procesas ėmė vis labiau kelti įtarimą, ypač dėl to, kad nė vienas tyrėjas negalėdavo savo radinių iškelti į paviršių, kad būtų įmanu apžiūrėti juos dienos šviesoje. Kaipgi buvo galima įrodyti tikrą ryšį tarp įsivaizduojamai po žeme esančių visetų ir to, kas vyko paviršiuje? Ten, matomi kiekvieno akiai ir nekeliantys abejonių, atsivėrė įdomūs reiškiniai. Dabar psichologas leidosi į didelę kelionę žemyno paviršiumi, trokšdamas atrasti naujus reiškinius, tiksliai juos aprašyti, suskaičiuoti ir išmatuoti, užregistruoti jų kitimus.

Vis dėlto šis būdas apskritai taip pat netenkino. Galų gale tai, ką stebėjo psichologas, buvo žmonės. Vaikams reikėjo pagalbos ir ugdymo, nusikaltėliams – vadovavimo, sielvartaujantieji norėjo išgyti. Jų sielvarto

skaičiavimas, matavimas ir klasifikavimas ne itin padėjo. Akivaizdu, jog reikėjo eiti prie faktų „už", „po paviršiumi". Kaip to pasiekti, išvengiant spekuliatyviosios epochos klaidų? Tai – vyraujantis metodologinis psichologijos klausimas šiandien, „Galilėjaus laikotarpio" pradžioje.

Atsakymas yra apytikriai toks: norint tapti šio didžiulio mokslinio žemyno jėgų šeimininku, reikia atlikti ypatingą užduotį. Galutinis tikslas yra sukurti tokį greitkelių ir supergreitkelių tinklą, kad kiekvieną svarbų tašką būtų galima lengvai susieti su bet kuriuo kitu. Šis greitkelių tinklas turi būti pritaikytas prie šalies natūralios topografijos, atspindėti jos išteklių struktūrą ir padėtį.

Greitkelių sistemos statyba turės būti paremta hipotezėmis, tačiau negalima tikėtis, kad jos bus visiškai tikslios. Bandomojo gręžinio tiriant klodus rezultatai ne visada patikimi. Be to, užkariaujant naują žemyną, o tuo labiau naują mokslo sritį, iškyla ypatingas paradoksas. Norint atlikti tinkamus bandymus, reikia nugabenti tam tikrus įrenginius, o gabenti reikia maždaug tuo pačiu keliu, kurio tiesimą lėmė bandymų rezultatas. Kitaip tariant, norint sužinoti tai, ką nori sužinoti, šitai jau reikia vienokiu ar kitokiu būdu žinoti.

Ką mokslas turi daryti šiam paradoksui išspręsti? Jeigu jis išmintingas, pasitelkia tą patį būdą, kuris naudojamas sistemingai tyrinėjant naujos žemės išteklius: per nežinomybę praminami maži takeliai; matavimai atliekami paprastais ir primityviais instrumentais; daug kas paliekama hipotezėms ir intuicijos sėkmei. Pamažu tam tikri takeliai platėja; spėjimą ir sėkmę palengva keičia patirtis ir sistemingas tyrinėjimas sudėtingesniais instrumentais. Pagaliau nutiesiami greitkeliai, kuriais itin mechanizuotos logikos gerai parengtos transporto priemonės, greitos ir veiksmingos, gali pasiekti kiekvieną svarbų nuolatinio maršruto tašką.

Apskritai tikroji mokslo raida, regis, vyksta pagal šį bendrą modelį. Vis dėlto dažnai tas, kuris mano žinąs, kur glūdi svarbūs lobiai, mėgina tiesti supergreitkelį tiesiai į šį tašką, neatsižvelgdamas į natūralią šalies struktūrą. Į tokį kelio tiesimą įdedama daug entuziazmo ir darbo, tačiau po kurio laiko paaiškėja, jog šis supergreitkelis yra niekur nevedantis aklagatvis.

Psichologijoje formalizavimas ir matematizavimas, jeigu naudojami per anksti, gali mus nuvesti prie tokių loginių supergreitkelių tiesimo. Formalizavimo teks siekti, kad psichologija taptų priimtinu mokslu. Psichologija gali ir privalo dabar žengti tam tikrus žingsnius šia kryptimi. Vis dėlto daug žadanti pradžia ir augantis domesys tokiu sumanymu greitai virs nusivylimu, jeigu tam tikri pavojai, kylantys iš dalies dėl naujausių filosofijos ir logikos srovių, nebus atvirai aptarti ir jų išvengta.

Jaučiu, kad privalau iškelti šį klausimą, nes dvi mano knygos[1] nagrinėja konceptualias psichologijos priemones. Kai kurie kritikai, nesupratę, jog šios konceptualios priemonės buvo naudojamos keletą metų atliekant daugelį įvairių mokslo sričių tyrinėjimų, regis, padarė išvadą, kad aš labiausiai domiuosi psichologijos formalizavimu arba matematizavimu. Nieko klaidingesnio negali būti. Kaip psichologus, mus domina naujų žinių atradimas ir gilesnė psichologinių procesų įžvalga. Tai yra ir visada buvo pagrindinis dėsnis. Teorija, matematizavimas ir formalizavimas yra priemonės šiam tikslui. Jos vertingos psichologijai tik tiek, kiek padeda vaisingai pažangai tyrinėjant psichologijos objektą, ir jas, kaip ir visas kitas sudėtingas priemones, reikia taikyti tik tuomet ir tik ten, kur jos padeda, o ne trukdo pažangai.

II

Kai kurie besidomintys „griežtomis loginėmis išvadomis" psichologai kritikavo mūsų eksperimentinį darbą, nes jis nebuvo parašytas pagal planą: a) apibrėžimas, b) hipotezė, c) išvada. Kita vertus, T. French[2] rašo:

> Per penkiasdešimt metų [psichoanalizė] išplėtojo plačią mokslinių sąvokų sistemą, tačiau šios sąvokos augo žingsnis po žingsnio, kaip būtinas ir neišvengiamas produktas S. Freudo pastangų susigaudyti painiame chaose

---

[1] *Principles of Topological Psychology* (New York: McGraw-Hill Book Co., 1936); The conceptual representation and the measurement of psychological forces, *Contr. psychol. theor.*, 1938, *1*, No. 4, Duke University Press.

[2] Thomas M. French: A review of *A Dynamic Theory of Personality* and *The Principles of Topological Psychology*, by Kurt Lewin. In *Psychoanalytic Quarterly*, 1937, *6*, 122–128.

psichologinių faktų, kurių anksčiau niekas nepajėgė suprasti. Dėl artimo šių naujų sąvokų ir faktų ryšio viena sąvokų grupė buvo sukurta tam, kad paaiškintų vieną faktų grupę, o nauja problema kūrė visiškai naują sąvokų grupę... Kita vertus, topologinė psichologija pradeda nuo nuoseklios matematinės disciplinos, o paskui ieško faktų, kurie ją atitinka (p. 127).

Tarsi atsakydamas leisiu sau peržvelgti tikrąją istorinę raidą. Mano darbas psichologijoje prasidėjo asociacijoms ir *determinierende Tendenz** skirtais eksperimentais.[3] Ketinta ne kritikuoti asociacionizmą, o veikiau patobulinti N. Acho išplėtotus „valios stiprio" matavimus. Manau, kad tuo metu jo darbas teoriniu požiūriu buvo tiksliausias valios ir asociacijų srityje. Po trejų metų eksperimentų su šimtais beprasmių skiemenų serijų ir po tūkstančių reakcijos laiko matavimų (tuo metu reikėjo išmatuoti 1/1000 sekundės) įsitikinau, jog nėra prasmės mėginti pagerinti šio matavimo tikslumą. Visos pastangos rėmėsi klasikinio asociacijų dėsnio hipoteze, kaip ją išdėstė, pavyzdžiui, G. Müller. Vis dėlto, kitaip nei tikėjausi, eksperimentai galutinai įrodė, kad šios hipotezės reikia atsisakyti arba ją ryžtingai pakeisti. Buvo privalu išskirti du ganėtinai skirtingus įpročių tipus (asociacijas): „poreikių įpročius" (pavyzdžiui, alkoholizmą) ir „atlikimo įpročius" (pavyzdžiui, stumti svirtį aukštyn, o ne žemyn). Pirmasis tipas reiškia „įtampą" (energijos šaltinį), tokį poreikį kaip alkis, kurį reikia patenkinti arba tiesiogiai, arba pakeičiant. Kita vertus, atlikimo įprotis pats savaime nėra veiksmo šaltinis. Jis tapatus ribojančių jėgų, lemiančių tam tikrą kelią, modeliui. Atlikimo įprotis be poreikio ar antrinio poreikio* neskatina veiksmo.

Po pertrūkio dėl Pirmojo pasaulinio karo sistemingai mėginta patikrinti aiškią hipotezę, kylančią iš šios asociacijų dėsnio kritikos. Pirmas žingsnis – bandyti pasiekti tikslesnę konceptualią analizę. Dinaminiu požiūriu „asociacija" yra tarsi grandinės grandis, t. y. ribojančių jėgų modelis, neturintis vidinio polinkio sukurti pokytį. Kita vertus, polinkis paskatinti veiksmą yra poreikio pamatas. Šią poreikio ar antrinio porei-

[3] Kurt Lewin. Die psychische Tätigkeit bei der Hemmung von Willensorgängen und das Grundgesetz der Assoziation, *Ztschr. f. Psychol.*, 1917, *77*, 212–247.

kio savybę galima išreikšti suderinus ją su „įtampos būsenos sistema". Pradėjus rimtai vertinti šį konstruktą ir vartojant tam tikrus operacionalius apibrėžimus, ypač susiejant „įtampos atpalaidavimą" su „poreikio patenkinimu" (arba „tikslo pasiekimu"), o „įtampos atsiradimą" – su „intencija" arba su „poreikiu išalkus", buvo galima padaryti daug patikrinamų išvadų.

Patvirtinus šias pamatines išvadas, pirmiausia B. Zeigarnik[4] ir M. Ovsiankinos[5] eksperimentais, ši teorija buvo išplėsta siekiant įtraukti tokius klausimus kaip psichologinis sotis, pakaitas tikrovės ir netikroviškumo lygmenyje ir žaidimo situacijose, pakaito vertės matavimas, aspiracijos lygmuo, jo kaita po sėkmės ar nesėkmės, atstumo iki tikslo poveikis psichologinių jėgų stipriui; trumpai tariant, buvo tyrinėjami tikslų ir poreikių modeliai, jų sąsaja ir tenkinimo būdai. Šiandien daugybės klausimų, įskaitant asmenybę ir asmenybės raidą, kognityvią struktūrą, visuomeninius ir kultūrinius ryšius, imamasi pasitelkus susijusių sąvokų grupę.

Jei peržvelgtume mūsų publikacijas ta tvarka, kuria jos buvo paskelbtos, sutiktume, kad įvairios teorinės hipotezės ir konstruktai buvo plėtojami ganėtinai lėtai, žingsnis po žingsnio. Iš pradžių hipotezės buvo keliamos labai nedrąsiai, nemažai abejojant. Tik tuo mastu, kiek vis daugiau empirinių faktų buvo galima susieti eksperimentiškai, teorija įgavo tvirtumo, atsirado konkretesnių teiginių.

Šis nuoseklus rutuliojimas, pagrįstas empiriniais faktais ir didele eksperimentų įvairove, ypač tinka teorijos matematiniams aspektams. Topologinės ir vektorių sąvokos iš pradžių buvo taikomos tokiu būdu, kuris paliko atvirą klausimą, ar mes turėjome nagrinėti tik pedagoginę priemonę, ar veikiau realią mokslinę pateiktį. Tik tuo mastu, kuriuo šie konceptualūs įrankiai pasirodydavo naudingi keliant klausimus ir leidžiant

---

[4] B. Zeigarnik: Über das Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen, *Psychol. Forsch.*, 1927, *9*, 1–85.

[5] M. Ovsiankina: Die Wiederaufnahme von unterbrochenen Handlungen, *Psychol. Forsch.*, 1928, *11*, 302–389.

daryti išvadas, kurias buvo galima patikrinti eksperimentiškai, jie tapdavo esminėmis teorijos ir jos dinaminių konstruktų dalimis.

T. Frencho „Topologinės psichologijos dėsnių" kritika pražiūrėjo faktą, kad šis pirmasis mėginimas sistemingai apžvelgti mūsų tyrime naudotus konceptualius įrankius buvo atliktas tik po daugelio metų empirinio darbo su jais. Tai, ką French teigia apie nuoseklų psichoanalitinių sąvokų augimą iš psichologinių faktų, galima pasakyti ir apie topologinių bei vektorių sąvokų vartojimą lauko teorijoje. Iš esmės gana lėto ir rūpestingo teorijos kūrimo būtinybė buvo pagrindinė priežastis, kuri sulaikė mus nuo griežtų, vadinamųjų formalistinių sprendimų atliekant šiuos ankstyvuosius eksperimentinius tyrinėjimus. Tai nereiškia, kad vertinau šiuos sprendimus ne kaip visiškai tikslius arba kad nevertinau matematinės logikos kalbos, kurią maniau esant labai naudingą sprendžiant mokslo lyginamosios teorijos klausimus.[6] Vis dėlto būtų buvę per anksti dėstyti tam tikras idėjas *more geometrico*, t. y. pateikiant vadinamuosius formalius apibrėžimus, hipotezes ir išvadas, neturint galimybės tai padaryti tiksliai apibrėžtais matematiniais simboliais, lygtimis arba panašiomis funkcinės priklausomybės pateiktimis. Jeigu vartojami tokie kasdienės kalbos terminai kaip „frustracija", „poreikis", „mokymasis", neturint galimybės susieti su jais matematinių visetų, taip pat sėkmingai galima naudoti įprastą aiškinimo formą. Supažindinti su teiginiais pasitelkiant nematematinius konstruktus *more geometrico* reiškia išvados tikslumo laipsnį, kurio, baiminuosi, paprastai neįmanoma pasiekti vartojant tokio tipo konstruktus. Taip yra net tada, kai šie konceptualiai gana migloti konstruktai operacionaliai gerai apibrėžti. Prie šios minties grįšime vėliau.

Galima žengti net dar vieną žingsnį. Galima sakyti, jog, pavyzdžiui, B. Zeigarnik tyrime vartojami dinaminiai konstruktai jau yra to tipo, kuris tinka griežtai matematinei pateikčiai. Vis dėlto mes jautėme, jog būtų išmintingiau palaukti su formaliomis pateiktimis, kol šie konstruktai

---

[6] Kurt Lewin: *Der Begriff der Genese in Physik, Biologie, und Entwicklungsgeschichte* (Berlin: Springer, 1922).

nuodugniau nepatvirtino savojo empirinio vaisingumo. Pernelyg aukštas formalizavimo lygmuo šiam plastiškumui tikriausiai kelia pavojų.

Psichologija negali mėginti viską paaiškinti taikydama vieną konstruktą, tokį kaip asociacija, instinktas ar geštaltas. Dera vartoti daugybę konstruktų. Vis dėlto jie turi būti logiškai tiksliai susiję. Be to, kiekvienas teorinis teiginys, kuriuo mėginama paaiškinti tam tikrus empirinius duomenis, turi būti nuodugniai išnagrinėtas ne tik tų duomenų, bet ir visų psichologijos empirinių duomenų bei teorinių teiginių požiūriu. Kitaip tariant, teorijų *ad hoc** reikia vengti. Sujungti visą psichologijos sritį ir daryti tai logiškai nuosekliai – vienas pamatinių mūsų požiūrio tikslų. Naujo tikslumo lygmens reikalavimas konstruktų konceptualių savybių atžvilgiu, siekiant ypač griežtos matematinės pateikties, – tai tik priemonės šiam tikslui. Kita vertus, buvo suprasta, kad be tokio matematizavimo nuoseklios mokslinės psichologijos raida galiausiai yra neįmanoma.

III

Kartkartėmis buvome kritikuojami, kad kai kuriuose mūsų eksperimentuose tiriamųjų skaičius nebuvo ganėtinai didelis. Gali būti, kad didesnis atvejų skaičius viename ar kitame eksperimente padidintų patikimumą; ir, be abejo, papildomas patvirtinimas visada yra neprošal. Tačiau, kitiems tyrinėtojams tinkamai pakartojus mūsų eksperimentus, rezultatai apskritai puikiai atlaikė patikrinimą. Be to, itin pageidautina, kad skirtingiems klausimų tipams būtų naudojami skirtingi patvirtinimo tipai. Pavyzdžiui, jei norima sužinoti, kaip veiklos atnaujinimo dažnis priklauso nuo to, kur ji buvo nutraukta, teks naudoti gana daug atvejų, kad būtų gauti patikimi rezultatai, nes tai yra klausimas, kaip vienoje situacijoje nuoseklus vieno veiksnio kiekybinis kitimas kiekybiškai keičia kitą veiksnį. Tokiais atvejais matavimų tikslumas yra svarbiausias, todėl atvejų skaičius turi būti didelis.

Kita vertus, panagrinėkime tokius klausimus kaip, pavyzdžiui, ar ketinimo padarinys yra jungiamoji grandis (asociacija), ar antrinio po-

reikio kūrinys (įtampos sistemos atitikmuo). Jei pastaroji teorija yra teisinga, galima tikėtis pakankamo veiklos atnaujinimo skaičiaus ją nutraukus. M. Ovsiankinos apytikriai šimto veiklos nutraukimų tyrimas iš tikrųjų rodo, kad 80 proc. veiklos atnaujinama. Vertinga patikrinti kitą 100 nutraukimų grupę. Jeigu ir šios grupės vėl apie 80 proc. veiklos būtų atnaujinama, galima eiti dviem keliais: arba mėginti kiek įmanu tiksliau nustatyti tikrąją veiklos atnaujinimo procentinę išraišką, arba pirmiausia domėtis, ar ketinimo padarinys gali būti adekvačiai suprastas kaip įtampos sistemos kūrinys. Pastarajam klausimui šiuo metu nėra itin svarbu, ar atnaujinimų yra 75 proc., 80 proc. ar 85 proc., nes kiekvienas šių skaičių atitiks bendrą hipotezę. Norint įrodyti ar paneigti įtampos sistemų teoriją, regis, daug svarbiau padaryti iš šios teorijos daugybę išvadų, kurios kuo labiau skirtųsi viena nuo kitos, ir patikrinti kaip įmanu daugiau šių išvadų, net jeigu iš pradžių šis patikrinimas kiekybine prasme bus tik apytikris.

IV

Šią mintį tikriausiai prasminga iliustruoti nuodugniai apžvelgiant pirmąjį minėtos serijos eksperimentinį tyrimą, t. y. B. Zeigarnik eksperimentus, kurie buvo atlikti 1924–1926 m. ir buvo skirti baigtiems ir nebaigtiems veiksmams atgaminti. Pakartokime kai kurias Zeigarnik išvadas, pasitelkdami formalų simbolių ir lygčių aparatą, kuris buvo sukurtas nuo to laiko.

PAMATINĖS HIPOTEZĖS IR SVARBIAUSIOS IŠVADOS

Svarbiausi pirmiau minėti asociacijoms ir „valios galios matavimui" skirti eksperimentai siūlė teoriją, kad ketinimo poveikis atitinka vidinės asmens įtampos sukūrimą. Zeigarnik eksperimento tikslas buvo pirmą kartą patikrinti šią teoriją. Teoriją sudaro dvi pamatinės hipotezės.

(H_1) *I hipotezė.* Ketinimas pasiekti tam tikrą tikslą G (atlikti į G vedantį veiksmą) atitinka tam tikros sistemos (S^G) asmens viduje įtampą (t) taip, kad $t(S^G) > 0$. Ši prielaida derina dinaminį konstruktą (sistema įtampos

būsenos) su stebima žyme, kuri populiariai vadinama „ketinimu“.

(H_2) *II hipotezė.* Įtampa $t(S^G)$ atpalaiduojama, jeigu tikslas G yra pasiekiamas.

$$t(S^G) = 0, \text{ jeigu } P \subset G.$$

Zeigarnik kaip įtampos egzistavimo žymę naudoja polinkį atgaminti veiksmus, atitinkančius įtampos būsenos sistemą. Tokios sistemos egzistavimo galimybė remiasi III hipoteze.

(H_3) *III hipotezė.* Poreikį G atitinka jėga $f_{P,G}$, veikianti žmogų ir sukelianti polinkį judėti G link.

$$\text{Jeigu } t(S^G) > 0, \text{ tai } f_{P,G} > 0.$$

Ši prielaida apibrėžia poreikio ir judėjimo santykį. Kitaip tariant, tai reiškia žmogaus įtampos konstruktą ir judėjimo jėgos konstruktą aplinkoje.

Hipotezės (H_1), (H_2), (H_3) iš esmės yra bendresnio pobūdžio ir buvo naudojamos kaip pamatinės hipotezės didelei įvairovei išvadų ir eksperimentų. [Galbūt įmanoma tam tikru mastu atsisakyti (H_3) ir pakeisti (H_1) ir (H_2) deriniu. Formaliai neįtraukiant judėjimo jėgos konstrukto būtų galima tarti, kad jeigu $t(S^G) > 0$, tai pagal (H_2) turi atsirasti polinkis keisti gyvenimo erdvę taip, kad $t(S^G) = 0$. Vis dėlto esame linkę pateikti (H_3) kaip atskirą prielaidą.]

(H_{3a}) *IIIa hipotezė.* Poreikis sukuria ne tik tikro judėjimo tikslo link polinkį, bet ir mąstymą apie tokio tipo veiklą; kitaip tariant, jėga $f_{P,G}$ egzistuoja ne tik veiklos (tikrovės), bet ir mąstymo (netikroviškame) lygmenyje;

$$\text{jeigu } t(S^G) > 0, \text{ tai } f_{P,R} > 0,$$

čia R reiškia atkūrimą.

Šios paskutinės Zeigarnik hipotezės pobūdis yra daug konkretesnis. Ją galima vertinti kaip (H_3) patikslinimą. Zeigarnik išvadoms veikiau yra reikalinga ši konkretesnė (H_{3a}) forma nei (H_3).

Iš trijų hipotezių (H_1), (H_2), (H_3) išplaukia:

(I_1) *I išvada.* Polinkis atkurti nutrauktas veiklas turi būti didesnis už polinkį atkurti baigtas veiklas. Šią išvadą galima padaryti tokiu būdu. Baigtą

užduotį pažymime *C*, nebaigtą – *U*, o atitinkamas sistemas – S^C ir S^U. Tada galime tvirtinti:

a) $t(S^U) > 0$ pagal (H_1),
b) $t(S^C) = 0$ pagal (H_2).

Vadinasi, c) $f_{P,U} > f_{P,C}$ pagal (H_{3a}) mąstymo lygmenyje. Kitaip tariant, esama didesnio polinkio savaime atgaminti nebaigtas užduotis nei baigtas užduotis.

Eksperimentinis įrodymas. Pirmasis Zeigarnik tikslas buvo eksperimentiškai patikrinti šią išvadą. Buvo nustatyta, kad ji teisinga, be to, koeficientas

$$\frac{\textit{atgamintos nebaigtos užduotys}}{\textit{atgamintos baigtos užduotys}} = \frac{RU}{RC}$$

buvo apytikriai lygus 1,9. Eksperimentai, kuriuose užduočių atlikimas buvo pirma nutraukiamas, o vėliau buvo leidžiama jas baigti, įrodė, kad šio rezultato priežastis – ne išgyvenimai, susiję su pačiu nutraukimu, o pasiektas arba nepasiektas tikslas. Šiame eksperimente atgaminimas buvo ne dažnesnis negu tuo atveju, kai užduotys buvo atliekamos jų nenutraukiant.

Įsitikinus, kad ši pagrindinė išvada teisinga, įmanomos dvi procedūros. Galima tarti, jog pakankamai nuveikta, kad būtų įrodyta pagrindinė hipotezė, ir imtis tikslesnių kokybinių matavimų arba mėginti rasti naujas nepriklausomas išvadas iš pamatinių hipotezių ir tikrinti jas eksperimentiškai, siekiant patvirtinti. Zeigarnik iš esmės ėmėsi antrosios alternatyvos.

„ĮTAMPOS“ KONSTRUKTO REIKŠMĖ LAUKO TEORIJAI

Konstrukto „įtampos būsenos sistema“ vartojimas psichologiniams poreikiams išreikšti neabejotinai numano lauko teoriją. Konceptualiai įtampa nurodo vienos sistemos būseną, susijusią su aplinkinių sistemų būsena. Šio konstrukto esmė ir tikslas – apimti polinkį keistis gretimų sistemų vienodėjimo link. Taigi šis konstruktas numato geometrinę asmens pateiktį ir išskyrimą asmens funkcinių podalių, arba „sistemų“, kurios turi konkrečią padėtį viena kitos atžvilgiu. Tai tėra konceptualių savybių, kurios jau numanomos įtampos konstrukte, rutuliojimas. Formaliai pamatinius gretimų įtampos sistemų santykius galima išreikšti tokiu būdu:

(C_1) Jeigu $t(S^1) \neq t(S^2)$ ir $b_{S1} \cdot b_{S2} \neq 0$, egzistuoja polinkis keistis taip, kad $t(S^1) = t(S^2)$. Šioje formulėje b_{S1} ir b_{S2} reiškia sistemų S^1 ir S^2 ribas, o $b_{S1} \cdot b_{S2}$ – bendrąją jų dalį.

Be šito, įtampos konstruktas lemia konkrečias hipotezes apie to lauko dinaminį pobūdį, pavyzdžiui, jeigu kurį laiką skirtingus poreikius ar antrinius poreikius atitinkančios sistemos galės palaikyti skirtingą įtampos dydį, teks manyti, kad šis laukas nėra pernelyg nepastovus. Jeigu tai būtų labai nepastovus laukas, paaiškėtų, kad bet kokie įvairių sistemų įtampos lygių skirtumai dingsta per trumpą laiką dėl to, kad polinkis susilyginti, kylantis dėl vietinių įtampų, nesutinka jokio pasipriešinimo; kitaip tariant, jeigu antrinis poreikis suderintas su įtampos sistema, kuri gali veikti net praėjus daug laiko, tenka daryti prielaidą, kad dinaminiu požiūriu asmens negalima vertinti kaip visiškai kaitaus. Kita vertus, asmens negalima vertinti ir kaip visiškai nekaitaus. Kitaip būtų sunku paaiškinti vieno poreikio poveikį kitiems poreikiams ir asmens įtampos lygmeniui. Vadinasi, asmenį dera vertinti kaip turintį vidutinį kaitos laipsnį jo įtampos sistemų tarpusavio ryšių atžvilgiu. Akivaizdu, jog šis kaitos laipsnis skirtingų asmenų ir to paties asmens skirtingomis situacijomis gali būti nevienodas. Numanant tam tikros sistemų grupės struktūrinių ryšių pastovumą (ir laikinai nepralaidžią sandūrą, juosiančią grupę kaip visybę), šį teiginį galima išreikšti tokiu būdu:

(C_2) Pažymėkime dviejų gretimų sistemų S^1 ir S^2 absoliutų įtampos skirtumą $t(S^1)$ ir $t(S^2)$ tuo metu, kai įtampa auga, kaip $|t(S^1) - t(S^2)|^0$; laiką, praėjusį nuo to momento, pažymėsime Ti, įtampos skirtumą tuo metu $|t(S^1) - t(S^2)|^{Ti}$ ir kaitą – fl. Tada galime tvirtinti:

$$|t(S^1) - t(S^2)|^0 - |t(S^1) - t(S^2)|^{Ti} = F(Ti, fl),$$

čia F reiškia tolydžiai augančią funkciją.

Tai reiškia, kad gretimų sistemų įtampos skirtumo pokytis priklauso nuo laiko tarpo ir kaitos. Žinoma, tai teisinga tik kai šių sistemų įtampos nesikeičia dėl kitų veiksnių, tokių kaip, pavyzdžiui, įtampos atoslūgis pasiekus tikslą.

Kaip suprantu, (C_1) ir (C_2) yra būtini įtampos konstrukto konceptualūs dėmenys. Dėl to šių poreikių bei antrinių poreikių derinimas su

įtampos konstruktu leidžia kildinti faktus, kurie gali atrodyti ganėtinai nutolę nuo iš pradžių tyrinėto klausimo. Vargu ar būtų galima taip spėti be šios savitos dinaminės teorijos, todėl tie faktai, jeigu juos galima įrodyti, turi ypatingą vertę teorijai patvirtinti.

IŠVADOS APIE LAUKO KAITĄ IR RYŠĮ TARP ĮTAMPOS SISTEMŲ

(I_2) Įtampos skirtumas tarp sistemų, atitinkančių nebaigtas ir baigtas užduotis, mažėja didėjant laiko tarpui, praėjusiam nuo įtampos sistemos sukūrimo.

Išvada išplaukia tiesiogiai iš dešinės lygties (C_2) pusės, remiantis hipotezėmis (H_1) ir (H_2).

Eksperimentinis įrodymas. Zeigarnik koeficientas mažėja nuo apytikriai 1,9 iki apytikriai 1,2, jeigu atgaminimo patikra atidėta vienai dienai.

Jeigu mes teisūs manydami, kad įtampos skirtumo palaikymas tarp individo dalinių sistemų priklauso nuo pakankamo aplinkos nekaitumo, įtampa gali greičiau mažėti, jeigu asmuo yra kaitus. Norėdama šią išvadą įrodyti eksperimentiškai, Zeigarnik turėjo rasti būseną, kurią būtų galima pagrįstai apibūdinti kaip padidėjusią kaitą *(fl)*. Bendri nuovargio požymiai, regis, patvirtina štai ką:

(H_4) *IV hipotezė*: *fl* (P pavargęs) > *fl* (H nepavargęs).

(I_3) Zeigarnik koeficientas $\frac{RU}{RC}$ yra mažesnis pavargusio nei nepavargusio tiriamojo.

Išvada. Ji išvedama tiesiogiai iš (C_2) daliklio, taikant (H_1), (H_{3a}) ir (H_4).

Eksperimentinis įrodymas. Tiriamųjų, kurie atlikimo ir atgaminimo metu buvo pavargę, koeficientas buvo 0,7; tų, kurie atlikimo metu buvo pavargę, bet atgaminimo – nepavargę, koeficientas buvo 0,6; tų, kurie nepavargo atlikimo metu, bet pavargo atgaminimo metu, – 1. Šie trys variantai buvo sukurti todėl, kad nepastovi asmens būsena galėjo sutrukdyti kilti bet kokiam reikšmingam įtampos skirtumui. Paskutinis variantas rodo, kad net jeigu įtampa kyla tiriamajam, kai šis nėra pavargęs, koeficientas yra mažesnis, jeigu tiriamasis atgaminimo metu yra pavargęs. (Kodėl koeficientas mažesnis už 1, aiškinama veiksniais, kurie čia neaptariami; juos Zeigarnik nagrinėja savo straipsnyje.)

Kai kurie eksperimentų duomenys bei kiti stebėjimai perša mintį, kad didesnis netikroviškumo (troškimų ir svajonių) lygmuo turi būti vertinamas kaip daug nepastovesnis negu tikrovės (veiksmo) lygmuo. Išeitų, kad poreikiai ir antriniai poreikiai, susiję su šiais mažiau tikroviškais lygmenimis, turėtų atskleisti greitesnę išsklaidytą įtampos iškrovą.

(H_5) *V hipotezė*: $fl = F$(netikroviškumo laipsnis).

(I_4) Zeigarnik koeficiento mažėjimo greitis šiuo laiko tarpsniu didėja augant konkrečios veiklos netikroviškumo laipsniui.

$$\left(\frac{RU}{RC}\right)^{O} - \left(\frac{RU}{RC}\right)^{Ti} = F \text{ (netikroviškumo laipsnis).}$$

Išvada. (I_4) išvedama tiesiogiai iš (C_2) pagal (H_1), (H_{3a}) ir (H_5).

Eksperimentinis įrodymas. J. Brown[7] parodė, kad gebėjimas atgaminti nutrauktas „netikroviškas" veiklas mažėja greičiau negu gebėjimas atgaminti labiau „tikroviškas" veiklas. (Gali būti, jog Browno eksperimentas susijęs ne su tikroviškumo laipsnio skirtumais, o veikiau su skirtumais tarp labiau periferinių ir labiau centrinių veiklų apytikriai tame pačiame tikrovės lygmenyje. Šiuo atveju jo eksperimentas turbūt rodo, kad labiau periferinę asmens sritį reikia vertinti kaip nepastovesnę.)

Vienas iš būdų panaikinti įtampos skirtumus įvairiose vidinėse asmeninės srities sistemose, regis, yra sukurti aukštą emocinę įtampą, arba konkrečiau – greitai ir staigiai pakeisti didelę emocinę įtampą. Būtų galima tikėtis, kad bendros asmens emocinės įtampos padidinimas iki kitokio lygmens nei ta, kuri atitinka santykiškai silpnus sukurtus šiame eksperimente antrinius poreikius, sulygina tas įtampas arba bent jau jų skirtumus padaro beveik nereikšmingus. Staigus ir netikėtas tokio dydžio pokytis gali sugriauti ganėtinai daug sistemų sandūrų arba sukelti kitą procesą, tolygų jų dediferenciacijai ir taip sulyginti įtampas. Kadangi konstruktai „skvarbumas" ir „tamprumas" nėra šiuo metu tiek išplėtoti, kad užtikrintume formalistinę pateiktį, renkamės šio teiginio žodinį apibūdinimą:

---

[7] J. F. Brown: Über die dynamische Eigenschaften der Realitäts und Irrealitätsschichten, *Psychol. Forsch.*, 1933, *18*, 143–190.

(H_6) *VI hipotezė.* Stiprios emocinės įtampos bangos sunaikina įtampos skirtumus, atitinkančius sąlygiškai paviršutiniškus poreikius.

(I_5) Zeigarnik koeficientas $\frac{RU}{RC}$ po emocinio sujaudinimo ir „nusivylimo" yra mažesnis negu tada, kai toks procesas neįsiterpia tarp atlikties ir atgaminimo.

Išvada. Ji išplaukia iš (H_6), (H_1) ir (H_{3a}).

Eksperimentinis įrodymas. Po eksperimentiškai sukeltų emocinių bangų Zeigarnik koeficientas sumažėja iki 0,6. Panašus mažas koeficientas – 0,75 yra tiriamųjų, kurie per eksperimentus buvo emociškai susijaudinę dėl bendros savo gyvenimo situacijos.

Kaip paskutinį pavyzdį šios grupės išvadų, kurios iš esmės remiasi įvairių sistemų erdviniais santykiais ir bendravimo apimtimi, mes minime šį: skirtumų tarp sistemų, atitinkančių baigtas ir nebaigtas užduotis, atsiradimo sąlyga yra tai, kad sistemos, atitinkančios kiekvieną individualią eksperimento užduotį, iš pat pradžių sukeliamos kaip ganėtinai atskiros asmenybės viduje, nes jeigu šios atskiros sistemos yra podaliai visa apimančio, neturinčio ypatingo atskyrimo vieneto, negali išlikti joks didelis įtampos skirtumas. Tuomet gali būti didesnių vienetų įtampos lygių skirtumai, bet ne skirtumai tarp įvairių posistemių didesnių vienetų viduje. Tai, jog ganėtinai tvirtos sandūros būtinos tarp sistemų, kad išlaikytų įtampą, jau rodo (C_1) ir (C_2).

(I_6) Zeigarnik koeficientas $\frac{RU}{RC}$ turi būti apytiksliai lygus 1, jeigu S^U ir S^C nėra pakankamai atskirti.

Išvada. Kyla tiesiai iš (C_1) ir (C_2) pagal (H_1) ir (H_{3a}).

Eksperimentinis įrodymas. Didesnis vienetas, kuriame pavienės užduotys, nesvarbu, baigtos ar nebaigtos, nėra labai atskirtos, gali būti sukurtas eksperimento pradžioje pasitelkiant formalią kognityvią struktūrą, pagal kurią pavienės užduotys pasirodo kaip vienodesnių serijų dalys. Tokiomis sąlygomis nustatytas koeficientas lygus apytiksliai 0,97.

IŠVADA APIE ANTRINIŲ POREIKIŲ STIPRĮ

Galima patikslinti pamatinę mūsų hipotezę (H_1) apie santykį tarp psichologinių poreikių ir įtampos sistemų, susiejant įtampos ir poreikio stiprius.

(H_{1a}) Hipotezė *(H_{1a})* : $t(S^G) = F(n^G)$; čia n^G reiškia poreikio, susijusio su tikslu *G*, stiprį.

Atitinkamai galime išplėtoti pamatinę hipotezę (H_3) ir (H_{3a}), susijusią su santykiu tarp įtampos ir jėgos, reikalingų judėti bei atgaminti, į kokybinį santykį.

(H_{3b}) *Hipotezė (H_{3b})* : $|f_{P,G}| = F|t(S^G)|$; čia $|f_{P,G}|$ reiškia jėgos stiprį judėjimo arba atgaminimo kryptimi.

(D_7) $$\frac{RU}{RC} = F(n^u)$$

Išvada. (I_7) išplaukia iš (H_{1a}), (H_{3a}) ir (H_{3b}).

Eksperimentinis įrodymas. Tikėtina, kad itin ambicingi tiriamieji pademonstruos didesnio stiprio antrinius poreikius nei vidutinis tiriamasis, o tiriamųjų, kurie į veiklą įsitraukia itin mažai, antriniai poreikiai taip pat turėtų būti itin silpni. Zeigarnik išskyrė tuos tiriamuosius, kurie pagal jų bendrą elgesį eksperimente galėjo būti apibūdinami kaip „ambicingi“ (neatsižvelgiant į Zeigarnik koeficientą). Ji pastebėjo, kad jų koeficientas buvo 2,75, o vidutinio tiriamojo – 1,9. Kita vertus, grupės tiriamųjų, kurie tiesiog darė tai, „ką jiems liepė eksperimentatorius“, asmeniškai neįsitraukdami, koeficientas buvo 1,03, t. y. daug mažesnis už vidutinį. Anot Zeigarnik, labiausiai įsitraukusi tiriamųjų grupė buvo vaikai. Iš tikrųjų jų koeficiento reikšmė buvo 2,5. Gali būti, jog yra kitų lemiančių šį rezultatą veiksnių. A. Marrow[8] itin atidžiai ėmėsi poreikio stiprio ir Zeigarnik koeficiento santykio klausimo. Jis lygino kontrolinę tiriamųjų grupę su kita grupe rungtyniavimo situacijoje. Tyrėjas dar labiau skatino šį rungtyniavimą arba gyrimu, arba peikimu. Nors jis naudojo kitokį veiklos tipą, kontrolinės grupės Zeigarnik koeficientas vėl buvo lygus 1,9, o rungtyniavimo situacijoje, kur tiriamojo poreikis ypač sustiprinamas, Zeigarnik koeficientas aiškiai padidėjo: paskatinimo atveju – iki 2,17, kaltinimo atveju – iki 2,10. Marrow parodė, jog Zeigarnik koeficientas buvo ypač didelis tų užduočių, kurios pateiktos iškart po eksperimentatoriaus pareikšto pagyrimo arba papeikimo.

---

[8] A. J. Marrow: Goal tensions and recall, *J. Gen. Psychol.*, 1938, *19*, 3–35; 37–64.

IŠVADOS APIE PSICHOLOGINĮ UŽDUOČIŲ APIBŪDINIMĄ, PALYGINTI SU NEPSICHOLOGINIU

Bendra psichologinės lauko teorijos prielaida ta, kad reikia rūpestingai vartoti psichologines, o ne „objektyvias" sociologines ar fizikines kategorijas. Yra atvejų, kai veikla gali būti baigta tiriamojo požiūriu, tačiau eksperimentatorius ją gali priskirti prie nutrauktų užduočių. Esama ir išoriškai baigtų užduočių, kurios tiriamajam psichologiškai yra nebaigtos.

Pagal (H_2) įtampos atoslūgis susijęs su tikslo pasiekimu, ir šis turi būti suprantamas psichologiškai. Iš to išeina:

(D_8) $\frac{RU}{RC} = 1$, jeigu $P \supset G$ veiklos „nutraukimo" momentu.

Išvada. Tai tiesiogiai išplaukia iš (H_2) pagal (H_1) ir (H_{3a}).

Eksperimentinis įrodymas. Zeigarnik nurodo savitų išoriškai nebaigtų, psichologiškai baigtų veiklų, kai koeficientas buvo apytikriai lygus 1. Marrow panaudojo savitą eksperimento aplinką: tiriamajam sakė, kad eksperimentatorių domina tik tai, ar tiriamasis geba atlikti užduotį, ar ne, ir kad ją nutrauks, kai tik susidarys tokį įspūdį. Taigi čia nutrauktos užduotys psichologiškai atrodo baigtos. Marrow iš tiesų nustatė, kad šiuo atveju Zeigarnik koeficientas buvo 0,74.

Čia galėtume paminėti skirtumą tarp tęstinių ir baigtinių užduočių. Baigtinės užduotys, pavyzdžiui, nulipdyti iš plastilino kėdę arba sukurti eilėraštį, turi gana aiškią pabaigą. Taigi jas nutraukus tiriamasis tikrai nepasiekia tikslo, o baigdamas tikslą pasiekia. Šiuo atveju Zeigarnik koeficientas, be abejo, didesnis už 1, jis lygus 1,8. Tęstinės užduoties atveju, pavyzdžiui, užmegzti siūlo mazgus, tiriamasis nepasiekia apibrėžto tikslo „baigdamas" ir aiškiai (neabejotinai) neišeina už tikslo ribų, jeigu užduotis „nutraukiama". Todėl šiais atvejais įtampa neturėtų labai skirtis. Iš tiesų Zeigarnik koeficientas yra lygus 1,1. (Abiejų R_u ir R_c mažos reikšmės, kurias nustatė Zeigarnik, rodo, kad tęstinė užduotis, nesvarbu, ar išoriškai nutraukta, ar baigta, psichologiškai yra baigta.)

(I_9) $\frac{RU}{RC} = 1$, jeigu $P \supset G$ veiklos „užbaigimo" metu.

Išvada. Šiuo atveju įtampa $t > 0$ išlieka sistemose S^U ir S^C, nes nė viena iš užduočių psichologiškai nėra baigta. (I_9) išplaukia tiesiogiai iš (H_2) pagal (H_1) ir (H_{3a}).

Eksperimentinis įrodymas. Buvo pastebėta, jog kai užduotys įdomios, Zeigarnik koeficientas lygus 1. Tuo atveju lieka poreikis grįžti prie to tipo veiklos, net jeigu atskira užduotis buvo išspręsta.

IŠVADA DĖL PAPILDOMŲ LAUKO JĖGŲ

Pagal bendrąją lauko teoriją tikrasis elgesys yra susijęs su atstojamąja jėga, kuri tuo metu veikia asmenį. Todėl visada svarbu žinoti, kokios kitos jėgos, be tikslingai sukurtų eksperimente, gali daryti įtaką elgesiui. Zeigarnik eksperimentuose į atgaminimą nukreiptos jėgos atsiranda dėl dviejų priežasčių: eksperimentatoriaus instrukcija atgaminti sukuria antrinį poreikį bei atitinkamą įtampą $t(S^R)$ ir jėgą $if_{P,R}$. (Simbolis if pažymi „sužadintą“ jėgą, o ne jėgą, atitinkančią žmogaus „savus“ poreikius.) Tai – tik tolesnis (H_1) ir (H_3) taikymas atgaminimo veiklai. Be to, yra jėga, veikianti savaimį atgaminimą $f_{P,R}$ dėl įtampos $t(S^U)$, kuri atitinka nutrauktą užduotį pagal (H_{3a}).

Todėl baigtos užduoties atgaminimas vyksta dėl jėgos $if_{P,R}$, o nebaigtos užduoties – dėl $if_{P,R} + f_{P,R}$.

(I_{10}) Kuo labiau atgaminimas praranda spontaniškumą ir tampa eksperimentatoriaus instrukcijos rezultatu, tuo labiau Zeigarnik koeficientas artėja prie 1:

$$\frac{RU}{RC} \to 1.$$

Išvada. Galima numatyti, jog vidutiniškai

$$|if_{P,RU}| = |if_{P,RC}|.$$

Iš (H_1), (H_3) ir (H_{3a}) išplaukia, kad:

$$f_{P,RU} > 0; f_{P,RC} = 0.$$

Nors mes nežinome bendrų dėsnių, kurie valdo jėgų sudėtį, regis, galime iš šių savybių tvirtai išvesti, kad

$$|if_{P,RU} + f_{P,RU}| > |if_{P,RC} + f_{P,RC}|.$$

KAI KURIŲ ZEIGARNIK KONSTRUKTŲ, HIPOTEZIŲ BEI IŠVADŲ SANTRAUKA IR PATIKRINIMAS

Terminas	*Konstruktai. Operaciniai apibrėžimai*	*Konceptualios savybės (C)*	*Pamatinės teoremos. Hipotezės (H)*	*Išvestinės teoremos (I)*
Psichologinė įtampa (*t*)	Empirinis sindromas, reiškiantis „poreikį"	Polinkis sklisti į gretimas sistemas (C_1)	Santykis tarp ketinimo ir poreikio (įtampos) (H_1), (H_2), (H_3) Santykis tarp įtampos ir jėgos: $f_{P,G} = F\|t(S^G)\|$ (H_3), (H_{3b})	Zeigarnik $\frac{RU}{RC} > 1$ (I_1) iš (H_1), (H_2), (H_{3a}) Zeigarnik koeficiento sumažėjimas praėjus laikui nuo poreikio sukūrimo (I_2) iš (H_1), (H_{3a}), (C_2) Zeigarnik koeficientas mažesnis pavargusių tiriamųjų (I_3) iš (H_1), (H_{3a}), (H_4), (C_2) Zeigarnik koeficientas mažesnis periferinėms sistemoms (I_4) iš (H_1), (H_{3a}), (H_5), (C_2) Zeigarnik koeficientas lygus 1, jeigu sistemos, atitinkančios baigtas ir nebaigtas užduotis, yra neatskirtos (I_6) iš (C_1), (C_2), (H_1), (H_{3a}) Zeigarnik koeficientas sumažėja po emocinio sukrėtimo (I_5) iš (H_1), (H_{3a}), (H_6) Zeigarnik koeficientas padidėja stiprėjant poreikiui (I_7) iš (H_{1a}), (H_{3b}) Zeigarnik koeficientas lygus 1, jeigu „nebaigta" užduotis yra baigta psichologiškai (I_8) iš (H_1), (H_{3a}) Zeigarnik koeficientas lygus 1, jeigu „nebaigta" užduotis yra nebaigta psichologiškai (I_9) iš (H_1), (H_{3a}) Zeigarnik koeficientas sumažėjęs prisidėjus instrukcijos sukurtam polinkui atgaminti konkrečia tvarka (I_{10}) iš (H_1), (H_2), (H_{3a})
Psichologinė jėga (*f*)	Psichologinis judėjimas	Vektorius (C_3)	Santykis tarp įtampos ir jėgos mąstymo lygmenyje (polinkis atgaminti): $f_{P,R} = F\|t(S^G)\|$ (H_{3b})	
Kaita (*fl*)		Veiksnys, lemiantis įtampos su gretima sistema išlyginimo greitį (C_2)	Kaita kaip nuovargio funkcija (H_4) Kaita kaip netikroviškumo laipsnio funkcija (atvirkščiai proporcinga centriškumui) (H_4) Skirtingų sistemų įtampų išlyginimas naudojant emocines bangas (H_6)	

Vadinasi,

$$\frac{RU}{RC} = F\left(\frac{if_{P.RU} + f_{P.RU}}{if_{P.RC} + f_{P.RC}}\right)$$

ir ši trupmena artėja prie 1, jeigu spontaniškos jėgos lieka pastovios, o sužadintos jėgos stiprėja.

Eksperimentinis įrodymas. Zeigarnik išsiaiškino, kad koeficientas tiriamųjų, kurie eksperimentą suprato kaip atminties testą ir dėl to gavo gana nemažą $if_{P,R}$, buvo 1,5 (palyginti su visos grupės vidurkiu 1,9), o tiriamųjų, kurie atgaminimą atliko spontaniškai „pasakodami", koeficientas buvo labai didelis – 2,8.

V

Psichologai sutinka, jog empirinio mokslo konstruktų ir teorijų vertė galiausiai priklauso nuo to, kaip vaisingai jie „paaiškina" žinomus ir numato nežinomus faktus. Dažnai buvo teigiama, kad teorijos, kurios paaiškina tik žinomus faktus, neturi ypatingos vertės. Negaliu sutikti su tokiu požiūriu. Ypač – jeigu teorija sujungia į vieną logišką sistemą žinomus faktus, kuriuos anksčiau teko nagrinėti remiantis pavienėmis teorijomis; tokia teorija būtų aiškiai pranašesnė kaip organizacinis darinys. Be to, darna su žinomais faktais bent jau tam tikru mastu įrodo šios teorijos tinkamumą. Vis dėlto reikia pripažinti, kad aiškiau yra tikrinti teorijos tinkamumą, jeigu remiantis ja galima numatyti ir šiuos numatymus įrodyti eksperimentiškai. Atrodo, šio skirtumo priežastis yra ta, kad empiriniai duomenys paprastai leidžia ganėtinai įvairiai interpretuoti bei klasifikuoti ir todėl lengva išrasti juos apimančių teorijų įvairovę.

Iš lentelės (p. 38) matyti, kad dauguma įrodymų, kurie buvo naudojami Zeigarnik tyrime, buvo nežinomų faktų numatymo pobūdžio. Apskritai tai nėra tie faktai, kurių galima tikėtis iš kasdienės patirties. Iš tiesų tuo metu, kai buvo atliekami eksperimentai, būtų reikėję numatyti priešingus pagrindiniam eksperimentui rezultatus, kurie atitiktų priimtinus to meto asociacijų bei emocijų dėsnius. Tie numatymai yra dar svarbesni tuo, kad nagrinėja ištisą virtinę psichologinių duomenų: jie susieja atminties klausimus su nuovargio klausimais; su trumpalaikėmis

emocinėmis būsenomis; su tokiomis nuostatomis kaip garbės troškimas, kurias įprasta priskirti asmenybės sričiai; su suvokimo struktūravimu (šių užduočių matymu atskirai arba kaip vienos eilės); su raidos ir asmenybės pastovumo klausimais. Kokiame atskirame eksperimentiniame tyrime keletas konstruktų ir teoremų leidžia didesnę įvairovę eksperimentiškai patikrinamų numatymų įvairiose psichologijos srityse? Zeigarnik tyrimas, mano nuomone, pakankamai įrodė konstruktų ir teorijų vaisingumą, kad pateisintų tolesnį tyrinėjimą. Nuo to laiko buvo atlikta daug sočio, aspiracijos lygmens, sėkmės ir nesėkmės, pakeitimo, įpročių, emocijų, aplinkos struktūros ir jėgų, socialinių galių laukų, socialinio spaudimo, neryžtingumo, raidos ir regresijos tyrimų – visi jie buvo pagrįsti šiuo lauko teorijos požiūriu. Iš dalies juos atliko mano bendradarbiai, bet daugumą – nepriklausomi tyrinėtojai. Jie patvirtino ir išrutuliojo šiuos rezultatus ir taip netiesiogiai įrodė vartojamų konstruktų vertę. Beveik visi šie eksperimentai buvo kiekybinio pobūdžio ta prasme, kokia suprantama psichologijoje šiandien. Be abejo, būta sunkumų, ir dar didesnių gali kilti vėliau. Vis dėlto iki šiol prieštaravimai buvo menki, ir juos apskritai galima paaiškinti gana paprastai. Manyti, kad visus šiuos rezultatus buvo galima numatyti ir be šių konstruktų bei teoremų, galbūt logiškai įmanu; iš tiesų būtent tie konstruktai pirmiausia lėmė numatymus. Beje, kiek žinau, dar nėra sukurta jokia kita teorija, kuri iš tiesų paaiškintų šių rezultatų visumą.

Vis dėlto pastangos sukurti lauko teoriją remiantis matematiškai apibrėžtais konstruktais ir teoremomis daugeliu atžvilgių yra ankstyvojo etapo. Taigi, nepaisant to, kas, atrodo, turi stebėtinai plačias pastovaus taikymo galimybes, reikia būti pasirengus svarbioms permainoms. Kaip itin taikliai nurodo C. Hull[9], empirinės teorijos pranašumas turi būti tas, kad ji nevengtų kelti konkrečių hipotezių, nors vėliau jos gali pasirodyti klaidingos. Tai, kad iki šiol neteko daryti jokių esminių pokyčių, aš daugiausia priskiriu vienai mūsų metodologinei procedūrai, t. y. nuo-

[9] C. Hull: The problem of intervening variables in molar behavior theory, *Psychol. Rev.*, 1943, *50*, 273–291.

seklaus artėjimo metodui. Mes mėginome išvengti sudėtingų „modelių“ plėtotės ir pateikti dinamines psichologinių faktų sąsajas, vartodami pakankamo apibendrinimo lygmens matematikos konstruktus. Tik palengva ir kartu su eksperimentiniu darbu konstruktus mėginta tikslinti.

Mano nuomone, toks nuoseklaus artėjimo metodas ir vartojamų konstruktų, ir savito matavimo atžvilgiu eksperimentuose yra neabejotinai apdairiausias ir „empiriškiausias“. Tokiu būdu daroma mažiausiai prielaidų.

Matematikas pernelyg lengvai pamiršta, kad matematikos uždavinys psichologijoje – tai taikomosios matematikos uždavinys. Ne psichologo užduotis plėtoti naujas matematikos teoremas ar ieškoti ypač sudėtingų matematikos dėsnių. Jis turi būti suinteresuotas naudoti kuo paprastesnes matematikos priemones. Be to, matematikas turėtų suprasti, jog siekiant empirinėje srityje pritaikyti matematikos sąvokų sistemą nebūtinai reikia tiesiogiai vieną po kitos įrodinėti šios sistemos pamatinių matematikos aksiomų tinkamumą. Pakanka įrodyti kai kurių šios matematinės sistemos išvestų teiginių vaisingumą pateikiant nagrinėjamo lauko empirines savybes. Fizika niekada nebūtų galėjusi panaudoti Euklido geometrijos, jeigu nebūtų įrodyta, kad visos geometrinės aksiomos (pavyzdžiui, bet kurios erdvės dalies dalumas *ad infinitum**) viena po kitos tinka ir fizinei erdvei. Galima pasakyti tik štai ką: jeigu suderintume tam tikrus fizinius procesus su tam tikrais geometriniais visetais, galėtume daryti tam tikrus fizinius numatymus. Tik tokį tam tikrų fizinių procesų suderinimo su vienos, o ne kitos rūšies geometriniais visetais vaisingumą galima turėti omenyje kalbant apie tam tikros geometrijos rūšies tinkamumą arba netinkamumą fizinei erdvei. Lygiai toks pat būdas naudojamas tam tikrus psichologinius procesus (pavyzdžiui, socialinį judėjimą) derinant su tam tikrais topologinės ar hodologinės geometrijos visetais (pavyzdžiui, keliais). Pritaikant šias geometrijas psichologijoje negali būti jokios kitos reikšmės ir jokio kito įrodymo, išskyrus tokiu derinimu grįstų numatymų vaisingumą.

Kita vertus, ne matematikas apkaltintų mus vartojant pernelyg įmantrias matematikos ar fizikos sąvokas. Keliose vietose buvo aiškinama,

kad erdvinių geometrijos sąvokų vartojimas nebūtinai reiškia fizikos sąvokų vartojimą. Loginės matematinės dedukcijos atžvilgiu iš esmės nėra skirtumo tarp kiekybinių ir geometrijos sąvokų. Atrodo, svarbu pabrėžti du dalykus, kurie turėtų mus apsaugoti nuo pernelyg ankstyvo formalizavimo ir galėtų būti naudingi kruopščiau apibūdinant matematizavimo tikslą tokiame empiriniame moksle kaip psichologija.

VI

Pastaraisiais metais buvo dažnai pabrėžiama, ypač C. Hullo ir jo studentų, kad psichologinė teorija turi būti pateikiama apibrėžimų, hipotezių ir išvadų pavidalu. Šiuos argumentus reikia išsakyti žingsnis po žingsnio taip, kad būtų lengva patikrinti jų loginį griežtumą. Mes taip pat gana ilgai pabrėždavome, kad psichologija turės remtis griežtomis loginėmis išvadomis ir kad šiuo metu viena skubiausių užduočių – žengti ta kryptimi. Hull pamėgino atlikti šią užduotį, kiek žinau, iš esmės išsaugodamas tradicines sąlyginio reflekso sąvokas, išplėtodamas jas ir pateikdamas apibrėžimais, hipotezėmis ir išvadomis.

Tenka pripažinti, kad psichologinius argumentus verta pateikti tokios griežtos schemos pavidalu, nes tai gali padėti atrasti mažiau formalaus samprotavimo trūkumus. Vis dėlto jaučiu, kad čia nagrinėjame ne pačius svarbiausius psichologijos raidos mokslo link dalykus, psichologijos, kuri naudoja logines išvadas, pagrįstas aiškiai apibrėžtais konstruktais. Vartojami tokiose išvadose terminai „sąlyginis refleksas“, „slopinimas“, „sužadinimo polinkis”, „frustracija“ ir t. t. operacionaliai yra daugiau ar mažiau gerai apibrėžti. Vis dėlto buvo dedama mažai pastangų patikslinti šių konstruktų konceptualias savybes. Neklausiama, ar kuris nors iš šių konstruktų matematikos požiūriu turi vektoriaus arba skaliaro, arba tenzoriaus savybių, ar tai yra sritis lauke, sričių modelis ar srities viduje vykstantis pokytis. Nesistengiama priartėti prie to, kas fizikoje vadinama konstrukto matmeniu. Trumpai tariant, konstruktų konceptualios savybės, t. y. loginė jų sąsaja kaip priešybė empirinei sąsajai, kaip rodo eksperimentai, išlieka visiškai miglotos. Puikus pavyzdys yra kon-

struktas *intelektas*, kuris labai gerai apibrėžtas operacionaliai, tačiau taip prastai konceptualiai, kad, regis, beveik neįmanoma padaryti jokių loginių išvadų. Kurį laiką, atrodo, psichologijoje beviltiška artėti prie patenkinamo loginio lygmens ir kartu palikti konceptualiai neaiškius dinaminius konstruktus, kurie atlieka reikšmingą vaidmenį išvados struktūroje.

Būtina psichologijos konceptualizacija negali būti pasiekta tiesiog formaliau kartojant teiginius jau egzistuojančių psichologijos mokyklų, tokių kaip sąlyginio reflekso ar psichoanalizės. Loginė forma ir turinys yra glaudžiai susipynę bet kuriame empiriniame moksle. Formalizacija turi apimti plėtotę konstruktų, kurių kiekvienas iš pradžių nagrinėjamas ir kaip formalios išvados laikmena, ir kaip tinkama empirinių duomenų pateiktis. Tai reiškia, kad operacionalūs ir konceptualūs apibrėžimai susiję ne pasirenkamai, o atskleidžia vidinę darną (pavyzdžiui, galimybė derinti operacionalia prasme psichologinę jėgą su judėjimu ir konceptualiai su vektoriumi, iš esmės pagrįsta jų bendra kryptingumo savybe). Be to, šitai reiškia, kad įvairūs konstruktai turi būti sukurti taip, kad būtų vienos logiškai nuoseklios ir empiriškai adekvačios sistemos dalys.

Be tokių dinaminių konstruktų plėtotės paprastas tradicinių konstruktų formalizavimas gali sunkinti psichologijos pažangą, nors laimima tikslumo. Vienas psichologas tiki, jog asociacija yra šis tas tikra, libido arba geštaltas – tik magiški žodžiai; kitas tiek pat įsitikinęs, kad tikra yra libido ar instinktas. Kurie psichologiniai konstruktai pripažįstami, o kurie atmetami, daugiausia priklauso nuo sistemos-kalbos, kuria psichologas buvo mokomas mąstyti. Aišku, kad tokios kalbos formalizavimas į sudėtingą sistemą veiks įšaldomai. Net atradus konceptualiai gerai apibrėžtas sąvokas, formalizavimą prasminga atidėti, kol jų empirinis vaisingumas bus gerai pagrįstas.

Štai kodėl pirminės Zeigarnik išvados ir rezultatai nebuvo pateikti formalistine sistema. Toks pat atsargumas pravartus naujoms psichologijos sritims, tokioms kaip eksperimentinė socialinė psichologija. Kuo toliau apskritai pažengs konceptuali psichologijos raida, tuo greičiau bus įmanu pritaikyti formalią pateiktį net naujoms sritims.

VII

Kas pasiekta psichologinius ryšius pateikiant topologinėmis ir vektorių sąvokomis ir kokie turi būti tolesni tikslai? Jeigu turėčiau progą išdėstyti savo nuomonę šiuo klausimu, į kurį, žinoma, tinkamai atsakys tik ateities psichologijos raida, pažymėčiau šiuos dalykus.

1. Lauko teorijos galimybės veiklos, emocijų ir asmenybės srityse yra tvirtai pripažintos. Pamatiniai lauko teorijos teiginiai yra šie: a) elgesį reikia kildinti iš kartu egzistuojančių faktų visybės, b) tie kartu egzistuojantys faktai yra „dinaminio lauko" pobūdžio tiek, kiek vienos to lauko dalies būsena priklauso nuo kiekvienos kitos to lauko dalies. Teiginys (a) apima tvirtinimą, kad psichologijoje taip pat turime nagrinėti daugybę sąsajų, kurios negali būti pateikiamos be erdvės sąvokos[10]. Iš tiesų visos psichologijos mokyklos savo aprašymuose implicitiškai sutinka su šiuo teiginiu ir vartoja „priartėjimo" ar „atsitraukimo", „socialinės padėties" ir kitas sąvokas. Vis dažniau pripažįstama, nors dar yra kai kurių išimčių, kad erdviniai psichologinių duomenų santykiai negali būti deramai pateikiami fizinės erdvės priemonėmis, tačiau kol kas turi būti vertinami bent jau kaip psichologinė erdvė. Visuotinai pripažinta, kad ši „gyvenimo erdvė" apima asmenį ir psichologinę aplinką.

Teiginio (b) atžvilgiu situacija yra panaši. Net teorijos, iš pradžių pagrįstos pavienių dirgiklių derinimu su pavienėmis reakcijomis, išsiplėtojo ta kryptimi, kuri bent jau atveda labai arti (b). Geras pavyzdys yra C. Hullo teorija, reakciją susiejanti ne su pavieniu dirgikliu, pavyzdžiui, regos, bet su „dirgiklių modeliu", kuris apima tikslo ir akstino dirgiklius. Iš esmės visuotinai pripažinta, kad elgesys *(B)* yra asmens *(P)* ir aplinkos *(E)* funkcija, $B = F(P, E)$, ir kad P ir E šioje formulėje yra susiję kintamieji.

2. Pirma mokslinės psichologinio lauko pateikties sąlyga – tai geometrijos, tinkamos atvaizduoti psichologinių faktų erdvinius santykius, atradimas. Iš fizikos istorijos žinome, kad empirinę erdvę galima atvaiz-

---

[10] Žiūrėkite VI skyrių.

duoti skirtingomis geometrijomis: iš pradžių fizikai naudojo Euklido geometriją, o vėliau – Riemanno. Galima tikėtis, jog psichologijai taip pat gali būti naudinga ne viena geometrija. Šiandien mus tenkintų atradimas bent vienos geometrijos, kuri leistų atlikti matematinį tokių terminų kaip „priartėjimas", „atsitraukimas" aiškinimą neprarandant psichologinės prasmės. Manoma, jog tokia geometrija taps hodologinė erdvė[11]. Hodologinė erdvė – tai ribotai struktūruota erdvė, t. y. jos dalys nedalijamos iki begalybės, o yra sudarytos iš tam tikrų vienetų, arba sričių. Kryptį ir atstumą nustato „išskirti keliai", kuriuos galima lengvai suderinti su psichologiniu judėjimu. Tokia geometrija leidžia adekvačiai pateikti daugelio psichologinių procesų nuoseklų pobūdį ir tinkamą atsakymą į sunkiai suprantamą būtinybę priskirti skirtingas psichologines kryptis judėjimams ta pačia fizine kryptimi, jeigu šių judėjimų tikslas yra skirtingas. Tai ypač svarbu lanksto klausimui. Hodologinė erdvė leidžia aprašyti ir asmens, ir jo psichologinės aplinkos struktūrinius santykius. Pavyzdžiui, taip galima nustatyti asmens diferenciacijos laipsnį, periferinį ir centrinį sluoksnius. Hodologinė erdvė ne mažiau tinka grupių struktūrai ir jų pokyčiams aiškinti. Vis dėlto didžiausia jos vertė atsiskleidžia nagrinėjant dinamikos klausimus.

3. Antroje praėjusio amžiaus pusėje dinaminių sąvokų raidai mokslinėje psichologijoje turėjo įtakos baimė nuslysti į „teleologijos metafiziką". Mintis, kad ne ateitį, o praeitį reikia vertinti kaip elgesio „priežastį", buvo vienas svarbiausių asociacionizmo raidos motyvų. Tuo metu viskas, kas susiję su krypties sąvoka, buvo vertinama kaip teleologinis požiūris. Tikslo sąvoka buvo įtartina ir ją reikėjo pakeisti tuo, kas nebūtų susiję su krypties sąvoka. Kiti teleologijos aspektai, į kuriuos buvo žvelgiama su tokiu pat nepasitikėjimu, buvo: „numatymas", leidžiantis išvengti kliūčių, „sąmonė", apimanti bendrą foną. Asociacionizmas itin stengėsi išvengti šių tariamai nemokslinių dėmenų ir stengėsi sukurti asociacijos sąvoką be loginio krypties dėmens. Asociacionizmas turi būti

---

[11] Kurt Lewin: The conceptual representation and the measurement of psychological forces, *Contr. Psychol. Theor.*, 1938, *1*, No. 4, Duke University Press.

„aklas“ ir remtis išimtinai praeitimi (tai reiškė, kad asociacijų teorija turėjo būti grindžiama kartojimo sąvoka).

Be abejo, tikslų, poreikių ir valios faktai buvo pernelyg svarbūs, kad jų būtų galima tiesiog nepaisyti. Kai psichologiją užburia „teleologijos“ arba „priežastinio sąlygojimo praeitimi" dichotomija, regis, psichologams, kurie neabejojo tikslo siekio ir kryptingumo svarba, nieko nebelieka, kaip tik atsigręžti į tam tikrą teleologinę teoriją. W. McDougall yra klasikinis šio požiūrio atstovas. Asociacionistai taip pat negalėjo visiškai atmesti į tikslą nukreipto ir prasmingo elgesio. Jie mėgino įtraukti į savo sistemą tikslus, ketinimus ir valią, taigi žvelgti, kaip šitai darant pasikeitė asociacionizmo teorijos pobūdis. E. Thorndike'o padarinio dėsnis ir N. Acho *determinierende Tendenz* sąvoka priskiriama tam tipui kartojimų, kurie susiję su tam tikrais tikslo aspektais (tikslo siekimu arba ketinimo sukūrimu), su ypač stiprių asociacijų susidarymu. C. Hull pripažino tikslų ir poreikių svarbą įtraukdamas tikslo ir poreikio dirgiklius kaip svarbius dėmenis į tuos „dirgiklio modelius“, kurie vertinami kaip reakcijos priežastys. Asociacionizmo (sąlyginių refleksų) teorijai vis didesnę įtaką turėjo mėginimas kildinti kryptingas veiklas, nepaisant esamų kryptingų dinaminių veiksnių.

Remiantis lauko teorija, elgesys priklauso ne nuo praeities ir ne nuo ateities, bet nuo dabartinio lauko. (Šis dabartinis laukas turi tam tikrą laiko gylį. Jis apima „psichologinę praeitį“, „psichologinę dabartį“ ir „psichologinę ateitį“, kurios sudaro vieną šiuo metu egzistuojančios gyvenimo erdvės matmenų.) Tai prieštarauja tiek teleologų įsitikinimui, kad ateitis yra elgesio priežastis, tiek asociacionizmo atstovų įsitikinimui, kad elgesio priežastis – ateitis. Be to, klaidinga prielaidą apie kryptingus veiksnius vertinti kaip būdingą teleologijai. Žinoma, priežastiniai fizikos aiškinimai neišvengia tokių prielaidų: fizinė jėga yra kryptingas visetas, vektorius. Psichologija taip pat jokiu būdu netampa metafizinė, imdamasi vektorių pobūdžio konstruktų, pavyzdžiui, psichologinių jėgų. Tai leidžia pradėti tiesiogiai spręsti kryptingo veiksmo klausimus. Be to, apibrėžiant kryptį hodologinės erdvės terminais, įmanu tinkamai pateikti tai, kas buvo reikšminga kai kuriuose kituose teleologijos teiginiuose. Sunkiai suprantamas

žinių ir dinamikos santykis, kuris teleologijoje buvo mistinio pobūdžio, pagaliau tampa suprantamas bent viena esmine prasme: aiškėja, kodėl žinių trūkumas veikia kaip kliūtis. Paslaptingas gyvūnų gebėjimas nutiesti lankstus gali būti racionaliai susietas su faktu, jog pusiausvyra hodologinėje erdvėje priklauso nuo santykių lauke visybės.

4. Manau, jog daugybę psichologinių procesų galima tyrinėti santykiškai tinkamai dabar turimomis konceptualiomis priemonėmis.[12] Jos apima pagrindines *poreikių ypatybes* ir įvairius jų tenkinimo būdus, taip pat ir pakeitimą. Vienos veiklos *pakeičiamąją vertę* kitai veiklai galima išmatuoti ir išskirti bendras pakeitimo sąlygas. Pakeitimas sietinas su pamatiniais *naujų tikslų iškėlimo* ir *aspiracijos lygmens* klausimais. Šioje srityje svarbus žingsnis į priekį buvo žengtas nustačius kiek neįtikėtiną polinkį teikti pirmenybę sunkiems, o ne lengviems tikslams (polinkis, kuris, regis, prieštarauja „ekonomijos dėsniui“). Jau minėjome, kad galima imtis daugelio klausimų, susijusių su *veržimosi į konkretų tikslą* procesu, ypač santykio tarp *kognityvios struktūros* (mokymasis, įžvalga, lankstas) bei psichologinių jėgų kryptingumo ir stiprio. Tas pat tinka daugeliui klausimų, susijusių su *konfliktinėmis situacijomis*. Specialiai minėtinas aplinkos klausimų nagrinėjimas. Galima nustatyti skirtingo laipsnio spaudimo poveikį trumpalaikei *asmenybės diferenciacijai*. *Frustracijos* poveikio *našumui* bei *regresijai* numatymai buvo patvirtinti eksperimentu. Buvo išmatuotas *rigidiškumo* laipsnis arba dinaminiai asmens dalių ryšiai (vienas pamatinių asmenybės veiksnių greta jos diferenciacijos laipsnio). Pagaliau vienas rezultatas man atrodo labai svarbus: tapo išmatuojamas, bent jau kai kuriais atvejais, dydis tų sričių, kurios konkrečiu metu yra nediferencijuotų *vienetų gyvenimo erdvėje* pobūdžio.[13] Buvo patikrinti kai kurie šių vienetų dydžio įtakos gyvūnų elgesiui numatymai.[14]

---

[12] Nuodugniau čia paminėtas tyrimas aprašytas X skyriuje.

[13] Dorwin Cartwright: Relation of decision-time to the categories of response, *Am. J. Psychol.*, 1941, *54*, 174–196.

[14] Claude Buxton: Latent learning and the goal gradient hypothesis, *Contr. Psychol. Theor.*, 1940, *2*, No. 2. Duke University Press.

Kai dėl kitų užduočių, tikimasi, jog greitai bus įmanu kiekybiškai išmatuoti psichologines jėgas. Tai leis atskleisti jėgų (atstojamųjų jėgų) sudėties dėsnius ir padės matuoti įtampą. Socialinė psichologija yra viena tų sričių, kurią labiausiai reikia tobulinti. Mano požiūriu, šiandien įmanu apibrėžti *grupes* ir grupių tikslus operacionaliai ir vartojant minėtus konstruktų tipus. Jie leido pateikti ir eksperimentiškai patvirtinti tam tikros *socialinės aplinkos* poveikio grupės gyvenimui numatymus. Vis dėlto daug socialinės psichologijos pamatinių konstruktų, įskaitant sužadintų laukų (*galios laukų*) konstruktą, reikia tikslinti.

Dabar pasiekta psichologijos konceptualios raidos pažanga nuteikia labai optimistiškai. Mintis, kad tokie reiškiniai kaip viltis ar draugystė kada nors bus pateikiami geometrijos ar kitomis matematikos sąvokomis, prieš keletą metų būtų peržengusi bet kokius tikroviškus laukimus. Šiandien tokia pateiktis įmanoma ir labai vertinga tyrinėjant šiuos reiškinius. Neabejoju, jog topologijos ir hodologinės erdvės ar panašios sąvokos bus vaisingos pateikčiai ir numatymui kiekvienoje psichologijos srityje. Kita vertus, vienas svarbiausių nuolatinės kiekvieno mokslo pažangos veiksnių – teisingai pasirinkti sprendžiant, kurių klausimų jau galima imtis, o kuriuos geriau atidėti, kol tas mokslas taps brandesnis.

II

Lauko teorijos konstruktai
(1944)

KOKYBĖ IR KIEKYBĖ PSICHOLOGIJOJE

Dar nuo E. Weberio ir G. Fechnerio laikų psichologijoje siekta kiekybinių įvertinimų ir matematizavimo. Ši kryptis nuolat stiprėja. Tačiau buvo daug nesutarimų dėl to, kaip galima pasiekti matematizavimą. Iš pradžių nemažai prieštarauta „iš esmės“ dėl to, kad psichologija yra kokybinis mokslas ir kad kiekybinė raiška turėtų būti apribota iki siauros suvokimo psichologijos srities. Šiandien pripažįstama, kad dauguma anksčiau atmestų sričių, tokių kaip motyvacijos psichologija, taip pat turi būti nagrinėjamos matematiškai.

E. Cassirer[1] smulkiai istoriškai aprašė kokybinio ir kiekybinio požiūrių neatitikimus fizikos ir chemijos raidoje. Kai kurie nūdienos teorinės psichologijos klausimai yra metodologiškai labai panašūs į tuos neatitikimus, nors istoriškai juos skiria šimtmečiai. Anot Cassirerio, pamatinė idėja, kuri padėjo išspręsti tuos neatitikimus pačioje matematikoje ir matematiškai nagrinėjant fizinius duomenis, buvo tokia: kiekybinis ir kokybinis požiūriai yra ne priešybės, bet būtinai vienas kitą papildo.

Cassirer vis pabrėžia, kad matematizavimas nėra tapatus kiekybinei raiškai. Matematika nagrinėja kiekybę *ir* kokybę. Tai ypač akivaizdu tose geometrijos šakose, kurios išsako nekiekybinius, bet vis dėlto matematiškai „tikslius“ teiginius apie padėtį ir kitus geometrinius santykius.

Psichologijai taip pat būtų labai naudinga geriau suprasti faktą, kad matematika gali nagrinėti kiekybinius ir kokybinius klausimus. Psicholo-

---

[1] E. Cassirer: *Substanzbegriff und Funktionbegriff, Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik* (Berlin: B. Cassirer, 1910).

ginė statistika visiškai pripažįsta, kad tinkama kokybinė analizė yra būtina tikslaus kiekybinio apdorojimo sąlyga. Mažiau aišku atrodo tai, kad patys kokybiniai skirtumai gali ir turi būti nagrinėjami matematiškai.

Psichologai, kurie mąsto lauko teorijos kalba ir dirgiklio-atsako kalba, sutinka, kad psichologijos aiškinimams turi būti vartojami „konstruktai" ir kad psichologijos teorija turi būti iš esmės matematinė. Vis dėlto, regis, dar yra nesutarimų dėl to, ką reiškia matematizavimas ir kaip toliau plėtoti teorijas.

Kaip pavyzdį pasitelkime konceptualią frustracijos klausimo raidą.

KASDIENĖS SĄVOKOS IR MOKSLINIAI KONSTRUKTAI

Frustracijos sąvoką išskyrė S. Freud. Jis frustraciją sieja su pamatiniais lyties, kultūros, sublimacijos, sapnų klausimais ir visa psichopatologijos sritimi. Šios sąvokos nebuvo sukurtos kaip griežto eksperimentavimo ar kiekybinių procedūrų pamatas. Jos buvo paimtos iš kasdienės kalbos. Tačiau jų perkėlimas į psichoanalitinę sistemą kiek paryškino ir sukonkretino jų reikšmę.

Iki 1920 m. akademinė psichologija, kvėpuodama sensorinio suvokimo ir atminties „grynu moksliniu oru", nemanė, kad mokslininkui dera svarstyti „tamsesnes ir mistines gyvenimo puses". Kai tik šie klausimai iškildavo, buvo nagrinėjami atsargiai. Eksperimentinėje psichologijoje kalbėti apie frustraciją, pakeitimą, agresiją ar meilę buvo laikoma mokslo ribas peržengiančių svarstymų požymiu, kaip ir šiandien kai kuriems psichologams pats terminas „grupės aplinka" yra nemokslinio požiūrio ženklas.

Iš pat pradžių lauko teorija frustraciją nagrinėjo labai analitiškai. Išskirta daugybė situacijų: frustracija apdovanojimo aplinkybėmis ir frustracija bausmės akivaizdoje; troškimo judėti veiklų ploto link ir tolimo nuo jo frustracija; frustracija, kai neprieinamas tik ribotas plotas ir panašios į kalėjimo aplinkybės, kai kliūtys supa žmogų iš visų pusių.

Galima sakyti, kad šie skirtumai yra kokybinės prigimties. Vis dėlto juos galima išreikšti topologinėmis ar vektorių sąvokomis tokiu būdu, kad

a) kiekviena situacija nagrinėjama kiekybiškai, b) šios kokybiškai skirtingos situacijos nelaikomos visiškai atskirais visetais, tačiau suprantamos kaip tam tikrų kiekybinių pokyčių ar jėgų pasiskirstymo pokyčių rezultatas.

Šį, regis, paradoksalų žygdarbį galima pasiekti pasitelkiant „konstrukcijos metodą“, kuris pirmiausia buvo išplėtotas pačių matematikų. Nuo pat senovės graikų laikų šio metodo paslaptis buvo ta, kad kokybiškai skirtingi geometriniai visetai (apskritimas, kvadratas, parabolė) vertinti kaip tam tikrų „konstrukcijos dėmenų“ (taškų ir perkėlimų) derinys. Kartais šis metodas vadinamas „genetiniu apibrėžimu“. Jis gali tuo pat metu susieti ir atskirti; jis nesumažina kokybinių skirtumų, tačiau atskleidžia jų santykius su bendrais kiekybiniais kintamaisiais. E. Cassirer parodė, kaip tas pats metodas buvo vaisingas empiriniams mokslams, kurių „konstrukcijos dėmenys“ yra matematiškai aprašyti empiriniai visetai (tokie kaip jėgos, jonai, atomai).

Frustracijos analizė lauko teorijos požiūriu pasiekia panašų kokybinį *ir* kiekybinį apibūdinimą, konceptualų atskyrimą *ir* susiejimą remiantis tokiais konstruktais kaip „psichologinė jėga“, „psichologinė sritis“, „galios laukas“. Šiomis konceptualiomis priemonėmis buvo prieita prie tam tikrų išvadų, pavyzdžiui: kokiomis sąlygomis frustracija nuves lankstu, o kada lems pasišalinimą iš lauko, kokiomis sąlygomis pasireikš socialinė agresija ir kokia bus nerimstančių judesių forma. Šie numatymai iš dalies daromi atsižvelgiant į skirtingus aplinkybių tipus ir iš dalies yra susiję su kiekybinėmis vienos situacijos aplinkybių sąlygomis (tokiomis kaip santykinis jėgų stipris).

Šie numatymai buvo daugelio eksperimentų planavimo ir analizės pamatas.[2] Frustracijos aplinkybėmis buvo sukeltos sąlygiškai stiprios emocijos ir agresija; tyrinėtas ištvermingumas įvairiais amžiaus tarpsniais ir pasikartojančios frustracijos sąlygomis; tikslo frustracijos sąlygomis buvo matuojama įvairių tipų žaidybinio ir nežaidybinio elgesio pakaitinė vertė; vaikams ir draugų poroms buvo matuojama įvairaus stiprio frustracijos įtaka žaidimo konstruktyvumui ir regresijos laipsnis; tiriami veiksniai, lemiantys frustraci-

[2] Nuodugniau šie eksperimentai aptariami X skyriuje.

jos poveikį kalėjime; grupės aplinkos eksperimentai, organizuotų ir neorganizuotų grupių tyrimai nagrinėjo socialinės frustracijos grupės aplinkybėse padarinius, ypač poveikį agresijai, bendradarbiavimui ir pasyvumui.

Šie frustracijos priežasčių ir padarinių tyrinėjimai apima gana daug skirtingų temų, pavyzdžiui: viltis ir laiko perspektyva, veiklos rūšis ir grupės organizacija, saugumas ir drovumas, našumas, emocinė įtampa, draugystė ir kova, bendradarbiavimas ir agresija, raida ir regresija, apdovanojimas ir bausmė, priemonės ir kliūtys, lyderystė, kito asmens tikslų priėmimo laipsnis. Vis dėlto tokia reiškinių įvairovė nagrinėjama vartojant sąlygiškai nedaug pamatinių sąvokų (kaip antai jėgos laukas, galios laukas, įtampa, paprasta ir organizacinė priklausomybės). Šios kelios sąvokos, vartojamos kaip „konstrukcijos dėmenys", leidžia konkrečiu būdu analitiškai apdoroti ir „genetiškai apibrėžti" plačią kokybinių reiškinių ir kiekybinių klausimų sritį. Tai, kad šitai galima padaryti, mano manymu, rodo metodo galią ir sąvokų vaisingumą.

DA (dirgiklio ir atsako) teorijos taip pat remiasi panašiu į konceptualų konstravimą metodu. Ne taip seniai šis požiūris praplėtė taikymo sritis nuo mechaninio mokymosi dalykų iki tokių bendrų klausimų kaip frustracija.[3] Galima paklausti: kuo panašus ir kuo skiriasi lauko teorijos požiūris nuo DA požiūrio nagrinėjant šiuos klausimus?

KAS „YRA" FRUSTRACIJA

Viena iš tipiškų DA teorijos kritinių pastabų buvo ta, kad lauko teorija nesilaiko fizinio sąlygų apibrėžimo. Pavyzdžiui, terminas „laukimas" buvo tabu taip pat kaip terminai „priėmimo laipsnis" ar „priklausomybės jausmas". Net šiandien kai kurie DA teorijos veteranai, regis, laikosi nuomonės, kad mokslinė psichologija reiškia apibrėžimą fizikos terminais.[4] Kita vertus, frustracijos ir agresijos tyrinėjimas atrodė aiškus nu-

[3] J. Dollard, *et al.: Frustration and Aggression* (New Haven: Yale University Press, 1939).

[4] C. Hull: The problem of intervening variables in molar behavior theory, *Psychol. Rev.*, 1943, *50*, 273–291.

krypimas nuo šio požiūrio. Dauguma terminų, tokių kaip frustracija ar bendradarbiavimas, yra apibrėžiami remiantis psichologijos terminais. Kitaip tariant, perėjimas nuo fizikinių apibrėžimų prie psichologinių (tai buvo akivaizdu priėmus „tikslo“ terminą kaip pagrįstą), atrodo, ima viršų ir veda laimingos sąjungos su lauko teorijos požiūriais link.

Regis, nesiskiria polinkis kiekybiškai vertinti frustraciją. Žinoma, nėra skirtumo patikimumo ar panašių metodologinių techninio pobūdžio klausimų atžvilgiu. Nesiskiria ir nuomonės dėl psichologinių sąvokų operacionalaus apibrėžimo būtinybės ar dėl griežtų teorijų ir išvadų pageidaujamumo.

Svarbų skirtumą, atrodo, sudaro tai, kad DA teorijoje „frustracija“ laikoma „sąvoka“, „konstrukcijos dėmeniu“. Mėginama apibrėžti šią sąvoką operacionaliai ir nuo čia pereiti prie kiekybinės teorijos, pavyzdžiui, apie frustracijos ir agresijos santykius. Kai psichologas, besivadovaujantis lauko teorija, kalba apie frustraciją, mokymąsi, viltį, draugystę, agresiją, jis įsisąmonina faktą, kad vartoja „populiarius terminus“. Iš pradžių šie terminai yra gana naudingi, net būtini. Tačiau lauko teorijoje jie nelaikomi psichologinėmis sąvokomis mokslinių „konstrukcijos dėmenų“ prasme. Taip yra dėl to, kad toks terminas kaip „frustracija“ a) neturi konceptualaus, suderinto su matematikos sąvokomis, apibrėžimo, b) yra neaiškiai susijęs su daugybe skirtingų aplinkybių, o ne su *vienos* rūšies konceptualiai apibrėžiamu situacijos tipu.[5]

Jeigu šitai teisinga, mokslo požiūriu būtų beprasmiška siekti, pavyzdžiui, dėsningai susieti frustracijos stiprį su kokiu nors konkrečiu padariniu (tokiu kaip agresija), nes siekiant tikslių išvadų reikėtų žinoti

---

[5] Kai kuriuose tyrinėjimuose „frustracijos“ terminas vartojamas pavadinti įvykiui, kuris nutraukia į tikslą nukreiptą veiklą. Šiuo atveju terminas „frustracija“ nurodo ne „situacijos“ struktūrą, o „įvykį“, t. y. kas priklauso tam pačiam konceptualiam matmeniui (žr. toliau) kaip ir „elgesys“. Išvada, kad reikėtų skirti kelių tipų frustraciją ir analitiškai apibrėžti prieš ištariant konkrečius dėsnius, šiuo atveju irgi būtų teisinga. Kaip paprastai, neįmanoma nuosekliai susieti tokių fenotipiškai apibrėžtų įvykių su ta pačia sąvoka, nepriklausančia nuo aplinkybių, kuriomis įvykis įvyksta. Tai – viena pamatinių metodologinių aksiomų ir pagrindinė mokslo „konstruktų“ raidos priežastis.

frustracijos tipą ir smulkias aplinkybes. Iš tiesų eksperimentai rodo, jog teigti, kad „frustracija stiprina draugystę ir daro žmogų neagresyvų“[6], lygiai taip pat teisinga, kaip ir teigti, kad „frustracija sukelia agresiją“. Teisinga tarti, kad frustracija ir didina, ir mažina našumą, skatina tiek naujas pastangas, tiek pasyvumą.[7]

Įdomu pažymėti, kad Jeilio grupės* naujesnėse publikacijose vis labiau pripažįstama būtinybė skirti įvairias sąlygas ir kad šie tyrinėtojai taip pat tampa labiau analitiški. Tačiau mėginimo „frustraciją“ išlaikyti kaip apibrėžiamą psichologinį visetą ir dėsningai jį susieti su tam tikrais padariniais, tokiais kaip agresija, regis, dar neatsisakyta. Neagresyvumas laikomas rezultatu „papildomų veiksnių“, kurie atskiru atveju sukelia reiškinius, tik regimai skirtingus nuo tų, kurių tikimasi vadovaujantis bendrais dėsniais.

Lauko teorijos požiūris šiuo atveju yra radikalesnis. Jos didesni reikalavimai sąvokoms gali būti nusakyti taip: psichologija turėtų vienodai domėtis ir tuo, kas psichologiškai „yra“ frustracija, ir frustracijos padariniu. Lauko teorijos požiūriu iš tiesų neįmanoma tyrinėti frustracijos, vilties, draugystės ar autokratijos dėsnių kartu netyrinėjant, kas psichologiškai „yra“ frustracija, viltis, draugystė ar autokratija.

Gerai žinau, kad klausimais apie objektų ar įvykių „esmę“ buvo piktnaudžiaujama ir kad jie buvo pateikiami moksliškai beprasmiu, metafiziniu būdu. Visiškai suprantama ir teisinga, kad psichologija, atitolusi nuo ankstyvųjų „filosofinių“ samprotavimų, uždraudė kelti klausimus apie tai, kas yra psichiniai reiškiniai, tokie kaip intelektas. Vienintelis leidžiamas atsakymas buvo „operantinis apibrėžimas“, pavyzdžiui, „intelektas yra tai, ką matuoja intelekto testai“.

Deja, šitaip kartu su vandeniu buvo išpiltas vaikas. Už klausimo apie daiktų „esmę“ slypi viena prasmė, kuri yra svarbi tiek psichologijai,

---

[6] M. E. Wright: Constructiveness of play as affected by group organization and frustration, *Charact. and Pers.*, 1942, *II*, 40–49.

[7] R. Barker, T. Dembo, K. Lewin: Frustration and regression, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1941, *18*, No. 1.

tiek mokslui apskritai. Jei chemikas atranda tam tikrą medžiagą, jis geba apibrėžti ją operacionaliai – nurodyti, kur ją galima rasti, ir nusakyti jos spalvą bei svorį. Tyrinėdamas šią medžiagą, chemikas pirmiausia pasidomės, kokia tai medžiaga cheminiu požiūriu. Jis gebės nustatyti, kad tai – elementas ar junginys arba kad šios medžiagos gabalėlių cheminė sudėtis skiriasi (tiek, kiek tam tikrais atvejais skiriasi frustracijos psichologinė esmė). Tada medžiaga, nors ji apibrėžta operacionaliai, chemiko požiūriu nėra „*vieno* tipo". Šio vienodumo kriterijus yra galimybė užrašyti jį *viena* chemine formule, vienu „konceptualios konstrukcijos dėmenų" (tokių kaip jonai, atomai) deriniu. Tai, kas yra objektas, dabar lemia galimybė apibrėžti jį konceptualių konstruktų deriniu.

Chemijos ir fizikos istorija rodo, kaip lėtai pereinama nuo tokių įprastų kaip „ugnis, vanduo ir žemė" skirtumų, kurie siejami su lengvai matomomis „akivaizdžiomis", bet „paviršinėmis" savybėmis, prie konceptualaus konstravimo metodu grįstų klasifikacijų. Šis metodas dažnai panaikina „bendros išvaizdos" įrodymą; jis įvardija skirtingu tai, kas atrodo vienoda, o vienodu – tai, kas regisi skirtinga. Chemikui pravartus šis metodas, nes jį domina veikiau medžiagos cheminės savybės nei išvaizda. Todėl jis nemėgins ieškoti bendrų dėsnių ar bendrų padarinių, jei žinos, kad – konceptualios konstrukcijos požiūriu – turima medžiaga yra sutartinis tipų konglomeratas.

„Empiriniai aprašomojo tipo dėsniai" neabejotinai gali būti nustatyti (remiantis tik operacionaliais apibrėžimais) „mokymosi" ir „frustracijos" psichologijoje, kaip ir „vandens, ugnies ir žemės" fizikoje.

Šiam lygmeniui prieinamomis mokslinėmis priemonėmis gali būti surinkta ir buvo surinkta daug vertingų duomenų. Kai tik psichologija prasiskverbia į naują sritį, pagrindas turi būti klojamas šiomis priemonėmis. Sąvokų patikslinimo nereikėtų laikyti vieninteliu psichologijos pažangos dalyku. Tačiau itin didelę reikšmę turi tai, kad ir psichologija gali savaip pereiti nuo „vandens ir ugnies" lygmens prie pažangesnio lygmens sąvokų. Nes nė viena psichologijos ar jos taikymo dalis negali peržengti labai aiškių ribų, jei negali pasiekti lygmens, kur įvykio „psichologinę esmę" apibūdina jį išreiškianti konceptuali konstrukcija.

KONCEPTUALŪS PSICHOLOGINIŲ KONSTRUKTŲ MATMENYS

Vienas iš pakilusių virš vandens ir ugnies lygmens mokslinių konstruktų požymių yra galimybė apibrėžti jų „konceptualų tipą" ar galiausiai jų „konceptualų matmenį". Pateiksiu paprastą fizikos pavyzdį: „greitis" ir „pagreitis" neturi vienodo konceptualaus matmens, nes greitis yra atstumas per laiką (d/t), o pagreitis yra atstumas per laiko kvadratą (d/t^2). Kita vertus, viskas, ką galima išreikšti greičiu, yra *to paties* konceptualaus matmens. Panašiai kiekvienas fizinis reiškinys, kurį galima išreikšti kaip fizinę jėgą (t. y. matematiškai – kaip vektorių), yra to paties konceptualaus matmens. Tačiau jėga nėra to paties matmens kaip energija.

Metodologine prasme labai svarbu žinoti konceptualų konstrukto matmenį. (1) Galima lyginti dydžius tik tų visetų, kurie yra to paties konceptualaus matmens. (2) Viską, kas yra to paties konceptualaus matmens, įmanu lyginti kiekybiškai; iš esmės jų dydžius galima matuoti ta pačia liniuote (matavimo vienetais).

Atrodo, būtina ir įmanu konceptualaus matmens idėją pritaikyti psichologijos konstruktams. Tai galima padaryti kiekvieną konstruktą susiejant su keletu konceptualios konstrukcijos pamatinių psichologinių dėmenų.

Akivaizdu, jog psichologijos raidos būklė nėra tokia, kad būtų galima įgyvendinti *sisteminį vieno konstrukto susiejimą su bet kuriuo kitu* kiekybinių lygčių sistema. Kita vertus, esu linkęs manyti, kad psichologija ne itin nutolusi nuo lygmens, kur gali būti tiksliai susietas pakankamas pamatinių konstruktų skaičius. (Tiek DA, tiek lauko teorija kai kuriems konstruktams iš tiesų nustatė tokias aiškias priklausomybes.) Bet mes dar neįpratome mąstyti konceptualių matmenų ar – vartojant bendresnius ir dabartinei būklei tinkamesnius terminus – „konceptualių tipų" požiūriu.

Būtų klaidinga delsti taikyti šį požiūrį, kol psichologija pasieks tokią stadiją, kad kiekvienas konstruktas žymės reiškinius, kuriuos galima išmatuoti kiekybiškai. Tam, kad pasiektume tašką, kuriame visus psichologinius dėsnius galima išreikšti *kiekybinėmis lygtimis*, turime pripažinti, jog tokios lygtys lemia, kad abi jų pusės psichologiškai yra to paties

konceptualaus matmens. Siekti tokių tikslų bus lengviau, jei suprasime šių aspektų svarbą ir bent jau išmoksime tiksliai skirti įvairius konceptualius tipus.

Vos tik iškyla psichologinio *matavimo* klausimas, turėtume paklausti: koks norimo išmatuoti reiškinio konceptualus tipas ir kaip matavimo būdas susijęs su šiuo konkrečiu tipu? Rūpinimasis šiuo matavimo ypatumu turėtų išties daug prisidėti aiškinantis dažnai miglotas sąsajas tarp psichologinio konstrukto konceptualaus ir operacionalaus apibrėžimo (požymių, matavimų); jis turėtų paskatinti dar neišmatuotų konstruktų matavimo metodų raidą.

Yra ženklų, kad į tam tikrus klausimų tipus galima atsakyti tik tam tikrais konstruktų tipais. Pavyzdžiui, atrodo, kad „individo elgesio savitomis aplinkybėmis numatymas“ turi būti grįstas „jėgos lauku“ arba konceptualiai lygiaverčiu konstruktu. Jei tiesa tai, kad jokio kito konceptualaus tipo (tokio kaip galios laukas, padėtis, įtampa, jėga) tokiai prognozei nepakanka, tampa akivaizdžios svarbios teigiamos ir neigiamos metodologinės prasmės.

Tuomet apskritai galime tarti, kad konceptualių tipų klausimas glaudžiai susijęs su psichologinio įvertinimo klausimais, su psichologinius dėsnius išreiškiančiomis matematinėmis lygtimis ir su užduotimi sistemingai susieti visus psichologinius konstruktus. Dėl šios sąsajos problema kyla pačiu laiku; ji taip pat rodo, kad čia susiduriame su vienu pamatinių nuolatinių mokslinės psichologijos klausimų.

Nesistengsime smulkiai išplėtoti konceptualių matmenų idėjos. Šią užduotį reikia apmąstyti ir kruopščiai išrutulioti. Tačiau norėtume kaip iliustracijas pateikti keletą skirtingų ir vienodų „konceptualių tipų“ dinaminių ir nedinaminių konstruktų pavyzdžių.

1. Viena pamatinių psichologijos sąvokų yra psichologinės *padėties* sąvoka. Padėtis yra „erdvinis sričių santykis“; pavyzdžiui, *A* srities padėtis gali būti apibūdinta tuo, kad ji yra *B* viduje. Psichologinių sąvokų, kurios turi padėties konceptualų matmenį, pavyzdžiai yra šie: individo grupinė priklausomybė, jo profesinė padėtis, dalyvavimas veikloje.

2. *Judėjimas* yra kito matmens nei padėtis. Jis reiškia „padėčių santykį skirtingais laiko tarpais". Bet koks psichologinis reiškinys, kurį galima išreikšti kaip judėjimą, o šitai būdinga didžiajai daliai „elgesio", – bus to paties konceptualaus matmens.

3. Būtų galima manyti, kad *kognityvi struktūra* yra to paties matmens kaip padėtis, nes ji nurodo skirtingų lauko dalių santykinę padėtį. Tačiau struktūra nurodo ne vieno, o daugelio taškų ar sričių padėtį.

4. *Jėga*, arba „polinkis judėti", konceptualiai yra kitokio pobūdžio nei tikrasis judėjimas, nors judėjimas yra vienas iš jėgų konsteliacijos, kai atstojamoji jėga yra didesnė už nulį, požymių (operacionalus apibrėžimas). Kartais buvo teigiama, kad jėgos terminas tapatus „paskatos stipriui" DA teorijoje. Tai būtų teisinga, jei paskatos stipris reikštų psichologinį visetą, kuris matematiškai turi vektoriaus ypatybių. Tokį „paskatos stiprį" dera skirti nuo „poreikio" stiprio, jei poreikis nurodo įtampą (įtampa yra kito matmens nei jėga). Prieš spręsdama šį klausimą, DA teorija turės patikslinti, ar paskatos stiprį reikėtų vertinti kaip vektorių.

5. *Tikslas.* Ši sąvoka neturi jėgos matmens, nors tikslai ir jėgos yra glaudžiai susiję. Tikslas yra „jėgos lauko" konceptualus matmuo, t. y. jis reiškia jėgų pasiskirstymą erdvėje. Tikslas (arba, kalbant lauko teorijos terminais, teigiamas valentingumas) yra savitos struktūros jėgos laukas, t. y. jėgos laukas, kuriame visos jėgos nukreiptos į tą pačią sritį. Tokia tikslo samprata suteikia jai tam tikrą vietą jėgos laukų galimų modelių visybėje. Jėgų išsidėstymo vienos srities link kopija yra pasiskirstymas nuo vienos srities. Tai – „atgrasumo" sąvokos atitikmuo. Kitų tipų jėgos laukai atitinka tai, kas vadinama „sunkumu" ar „kliūtimi". Tokių kasdienių sąvokų kaip tikslai, sunkumai, atgrasumas virsmas įvairių tipų jėgos laukais sudaro galimybę susieti šiuos kokybiškai labai skirtingus visetus tokiu būdu, kuris atskleidžia jų funkcinius panašumus ir skirtumus.

6. *Konfliktas* reiškia ne vieną jėgos lauką, bet *mažiausiai du susiklojančius jėgos laukus*. „Frustracija" yra to paties matmens kaip konfliktas. Vadinasi, sisteminga galimų frustracijos ir konflikto tipų apžvalga turėtų aiškintis, kaip jėgos laukai gali susikloti taip, kad kai kuriuose lauko taškuose atsiranda vienodai stiprios, bet priešingos jėgos. Tokia analizė

leidžia sistemingai žvelgti į konfliktų sąlygas ir padarinius. *Pusiausvyros* sąvoka yra to paties matmens kaip ir konfliktas; ji nurodo tam tikras susiklojančių jėgos laukų konsteliacijas.

7. Gali atrodyti, kad *baimė* yra to paties matmens kaip atgrasumas. Vis dėlto dažnai baimė esti susijusi su psichologine ateitimi. Ji žymi kai kuriuos „laiko perspektyvos" ypatumus. Šiuo atžvilgiu ji panaši į tokias sąvokas kaip viltis, planas, laukimas. *Laukimas* nurodo psichologinę struktūrą ir jėgų pasiskirstymą psichologinės ateities tikrovės lygmenyje, *viltis* – tikrovės lygmens struktūros ir psichologinės ateities troškimų lygmens santykį, *kaltė* – tikrovės lygmens struktūros ir psichologinės ateities troškimų lygmens struktūros santykį.

8. *Galia* nėra to paties matmens kaip psichologinė jėga. Jei *A* galia didesnė nei *B*, tai nereiškia, kad *A* iš tikrųjų daro spaudimą *B*. Galios sąvoka nurodo tam tikro stiprio „jėgų sužadinimo galimybę" kito žmogaus atžvilgiu. Taigi *galios lauko* sąvoka nėra to paties konceptualaus matmens kaip jėgų laukas. Vartojant tokias sąvokas kaip puolimas, gynyba, agresija, draugystė, reikia turėti omenyje skirtingus sąvokų matmenis: galios laukas, jėgos laukas, jėga ir elgesys.

9. *Vertybės.* Terminas „vertybė", kaip ir terminas „pasaulėžiūra", psichologijoje yra gana neaiškus. Vertybės turi įtakos elgesiui, bet neturi tikslo (t. y. jėgos lauko) ypatybių. Pavyzdžiui, individas „nesiekia" sąžiningumo vertybės, bet sąžiningumas „valdo" jo elgesį. Turbūt teisinga teigti, kad vertybės lemia, kokių tipų veikla konkrečioje situacijoje individui turi teigiamą, kokių – neigiamą valentingumą. Kitaip tariant, vertybės nėra jėgos laukai, tačiau tuos jėgos laukus „sužadina". Tai reiškia, kad vertybės yra to paties psichologinio matmens konstruktai, kaip ir *galios laukai.* Šiuo požiūriu įdomu aptarti psichoanalizės požiūrį, kad vertybės yra „internalizuoti" tėvai. Nepriklausomai nuo to, ar vertybių kilmės atžvilgiu šitas teiginys teisingas, ar neteisingas, galime bent jau pasakyti, kad vertybės ir asmenys yra atitikmenys, nes abu galima išreikšti galios laukais.

SANTRAUKA

Nėra būtinybės čia aptarti skirtingų konceptualių tipų santykį, t. y. konceptualių „matmenų" klausimą siauresne šio žodžio prasme, nors, regis, kai kurioms sąvokoms tai įmanu. Pavyzdžiai gali padėti iliustruoti bent kai kurias mintis, dėl kurių konceptualių tipų ar konstruktų matmenų klausimas yra labai svarbus šiandienos psichologijai. Kiek man žinoma, tai – vienas iš naudingiausių metodologinių įrankių naujoms psichologijos sritims nagrinėti. Pagrindinis sunkumas rengiant naudingus eksperimentus naujoje srityje yra nesugebėjimas sumaniai ir tinkamai kelti eksperimentinius ir teorinius klausimus. Konceptualių tipų nagrinėjimas yra vienas iš naudingiausių pirmųjų žingsnių tokių klausimų kėlimo link.

Tvirtinti, kad, pavyzdžiui, vertybių konceptualūs tipai yra galios lauko konceptualūs tipai, reiškia kelti sistemingo visų rūšių galios laukų tyrinėjimo klausimą. Šitai tiksliai susieja vertybes su kitais psichologiniais konstruktais (tokiais kaip „jėgos" ar „elgesys"). Tai rodo, bent jau bendrąja prasme, kokia linkme reikėtų tęsti vertybių padarinių matavimus. Tai iškelia daugelį eksperimentinių klausimų. Pavyzdžiui, jei vertybė yra galios lauko atitikmuo, bet kokį vertybių pokytį reikės aiškinti kaip procesą, priklausantį nuo galios laukų visybės, įskaitant socialinius, politinius ir asmeninius galios laukus, egzistuojančius toje situacijoje. Tuo remiantis būtų galima numatyti sisteminį eksperimentinį požiūrį, padėsiantį išsiaiškinti santykį tarp ideologinių pokyčių ir galios santykių grupėje.

Galiausiai konceptualių tipų ar matmenų idėja suteikia mokslinę prasmę klausimui, kas „yra" psichologinis reiškinys. Tai padeda išsiaiškinti, ar psichologijos terminas žymi reiškinių konglomeraciją, kurią galima laikyti vienetu tiktai sąvokų „ugnies ir vandens lygmenyje", ar verta remtis psichologija, grįsta konstruktais, turinčiais aiškiai apibrėžtus konceptualius matmenis.

III

„Lauko dabartiniu metu“ apibrėžimas (1943)

LAUKO TEORIJA IR FAZINĖ ERDVĖ

Naujų teorijų pripažinimo istorija dažnai atskleidžia tokius žingsnius: iš pradžių nauja idėja yra laikoma visiška nesąmone, į kurią neverta kreipti dėmesio. Vėliau ateina laikas, kai iškeliama gausybė nesuderinamų prieštaravimų, pavyzdžiui: naujoji teorija pernelyg neįprasta arba tėra nauja terminologija; ji nevaisinga arba tiesiog klaidinga. Galiausiai pasiekiamas etapas, kai, regis, visi tvirtina, kad visuomet rėmėsi šia teorija. Paprastai ši būsena būna paskutinė prieš visuotinį pripažinimą.

Ryškėjanti psichologijos linkmė į lauko teoriją akivaizdi naujausiuose psichoanalizės variantuose (A. Kardiner, K. Horney), taip pat sąlyginių refleksų teorijoje. Ši linkmė lauko teorijos reikšmės aiškinimą daro tik dar svarbesnį, nes tiems psichologams, kurie, kaip ir aš, daugelį metų buvo lauko teorijos šalininkai, ne itin sekėsi paaiškinti šios teorijos esmę. Vienintelis man žinomas pateisinimas – kad tai nelengva užduotis. Matyt, fizika ir filosofija nedaug analizavo reikšmę lauko teorijos, kuri būtų labai naudinga psichologui. Be to, tokius metodus kaip lauko teorija galima iš tiesų suprasti ir įvaldyti tik tokiu pat būdu, kaip ir amato metodus, t. y. išmokti iš praktikos.

E. Hilgard ir D. Marquis[1] cituoja Clarko Hullo laišką: „Kiek suprantu, kai tik pačia bendriausia prasme išreiškiamos įvairios potencinės elgesio galimybės, priklausančios nuo vieno ar kelių kintamųjų vienalaikio statuso, apčiuopiama esmė to, kas dabar vadinama lauko teorija.“

---

[1] E. R. Hilgard and D. G. Marquis: *Conditioning and Learning* (New York: D. Appleton-Century Co., 1940).

Iš tiesų lauko teorija pabrėžia svarbą fakto, kad kiekvienas įvykis priklauso nuo daugelio veiksnių. Pripažinti šių daugybės tarpusavyje susijusių veiksnių tinkamos pateikties būtinybę reiškia pripažinti žingsnį lauko teorijos link. Tačiau to nepakanka. Lauko teorija yra kai kas savitesnio.

Pateiksiu pavyzdį. Sėkmė tam tikroje sporto šakoje gali priklausyti nuo raumenų stiprio, judesio greičio, gebėjimo priimti greitus sprendimus ir tikslaus krypties bei atstumo suvokimo derinio. Vieno iš šių penkių kintamųjų pokytis gali tam tikru mastu pakeisti rezultatą. Šiuos kintamuosius galima įsivaizduoti kaip penkis grafiko matmenis. Bet kurios galimos šių veiksnių konsteliacijos rezultatą sėkmės dydžiui galima pažymėti tašku grafike. Tuomet tokių taškų visybė yra grafinė šios priklausomybės arba, kitaip tariant, empirinio dėsnio pateiktis.

Fizikoje dažnai naudojama tokia darančių įtaką įvykiui daugybės veiksnių pateiktis. Su kiekviena tam tikra savybe, tokia kaip temperatūra, slėgis, laikas, vieta erdvėje, suderinamas vienas matmuo. Tokia pateiktis fizikoje vadinama „fazine erdve". Fazinė erdvė gali turėti dvidešimt matmenų, jeigu reikia išnagrinėti dvidešimt veiksnių. Fazinė erdvė – tai kažkas neabejotinai skirtinga nuo trijų matmenų „fizinės erdvės", kurioje juda fiziniai objektai. Lygiai taip pat psichologinė erdvė, gyvenimo erdvė arba psichologinis laukas, kuriame vyksta psichologinis judėjimas ar struktūriniai pokyčiai, yra ne tie grafikai, kuriuose matmenys reiškia tiesiog savybių pakopas.

Aptardami šiuos klausimus su žymiu fiziku teoretiku sutarėme, kad daugybės veiksnių, lemiančių įvykį, pripažinimas ir net jų, kaip fazinės erdvės, pateiktis nelemia lauko teorijos. Psichologijoje L. Thurstone'o faktorinė analizė nagrinėja šiuos įvairių veiksnių santykius. Bet koks charakterio profilis apima daugybę veiksnių. Tiek lauko teorijos, tiek kitų teorijų šalininkai gali taikyti šias naudingas priemones, bet ne kiekvienas, kuris jomis naudojasi, yra lauko teorijos atstovas.

Kas yra lauko teorija? Ar tai labai bendra teorija? Jei fizikoje nuo atskiro dėsnio ar teorijos (pavyzdžiui, laisvojo kritimo dėsnio) einama prie bendresnių teorijų (pavyzdžiui, Newtono dėsnių) arba dar bendresnių teorijų (pavyzdžiui, Maxwello lygčių), galiausiai *neprieinama* lauko

teorijos. Kitaip tariant, vargu ar lauko teoriją galima pavadinti teorija įprastine prasme.

Šis faktas tampa dar akivaizdesnis, kai nagrinėjame santykį tarp teorijos teisingumo ar neteisingumo ir jos, kaip lauko teorijos, pobūdžio. Savita fizikos ar psichologijos teorija gali būti lauko teorija, bet vis dėlto klaidinga. Tačiau to, ką Hans Feigl vadina „empirine žemiausio lygmens teorija“, apibūdinimas gali būti teisingas nebūdamas lauko teorija (nors aš netikiu, kad aukštesnio konstruktų lygmens teorija gali būti teisinga psichologijoje nebūdama lauko teorija).

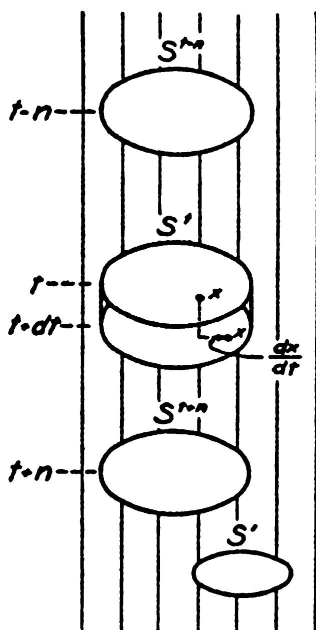
Todėl vargu ar galima pavadinti lauko teoriją teisinga ar neteisinga taip pat kaip teoriją įprastine šio žodžio prasme. *Lauko teoriją turbūt geriausia apibūdinti kaip metodą*: būtent *priežastinių ryšių analizės ir mokslinių konstruktų kūrimo* metodą. Šį priežastinių ryšių analizės metodą galima išreikšti tam tikrais bendrais teiginiais apie pokyčių sąlygų „esmę“. Kiek toks teiginys yra „analitinio“ (loginio, *a priori*) pobūdžio ir kiek jis yra „empirinio“ pobūdžio, čia aptarti nėra reikalo.

DABARTIŠKUMO DĖSNIS, PRAEITIES IR ATEITIES ĮTAKA

Vienas pamatinių psichologinės lauko teorijos teiginių gali būti išdėstytas taip: bet koks elgesys ar bet koks kitas psichologinio lauko pokytis priklauso tik nuo psichologinio lauko *tuo metu.*

Šį dėsnį lauko teoretikai pabrėžė iš pat pradžių. Jo dažnai nesuprasdavo arba klaidingai aiškindavo teigdami, kad lauko teoretikai nesidomi istoriniais klausimais ar ankstesnių patirčių įtaka. Nieko negali būti klaidingesnio. Iš tiesų lauko teoretikus labiausiai domina raidos ir istorijos klausimai, ir jie iš tiesų daug prisidėjo plėsdami psichologinių eksperimentų laiko apimtį – nuo klasikinio reakcijos laiko eksperimento, trunkančio keletą sekundžių, iki eksperimentinių situacijų, turinčių sistemingai valandas ar savaites kurtą istoriją.

Jei lauko teorijos dabartiškumo dėsnio aiškinimas būtų baigtas, šitai, jaučiu, itin pagelbėtų įvairių psichologijos mokyklų tarpusavio supratimui.

1 pav. *S* nuo $t - n$ iki $t + n$ yra „uždara sistema“; tačiau *S* nėra tos pačios kilmės kaip *S'*. $\frac{dx}{dt}$ reiškia *x* greitį

Šio esminio dėsnio reikšmę galima ganėtinai paprastai pavaizduoti remiantis jo taikymu klasikinėje fizikoje.

Pokytis taške *x* fizikos pasaulyje paprastai yra nusakomas kaip $\left(\frac{dx}{dt}\right)$; kitaip tariant, kaip skiriamasis *x* padėties pokytis per skiriamąjį laiko tarpą *dt*. Lauko teorija teigia, kad pokytis $\left(\frac{dx}{dt}\right)$ per laiką *t* priklauso tik nuo situacijos S^t laiku *t* (1 pav.).

(1) $$\left(\frac{dx}{dt}\right) = F(S^t).$$

Be to, jis nepriklauso nuo praeities ar ateities situacijų. Kitaip tariant, (1) formulė yra teisinga, tačiau (1a) formulė neteisinga:

(1a) $$dx = F(S^t) + F^1(S^{t-1}) + \ldots + F^2(S^{t+1}) + \ldots$$

Žinoma, fizikoje yra atvejų, kai galima nustatyti pokyčio ir praeities epizodo S^{t-n} santykį (čia $t - n$ reiškia laiką, buvusį ne prieš pat t; $|t - n| > dt$). Kitaip tariant, yra atvejų, kai techniškai įmanoma rašyti:

(2) $$\left(\frac{dx}{dt}\right) = F(S^{t-n}).$$

Tačiau tai įmanu tik tuomet, jei žinoma, kaip vėlesnė situacija S^t priklauso nuo ankstesnės situacijos S^{t-n}; kitaip tariant, jei F funkcija lygtyje

(3) $$S^t = F(S^{t-n})$$

yra žinoma. Toks žinojimas paprastai reiškia, kad a) abi situacijos yra ne tos pačios kilmės „uždaros sistemos“[2]; b) yra žinomi dėsniai, nagrinėjantys visų ankstesnės situacijos S^{t-n} taškų pokytį, taip pat ir dėsniai, nagrinėjantys pokyčius situacijose tarp ankstesnės situacijos S^{t-n} ir vėlesnės situacijos S.

Pokyčio susiejimo su praeities situacija (2) formulėje prasmę geriausiai būtų galima paaiškinti nurodant, kad tokiu pat būdu galima susieti dabartinį pokytį su ateities situacija S^{t-n} ir parašyti:

(2a) $$\left(\frac{dx}{dt}\right) = F(S^{t+n}).$$

Tai įmanoma visada, kai tik susiduriama su „uždara sistema“ per laiko tarpą nuo t iki $t + n$ ir kai žinomi per šį laiko tarpą vykstančių pokyčių dėsniai.

Galimybė užrašyti šią funkcinę lygtį nereiškia, kad ateities situacija S^{t+1} yra suvokiama kaip dabarties pokyčio $\left(\frac{dx}{dt}\right)$ „sąlyga“. Iš tiesų tas pats $\left(\frac{dx}{dt}\right)$ atsitiktų, jei uždara sistema būtų sunaikinta prieš $(t + n)$ laiką. Kitaip tariant, pokytis $\left(\frac{dx}{dt}\right)$ priklauso nuo situacijos (S^t) tiktai tuo laiku (pagal

[2] K. Lewin: *Der Begriff der Genese in Physik, Biologie und Entwicklungsgeschichte* (Berlin: Springer, 1922).

(1) formulę). Techninė galimybė matematiškai išreikšti šį pokytį kaip ateities ar praeities laiko funkciją šio fakto nekeičia.[3]

Fizikos $\left(\frac{dx}{dt}\right)$ atitikmuo psichologijoje yra elgesio sąvoka, jeigu elgesį suprasime kaip apimantį bet kokį psichologinio lauko pokytį. Tuomet psichologijoje lauko teorijos dabartiškumo dėsnis reiškia, kad elgesys *b* laiku *t* yra situacijos *S* funkcija tiktai *t* laiku (laikoma, kad *S* apima ir asmenį, ir jo psichologinę aplinką)

(4) $$b^t = F(S^t)$$

ir, be to, ne praeities ar ateities situacijų S^{t-n} ar S^{t+n} funkcija (2 pav.). Antra vertus, įmanoma netiesiogiai susieti elgesį *b* su praeities situacija (S^{t-n}) arba ateities situacija (S^{t+n}), bet tai galima padaryti tik jei šios situacijos yra uždaros sistemos ir jei pokyčius tarpiniais laikotarpiais galima paaiškinti žinomais dėsniais. Regis, psichologai vis aiškiau supranta šios formulės svarbą.

KAIP NUSTATYTI LAUKO KONKREČIU METU YPATYBES

Jei būtina kildinti elgesį iš situacijos tuo metu, reikia rasti būdą *nustatyti* „situacijos konkrečiu metu“ pobūdį. Šis apibrėžimas reiškia keletą klausimų, kurie, mano manymu, yra įdomūs tiek psichologine, tiek filosofine prasme.

Norint nustatyti dabarties situacijos savybes arba – vartojant medicinos terminiją – diagnozę, galima remtis dviem skirtingomis procedūromis: savo teiginius pagrįsti išvadomis iš istorijos (*anamneze*) arba naudoti diagnostinius *dabarties testus*.

Pasinaudokime paprastu pavyzdžiu: noriu sužinoti, ar palėpės grindys yra ganėtinai tvirtos, kad išlaikytų tam tikrą svorį. Galiu mėginti tai nustatyti sužinodamas, kokios buvo naudotos medžiagos, kai prieš dešimt metų statė šį namą. Gavęs patikimus duomenis, kad naudotos geros medžiagos ir

---

[3] Dažnai sakoma, kad įvykį sukėlė „ankstesnės sąlygos“. Atrodo, psichologai neteisingai suprato šį terminą kaip žymintį tolimą praeities situaciją (S^{t-n}), nors jis turėtų žymėti dabarties situaciją arba bent jau ką tik įvykusią situaciją (S^{t-dt}). Prie šio klausimo dar grįšime.

kad architektas buvo patikimas žmogus, galėčiau daryti išvadą, kad apkrova veikiausiai bus saugi. Jei rasčiau pirminius planus, galėčiau atlikti tam tikrus tikslius skaičiavimus ir jausčiausi dar saugesnis.

Žinoma, visuomet yra tikimybė, kad darbininkai nesilaikė projekto arba kad vabzdžiai pakenkė medienai, arba kad per pastaruosius dešimt metų buvo atlikta rekonstrukcija. Todėl galiu nuspręsti nesiremti šiomis netiksliomis išvadomis pagal praeities duomenis ir nustatyti dabartinį grindų tvirtumą jas patikrindamas dabar. Toks diagnostinis testas nesuteiks visiškai tikrų duomenų; kiek jie yra patikimi, priklauso nuo prieinamo testo kokybės ir atlikto patikrinimo kruopštumo. Tačiau dabartinio testo vertė metodologiškai yra didesnė nei to, kuris remiasi *anamneze*. Logiškai *anamnezė* susideda iš dviejų žingsnių: būtent, tam tikrų savybių (medinių dalių kokybės, dydžio, struktūros) patikrinimo praeityje ir įrodymo, kad iki šiol neįsiterpė nieko nežinoma; kitaip tariant, kad mes susiduriame su „uždara sistema". Net jei sistema lieka nepaliesta iš išorės, vyksta vidinių pokyčių. Vadinasi, norėdami situacijos savybes nustatyti *anamnezės* būdu, turime žinoti ir dėsnius, nuo kurių priklauso šie vidiniai pokyčiai.

Medicinoje, inžinerijoje, fizikoje, biologijoje įprasta naudoti abu metodus – praeities tyrinėjimą ir dabarties patikrinimą. Tačiau kai tik įmanu, pirmenybė teikiama pastarajam.[4]

Psichologija gana plačiai naudojo diagnozavimą remiantis *anamneze*, ypač klasikinė psichoanalizė ir kiti klinikiniai požiūriai į asmenybės klausimus. Suvokimo psichologija ir atminties psichologija santykiškai išvengė istorinio tipo diagnozės. Eksperimentinėje psichologijoje apskritai išryškėjo pažangi linkmė naudoti dabarties situacijos patikrinimą.

---

[4] Yra atvejų, kai pirmenybė teikiama istorinei procedūrai. Pavyzdžiui, žiurkės alkį turbūt geriau apibrėžia badavimo trukmė nei psichologinis ar fiziologinis alkio patikrinimas *t* laiku. Šią išvadą iš praeities į dabartį galima padaryti, tačiau tik tuo metu ir tokiomis aplinkybėmis, kai galima užtikrinti „uždarą sistemą" (jokio išorinio įsikišimo); pavyzdžiui, gyvūnams, kurie per šį laiko tarpą atlieka tiek pat darbo, kiek ir šeriami pagal žinomą dietą, ir t. t. Dėl šio tipo kontrolės sunkumų B. Skinner susiejo paskatos stiprio klausimą su dabarties vartojimo savybėmis.

Situacijos *(S^t)* ypatybių įvertinimo esamu *t* laiku metodas leidžia išvengti istorinių išvadų netikslumo. Tačiau tai nereiškia, kad šis metodas visiškai atmeta laiko tarpsnio svarbą. „Situacija konkrečiu metu" iš tiesų reiškia ne laiko atžvilgiu tęstinį momentą, o tam tikrą laiko tarpsnį. Šis faktas psichologijai turi labai didelę teorinę ir metodologinę svarbą.

Galbūt būtų naudinga trumpam grįžti prie procedūros fizikoje. Jei vertikalios linijos 1 pav. vaizduoja vadinamąsias „pasaulio linijas", „situacija" reiškia šių linijų skerspjūvį šiuo laiku *t*. Tokios situacijos aprašymą turi sudaryti (1) santykinė lauko dalių padėtis tuo metu; (2) tuo metu vykstančių pokyčių greitis ir kryptis. Pirmoji užduotis įvykdoma įvairiems objektams priskiriant tam tikras skaliarines reikšmes; antroji – priskiriant jiems tam tikrus vektorius. Antroji užduotis kelia sunkumą ir jį norėčiau aptarti.

Norint aprašyti konkrečiu metu vykstančio pokyčio kryptį ir greitį, reikia atsižvelgti į tam tikrą įvykių laikotarpį. Teoriškai tam turėtų pakakti laiko diferencialo. Iš tiesų norint nustatyti laiko diferencialą reikia stebėti makroskopinį laiko intervalą arba nors padėtį intervalo pradžioje ir pabaigoje. Pačiu paprasčiausiu atveju greitis šiuo laiku yra prilyginamas vidutiniam greičiui per makroskopinį laiko intervalą. Nesigilinsiu į šios procedūros smulkmenas fizikoje. Jei žinoma pakankamai dėsnių, atliekant įvairias procedūras galima naudoti tam tikrus netiesioginius metodus, pavyzdžiui, tuos, kurie pagrįsti Doplerio efektu.

Vis dėlto esminis išlieka tas faktas, kad tiksliai aprašyti situaciją laiko momentu yra neįmanoma nestebint tam tikro laiko tarpsnio. Šį stebėjimą reikia aiškinti (remiantis „labiausiai tikėtina" prielaida ir mūsų žiniomis apie fizikos dėsnius) tokiu būdu, kuris leistų paversti jį teiginiu apie „reiškinių būklę *t* laiku".

Tokia problema yra ir psichologijoje. Žmogus konkrečiu metu gali būti betariantis „a". Iš tiesų toks teiginys jau reiškia, kad stebimas tam tikras laiko tarpsnis. Priešingu atveju būtų užfiksuota tik tam tikra burnos ir kūno padėtis. Paprastai psichologas nesitenkins tokiu vykstančio proceso apibūdinimu. Jis nori žinoti, ar šis „a" priklauso žodžiui „galiu" ar „vaisius"* arba kokiam žodžiui jis iš tiesų priklauso. Jei tai buvo žodis „galiu", psichologas norės žinoti, ar žmogus ketino sakyti: „Aš negaliu grįžti" ar „Jei reikia, aš

galiu stovėti ant galvos". Psichologas net norės žinoti tai, ar sakinys ištariamas artimam draugui kalbantis apie asmeninius ateities planus, ar šis sakinys yra politinio kreipimosi dalis ir reiškia mėginimą atsižadėti nepriimtinų politinių pažiūrų.

Kitaip tariant, tinkamas psichologinis vykstančio proceso pobūdžio ir krypties aprašymas gali ir turi būti atliktas įvairiais mikroskopiniais ir makroskopiniais lygmenimis. Su kiekvienu „elgesio vieneto dydžiu" gali būti suderintas skirtingas „situacijos dydis". Tuo, kad individas mūsų pavyzdyje sako „a", galima įsitikinti ir neatsižvelgiant į nemažą dalį jį supančios aplinkos. Tam, kad būtų galima apibūdinti sakinį kaip politinio atsižadėjimo dalį, reikia įvertinti daug didesnę aplinkos dalį.

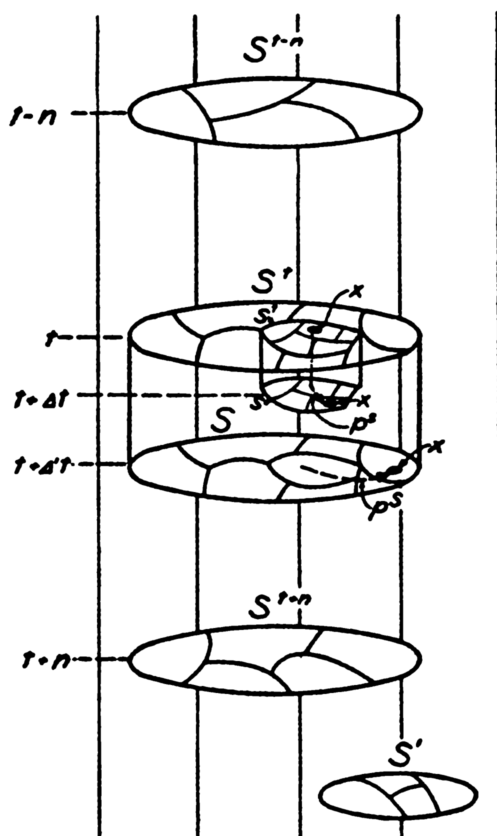
Nekeisdami dabartiškumo dėsnio kaip vieno iš pamatinių lauko teorijos teiginių, turime suprasti, kad norėdami nustatyti elgesio psichologinę kryptį ir greitį (t. y. tai, kas paprastai vadinama psichologinio įvykio „prasme") psichologijoje, kaip ir fizikoje, turime nagrinėti tam tikrą laiko tarpsnį. Šio laikotarpio trukmė psichologijoje priklauso nuo situacijos apimties. Paprastai kuo labiau makroskopinė situacija, kurią reikia aprašyti, tuo ilgesnis bus laikotarpis, kurį turėsime stebėti, kad nustatytume elgesio tam tikru laiku kryptį ir greitį (2 pav.).

Kitaip tariant, psichologijoje nagrinėjame „situacinius vienetus", kuriuos turime vertinti kaip turinčius tęsinį jų lauko matmenų ir jų laiko matmenų atžvilgiu. Jei neklystu, laiko ir erdvės kvantų klausimas, kuris yra toks svarbus šiuolaikinei fizikos kvantų teorijai, metodologiškai panašus (žinoma, sudėtingesniu lygmeniu) į „laiko ir erdvės vienetų" klausimą psichologijoje.

Skirtingos apimties situacijų samprata pasirodė naudinga sprendžiant daugelį sudėtingų klausimų. E. Tolman[5], K. Muenzinger[6] ir Floyd Allport[7]

---

[5] E. C. Tolman: *Purposive Behavior in Animals and Men* (New York: D. Appleton-Century Co., 1932).
[6] K. F. Muenzinger: *Psychology: the Science of Behavior* (Denver: World Press, 1939).
[7] F. H. Allport. Methods in the study of collective action phenomena, *J. Social Psychol.*, 1942, *15*, 165–185.

2 pav. S nuo $t - n$ iki $t + n$ yra „uždara sistema"; bet S nėra tos pačios kilmės kaip S'. $s^{t,\, t+\Delta t}$ yra mažas laiko-lauko vienetas, kuris užima sąlygiškai mažą plotą ir apima sąlygiškai mažą laiko tarpą t iki $t + \Delta t$. $S^{t,\, t+\Delta' t}$ yra didesnis laiko-lauko vienetas, užimantis daugiau ploto ir apimantis ilgesnį laiko tarpą t iki t, $t + \Delta' t$. P^s ir P^S reiškia x padėties pokytį per trumpesnį ir ilgesnį laiko vienetus

pabrėžė, kad psichologinis aprašymas turi aprėpti tiek makroskopinius, tiek mikroskopinius įvykius. R. Barker, T. Dembo ir K. Lewin[8] skiria ir matematiškai nagrinėja tris procesų vienetų dydžius ir atitinkamus situacijų dydžius. Jie išsprendė kai kuriuos ilgalaikės frustracijos stiprio matavimo klausimus, remdamiesi susiklojančiomis situacijomis pagal du skirtingus laiko-lauko vienetų dydžius. R. Lippitt ir R. White[9] tirdami socialinę aplinką

[8] R. Barker, T. Dembo, K. Lewin: Frustration and regression, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1941, *18*, 1–314.

[9] R. Lippitt: An experimental study of the effect of democratic and authoritarian group atmospheres, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1940, *16*, No. 3, 44–195.

skiria dar didesnius įvykių laikotarpius. Jie parodė, kad šių makroskopinių vienetų pradžią ir pabaigą galima nustatyti ganėtinai tiksliai ir patikimai. Tačiau čia šių klausimų neaptarsiu, nes mus domina tik metodologinės problemos.

PSICHOLOGINĖ PRAEITIS, DABARTIS IR ATEITIS KAIP PSICHOLOGINIO LAUKO KONKREČIU METU DALYS

Praeities ir ateities klausimo aiškinimas užtruko dėl to, kad konkrečiu metu esantis psichologinis laukas apima ir to individo požiūrį į savo ateitį ir praeitį. Individas mato ne tik dabarties situaciją; jis turi tam tikrų laukimų, troškimų, baimių, svajonių apie ateitį. Jo požiūriai į savo ir likusio fizinio bei socialinio pasaulio praeitį dažnai yra neteisingi, bet vis dėlto šie vertinimai sudaro jo gyvenimo erdvės praeities „tikrovės lygmenį“. Be to, dažnai galima pastebėti troškimo lygmenį praeities atžvilgiu. Jo trokštamo ar netikroviško psichologinės praeities lygmens ir tikrovės lygmens struktūros neatitikimas atlieka svarbų vaidmenį kaltės reiškiniui. Pavyzdžiui, psichologinės ateities struktūra yra glaudžiai susijusi su viltimi ir planavimu.

Vadovaudamiesi L. Franko[10] terminija, kalbame apie „laiko perspektyvą“, apimančią psichologinę praeitį ir psichologinę ateitį tikrovės lygmenyje ir įvairiuose netikroviškumo lygmenyse. Buvo atskleista, kad konkrečiu metu esanti laiko perspektyva yra labai svarbi daugeliui klausimų, tokių kaip individo aspiracijos lygmuo, nuotaika, konstruktyvumas, individo iniciatyva. Pavyzdžiui, M. Farber[11] parodė, kad kalinio kančios stipris labiau priklauso nuo jo laukimo, susijusio su galimu išlaisvinimu po penkerių metų, nei nuo pasitenkinimo ar nepasitenkinimo dabarties gyvenimu.

Svarbu suprasti, kad psichologinė praeitis ir psichologinė ateitis yra vienalaikės egzistuojančio dabarties laike *t* psichologinio lauko dalys. Laiko perspektyva nuolat keičiasi. Anot lauko teorijos šalininkų, kiekvienas elge-

---

[10] L. K. Frank: Time perspectives, *J. Social Phil.*, 1939, *4*, 293–312.

[11] M. L. Farber: Suffering and time perspective of the prisoner, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 155–227.

sio tipas priklauso nuo viso lauko, įskaitant laiko perspektyvą tuo metu, tačiau ne nuo bet kokio praeities ar ateities lauko ir jo laiko perspektyvų.

Gali būti naudinga šiuo lauko teorijos požiūriu glaustai apžvelgti metodologijos klausimus, susijusius su viena pamatinių sąlyginių refleksų teorijos sąvokų – „užgesimo" sąvoka. Individas patyrė, kad po tam tikro dirgiklio, tarkime, suskambėjus skambučiui, pasirodys ėdalas. Būdamas alkanas, individas ės. Po keleto tokių atvejų individas demonstruos tam tikrus pasiruošimo ėsti veiksmus, kai tik suskambės skambutis. Tuomet sakoma, kad individas yra „sąlygotas". Paskui eksperimentatorius slapta pakeičia situaciją, ir po skambučio ėdalo neduodama. Praėjus kuriam laikui individas susivokia ir, suskambus skambučiui, nebedemonstruoja pasiruošimo ėsti veiksmų. Šis procesas vadinamas „užgesimu".

Asmens „įpročiai" konkrečiu metu gali ir turi būti laikomi dabartinio lauko dalimis. Nesvarbu, ar juos pateiksime iš dalies kaip kognityvią struktūrą ar kognityvios struktūros priešinimąsi pokyčiui, iš dalies kaip valentingumų augimą ar įtvirtinimą, ar juos suprasime kitaip. Veiksmo įpročiai, kaip ir mąstymo įpročiai, siejasi su lauko teorijos tyrinėjimais.

Kaip teisingai nurodė E. Tolman, E. Hilgard, D. Marquis ir kiti, tiek sąlygojimas, tiek užgesimas yra susiję su psichologinės ateities tikrovės lygmens pokyčiais. Lauko teoretikai turi skirti du problemų tipus, susijusius su sąlygojimu ir užgesimu. Pirmas tipas apima klausimus, kaip suvokimas ir atmintis veikia laukimą. Kokie suvoktos psichologinės dabarties struktūros pokyčiai sukelia psichologinės ateities struktūros pokyčius ir kokie dėsniai valdo šių dviejų psichologinio lauko dalių sąsają? Aspiracijos lygmens tyrimai suteikė tam tikrų žinių apie veiksnius, darančius įtaką ateities tikrovės lygmens struktūrai. S. Korsch-Escalona[12] pradėjo matematiškai nagrinėti ateities tikrovės lygmens įtaką dabarties elgesį valdančioms jėgoms. Aspiracijos lygmens tyrimai taip pat suteikė mums vertingą įžvalgą apie psichologinės praeities (t. y. ankstesnės sėkmės ar nesėkmės) įtaką psichologinei ateičiai. Šis klausimas yra akivaizdžiai artimai susijęs su užgesimu.

---

[12] S. Korsch-Escalona: The effect of success and failure upon the level of aspiration and behavior in manic-depressive psychoses, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1939, *16*, No. 3, 199–303.

Metodologinė šio tipo problemų padėtis yra aiški: jos nagrinėja egzistuojančio konkrečiu laiku t psichologinio lauko įvairių dalių sąsają. Kitaip tariant, tai yra pagrįsti lauko teorijos tipo $b^t = F(S^t)$ klausimai.

Kito tipo klausimai, kuriuos nagrinėja sąlyginių refleksų teorija, mėgina vėlesnę situaciją S^4 (pavyzdžiui, užgesimo metu) susieti su ankstesne situacija S^1 mokymosi metu arba su keletu kitų panašių ar skirtingų ankstesnių situacijų $S^1, S^2, S^3, ...$: jie elgesį sieja su tam tikru kartojimų skaičiumi. Kitaip tariant, šie klausimai yra $b^t = F(S^{t-n})$ arba $b^t = F(S^{t-n}, S^{t-m}, ...)$ formos. Čia lauko teorija reikalauja kritiškesnio ir analitiškesnio mąstymo. Dera skirti bent du klausimų tipus:

a. Tai, kaip suvokta psichologinė situacija atrodys S^4 laiku, akivaizdžiai priklauso nuo to, ar eksperimentatorius duos ėdalo, ir nuo atitinkamų fizinių ar socialinių sąlygų. Manau, visi sutiks, kad šių veiksnių negalima kildinti iš individo ankstesnio psichologinio lauko, net jei žinomi visi psichologiniai dėsniai. Šie veiksniai psichologijai yra svetimi.
b. Vis dėlto šio antro tipo problemoje išlieka natūralūs psichologiniai klausimai. Galime palaikyti pastovias gyvenimo erdvės ribines sąlygas arba kurį laiką jas keisti žinomu būdu ir vertinti, kas šiomis sąlygomis atsitiks. Šios problemos neabejotinai priklauso psichologijos sričiai. Pavyzdžiu gali būti atminties pėdsakų restruktūrizavimo problema. Žinome, kad šie procesai priklauso nuo individo būklės per laiko tarpą nuo S^{t-n} iki S^t (2 pav.) ir kad jie skiriasi, pavyzdžiui, miegant ir būdraujant. Sąlyginio reflekso eksperimentai neabejotinai suteikė mums gausybę medžiagos, susijusios su šiomis problemomis. Galiausiai jos turės būti nagrinėjamos tokiu būdu, kurį aptarėme iš pradžių, – būtent kaip ryšių seką tarp situacijos S^t ir iškart po jos einančios situacijos S^{t+dt}.

Apskritai aš manau, kad psichologija plėtojasi šia kryptimi. Pavyzdžiui, tikslo gradiento teorija pirmiausia buvo išdėstyta kaip elgesio ir praeities situacijų ryšys. Aiškus analitinis mąstymas reikalauja, kad tokie pareiškimai būtų suskaidyti į keletą teiginių, iš kurių vienas turėtų būti susijęs su tikslo siekio stipriu kaip atstumo tarp individo ir tikslo funkcija. Tai tapatu pareiškimui apie tam tikrus jėgų laukus ir turbūt yra teisinga. Antrasis teiginys, numanomas tikslo gradiento teorijoje, susieja dabarties elgesį su praeities situacija S^{t-n}. Savita forma, mano manymu, yra nepatenkinama. Bet net

jeigu pasirodys teisinga, ją reikėtų laikyti atskira teorija. C. Hullo „pastiprinimo gradiento hipotezės" apibrėža – žingsnis šia kryptimi.

PSICHOLOGINĖ EKOLOGIJA

Praplėsdamas mūsų svarstymus norėčiau aptarti kai kuriuos E. Brunswiko statistikos vaidmens vertinimo ypatumus.[13] Nesitikiu kada nors įveikti nesusipratimus dėl mano kritikuotų kai kurių statistikos naudojimo psichologijoje būdų. Visuomet supratau, kad kiekybiniams matavimams reikalinga statistika. Šis tvirtinimas taip pat tinka „gryniems atvejams", t. y. situacijoms, kai teoriją tam tikru būdu galima susieti su stebimais faktais. Kadangi psichologija vis dažniau atsisako netinkamų statistikos tikslų, tolesnio svarstymo praktinė vertė būtų menka.

Vis dėlto E. Brunswik atskleidė naujus ir svarbius aspektus, ir manau, kad jų aiškinimas gali būti apskritai naudingas psichologijos metodologijai.

Šiuo metu egzistuojančių faktų visybę galima padalyti į tris sritis, kurių pokyčiai domina arba galėtų dominti psichologiją:

1. „Gyvenimo erdvė"; t. y. asmuo ir jam egzistuojanti psichologinė erdvė. Šį lauką paprastai turime omenyje kalbėdami apie poreikius, motyvaciją, nuotaiką, tikslus, nerimą, idealus.
2. Gausybė fizinio ar visuomeninio pasaulio procesų, tuo metu neturinčių įtakos individo gyvenimo erdvei.
3. Gyvenimo erdvės „ribinė zona": vis dėlto tam tikros fizinio ar visuomeninio pasaulio dalys tuo metu daro įtaką gyvenimo erdvės būsenai. Pavyzdžiui, suvokimo procesas yra glaudžiai susijęs su šia ribine zona, nes tai, ką suvokiame, iš dalies lemia fiziniai „dirgikliai", t. y. fizinio pasaulio dalis, tuo metu veikianti jutimo organus. Kitas ribinėje zonoje esantis procesas yra veiksmo „vykdymas".

Brunswik tvirtina teisingai: „Laukas", kuriame Lewin gali prognozuoti, griežta žodžio prasme yra asmuo savo gyvenimo erdvėje." Paskui jis tęsia: „Tačiau gyvenimo erdvės neturėtume painioti nei su geografine fizinių dir-

[13] E. Brunswik: Organismic achievement and environmental probability, *Psychol. Rev.*, 1943, *50*, 255–272.

giklių aplinka, nei su aplinkoje iš tikrųjų pasiektais rezultatais. Jis vyksta po suvokimo ir prieš elgesį.“* Šis teiginys yra iš dalies klaidingas būtent dėl to, kad suvokimas ir elgesys, mano nuomone, yra pagrįstos psichologijos problemos. Jis yra neišvengiamas lauko teorijos požiūrio padarinys, kuriuo remiantis lauko ribinės sąlygos virsta esminėmis lauko ypatybėmis. Pavyzdžiui, suvokimo procesai, kuriuos turėtume sieti su ribine zona, iš dalies priklauso nuo vidinės psichologinio lauko dalies būsenos, t. y. nuo asmens charakterio, jo motyvacijos, kognityvios struktūros, jo suvokimo būdo ir t. t. ir iš dalies nuo „dirgiklio pasiskirstymo“ ant tinklainės ar kitų receptorių, paveiktų organizmo išorėje vykstančių fizinių procesų. Dėl tų pačių priežasčių fizinio ar socialinio veiksmo klausimai yra pagrįsta psichologijos siaurąja prasme dalis.

Tačiau Brunswik yra teisus manydamas, kad dabarties psichologiniam laukui aš nepriskiriu tų fizinio ar socialinio pasaulio dalių, kurios tuo metu neveikia asmens gyvenimo erdvės. Ėdalas, gulintis už durų labirinto gale taip, kad jo negalima nei užuosti, nei išvysti, nėra gyvūno gyvenimo erdvės dalis. Jei individas žino, kad ėdalas ten yra, tas *žinojimas*, be abejo, turi būti pateiktas jo gyvenimo erdvėje, nes žinojimas daro įtaką elgesiui. Taip pat būtina atsižvelgti į subjektyvią tikimybę, su kuria individas vertina dabarties ar ateities įvykių būseną, nes laukimo tikrumo laipsnis taip pat daro įtaką jo elgesiui.

Visko, kas tuo metu daro įtaką elgesiui, ir nieko kito, pateikimo gyvenimo erdvėje dėsnis neleidžia įtraukti fizinio ėdalo, kuris nėra suvokiamas. Minėtomis sąlygomis šis ėdalas niekaip negali turėti įtakos individo tuometiniam elgesiui. Iš tiesų individas pradės kelionę, jei manys, kad ten yra ėdalo, net jei iš tikrųjų jo ten nebus, ir jis nejudės link ėdalo, esančio labirinto gale, jei nežinos, kad jis ten yra.

Pasak Brunswiko, jei psichologinis laukas minėtu būdu susiaurinamas, įmanu mąstyti remiantis dėsniais, o ne vien statistikos taisyklėmis. Vis dėlto jis tvirtina, kad už šią naudą problemų srityje tenka mokėti „susiaurinimo kainą“, o tai iš tiesų palieka dinamiškiausius psichologijos dalykus nuošalyje. Brunswik ketina į psichologinį lauką įtraukti tas fizinio ir visuomeninio pasaulio dalis, kurios, mano manymu, turi būti atmestos. Jis tvirtina, kad šias dalis reikia tyrinėti statistiškai ir apskaičiuoti įvykių tikimybę.

Mano nuomone, pagrindinis klausimas – ką reiškia terminas „tikimybė“. Ar Brunswik ketina tyrinėti automobilio vairuotojo mintis apie tikimybę žūti, ar avarijų statistiką, kuri rodo tokio įvykio „objektyvią tikimybę“? Jei individas sėdi kambaryje tikėdamas, kad lubos neužkris, tai ar norint prognozuoti elgesį reikia paisyti tik „subjektyvios tikimybės“, ar ir lubų užgriuvimo „objektyvios tikimybės“, kurią apskaičiavo inžinieriai? Mano nuomone, reikia paisyti tik pirmosios.

Galiu suprasti, kodėl psichologiją turėtų dominti net tos fizinio ar visuomeninio pasaulio sritys, kurios nėra gyvenimo erdvės dalis arba kurios šiuo metu neturi įtakos ribinei zonai. Siekiant užtikrinti vaikui mokslą per ateinančius metus ar nuspėti, kokioje situacijoje individas atsidurs dėl tam tikro veiksmo, reikės numatyti šią ateitį. Akivaizdu, kad toks numatymas iš dalies turi būti grįstas statistiniu nepsichologinių duomenų nagrinėjimu.

Teoriškai šią užduotį galime apibūdinti kaip atskleidimą to, kokia fizinio ar visuomeninio pasaulio dalis dabarties tarpsniu lems gyvenimo erdvės „ribinę zoną“. Ši užduotis yra verta psichologų dėmesio. Siūlyčiau ją vadinti „psichologine ekologija“.[14]

Savo vietą čia turi kai kurie individo „gyvenimo istorijos“ klausimai. Gyvenimo erdvės ribinės sąlygos tiek trumpais, tiek ilgais laikotarpiais iš dalies priklauso nuo paties individo veiksmų. Tuo mastu jas turėtume sieti su gyvenimo erdvės psichologine dinamika. Vis dėlto kitus skaičiavimus derėtų atlikti kitomis, ne psichologijos priemonėmis.

Tam tikros srities pokyčio aiškinimo ar numatymo esmė yra to pokyčio susiejimas su tuometinėmis lauko sąlygomis. Šis pamatinis dėsnis subjektyvią įvykio tikimybę paverčia individo gyvenimo erdvės dalimi. Tačiau jis atmeta svetimų veiksnių, kurių negalime kildinti iš gyvenimo erdvės, objektyvią tikimybę.

---

[14] Nuodugnesnės šio koncepto plėtotės ieškokite VIII skyriuje.

IV

Lauko teorija ir mokymasis
(1942)

LAUKO TEORIJA

Manęs dažnai prašo apibūdinti pagrindinius lauko teorijos bruožus, labiausiai skiriančius ją nuo kitų teorinių krypčių. Kokie yra svarbiausi lauko teorijos požymiai? Ypač svarbios man atrodo šios ypatybės: konstruktyvaus, o ne klasifikacinio metodo naudojimas; domesys dinaminiais įvykių aspektais; psichologinis, o ne fizikinis požiūris; analizė, prasidedanti situacija kaip visybe; sisteminių ir istorinių klausimų skyrimas; matematinė lauko pateiktis.

1. KONSTRUKTYVUSIS METODAS

Kaip ir kiekvienas mokslas, psichologija, mėgindama sukurti „bendras" sąvokas ir dėsnius, susiduria su dilema. Jei „abstrahuojamasi nuo individualių skirtumų", nėra loginio kelio atgal nuo šių bendrybių prie individualaus atvejo. Toks apibendrinimas nuo individualių vaikų veda prie tam tikro amžiaus ar tam tikro ekonominio lygmens vaikų, o nuo čia – prie visų amžių ir ekonominių lygmenų vaikų; jis veda nuo psichopatinio individo prie panašių patologinių tipų, o nuo čia – prie bendros „anomalaus asmens" kategorijos. Tačiau loginio kelio atgal nuo „vaiko" sąvokos ar „anomalaus asmens" sąvokos prie individualaus atvejo nėra (38).[1] Kokia bendrųjų sąvokų vertė, jeigu jos neleidžia numatyti individualaus atvejo? Žinoma, tokia procedūra mažai naudinga mokytojui ar psichoterapeutui.

Šis klausimas buvo aktualus kitiems mokslams. Senovės graikų laikais geometrija perėjo nuo „klasifikacinio metodo" (grupuojančio geometrines

[1] Skaičiai skliaustuose žymi publikacijas, vardijamas šio skyriaus pabaigoje.

figūras pagal „panašumą") prie „konstruktyvaus" ar „genetinio" metodo (grupuojančio figūras pagal tai, kaip jas galima sukurti ar gauti vieną iš kitos). Nuo to laiko matematikoje vyravo „genetinis apibrėžimas". Fizikoje panaši plėtotė atsirado G. Galileo gyvenamuoju laikotarpiu (45). Biologija mėgino žengti didelį žingsnį šia kryptimi, kai C. Linnaeus sistemą išstūmė Ch. Darwino sistema.

Konstruktyvaus metodo esmė yra individualaus atvejo pateiktis keletu konstrukcijos „dėmenų". Psichologijoje vietoje dėmenų galima vartoti psichologinės „padėties", psichologinių „jėgų" ir panašias sąvokas. Bendrieji psichologijos dėsniai yra teiginiai apie empirinius šių konstruktyvių dėmenų ar tam tikrų jų savybių santykius. Galima sukurti nesuskaičiuojamą daugybę derančių su šiais dėsniais konsteliacijų; kiekviena šių konsteliacijų atitinka atskirą dabarties atvejį. Tokiu būdu galima užpildyti spragą tarp bendrybių ir konkretybių, tarp dėsnių ir individualių skirtumų.

2. DINAMINIS POŽIŪRIS

Psichoanalizė turbūt buvo išskirtinis pavyzdys psichologinio požiūrio, mėginančio pasiekti gelmes, o ne paviršinius elgesio sluoksnius. Šiuo atžvilgiu ji mėgdžiojo visų laikų rašytojus. Aiškindama elgesį psichoanalizė ne visuomet laikėsi mokslinio metodo reikalavimų. Tai, ko reikia, yra moksliniai konstruktai ir metodai, nagrinėjantys elgesį grindžiančias jėgas, tačiau psichoanalizė šitai daro metodologiškai pagrįstai. (Terminas „dinaminis" čia reiškia sąvoką „dynamis" – jėgą, pokyčių, kaip psichologinių jėgų rezultato, aiškinimą.)

Mintis, paminėtas ankstesniuose skyreliuose, bent tam tikru mastu pripažįsta kitos teorijos. Tačiau kitos dvi mintys yra labiau būdingos lauko teorijai.

3. PSICHOLOGINIS POŽIŪRIS

Lauko teorija, kaip bet kuris mokslinis požiūris į psichologiją, yra „biheivioristinė", jeigu tai reiškia polinkį užtikrinti vartojamoms sąvokoms „operacionalius apibrėžimus" (patikrinamas žymes) (49). Daugelis psichologų, ypač

tų, kurie rėmėsi sąlyginių refleksų teorija, supainiojo šią operacionalaus apibrėžimo sąlygą su reikalavimu atsisakyti psichologinių aprašymų. Jie reikalavo „dirgiklį" paviršutiniškai apibrėžti fizikos terminais. Viena pamatinių psichologinės lauko teorijos ypatybių, kiek aš ją suprantu, yra reikalavimas, kad laukas, kuris daro įtaką individui, būtų aprašytas ne „objektyviais fizikalistiniais" terminais, tačiau taip, kaip jis tuo metu egzistuoja asmeniui (plg. K. Koffka'os „elgesio aplinkos" sąvoką, 32). Mokytojui niekad nepavyks tinkamai vadovauti vaikui, jei jis neišmoks suprasti psichologinio pasaulio, kuriame gyvena tas vaikas. „Objektyviai" aprašyti situaciją psichologijoje iš tiesų reiškia aprašyti situaciją kaip visybę tų faktų, ir tik tų faktų, kurie sudaro to individo lauką. Pakeisti šį individo lauką mokytojo, fiziko arba kieno nors kito lauku reiškia ne būti objektyviam, o klysti.

Viena pamatinių psichologijos užduočių yra atrasti mokslinius konstruktus, kurie leistų tinkamai pavaizduoti psichologines konsteliacijas taip, kad iš jų būtų galima kildinti individo elgesį. Tai nesumenkina reikalavimo operacionaliai apibrėžti psichologijoje vartojamus terminus, tačiau pabrėžia teisę ir būtinybę psichologijoje vartoti psichologines sąvokas.

Individo „gyvenimo erdvės" savybės iš dalies priklauso nuo to individo, kaip savo praeities produkto, būsenos, iš dalies nuo nepsichologinės – fizinės ir visuomeninės – aplinkos. Pastaroji su gyvenimo erdve susijusi panašiai kaip „ribinės sąlygos" susijusios su dinamine sistema. Geštaltinė teorija itin pabrėžė (iš pradžių turbūt pernelyg) tam tikrus šių dirgiklių suvokiamos ir objektyvios struktūros panašumus. Tačiau šitai nereiškia, kad dirgiklius galima vertinti, tarsi jie būtų vidinės gyvenimo erdvės (o ne ribinių sąlygų) dalys, – tai dažna fizikalistinio biheiviorizmo klaida.

4. ANALIZĖ, PRASIDEDANTI SITUACIJA KAIP VISYBE

Dažnai sakoma, kad lauko teorija ir geštaltinė teorija yra prieš analizę. Nieko negali būti klaidingiau. Iš tiesų lauko teorija kritikuoja daug fizikalistinių teorijų dėl išsamios psichologinės analizės stokos (žr. pavyzdį toliau); nemažai situacijų lauko teorijos požiūriu nagrinėta daug analitiškiau nei kokiu nors kitu požiūriu.

Lauko teorijai svarbu tai, kaip vyksta analizė. Užuot išrinkę iš situacijos vieną ar kitą dėmenį, apie kurio svarbą negalima spręsti neišnagrinėjus visos situacijos, lauko teorijos šalininkai paprastai mano, kad naudinga pradėti nuo situacijos kaip visybės apibūdinimo. Po šio pirmo priartėjimo įvairūs situacijos aspektai ir dalys vertinamos vis nuodugniau ir smulkiau. Akivaizdu, jog toks metodas yra geriausia apsauga, kad nesuklaidintų vienas ar kitas situacijos dėmuo.

Žinoma, šis metodas reiškia, kad egzistuoja kas nors panašaus į lauko kaip visybės savybes (30) ir kad net makroskopines situacijas, trunkančias valandas ar metus, tam tikromis aplinkybėmis galima vertinti kaip vienetą (3). Kai kurios šių bendrų savybių, pavyzdžiui, „laisvo judėjimo erdvės" arba „draugiškumo aplinkos" dydis, yra apibūdinamos terminais, kurie įpratusio mąstyti fizikos sąvokomis žmogaus ausiai gali skambėti labai nemoksliškai. Tačiau jei šis asmuo nors minutėlę susimąstys apie esminę reikšmę, kurią traukos jėgos laukas, elektrinis laukas ar slėgio stipris turi fiziniams įvykiams, jis mažiau stebėsis aptikęs panašią aplinkos klausimų svarbą psichologijoje. Iš tikrųjų įmanoma gana tiksliai nustatyti ir išmatuoti psichologines aplinkas (42). Kiekvienas vaikas yra jautrus net mažiems visuomeninės aplinkos pokyčiams, tokiems kaip draugiškumo ar saugos lygio. Mokytojas žino, kad prancūzų kalbos ar kito dalyko mokymo sėkmė daugiausia priklauso nuo aplinkos, kurią jis geba sukurti. Tai, kad kol kas psichologija šių klausimų deramai nenagrinėjo, yra ne dėl jų menkumo ar kokio nors savito sunkumo empiriškai nustatant aplinką, tačiau daugiausia dėl tam tikrų filosofinių prietarų fizikalistinio biheiviorizmo linkme.

5. ELGESYS KAIP LAUKO FUNKCIJA JO ATSIRADIMO METU

Dauguma psichologų pripažino, kad teleologinis elgesio kildinimas iš praeities neleistinas. Lauko teorija atkakliai tvirtina, kad elgesio kildinimas iš praeities ne mažiau metafiziškas, nes praeities įvykių dabar nebėra ir todėl šiuo metu jie negali turėti įtakos. Praeities įtaka elgesiui gali būti tik netiesioginė; praeities psichologinis laukas yra vienas iš dabarties lauko „šaltinių" ir tai savo ruožtu veikia elgesį. Tad susieti elgesį su praeities lauku reiškia tokią prielaidą: gana gerai žinoma, kaip praeities įvykis pakeitė lauką tuo

metu ir ar kiti įvykiai per tą laiką jo nepakeitė. Lauko teoriją domina istoriniai arba raidos klausimai, tačiau ji reikalauja atlikti daug griežtesnę nei įprasta šių klausimų analizę, ypač – asociacionizmo teorijai.

6. MATEMATINĖ PSICHOLOGINIŲ SITUACIJŲ PATEIKTIS

Norėdama suteikti galimybę daryti mokslines išvadas, psichologija turi vartoti kalbą, kuri būtų logiškai griežta ir kartu atitiktų konstruktyviuosius metodus. Iki pat 1900-ųjų vyko daug ginčų dėl to, ar reikėtų leisti vartoti skaičius tokiame „kokybiniame“ moksle kaip psichologija. Daugelis filosofų prieštaravo tokiam vartojimui remdamiesi tuo, kad skaičiai yra gamtos mokslų ypatybė. Šiandien skaičiai psichologinėje statistikoje yra visiškai suprantamas dalykas. Vis dėlto yra tam tikras tuo pačiu pagrindu besiremiantis pasipriešinimas geometrijos taikymui psichologinėms situacijoms pateikti. Iš tiesų geometrija yra matematikos šaka ir dėl to ji tinkama kaip įrankis kiekvienam mokslui. Tam tikros geometrijos rūšys, pavyzdžiui, topologija, yra tinkamiausios psichologinių situacijų struktūros pateikčiai (39, 40). Topologinės ir vektorinės sąvokos jungia analizės galią, konceptualų tikslumą, naudą išvesčiai, tinkamumą plačiai psichologinių klausimų grupei tokiu būdu, kuris, mano nuomone, daro jas pranašesnes už visus kitus žinomus konceptualius psichologijos įrankius.

Šiuo metu lauko teoriją turbūt pripažįsta mažuma psichologų. Vis dėlto daugėja ženklų, kad beveik visos psichologijos šakos – tokios kaip suvokimo psichologija, motyvacijos psichologija, socialinė psichologija, vaikų psichologija, gyvūnų psichologija, patopsichologija – juda lauko teorijos link greičiau, nei buvo tikėtasi prieš keletą metų.

MOKYMASIS: TERMINAS, TURINTIS DAUG REIKŠMIŲ IR ĮDOMIĄ ISTORIJĄ

Mokymasis – populiarus terminas, daugiau ar mažiau miglotai reiškiantis tam tikrą pagerėjimą. Apie 1910-uosius psichologijos studentus mokė kiekvieną tokį elgesio pokytį aiškinti mokymusi (kuris reiškė greičio ar kokybės pagerėjimą), nuovargiu (kuris reiškė greičio ar kokybės sumažėjimą) arba abiejų deriniu. Iš tikrųjų terminas *mokymasis* aprėpia daugybę skirtingų reiš-

kinių. Teiginys „Demokratijos reikia išmokti; autokratija žmogui primetama“ reiškia vieno tipo mokymąsi. Jei sakoma, kad „sergantis spazminiu paralyžiumi vaikas turi išmokti atsipalaiduoti“, kalbama apie kitokį mokymosi tipą. Abu tipai turbūt labai mažai susiję su „prancūzų kalbos žodžių mokymusi“, o šis tipas vėlgi mažai susijęs su „mokymusi mėgti špinatus“.

Ar mes turime teisę mokymąsi šokinėti į aukštį, gyventi be alkoholio, draugiškai elgtis su kitais žmonėmis priskirti tam pačiam terminui ir tikėtis, kad visiems šiems procesams galios tapatūs dėsniai?

Asociacijų teorija ir jos įpėdinė sąlyginių refleksų teorija kalba apie bet kokių psichologinių procesų asociacijas ir daro prielaidą, kad asociacijų dėsniai nepriklauso nuo psichologinio turinio. Ši praktika sustiprino polinkį plačiai vartoti *mokymosi* terminą. Kai kurie psichologai mokymąsi tapatina su pokyčiu. Tikimės, kad kada nors psichologijos teorija bus tiek pažengusi, kad tik kelios labai bendros formulės leis išvesti daugumą psichologinių reiškinių, kaip ir šiuolaikinėje fizikoje. Tačiau mokslas negali pasiekti tokio etapo iš pradžių nesukūręs konkretesnių dėsnių, kurių kiekvienas apibrėžtų tam tikrų tipų procesų esmę.

Šiandien mėginimas atrasti mokymosi plačiąja prasme dėsnius atrodo palyginamas su chemiko mėginimu išvesti *vieną* chemijos formulę visoms statinį sudarančioms medžiagoms, užuot sugrupavus šias skirtingas medžiagas pagal jų cheminę prigimtį ir nustačius kiekvienos medžiagos savybes. Panašiai *mokymosi* terminas plačiąja „ką nors daryti geriau nei anksčiau“ prasme yra „praktiškas“ terminas, reiškiantis įvairovę procesų, kuriuos psichologas turės sugrupuoti ir nagrinėti pagal jų psichologinę esmę.

Kalbant apie tai, kas vadinama mokymusi, reikia skirti bent šiuos pokyčių tipus: 1) mokymasis kaip kognityvios struktūros pokytis (žinios), 2) mokymasis kaip motyvacijos pokytis (mokymasis mėgti ar nemėgti), 3) mokymasis kaip grupinės priklausomybės ar pasaulėžiūros pokytis (tai svarbu įaugant į kultūrą), 4) mokymasis sąmoningos kūno raumenyno kontrolės prasme (tai svarbu įgyjant tokių įgūdžių kaip kalba ar savikontrolė).

Psichologijos istorija daug nuveikė, kad supainiotų, o ne nuskaidrintų šią situaciją. Klasikinė asociacijų teorija, kurią išdėstė puikus eksperimentatorius G. Müller, remiasi tokia teorema: jei du potyriai (arba veiksmai) *a* ir

b dažnai vyksta kartu arba visiškai greta, tarp jų susidaro asociacija. Ši asociacija operacionaliai apibrėžiama kaip *b* atsiradimo tikimybė, atsiradus *a*. Šios asociacijos tvirtis yra pakartojimų skaičiaus funkcija. Iš pradžių asociacionizmui rūpėjo „idėjų" ryšiai, kitaip tariant – žinios arba intelektiniai procesai. Tačiau asociacionizmas žengė vis toliau, kol pradėjo didžiuotis tuo, kad vienu dėsniu paaiškina ne tik mechaniško mokymosi, tačiau ir bet kokius intelektinius procesus, elgesio įpročius, vertybes, o ypač – kryptingus veiksmus. Kitaip tariant, asociacijos turėjo paaiškinti tiek motyvaciją, tiek pažinimą.

Aiškinimas, nuodugniai besiremiantis darvinizmo idėjomis apie kryptingus veiksmus kaip kryptingumo sąvokos neturinčių veiksnių pasekmę, buvo laikomas ypač svarbiu laimėjimu, nes tuo metu kilo didelių nesutarimų tarp teleologinių ir priežastinių elgesio aiškinimų šalininkų. Ši puiki mokslinio priežastinio aiškinimo ypatybė klaidingai vertinta kaip reikalaujanti vengti krypties sąvokos. Tokio požiūrio buvo laikomasi nepaisant fakto, kad viena pamatinių fizikos sąvokų, fizinės jėgos sąvoka, reiškia kryptingą visetą (vektorių, kalbant matematikos terminais). Asociacionizmo raidą galima be sąlygų vertinti kaip kovą su šia problema. N. Acho „determinuojančio polinkio" teorija ir E. Thorndike'o „padarinio dėsnis" – tai mėginimai pripažinti ypatingą tikslų, poreikių ar kitų „kryptingų" veiksnių reikšmę elgesiui, neatsisakant pamatinio asociacionizmo požiūrio. Abu jie išskyrė vieną savitą patyrimo tipą (tikslo pasiekimas, to, kas vadinama „apdovanojimu", gavimas, ketinimo sukūrimas) kaip itin svarbų asociacijoms susidaryti. Nuo tada svarbiausi asociacionizmo ir sąlyginių refleksų teorijos atstovai savo išvadose tikslams ėmė teikti vis svarbesnį vaidmenį.

Turbūt šiandien teisinga tarti, kad motyvacijai tirti pradinio asociacionizmo požiūrio beveik atsisakyta. Negalima nepaminėti, jog buvo pasirinkta poreikių teorija, labai panaši į tą, kurią pripažino lauko teorija, nors šiek tiek keista terminija daro šį faktą mažiau akivaizdų. Pavyzdžiui, užuot kalbėjusi apie „vartojimą", sąlyginių refleksų teorija mini „tikslinį atsaką". Šis tikslinis atsakas, kaip būtų galima tikėtis, nėra apibrėžiamas kaip bet kokia reakcija į tikslinį dirgiklį; veikiau atvirkščiai – visas elgesys, kuris mažina poreikio įtampą, ir tik toks elgesys vadinamas tiksliniu atsa-

ku (8, p. 6). Kitais dviem atžvilgiais pokytis lauko teorijos kryptimi taip pat yra akivaizdus.

a. Sąlyginių refleksų teorija mėgino būti biheivioristine fizikalizmo prasme ir šalinosi visų psichologinių terminų kaip nemoksliškų. Po karštos diskusijos „tikslo“ sąvoka (53) galiausiai buvo pripažinta, nepaisant jos psichologinio pobūdžio. Šiandien net tokie terminai kaip „laukimas“ yra įtraukiami į sąlyginių refleksų psichologų žodyną (19, 23). Kitaip tariant, linkmė į psichologijos sąvokas yra aiški ir, regis, klasikinis fizikalistinis biheiviorizmas lėtai paverčiamas požiūriu, reikalaujančiu tinkamų techninių sąlygų operacionaliam apibrėžimui.

b. Visi požiūriai į psichologiją veikiausiai vis dažniau teigia, kad teorija turi apimti tam tikrą tuo metu esančių veiksnių modelį. Žymus sąlyginių refleksų teorijos atstovas C. Hull (22) šį požiūrį pripažįsta. Vis dėlto apskritai toks pripažinimas veikiau supainiojo nei paaiškino sąlyginių refleksų teoriją.

Apskritai galima tarti, kad asociacionizmo istorijai ir jos mėginimui vienu dėsniu aprėpti visų tipų psichologinius procesus didelę įtaką turėjo filosofiniai svarstymai (kiekvienas toks mėginimas būtinai yra metafizinio pobūdžio). Tai buvo teisinga kova prieš teleologinį mėginimą dabarties elgesį kildinti iš *ateities*. Dėl troškimo pakeisti tokį aiškinimą priežastiniais aiškinimais radosi polinkis elgesį kildinti iš praeities. Šis *praeities* pabrėžimas daug prisidėjo, kad mokymosi klausimas būtų perdėtai sureikšmintas.

Žvelgiant atgal į mokymosi psichologijos eksperimentinių tyrimų istoriją, dviejų pagrindinių raidos krypčių skirtis gali paryškinti iki šiol labai neaiškų vaizdą. Viena kryptis nagrinėja mokymąsi, susijusį su motyvacija, kita – mokymąsi, susijusį su pažinimu.

a. Terminas *įprotis* gali būti vartojamas kaip prototipas sąvokos, kurioje klasikinis asociacijų dėsnis labiau susijęs su veiksmu negu su pažinimu, ir yra aiškinamas kaip panaši į motyvacines jėgas psichologinė jėga. Mano požiūriu, nuoširdžiausiai šią asociacionizmo pusę mėgino išsiaiškinti N. Ach (1). Jis teisingai prieštaravo, kad jeigu kartojimas sukuria įpročius, turėtų būti įmanu išmatuoti valios stiprį, matuojant skaičių kartojimų, reikalingų tam, kad pašalintume ketinimo veikti kita kryptimi įtaką. Vis

dėlto jo gauti teigiami rezultatai nesugebėjo atlaikyti patikrinimo. Buvo parodyta (36, 37, 46), kad net didžiausias kartojimų skaičius nesudaro išmatuojamos kliūties atlikti kitaip nukreiptą ketinimą. Tam, kad suprastume įvairius reiškinius, būtina skirti „atlikimo įpročius", kurie neturi motyvacinių jėgų pobūdžio, nuo „poreikio įpročių", kurie numano poreikio (arba antrinio poreikio) buvimą ar jo fiksavimą ties tam tikrais valentingumais. Kitaip tariant, būtina skirti motyvacinius klausimus nuo kognityvių ir nuodugniai tyrinėti kiekvieno jų dėsnius. Paskui turi būti nustatytas savitas kiekvieno tipo veiksnių vaidmuo skirtingoms konsteliacijoms.

Deja, tai, kad dauguma mokymosi eksperimentų buvo atlikti su gyvūnais, labai apsunkino aiškiai skirti motyvacinius ir kognityvius klausimus (2, 34, 50). D. Adams, E. Tolman ir kiti ryžtingai pabrėžė šį faktą. Darbas apie latentinį mokymąsi (7, 53) buvo vienas svarbių šios geresnės konceptualios analizės rezultatų. Vis dėlto net šiandien tinkamai skirti šiuos aspektus eksperimentuojant su gyvūnais turbūt yra sunkiau nei eksperimentuojant su žmonėmis.

b. Antra raidos kryptis nagrinėja savitus dėsnius, kurie valdo mokymąsi kognityvios struktūros pokyčio prasme. Tampa vis akivaizdžiau, kad net šioje, pirminėje, srityje asociacionizmas yra pernelyg paprasta teorija. Įžvalgos, žinių įgijimo ir kitų kognityvios struktūros pokyčių klausimai, regis, yra glaudžiai susiję su tais dėsniais, kurie valdo suvokimą (27, 30, 32) ir lemia suvokiamo lauko struktūrą. Be abejo, tyrinėjant šiuos klausimus buvo pasiekta didžiulė pažanga.

Aiškumo stoka aptariant mokymosi santykį su motyvacija ir pažinimu, matyt, daugiausia susijusi su terminu *atmintis*. Jis gali reikšti individo žvilgsnį į savo praeitį. Tuo požiūriu atminties klausimai yra laiko perspektyvos problemų dalis. Kita vertus, kalbant apie atminties procesus galima nurodyti individo gyvenimo erdvių, egzistuojančių skirtingu metu, struktūrinius panašumus ir skirtumus. Šiam klausimui svarbiausios yra psichologinio lauko plastiškumo bei jėgų, kurios sukuria pokyčius, problemos. Atminties ir mokymosi ryšys yra nepaprastai sudėtingas. Vadovavimasis praeities patirtimis yra vienas būdų mokytis iš patyrimo. Vis dėlto dažnai

tenka mokytis *ne*sivadovaujant tuo pačiu būdu, kuris naudotas anksčiau, bet išmokti pasikliauti tuo, kas primena dabarties situacijos teorinę analizę. Viena lėtos pažangos visuomeniniame gyvenime priežasčių yra ta, kad politikos srityje žmonės labiau linkę eiti tradiciniu, o ne antruoju keliu.

MOKYMASIS KAIP ŽINIŲ (KOGNITYVIOS STRUKTŪROS) POKYTIS

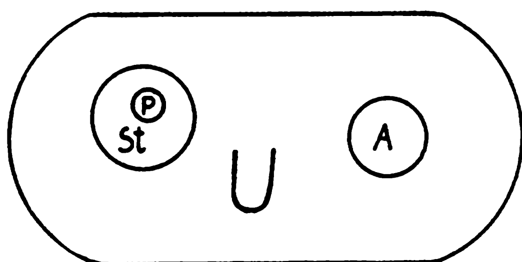
1. NESTRUKTŪRUOTŲ SRIČIŲ DIFERENCIACIJA

Individas persikelia į naują miestą. Palengva jis išmoksta orientuotis geografine ir visuomenine prasme. Kokie šiuo atveju vyksta psichologiniai pokyčiai, vadinami *mokymusi*? Individas atvyksta į stotį kaip nepažįstamasis. Galbūt jis įsigijo butą iš anksto? Jis žino savo namo numerį, bet stovėdamas stotyje be miesto žemėlapio nežino, kaip ten nuvykti. Situacija atitinka 3 pav. parodytąją. Čia yra plotas, atitinkantis stotį *(St)*, kur yra asmuo *(P)*. Jo gyvenimo erdvėje yra dar vienas plotas, atitinkantis butą *(A)*. Tarp šių dviejų plotų yra sritis, kuri psichologine prasme nestruktūruota *(U)*, t. y. atvykėlis nežino, kaip nuo stoties nuvykti į savo butą, kiek toli jis yra ir kaip atrodo plotas aplink jo butą.

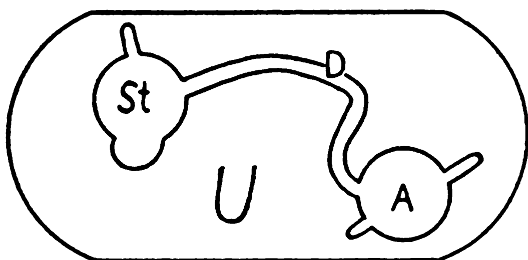
Šis neaiškumas turi lemiamą įtaką atvykėlio elgesiui. Jis nežino, kurios aplink stotį esančios gatvės veda į jo butą, o kurios – tolyn nuo buto. Kitaip tariant, neapibrėžta, ką reiškia „kryptis“ nuo stoties buto link.

Nepažįstamasis klausia ir sužino, kad tramvajus *D* nuveš jį tiesiai prie jo būsto. Kaip jo pirmos kelionės iš stoties namo rezultatas atsiranda tam tikras struktūravimas: „kryptis nuo stoties į butą“ nustatyta kaip kelionė tramvajumi *D*; atvykėlis suvokia atstumą tarp šių dviejų miesto taškų. Tramvajus darė daug posūkių. Dėl to atvykėliui nelabai aiški abiejų taškų geografinė padėtis. Ir vis dėlto jis žino kryptį „kelio, kuriuo galima eiti“ prasme (4 pav.).

Gali būti, kad asmuo turi pradėti dirbti jau kitą rytą. Tada jis panašiai gali išmokti „funkcinius“ ryšius tarp savo namų ir darbo vietos. Tačiau vis tiek liks dideli nestruktūruoti miesto plotai. Turbūt iš pradžių jis geriau pažins tuos, kurie yra geografiškai arti namų, ir pamažu kognityvaus struk-

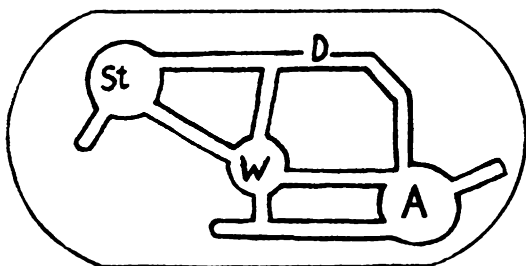
3 pav.

4 pav.

tūravimo laipsnis didės taip, kad galiausiai jis žinos ne vieną, o keletą kelių nuo namų iki darbo *(W)* ar stoties (5 pav.). Jis žinos, kuris kelias tiesus, ir galiausiai ganėtinai gerai gebės nustatyti kryptį iš vienos miesto vietos į bet kurią kitą. Žinos, kuris kelias trumpiausias eiti pėsčiomis arba važiuoti automobiliu ar metro.

Panašus anksčiau nediferencijuotų plotų diferencijavimo procesas vyks miesto visuomeninio gyvenimo atžvilgiu. Iš pradžių bus neaišku, kuria kryptimi nepažįstamasis socialine prasme juda artėdamas prie konkretaus asmens. Bet jis žinos vis daugiau ir daugiau, kas yra kas, kaip sutvarkytas miesto socialinis gyvenimas, kokie yra tiesioginiai ir netiesioginiai keliai, kuriais visuomeniniais takais naudotis lengva, kuriais – sunku. Turbūt nėra reikalo rutulioti panašų diferenciacijos procesą, kuris vyksta studentui mokantis Senovės Graikijos istoriją. Vėlgi anksčiau miglotas bei nestruktūruotas plotas tampa kognityviai struktūruotas ir konkretus.

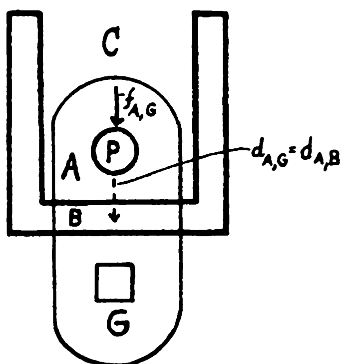
5 pav.

Kitas tokio mokymosi tipo pavyzdys – tai kognityvus psichologinio pasaulio, kaip visybės, raidos pokytis. Kiek žinome, naujagimis negali atskirti savęs nuo aplinkos; palengva tam tikri plotai, pavyzdžiui, susiję su valgymu, įgauna savitą pobūdį, tampa vis labiau diferencijuoti; savo paties kūno dalis jis ima skirti vieną nuo kitos ir nuo likusio pasaulio; plėtojasi ir tampa diferencijuoti visuomeniniai santykiai; poreikiai, emocijos, kalba pereina panašų diferenciacijos procesą (3, 6, 31, 53).

Diferenciacijos sąvoka yra pamatinė biologijos sąvoka, susijusi su tokiais svarbiais ir žinomais biologiniais procesais kaip kiaušinėlio dalijimasis į mažesnius savitesnius vienetus. Perėjimas nuo asociacijų arba sąlyginio reflekso teorijos prie diferenciacijos teorijos (ar panašių struktūros pokyčių) reiškia perėjimą nuo fizinės analogijos (t. y. analogijos su grandinės grandimis) prie labiau biologinio požiūrio. Be to, regis, lengviau pateikti diferenciaciją ir kitus struktūros pokyčius matematiškai tiksliai (3) negu sąvokomis, kurios vartojamos senesnių teorijų. Tiek, kiek remiasi žinių pokyčiais, asociacijos visiškai gali būti aiškinamos naujai kaip gana paprasti struktūros pokyčiai.

2. RESTRUKTŪRIZACIJA, PSICHOLOGINĖS KRYPTYS, REIKŠMĖ

Ne visi kognityvios struktūros pokyčiai, kuriuos vadiname mokymusi, yra diferenciacijos pobūdžio pagal sričių dalijimąsi į mažesnius vienetus. Kartais kognityvios struktūros pokytis įvyksta nedidėjant ar nemažėjant diferenciacijos laipsniui. Klasikiniai pavyzdžiai yra lanksto klausimai (29). Koks

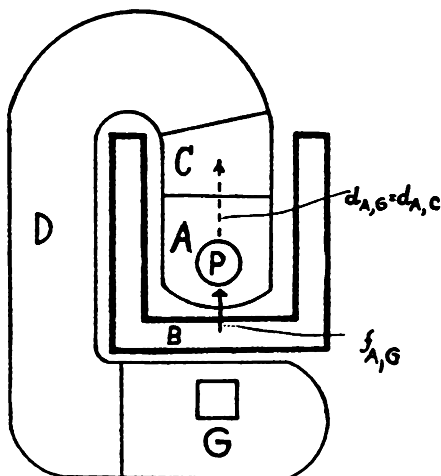
6 pav.

yra skirtumas tarp psichologinės situacijos vienų metų vaiko, kuris negali rasti kelio į savo tikslą, kai stovi U formos kliūties viduje (6 pav.), ir ketverių metų vaiko, kuriam nėra jokių sunkumų? Galima kelti šį klausimą kitaip: koks psichologinis pokytis vyksta tuo metu, kai vaikas pirmą kartą patiria sprendimo „įžvalgą"?

Iš dalies šį skirtumą galima paaiškinti taip (38): iki sprendimo kryptis $(d_{A,G})$ iš srities *A*, kur yra vaikas *(P)*, tikslo *G* link yra tokia pat, kaip kryptis $(d_{A,B})$ kliūties *B* $(d_{A,B} = d_{A,G})$ link. Judėjimas *C* kryptimi tuo metu reikštų, kad vaikas eina kryptimi $(d_{A,-G})$ „tolyn nuo tikslo" $(d_{A,C} = d_{A,-G})$. Jėga $f_{A,G}$, veikianti vaiką to tikslo link, šioje konsteliacijoje skatina polinkį judėti $d_{A,B}$ kryptimi. Kadangi kliūties *B* ribojančios jėgos yra per didelės, vaikas nėra pajėgus pasiekti savo tikslą.

Po įžvalgos (arba kai vaikas gana didelis) kognityvi situacijos struktūra pasikeičia (7 pav.). Plotai *A* ir *G*, kurie anksčiau buvo atskiri, dabar yra susiję kaip srities *A*, *C*, *D*, *G* dalys. Judėjimas nuo *A* į *C* gali būti nagrinėjamas kaip pirmoji kelio $W_{A,C,D,G}$ dalis. Atitinkamai kryptis *C* $(d_{A,C})$ link dabar yra lygi krypčiai tikslo *G* $(d_{A,G})$ link, o ne tolyn nuo *G* $(d_{A,C} = d_{A,G}$; $d_{A,C} = d_{A,-G})$. Jėga $f_{A,G}$ dabar skatina judėti nuo *A* į *C*, atitinkamai pakitus krypties prasmei.

Šis pavyzdys rodo, kaip psichologinė kryptis priklauso nuo konkrečios situacijos kognityvios struktūros. Elgesys yra kryptį turinčių jėgų rezultatas.

7 pav.

Vadinasi, visas elgesys daugiausia priklauso nuo gyvenimo erdvės kognityvios struktūros. Nestruktūruotoje, arba naujoje, situacijoje asmuo jaučiasi nesaugiai, nes neaiškios psichologinės kryptys. Kitaip tariant, asmuo nežino, koks veiksmas kokį rezultatą duos.

Mokymasis, kaip kognityvios struktūros pokytis, turėtų būti susijęs beveik su kiekviena elgesio sritimi. Kai tik kalbame apie prasmės pokytį, yra įvykęs tokios kognityvios struktūros pokytis. Atsirado nauji ryšiai ar skirtys, įvyko psichologinių sričių diferenciacijos ar dediferenciacijos. Galima sakyti, jog psichologijoje įvykio „prasmė“ žinoma, jeigu nustatoma jo psichologinė padėtis ir psichologinė kryptis. M. Twaino knygoje „Gyvenimas prie Misisipės“ laivo keleiviai grožisi „peizažu“, bet laivavedžiui *V* forma dviejų kalvų, kuriomis žavisi keleiviai, reiškia ženklą staigiai pasukti, o gražios bangos upės viduryje – pavojingas uolas. Šių „dirgiklių“ psichologinis ryšys su veiksmais pasikeitė, todėl pasikeitė ir prasmė.

Keletas žodžių apie mokymąsi ir kartojimą. Reikia rūpestingai skirti kartojimo poveikį motyvacijai (žr. toliau) ir kognityvios struktūros pokyčiui. Tiesa, kognityvios struktūros pokytis gali atsirasti patyrimui kartojantis. Vis dėlto svarbu suprasti, kad ne kartojimas pats savaime, o kognityvios

struktūros pokytis yra esminis mokymuisi. Jeigu nepažįstamasis turi miesto žemėlapį, kelionių nuo jo namų iki darbo vietos skaičius, būtinas, kad susidarytų tinkama kognityvi struktūra, gali itin sumažėti. Anot I. Krechevsky'io (33) ir kitų, net gyvūnai išmoksta labirintą dėl grupės kognityvios struktūros pokyčių, kurie vadinami „hipotezėmis". Ankstesnė analizė leidžia suprasti, kodėl atsitraukti pakankamu psichologiniu atstumu nuo uždavinio ir susidaryti bendrą didesnio ploto vaizdą (29) paprastai yra naudingiau atitinkančiam užduoties sprendimą kognityvios struktūros pokyčiui sukurti nei atkaklus tų pačių mėginimų kartojimas. Naujausi eksperimentai rodo, kad net mechaniniam mokymuisi kartojimų skaičius turi antrinę reikšmę (19). Paprastas kartojimas, jei atliekamas gana dažnai, turi neabejotinai priešingą poveikį mokymuisi. Jis sukelia dezorganizaciją ir dediferenciaciją – būdingus požymius to, kas vadinama psichologiniu sočiu (žr. toliau). Dėl sočio prasminga tampa beprasmiška, o tai, kas buvo žinoma, gali būti užmiršta.

3. LAIKO PERSPEKTYVA, PSICHOLOGINĖ TIKROVĖ IR NETIKROVIŠKUMAS

Individo elgesys priklauso ne vien nuo jo dabarties situacijos. Jo nuotaiką itin veikia viltys ir troškimai, požiūriai į savo praeitį. Atrodo, jog individo dvasinė būsena* ir laimė labiau priklauso nuo to, ko jis tikisi iš ateities, nei nuo dabarties situacijos malonumo ar nemalonumo.

Individo požiūrių į savo psichologinę ateitį ir psichologinę praeitį visybę dabartiniu metu galima vadinti „laiko perspektyva" (15). Be to, reikia išskirti psichologinės gyvenimo erdvės tikrovės ir netikroviškumo matmenį. Psichologinės praeities, dabarties ir ateities tikrovės lygmuo atitinka situaciją, kaip jos, individo įsitikinimu, iš tiesų egzistavo, egzistuoja ir egzistuos.

Individo raidoje laiko perspektyva didėja. Mažas vaikas gyvena dabartyje; jo laiko perspektyva apima tik artimiausią praeitį ir artimiausią ateitį. Ši trumpa laiko perspektyva yra būdinga tam, kas paprastai vadinama „primityviu elgesiu". Vaiko gyvenimo erdvės laiko matmuo auga didėjant jo amžiui; vis tolesnė ateitis ir praeities įvykiai daro įtaką dabarties elgesiui.

Įprasta raida dar apima didėjančią gyvenimo erdvės tikrovės ir netikroviškumo matmenų diferenciaciją. Mažas vaikas aiškiai neskiria troškimų nuo faktų, vilčių nuo laukimų (44). Sakoma, kad vyresnis asmuo gali geriau skirti svajones ir tikrovę, nors ir suaugusieji dažnai neskiria norų nuo tikrovės.

Mokytojai ir auklėtojai suprato laiko perspektyvos, kaip vieno esminių raidos aspektų, svarbą. „Mokinių akiračio plėtimas" visada buvo vertinamas kaip vienas pagrindinių ugdymo tikslų. Toks laiko perspektyvos didėjimas gali būti vienas kognityvios struktūros pokyčio tipų. Atrodo, jog eksperimentiniai duomenys apie kitus nei įprasta raida būdus, kuriais būtų galima pasiekti tokį pokytį, nėra prieinami. Šitai teisinga ir gyvenimo erdvės diferenciacijai tikrovės ir netikroviškumo matmens atžvilgiu.

Kai kurie eksperimentiniai tyrimai atskleidžia keletą sąlygų, kuriomis laiko perspektyva siaurėja ir skirtumas tarp tikrovės ir netikroviškumo išsitrina. Puikus pavyzdys – „primityvėjimas" ištikus emociniam stresui. Buvo parodyta (3), kad nesaugioje ar frustracinėje situacijoje penkerių su puse metų vaiko našumas gali sumažėti iki trejų su puse metų lygmens. Iš dalies šią regresiją sukelia tomis aplinkybėmis sumažėjusi laiko perspektyva. Vaikų našlaičių, gyvenančių didelių socialinių apribojimų ir menkų galimybių sąlygomis, protinis amžius didėja daug lėčiau (ir dėl to mažėja IQ) negu gyvenančių geresnėmis sąlygomis vaikų (48).

MOKYMASIS KAIP VALENTINGUMŲ IR VERTYBIŲ POKYTIS

Aptardami daugybę prasmių, priskiriamų terminui *mokymasis*, mes minėjome tokį pavyzdį: autokratija primetama žmogui; demokratijos jis turi išmokti. Galbūt būtų aiškiau, jei nuodugniai aptartume *mokymosi* termino prasmę šiame sakinyje.

Išmokti demokratijos reiškia, kad: pirma, asmuo pats turi kažką daryti, užuot buvęs pasyviai stumiamas jam primestų jėgų; antra, įgyti tam tikras simpatijas ir antipatijas, t. y. tam tikrus valentingumus, vertybes ir pasaulėžiūras; trečia, susipažinti su tam tikrais metodais, pavyzdžiui, grupiniu sprendimu.

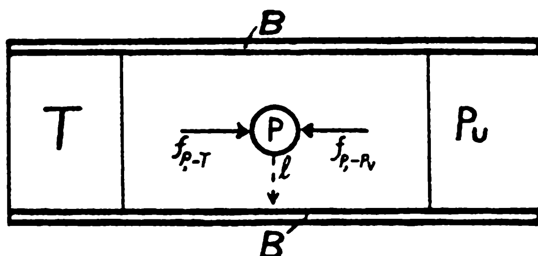
Čia nebūtina nuodugniau aiškinti trečiąją mintį, nes metodų mokymasis (tuo atveju, kai siekiama demokratijos) yra beveik tapatus žinių įgijimui (t. y. kognityvios struktūros pokyčiui, kurį jau aptarėme), derinamam su vykdymo klausimu. Dabar aptarsime tuos du kitus dalykus.

1. MOKYMASIS IR ASMENIUI PRIMETAMOS GALIOS

Įprasta, kad pažangus ugdymas iškelia „veiklas vaiko iniciatyva" kaip priešybę toms veikloms, kurias vaikas verčiamas atlikti. Mokytojai, tėvai ar visuomenė dažnai susiduria su individo, turinčio tam tikrus tikslus, kurių jis neturėtų turėti, arba neturinčio tam tikrų tikslų, kuriuos turėtų turėti, problema.

Yra du pagrindiniai būdai pasiekti trokštamą pokytį. Vienas numato paties asmens poreikių ar interesų pokytį; kitas palieka poreikius ir interesus daugmaž nepaliestus ir verčia individą atlikti nenorimą veiksmą arba tiesiogine jėga, arba sudarant konsteliaciją, kurioje kiti, stipresni, poreikiai nusveria pirmojo poreikio įtaką.

Paprasta jėga atlieka reikšmingą vaidmenį visame ugdymo procese. Motina kūdikio neklausia, kada jį reikia iškelti iš lovelės ir kada maitinti. Studentų neprašoma sutikimo laikyti baigiamuosius egzaminus. Paminėsime tik kelis šio pamatinio klausimo ypatumus. 1. Yra didelis skirtumas, kaip – švelniai ar šiurkščiai – motina ima kūdikį ant rankų ir kaip jautriai ji pastebi tuos menkus kūdikio poreikių ir troškimų ženklus. Tai glaudžiai susiję su amžiaus, kuriame turėtų prasidėti demokratijos mokymas, problema (35). 2. „Mokymasis" pasitelkus jėgą gali būti naudojamas įstumiant individą į situaciją, prie kurios jis turi „adaptuotis". Šie metodai dažnai naudojami politikoje ir švietime. Tam, kad priverstume asmenį elgtis tokiu būdu, kuriam jis priešintųsi, dažnai naudojamas metodas žingsnis po žingsnio – procedūra, kurią išmoningai taikė A. Hitler. Individas įstumiamas į situaciją, kuri nepakankamai skiriasi nuo ankstesnės, kad sukeltų didelį pasipriešinimą. Kai jis prisitaiko, žengiamas kitas žingsnis. J. Franko (14) atliktas studentų tyrimas parodė, kad metodas žingsnis po žingsnio yra daug veiksmingesnis griaunant pasipriešinimą nei metodas „viskas iškart".

8 pav.

Metodas, dažnai naudojamas kaip motyvacija mokantis, yra apdovanojimas arba bausmė. Asociacijų teorija, arba padarinio dėsnis, apdovanojimą ir bausmę vertina iš esmės kaip jungiamąją grandį tarp tam tikros veiklos ir malonios ar nemalonios nuotaikos. Norint nuspėti tikrąjį elgesį, reikia suprasti, kad apdovanojimas ir bausmė psichologiniu požiūriu yra kai kas labiau savita. Pavyzdžiui, analitinis tipiškos bausmės grėsmės situacijos vertinimas atskleidžia tokią konsteliaciją. Individui nepatinka veikla *T* (8 pav.). Tam, kad priverstume jį atlikti tą veiklą, antra, dar nemalonesnė galimybė sukuriama taip, kad individas turi susidurti su viena iš jų. Kitaip tariant, individas atsiduria ypatingo konflikto situacijoje, būtent – konflikto tarp dviejų jėgų ($f_{P,-T}$ ir $f_{P,-Pu}$), nukreiptų nuo nemalonaus ploto. Galima parodyti (38, 40), kad tokie konfliktai lemia polinkį „palikti lauką" (1), pabėgti nuo abiejų veiklų. Kad bausmės grėsmė taptų veiksminga, reikia sudaryti kliūtis *(B)*, neleidžiančias pabėgti, ganėtinai stiprias kliūtis, kad išlaikytų individą konflikto plote. Paprastai tos kliūtys sudaromos iš socialinių jėgų, kurias valdžia primeta individui. Nuodugnia lauko analize gresiančios bausmės atveju galima nustatyti įtampą, kylančią dėl konflikto, polinkį kovoti su valdžia ir įvairius kitus veiksnius. Taip pat galima parodyti, jog tam, kad bausmės grėsmė būtų veiksminga, laisvo judėjimo erdvė turi būti pakankamai susiaurinama – sukuriama panaši į kalėjimo situacija.

Nei žadamas apdovanojimas, nei bausmės grėsmė nesukuria tokios pat psichologinių jėgų konsteliacijos, kokią sukuria domesio pačia reikalaujama veikla pokytis. Ir skirtumas tarp apdovanojimo ir bausmės nėra tik pri-

skyrimo veiklai malonaus ar nemalonaus pobūdžio skirtumas. Pažadui apdovanoti nereikia panašios į kalėjimą situacijos, ir tai individui suteikia daugiau laisvės (38) judėti kitomis kryptimis. Ir dėl to apdovanojimą turi juosti kliūtis taip, kad kitaip, nei atliekant nemalonią, tačiau reikalaujamą veiklą, tikslo nebūtų galima pasiekti. Apdovanojimas pabaigoje gali sukelti tikrą domesio pokytį taip, kad anksčiau nemaloni veikla taps maloni. Bausmės kartojimas paprastai reikalaujamą veiklą daro dar labiau nekenčiamą. Vis dėlto, kaip parodė socialiniam klimatui skirti eksperimentai (42), individas gali tapti apatiškas ar nuolaidus.

2. VALENTINGUMŲ IR VERTYBIŲ POKYČIAI

a. Poreikių ir prasmės pokyčiai. Kiekvienas, norintis daryti įtaką simpatijoms ir antipatijoms, turi žinoti apie valentingumų pokyčius, kurie vyksta kartu kintant poreikiams prisisotinimo procese arba raidos metu. Individas gali mėgti, pavyzdžiui, piešti ir šokti arba eiti į kiną. Jeigu jis ganėtinai ilgai vadovaujasi šiuo troškimu, jo patrauklumas kinta. Kaip ir fizinis vartojimas, veiklos psichologinis „vartojimas" prisotina jį grindžiantį poreikį. Eksperimentai parodė, kad kartojimas, peržengiantis sočio tašką, sukelia svyravimą, nedėmesingumą, klaidas, nuovargį ir galiausiai – visišką dezorganizaciją: kitaip tariant, „atžangą" atlikti anksčiau puikiai įvaldytos veiklos (26).

Dažnai „mokymasis" mėgti tam tikrą veiklą ar jos nemėgti yra ilgalaikio poreikių pokyčio rezultatas, vykstantis raidos metu. Jis, regis, ypač ryškus ištikus vadinamosioms krizėms, pavyzdžiui, paauglystėje. Pernelyg didelis sotis taip pat gali sukelti nuolatinį atgrasumą veikla.

Vienas klasikinio biheiviorizmo paklydimų buvo tai, kad jis aprašė veiklos pobūdį tik fizinėmis jos savybėmis ir nepaisė didelės įtakos, kurią daro psichologinė aplinka. Sočiui skirti eksperimentai aiškiai rodo, jog vienodi rankos judesiai braižant tam tikras linijas gali turėti skirtingą psichologinį ir fiziologinį poveikį – nelygu tos veiklos prasmė. Pavyzdžiui, modelio iš keturių linijų piešimas galėjo tapti dezintegruotas, nes ranka pavargo dėl persisotinimo. Modelio arba piešinio kūrimo pakeitimo kitokiomis linijomis pakanka, kad kūno nuovargio požymiai dingtų ir veikla būtų reorganizuota. Rašymas straipsnio, kuriame yra šimtai raidžių, nereiškia kartojimo ir dėl to

nesukelia sočio taip greitai. Tai – viena iš priežasčių, kodėl rašymo ir skaitymo metodas mokantis sakinių ir žodžių yra geresnis nei senesnis raidžių mokymosi metodas. Šiuolaikiniame elementoriuje pateikiamos istorijos, kurios „rutuliojasi", nors jas sudaro labai mažai žodžių ir dėmenų. Tokiu būdu sukuriama teigiama motyvacija mokytis skaityti.

Veiklos valentingumas iš dalies priklauso nuo jos prasmės, vadinasi, nuo kognityvios struktūros. Pavyzdžiui, vaikas, kuris nemėgsta tam tikro maisto namuose, gali tokio nepasitenkinimo neparodyti, gavęs tokį pat maistą draugo vakarėlyje. Dažniausiai taikomas metodas siekiant pakeisti valentingumus ugdymo procese remiasi šiuo santykiu su kognityvia struktūra. Pavyzdžiui, motina gali stengtis pašalinti tam tikrą elgesį sakydama, kad tik „blogi vaikai taip daro"; ji gali priversti nenorintį valgyti vaiką sakydama: „Vienas kąsnelis už tėtį, kitas kąsnelis už mamą ir vienas kąsnelis už tave." Vaikų maisto pomėgius įmanu keisti pasakojant istoriją, kurioje vaiko nemėgstamą maistą noriai valgo istorijos herojus (9).

Kognityvios struktūros ir valentingumo ryšys mažiau akivaizdus tais atvejais, kai vaikas ir toliau nemėgsta maisto namuose, o darželyje jo neatsisako. Šiems vaikams atėjimas prie pietų stalo namuose įgavo rungtyniavimo su mama prasmę. Šiuos senus „įpročius" galima pakeisti per vieną dieną, jeigu įmanu pakeisti veiklos prasmę (52). Lengva priversti suaugusį žmogų ką nors padaryti gydymo įstaigoje arba kaip tiriamąjį psichologiniame eksperimente (14), nors tai jis tikrai atsisakytų daryti ne eksperimentinėje situacijoje.

Kognityvios struktūros ir valentingumo ryšys ypač stebina kalbant apie tai, kas vadinama „kultūriniais skirtumais". Kultūros skiriasi ne tik pripažįstamomis vertybėmis; bent jau tiek pat svarbu tai, kokiu būdu skirtingos veiklos vertinamos kaip susijusios tarpusavyje. Pavyzdžiui, menonitų vaikams Ajovos valstijoje darbas ir religija daug artimiau susiję nei ne menonitų vaikams, gyvenantiems lyginamose kaimo vietovėse (25). Nemažai reklamos ir propagandos siekia keisti ne pačius poreikius ir vertybes, bet kognityvią struktūrą taip, kad propaguojama veikla atrodytų kaip dalis arba priemonė to, kas individui itin vertinga.

Naujų pasaulėžiūrų „mokymąsi“, arba, kitaip tariant, atsivertimus, paprastai iš dalies sunku sukelti dėl to būdo, kuriuo susipynę poreikiai ir kognityvi struktūra. Sėkmingo ideologijos ir socialinio elgesio pokyčio pavyzdys – A. Bavelaso (4) atliktas palyginti autokratiškų laisvalaikio įstaigų vadovų permokymas būti puikiais demokratiškais vadovais. Šie vadovai nuo penkerių iki septynerių metų laikėsi savo elgesio su grupėmis metodo. Pokytis įvyko per tris savaites iš dalies dėl to, kad buvo stebimi kiti vadovai ir nuodugniai aptariamos įvairios galimos vadovų reakcijos į daugybę kylančių grupės gyvenime situacijų. Taip lauko „vadovo elgesys“ kognityvi struktūra pasidarė daug tiksliau diferencijuota; individas tapo jautresnis. Čia negalime nuodugniai aptarti motyvacinio pokyčio nuo skepticizmo iki susižavėjimo demokratiniu metodu. Tai iš dalies įvyko džiaugsmingai patyrus, ką gali duoti demokratiškas grupės gyvenimas vaikams, ir supratus, kad kiekvienas gali sukurti tokią aplinką. Ankstesni metai tiems žmonėms buvo kupini prastos dvasinės būsenos, nepasitenkinimo nesaugia W.P.A.* poilsio ir pramogų organizavimo darbuotojų padėtimi ir nustatyta darbo atlikimo tvarka. Naujas patyrimas pajėgė labai greitai ir iš esmės pakeisti šių žmonių pasaulėžiūrą ir dvasinę būseną, nes suteikė vertingų tikslų ir ilgalaikę perspektyvą individams, kurie anksčiau gyveno su laikina nemalonios praeities, netenkinančios dabarties perspektyva ir neturėjo teigiamo žvilgsnio į ateitį. Kitaip tariant, permokymas buvo pasiektas ne atsisakant ilgalaikių senų blogų įpročių, bet iš dalies dėl jų.

Laiko perspektyvos klausimas yra glaudžiai susijęs su tam tikrais valentingumų ar tikslų pokyčiais, kurie priklauso nuo aspiracijos lygmens.

b. Mokymasis ir aspiracijos lygmuo. Aspiracijos lygmuo apibrėžiamas kaip tikslo, kurio link asmuo veržiasi, sunkumo laipsnis. Tam, ar asmuo išmoks tam tikros veiklos, ar ne, didelę įtaką turi jo dedamos arba nededamos pastangos šitai daryti. Vadinasi, veiksniai, lemiantys aspiracijos lygmenį, turi pamatinę svarbą mokymuisi.

Aspiracijos lygmenį veikia iš dalies individo gebėjimas, atsiskleidžiantis per jo praeities ir dabarties sėkmes ir nesėkmes (17, 21, 24), iš dalies – tam tikri grupės standartai (12, 17, 20, 43). Apskritai sėkmės ir nesėkmės patyrimas įgyjamas tik palyginti ribotame sunkumų plote, kuris yra arti

individo ribinių gebėjimų lygmens. Sėkmė ir nesėkmė daro įtaką būsimo veiksmo išdavų laukimams ir atitinkamai pakelia arba sumažina aspiracijos lygmenį. Vis dėlto šis „racionalus“ veiksnys jokiu būdu nėra vienintelis, lemiantis aspiracijos lygmenį. Vaikas, esantis žemiau ar aukščiau grupės vidurkio, gali nuolat palaikyti pernelyg aukštą ar pernelyg žemą savo gebėjimams aspiracijos lygmenį. Buvo parodyta (12), kad savo paties ar kitų grupės standartų žinojimas daro įtaką tikrovės lygmeniui ir troškimų lygmeniui – nelygu, kokiu mastu šie grupės standartai priimami.

Geri mokiniai linkę palaikyti savo aspiracijų lygmenį šiek tiek aukščiau nei jų praeities pasiekimai, o prasti mokiniai – demonstruoti pernelyg aukštą pagal savo gebėjimus arba pernelyg žemą aspiracijų lygmenį (47). Kitaip tariant, prasti mokiniai neišmoko „realistiškai“ vertinti sėkmės ir nesėkmės keliamų tikslų atžvilgiu. Dažnai nesėkmė skatina racionalizaciją, emocijų protrūkį, persistengimą ar greitą veiklos baigimą (17, 28). Buvo parodyta, jog vaikai, kurie linkę į nesėkmę reaguoti veiklos nutraukimu, racionalizacija ar emocijų protrūkiu, gali išmokti brandžiau reaguoti į tokią nesėkmę (28). Šis „mokymasis reaguoti“, be abejo, yra vienas iš svarbiausių mokymosi ypatumų – kaip individo charakterio raidos dalis.

SANTRAUKA

Šia trumpa su mokymusi susijusių problemų apžvalga nebuvo siekiama aptarti sudėtingų mokymosi klausimų valingos motorikos kontrolės (kuri apimtų tokius klausimus kaip savireguliacija, elgesys su mechaniniais ar socialiniais „instrumentais“, pavyzdžiui, kalba ir „veikimu per atstumą“) prasme. Svarbus požiūris į pastaruosius išdėstytas F. Heiderio „daikto ir priemonės“ teorijoje (18). Regis, procesų dinamiką valdo „organizacinės sąsajos“ tipas (3), panašus į santykį tarp vadovo ir pavaldinio arba tarp vadinamųjų aukštesniųjų ir žemesniųjų nervinių centrų.

Apibendrindami mūsų diskusiją labiau dinaminiu požiūriu, galime tarti: mokymąsi kognityvios struktūros pokyčio prasme turime skirti nuo mokymosi motyvacijos pokyčio prasme.

1. KOGNITYVIOS STRUKTŪROS POKYTIS

Kognityvios struktūros pokytis gali įvykti bet kurioje individo gyvenimo erdvės dalyje, taip pat ir psichologinėje ateityje, psichologinėje dabartyje ar psichologinėje praeityje. Jis gali įvykti tikrovės arba netikroviškumo lygmenyje (troškimo ir baimės lygmenyje) kiekviename iš šių gyvenimo erdvės skyrių.

Ryšių tarp dviejų gyvenimo erdvės sričių, kurias daugiausia nagrinėja asociacijų arba sąlyginio reflekso teorija, sudarymas arba nutraukimas yra tik vienas struktūrinio pokyčio tipas. Pamatinis tiek mokymosi, tiek ilgalaikės raidos struktūros pokytis yra anksčiau nediferencijuotų sričių diferenciacija.

Pagal lauko teoriją visus pokyčius lemia tam tikros jėgos (nukreipti visetai). Kai dėl jėgų, kurios sukelia kognityvios struktūros pokytį, patogu skirti du tipus: vienas kyla iš paties lauko kognityvios struktūros, o kitas – iš tam tikrų valentingumų (poreikių ar motyvų).

a. Pirmo tipo jėgos, kurios skatina kognityvios struktūros pokytį, labai panašios, o gal net tapačios toms, kurios valdo suvokimo laukus. Jas būtina išnagrinėti aptariant figūros ir fono, savitų modelių ir jų vidinės pusiausvyros klausimus (54). Turime įprasti į suvokimo psichologiją įtraukti ir kitų asmenų charakterio bei socialinių faktų suvokimą. Egzistuoja grupė požymių, kad lemiantys suvokimo modelius dėsniai yra daugiau ar mažiau tokie pat kaip ir mąstymo bei atminties. (Vis dėlto vertėtų perspėti dėl pernelyg supaprastinto požiūrio. Pavyzdžiui, L. Vigotsky (51) išskiria tris pažintinių procesų raidos tipus: situacinis mąstymas, klasifikavimas ir mąstymas teorine kalba. Panašūs skirtumai itin pabrėžiami patopsichologijoje (16).)

b. Greta jėgų, kylančių iš pačios kognityvios struktūros, šią struktūrą itin veikia individo poreikiai, jo valentingumai, vertybės ir viltys. Sprendžiant intelektinį uždavinį šios jėgos atlieka svarbų vaidmenį. Iš tiesų galima sakyti, kad poreikį atitinkanti psichologinė jėga duoda du pamatinius rezultatus. Ji sukelia arba individo judėjimą psichologinės jėgos kryptimi, arba jo kognityvios struktūros pokytį tokiu būdu, kuris atitinka tokį judėjimą arba jį palengvina. Vadinasi, visiems intelektiniams procesams itin daug įtakos turi individo tikslai. Matėme, jog intelektiniai procesai, kuriuos galima ver-

tinti kaip vieną individo našios veiklos tipą, priklauso nuo jo emocinės būsenos, t. y. nuo įtampos, diferenciacijos laipsnio, gyvenimo erdvės kaip visybės dydžio bei kismo. Kognityvios struktūros ir suvokimo santykio rezultatas yra tas, kad suvokimas taip pat priklauso nuo individo poreikių ir emocijų. Šį santykį naudoja „projekcinės" asmenybės tyrimo metodikos.

2. MOTYVACIJOS POKYTIS

Mokymasis, susijęs su motyvacijos pokyčiu, turi ryšį arba su poreikių pokyčiu, arba su tų poreikių tenkinimo būdų pokyčiu. Šiems procesams priklauso ne tik pripratimas vartoti narkotines medžiagas ar įpročio vartoti narkotikus atsisakymas ir bet kokie pasaulėžiūriniai atsivertimai, bet ir įprastas akultūracijos procesas vaikystėje ar patekus į naują socialinę grupę. Akivaizdu, kad jėgos, valdančios tokį mokymosi tipą, yra susijusios su daugeliu veiksnių, kurie lemia motyvaciją ir asmenybės raidą. Čia paminėjome tik kelis – pamatinius poreikių bei sočio dėsnius, tikslo struktūras, aspiracijos lygmenį ir priklausomybę grupei.

LITERATŪRA

1. ACH, N.: *Über den Willensakt und das Temperament: Eine experimentelle Untersuchung* (Leipzig: Quelle und Meyer, 1910).
2. ADAMS, DONALD K.: A restatement of the problem of learning, *Brit. J. Psychol.*, 1931, *22*, 150–178.
3. BARKER, R., DEMBO, T., and LEWIN, K.: Frustration and regression: An experiment with young children, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1941, *18*, No. 1.
4. BAVELAS, ALEX.: Morale and training of leaders. In Watson, G. (ed.): *Civilian Morale* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1942).
5. BERGMANN, G., and SPENCE, K.: Operationism and theory in psychology, *Psychol. Rev.*, 1941, *48*, 1–14.
6. BROOKS, F. D.: *Child Psychology* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1937).
7. BUXTON, C. E.: Latent learning and the goal-gradient hypothesis, *Contr. Psychol. Theor.*, 1940, *2*, No. 2.
8. DOLLARD, J., MILLER, N. E., DOOR, L. W., et. al.: *Frustration and Aggression* (New Haven: Yale University Press, 1939).
9. DUNCKER, K.: Experimental modification of children's food preferences through social suggestion, J. *Abnorm. & Social Psychol.*, 1938, *33*, 489–507.
10. FARBER, M. L.: Suffering and time perspective of the prisoner, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 153–228.

11. FESTINGER, LEON: A theoretical interpretation of shifts in level of aspiration, *Psychol. Rev.*, 1942, *49*, 235–250.
12. FESTINGER, LEON: Wish, expectation, and group standards as factors influencing level of aspiration, *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1942, *37*, 184–200.
13. FRANK, J. D.: Some psychological determinants of the level of aspiration, *Am. J. Psychol.*, 1935, *47*, 285–293.
14. FRANK, J. D.: Experimental studies of personal pressure and resistance, *J. Gen. Psychol.*, 1944, *30*, 23–64.
15. FRANK, L. K.: Time perspectives, *J. Social Philos.*, 1939, *4*, 293–312.
16. GOLDSTEIN, KURT: *The Organism* (New York: The Macmillan Company, 1939).
17. GOULD, ROSALIND.: An experimental analysis of the "level of aspiration", *Genet. Psychol. Monogr.*, 1939, *21*, 3–115.
18. HEIDER, FRITZ.: Environmental determinants in psychological theories, *Psychol. Rev.*, 1939, *46*, 383–410.
19. HILGARD, E. R., and MARQUIS, D. G.: *Conditioning and Learning* (New York: D. Appleton-Century Co., 1940).
20. HILGARD, E. R., SAIT, E. M., and MAGARET, G. A.: Level of aspiration as affected by relative standing in an experimental group, *J. Exper. Psychol.*, 1940, *27*, 411–421.
21. HOPPE, FERDINAND: Erfolg und Misserfolg, *Psychol. Forsch.*, 1930, *14*, 1–62.
22. HULL, C. L.: The problem of stimulus equivalence in behavior theory, *Psychol. Rev.*, 1939, *46*, 9–30.
23. HUMPHREYS, L. G.: The effect of random alternation of reinforcement on the acquisition and extinction of conditioned eyelid reactions, *J. Exper. Psychol.*, 1939, *25*, 141–158.
24. JUCKNAT, MARGARET: Leistung, Anspruchsniveau und Selbstbewusstsein, *Psychol. Forsch.*, 1937, *22*, 89–179.
25. KALHORN, JOAN: Values and sources of authority among rural children, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 99–151.
26. KARSTEN, A.: *Psychische Sättigung*, *Psychol. Forsch.*, 1928, *10*, 142–254.
27. KATONA, GEORGE: *Organizing and Memorizing* (New York: Columbia University Press, 1940).
28. KEISTER, M. E.: The behavior of young children in failure: An experimental attempt to discover and to modify undesirable responses of preschool children to failure, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1937, *14*, 28–82.
29. KOEHLER, WOLFGANG: *The Mentality of Apes* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1925).
30. KOEHLER, WOLFGANG: *Dynamics in Psychology* (New York: Liveright Publishing Corporation, 1940).
31. KOFFKA, KURT: *The Growth of the Mind* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1925).
32. KOFFKA, KURT: *Principles of Gestalt Psychology* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1935).

33. KRECHEVSKY, I.: Brain mechanisms and variability I, II, III, *J. Comp. Psychol.*, 1937, *23*, 121–138, 139–163, 351–364.
34. LASHLEY, K. S.: Learning I: Nervous mechanisms in learning. In Murchison, Carl (ed.): *Foundations of Experimental Psychology* (Worcester: Clark University Press, 1929).
35. LEWIN, GERTRUD, and LEWIN, KURT: Democracy and the school, *Understanding the Child*, 1941, *10*, 7–10.
36. LEWIN, KURT: Die psychische Tätigkeit bei der Hemmung von Willensvorgängen und das Grundgesetz der Assoziation, *Ztschr. Psychol.*, 1917, *77*, 212–247.
37. LEWIN, KURT: Das Problem der Willensmessung und das Grundgesetz der Assoziation, *Psychol. Forsch.*, 1922, *1*, 65–140, 191–302.
38. LEWIN, KURT: *A Dynamic of Personality* (New York: McGraw-Hill Book Co., 1935).
39. LEWIN, KURT: *Principles of Topological Psychology* (New York: McGraw-Hill Book Co., 1936).
40. LEWIN, KURT: The conceptual representation and measurement of psychological forces, *Contrib. Psychol. Theor.*, 1938, *1*, No. 4.
41. LEWIN, KURT, and LIPPITT, RONALD: An experimental approach to the study of autocracy and democracy: A preliminary note, *Sociometry*, 1938, *1*, 292–300.
42. LEWIN, K., LIPPITT, R., and WHITE, R. K.: Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates", *J. Social Psychol.*, 1939, *10*, 271–299.
43. LEWIS, H. B.: Studies in the principles of judgments and attitudes: II. The influence of political attitude on the organization and stability of judgments, *J. Social Psychol.*, 1940, *11*, 121–146.
44. PIAGET, JEAN: *The Child's Conception of the World* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1929).
45. REICHENBACH, HANS: *Experience and Prediction: An Analysis of the Foundations and the Structure of Knowledge* (Chicago: University of Chicago Press, 1938).
46. SCHWARZ, GEORG: Über Rückfälligkeit bei Umgewöhnung, I & II, *Psychol. Forsch.*, 1927, *9*, 86–158; 1933, *18*, 143–190.
47. SEARS, P. S.: Levels of aspiration in academically successful and unsuccessful children, *J. Abnorm. Social Psychol.*, 1940, *35*, 489–536.
48. SKEELS, H. M., UPDEGRAFF, R., WELLMAN, B. L., and WILLIAMS, H. M.: A study of environmental stimulation, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1938, *15*, No. 4.
49. STEVENS, S. S.: Psychology and the science of science, *Psychol. Bull.*, 1939, *36*, 221–263.
50. TOLMAN, E. C.: *Purposive Behavior in Animals and Man* (New York: D. Appleton-Century Co., 1932).
51. VIGOTSKY, L. S.: Thought and speech, *Psychiatry*, 1939, *2*, 29–54.
52. WARING, E. B.: Guidance and punishment: Some contrasts, *Cornell Bull. Homemakers*, 1935, No. 334.
53. WERNER, HEINZ: *Comparative Psychology of Mental Development* (New York: Harper & Brothers, 1940).
54. WERTHEIMER, MAX: Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt: I. Prinzipielle Bemerkungen, *Psychol. Forsch.*, 1922, *1*, 47–65.

V

Regresija, retrogresija ir raida (1941)

Psichologijoje terminas *regresija* reiškia elgesio primityvėjimą, „grįžimą" į ne tokią brandžią stadiją, kurią individas jau išaugo. Trumpalaikė regresija dažnai pasitaiko sveikiems suaugusiesiems ir vaikams emociškai įtemptomis situacijomis, ypač jei tos emocijos yra nemalonios. Stiprus džiaugsmas taip pat gali sužadinti tam tikrus primityvius veiksmus. Nuovargis, persisotinimas ir liga dažnai sukelia trumpalaikę regresiją. Daugiau ar mažiau pastovų regresijos tipą galime stebėti kai kuriais senatvės atvejais, sergant įvairiomis neurozėmis ir funkcinėmis ar organinėmis psichozėmis. Vadinasi, regresiją reikia vertinti kaip dažnai pasitaikantį reiškinį, susijusį su daugeliu situacijų ir sunkumų, esmingai keičiantį visą žmogaus elgesį.

Regresijos ir raidos ryšys yra dar viena priežastis, kodėl psichologija regresiją turi vertinti kaip svarbią temą. Žinių apie psichologinės raidos procesus pastaraisiais metais labai padaugėjo. Mes nuodugniai sužinojome, kad įmanomos raidos įvairovė yra gerokai didesnė, nei buvo galima tikėtis. Vis dėlto mūsų žinios apie raidą lemiančius veiksnius, jų dinamiką ir dėsnius yra nepaprastai menkos. Galima sakyti, kad regresija yra negatyvi raida. Eksperimentiniai regresijos tyrimai atrodo techniškai kiek paprastesni nei eksperimentiniai raidos tyrimai. Vadinasi, netiesioginis raidos dinamikos tyrinėjimo kelias, kai analizuojama regresija, gali būti vaisingas visai raidos teorijai.

REGRESIJOS APIBRĖŽIMAS

Regresijos sąvoką išpopuliarino S. Freud, ir ji buvo plačiai vartojama psichoanalizės literatūroje. Freudui iš pat pradžių buvo aišku, koks svarbus yra regresijos klausimas raidos teorijai. Jo libidinės organizacijos stadijų teorija,

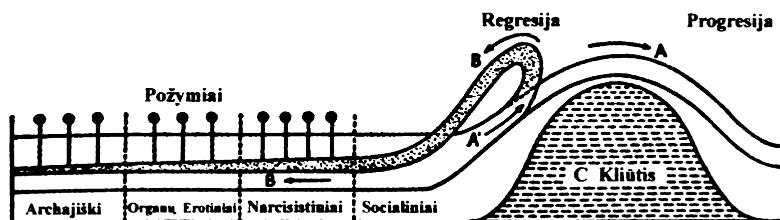
kuri apibūdina asmens raidą, daugiausia paremta regresijos psichopatologijoje stebėjimais (10, p. 285–299).

Terminas „regresija" psichoanalizėje reiškia didelę požymių įvairovę. Pats Freud šį terminą pirmiausia vartoja aprašydamas „libido grįžimą prie pirmųjų jį patraukusių objektų, kurie, žinia, visada yra incestinės prigimties, ir, antra vertus, visos seksualinės organizacijos grįžimą į ankstesnes pakopas"* (p. 287). Greta „libido regresijos" Freud kalba apie „Ego regresiją" ir „objekto regresiją" (p. 299). Kitoje psichoanalizės ir psichologijos literatūroje terminas „regresija" buvo vartojamas daug laisviau; pavyzdžiui, bet kokios rūšies pasitraukimas iš realybės į fantazijų lygmenį buvo vadinamas regresija.

Pats Freud pabrėžė, kad regresijos terminą vartojo kaip grynai aprašomąją sąvoką (p. 288), o ne dinaminę, kaip represija. Vis dėlto jis išdėstė kai kurias idėjas apie veiksnius, skatinančius regresiją. Pasak jo, egzistuoja dvi pagrindinės regresijos sąlygos: 1) libido fiksacija ties ankstesnės raidos stadijos objektais ir 2) sunkumai libidinius poreikius tenkinti brandesniu lygmeniu. Dažnai psichoanalizės literatūroje raida buvo nagrinėjama kaip vienodai progresuojantis libido, o regresija – kaip tos libido srovės posūkis atgal susidūrus su kliūtimi. Šį požiūrį išreiškia A. Korzybski'o diagrama (9 pav.). Siekdami paaiškinti regresijos sąvoką, norėtume nuodugniau aptarti šią pateiktį. Tokio konceptualaus patikslinimo būtinybę pabrėžė Freud, ir iki šiol tai, regis, reikalinga (31).

Raidos ir regresijos klausimai užima mokslinę vietą kaip ypatinga istorinių bei dinaminių problemų sankirta. Jie nurodo ne tik unikalią potyrių, situacijų, asmenybės struktūrų ir elgesio stilių seką individo istorijos tėkmėje, bet ir dinamiką bei dėsnius, valdančius žmogaus elgesį bet kurioje šių stadijų ir perėjimą iš vienos stadijos į kitą. Abiejų klausimų tipų derinys nagrinėjant raidos ar regresijos problemą yra visiškai pagrįstas ir būtinas. Vis dėlto svarbu išsiaiškinti abiejų klausimų esmę ir jų ryšius.

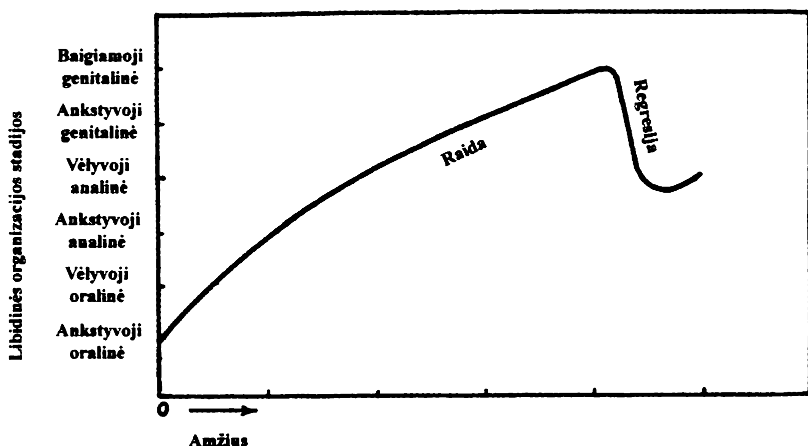
K. Abraham naudoja šią lentelę, rodančią libidinės organizacijos stadijas, objekto meilės raidos stadijas ir vyraujantį fiksacijos tašką (paimta iš O. Fenichelio [8, p. 379]).

9 pav. Psichoanalitinė regresijos pateiktis. (Perspausdinta A. Korzybski'o leidėjams sutikus: *Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics*, Lancaster, Pa.: The International Non-Aristotelian Library Publishing Co., 1933.)

Libidinės organizacijos stadijos	Objekto meilės raidos stadijos	Vyraujantis fiksacijos taškas esant
I. Ankstyvoji oralinė (čiulpimas)	Autoerotizmas (objekto nėra) (ikiambivalentinė)	Įvairiems schizofrenijos tipams (stuporas)
II. Vėlyvoji oralinė sadistinė (kanibalistinė)	Narcisizmas; visiškas objekto įtraukimas	Maniakinei-depresinei psichozei
III. Ankstyvoji analinė sadistinė	Dalinė meilė įtraukiant	Paranojai, paranojinėms būsenoms
IV. Vėlyvoji analinė sadistinė	Dalinė meilė	Kompulsinei neurozei
V. Ankstyvoji genitalinė	Objekto meilė, išskyrus genitalijas	Isterijai
VI. Galutinė genitalinė	Objekto meilė (postambivalentinė)	Normaliai būsenai

E. Homburger (15, p. 176) pateikė išsamesnį galimų libido stadijų paveikslą. Tokios lentelės apibūdina tai, ką galima pavadinti ypatingais elgesio stiliais, ir išdėlioja juos tam tikra tvarka. Sakoma, kad asmuo ankstyvoje analinėje sadistinėje stadijoje atskleidžia tam tikrus vyraujančius tikslus, elgesio su kitais ir savimi būdus, kurie būdingai skiriasi nuo elgesio stilių kitose stadijose. Be to, psichoanalitinė raidos teorija teigia, kad nor-

10 pav. Libidinės organizacijos stadijos. Scheminė regresijos pateiktis pasitelkus koordinačių sistemą

mali raida apibūdinama tam tikra tvarka, kurioje elgesio stiliai būna žmogaus gyvenimo istorijoje vienas po kito. Panašiai regresijos sąvoka yra pagrįsta tam tikrų elgesio stilių lygybėmis ar panašumais; pavyzdžiui, sakoma, kad paranojiškos būsenos individo elgesys yra panašus į ankstyvajai analinei stadijai būdingą elgesį.

Jeigu reikėtų grafiškai pavaizduoti tokią gyvenimo istoriją, viena grafiko koordinatė turėtų rodyti laiką (individo amžių). Antra ašis rodytų raidos stadiją. Tuomet tikroji gyvenimo istorija, pavyzdžiui, raidos greitis ir regresijos laikas bei apimtis, gali būti pavaizduoti tokia kreive, kuri pateikiama 10 pav. Skirtumas tarp šios pateikties ir gyvenimo istorijos pateikties 9 pav. gali atrodyti labai menkas. Iš tikrųjų šis skirtumas metodologiniu požiūriu gana reikšmingas. Libido 9 pav. vaizduojamas lyg „posūkis atgal“, tarsi upė arba, kaip sako Freud, lyg klajūnas naujuose kraštuose, kuris susidūręs su kliūtimis grįžta į ankstesnes stovyklas. Kreivė, pateikianti pažangą ir regresą 10 pav., niekada negalėtų „pasukti atgal“ į ankstesnį tašką, nes laikas niekada nepasisuka atgal, vadinasi, bet kuri pateikianti gyvenimo istoriją kreivė turi vienodai kilti laiko matmens atžvilgiu. Kreivė 10 pav. sujungia taškus abstrakčioje koordinačių (viena jų rodo laiką) sistemoje, išreikšdama pa-

našumo ir skirtumo santykius. Ji pagrįstai aprašo individo elgesio stilių istorinę seką.[1]

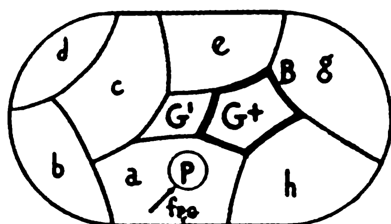
Vis dėlto tai neatspindi nei konkrečios situacijos (asmens ir aplinkos), kuri lemia elgesį bet kuriuo laikotarpiu, nei sąlygų, kurios egzistuoja įvykus regresijai. To gali užtekti, kad paaiškėtų, jog 10 pav. nenurodo konkrečių geografinių ar psichologinių situacijų. Skirtingu individo istorijos metu egzistuojantys skirtingi elgesio stiliai negali būti nagrinėjami kaip greta egzistuojančių plotų vieno lauko, kuriame galima judėti, dalys, t. y. kaip gyvenimo erdvė, nes laukas – tai dinamiškas vienetas, egzistuojantis vienu metu.

Jeigu apsiribotų scheminiu, 10 pav. būdingu vaizdavimu, 9 pav. būtų teisingas. Tačiau jis papildomai atskleidžia regresijos sąlygas tam tikru momentu, būtent kai libido susiduria su neįveikiama kliūtimi.

S. Freud artėja prie regresijos lauko teorijos teigdamas, kad regresiją bent iš dalies lemia libido negebėjimas pasiekti pasitenkinimą brandesniu lygmeniu. Šią prielaidą būtų galima pavadinti „pakaitine regresijos teorija". Kalbant apie patį individą, o ne apie jo libido, paprasta topologine diagrama galima pateikti situaciją, kuri, kaip sakoma, grindžia libido posūkį atgal (11 pav.). Asmuo *P* mėgina siekti tikslo *G*+, atitinkančio poreikį, kuris apibūdina tam tikrą brandos lygmenį. Ši *G*+ sritis dabar individui yra nepasiekiama. Kitaip tariant, egzistuoja kliūtis *B*, skirianti *P* nuo *G*+. Esant šiai sąlygai asmuo pereina (pagal pakaitinę regresijos teoriją) į kitą sritį *G'*, kuri atitinka ne tokį brandų lygmenį, nes veikla *G'*, regis, žada bent iš dalies tenkinti poreikį. Pagal šią teoriją, regresija numato mėginimą atsisakyti įveikti kliūtį. Kai kurie psichoanalitikai pabrėžė šią ypatybę ir beveik bet kokį atsitraukimą nuo tikros kliūties pavadino regresija, ypač jeigu asmuo palieka tikrovės lygmenį ir pasitraukia į ligą, fantaziją ar netikroviškumą. Šiuo metu nėra svarbu aptarti, ar ši teorija teisinga, ar klaidinga. Pakaks pasakyti, kad iš esmės tai yra lauko teorija – mėginimas apibūdinti situaciją tam tikru metu,

---

[1] Jeigu būtų naudojama E. Homburgerio raidos stadijų klasifikacija (15), reikėtų bent trimatės sistemos, nes sistema turi turėti tiek koordinačių, kiek išskirta kokybių laiką vaizduojančiai papildomai koordinatei. Čia tenka nagrinėti abstrakčią koordinačių sistemą, panašią į „fazinę erdvę" fizikoje.

11 pav. Laukas, pateikiantis regresijos sąlygas (pagal S. Freudo pakaitinę regresijos teoriją). *P* – asmuo; *G*+ – pagrindinis tikslas; *G'* – tikslo pakaitas, į kurį asmuo regresuoja; *B* – kliūtis tarp *P* ir *G*+ (barjeras); *a, b, c,* ... – gyvenimo erdvės sritys; $f_{P,\,G}$ – tikslo krypties jėga

sukurti gyvenimo erdvės topologiją ir tam tikras dinamines jos sričių savybes (patrauklumą, kliūtį ir t. t.), atsakingas už tam tikrą įvykį.

Apibendrinant galima teigti: regresijos klausimas, panašiai kaip raidos, apima istorinę pusę, susijusią su elgesio stilių nuoseklumu per gyvenimo istoriją, ir sisteminę pusę, susijusią su konkrečiu metu vykstančių pokyčių sąlygomis. Abu klausimai pakankamai pagrįsti ir neišvengiamai nagrinėjami psichologinio požiūrio į regresiją šalininkų. Abu juos galima pateikti grafiškai.

Į sisteminį klausimą apie konkrečiu metu vykstančio pokyčio sąlygą reikia atsakyti iš dalies nurodant tuo metu esančio lauko (gyvenimo erdvės) struktūrą ir dinamines savybes. Gyvenimo istoriją galima pateikti tokia seka laukų, kurių kiekvienas apibūdintų tam tikrai istorinei stadijai būdingą situaciją. Vis dėlto jeigu naujagimio ir trejų, šešerių bei šešiasdešimties metų žmogaus gyvenimo erdvės būtų nagrinėjamos kartu kaip vienas dinamiškas vienetas, šitai sugriautų lauko prasmę.

Kai gyvenimo istorija pateikiama viena schema, reikia nagrinėti sistemą koordinačių, kurių viena rodo laiką, kiekviena kita – elgesio stiliaus kokybę (arba asmens būseną). Gyvenimo istorijos aspektų aprašymas kreive, jungiančia tam tikrus taškus į abstrakčią koordinačių sistemą, yra gana įprastas psichologijoje ir, be abejo, visiškai pagrįstas; pavyzdys yra kreivė, pateikianti kūno augimą. Vis dėlto tai reikia aiškiai skirti nuo greta egzistuojančių ir dinamiškai susijusių faktų lauko, kuris pateikia pokyčio konkrečiu metu sąlygas. Istorinio ir sisteminio klausimų, pavyzdžiui, kilmės ir sąlygų (9 pav. pateikia tipišką pavyzdį), painiavos dera vengti tiek kuriant schemas, tiek (ir tai dar svarbiau) mąstant, – tada raidos ir regresijos psichologija galėtų patenkinamai plėtotis.

REGRESIJA IR RETROGRESIJA

Psichoanalizė į klausimą apie ypatingą pakaitinės veiklos pobūdį *G'* (11 pav.) regresijos atvejais atsako peržiūrėdama individo istoriją. Sakoma, jog *G'* pobūdį lemia fiksacijos rūšis ir laipsnis ankstesnėje raidos stadijoje. Toks teiginys logiškai visiškai pagrįstas lauko teorijos požiūriu, nors reikia sukonkretinti, kaip dabarties gyvenimo erdvę veikia fiksacija, įvykusi prieš daugelį metų.

Ši regresijos formos ir laipsnio teorija siejasi su antru konceptualiu regresijos aspektu ir jį reikia paaiškinti.

W. McDougall nuodugniai aptarė keletą regresijos atvejų dėl per karą patirtos psichinės traumos. Jis aprašo žmonių primityvų vaikišką elgesį ir sveikimą. McDougall išreiškia tam tikrą pritarimą S. Freudo teorijai, tačiau pabrėžia du gana svarbius dalykus (28).

1. Regresavęs elgesys nebūtinai yra tapatus elgesiui, kuris šiam individui pasireikšdavo anksčiau. Veikiau regresavęs žmogus elgsis primityviai, bet visai kitaip.

2. Regresija yra mažiau „tikslingo“ pobūdžio, nei teigia S. Freudo teorija.

Naujo elgesio, pasireiškiančio regresija, galimybė verčia skirti du pokyčių tipus:

1) Grįžimas prie elgesio tipo, būdingo ankstesnei individo gyvenimo istorijos stadijai. Tokį pokytį galima vadinti „retrogresija“.

2) Pokytis į primityvesnį elgesį, nepaisant, ar toks elgesys iš tiesų buvo individo gyvenimo istorijoje. Tokį pokytį galima vadinti „regresija“.

Dažnai būna, kad retrogresija turi regresijos ypatybių, ir atvirkščiai. Tačiau taip būna ne visada. Pavyzdžiui, vaikas, kuris sirgdamas elgėsi primityviai, pasveikęs grįš prie brandesnio elgesio, būdingo prieš ligą. Tokį pokytį dera vadinti retrogresija ir jokiu būdu negalima vadinti regresija.

Kaip rodo naujausi eksperimentiniai tyrimai su gyvūnais (23, 30), aiškiai skirti retrogresiją ir regresiją ypač svarbu. Šie tyrimai parodė, kad gyvūnai tam tikromis sąlygomis, pavyzdžiui, po šoko, gali atsisakyti naujai išmokto elgesio ir grįžti prie senesnių įgūdžių. Kiek galime spręsti, nė vienas iš tų

tyrimų neįrodė, kad ankstesnis elgesio būdas iš tiesų buvo primityvesnis nei išmoktas naujasis. Kol tai nepadaryta, juos priskirsime retrogresijos, o ne regresijos eksperimentams.

Skirtumą tarp regresijos ir retrogresijos sąvokų galime apibrėžti taip. B^{t1}, B^{t2}, B^{t3}... gali reikšti individo elgesį arba jo būseną (psichologiškai lygiavertėse situacijose) *t1*, *t2*, *t3*... laiku.

Retrogresijos apibrėžimas. Kalbame apie retrogresiją, jeigu $B^{t2} + B^{t1}$, tačiau $B^{t3} \neq B^{t1}$. Retrogresija nurodo tik laiko sekos skirtumus ir panašumus, neapimdama teiginių, susijusių su „primityvumu", „adaptyvumu" ir t. t.

Regresijos apibrėžimas. Kalbame apie regresiją, jeigu B^{t3} yra „primityvesnis" už B^{t2}. Tai nereiškia, jog $B^{t3} = B^{t1}$.

Be abejo, turime aptarti „primityvėjimo" apibrėžimą ir simptomus, kuriuos galima naudoti kaip jo požymius. Vargu ar užteks nurodyti tokius miglotus kriterijus kaip „mažiau adaptyvus" elgesio pobūdis, ypač dėl to, kad pati regresija dažnai vertinama kaip individo mėginimas prisitaikyti prie tam tikros situacijos. Atsakymą iš dalies galima rasti psichopatologijos tyrinėjimuose. Jie rodo, kad pereinama nuo „diferencijuoto ir prasmingo modelio prie labiau amorfiško elgesio" (11, p. 31). Sudėtinga hierarchinė veiksmo tvarka keičiasi į paprastą organizaciją arba į dezorganizaciją (6), abstraktus mąstymo tipas – į konkretesnį, mąstymas – į mokymąsi (29, 19, 29), lankstus elgesys – į stereotipišką (19, 23). Primityvėjimas – tai elgesio struktūros pokytis, kuris kai kuriais atžvilgiais, regis, panašus į morfologinę dediferenciaciją, būdingą, pavyzdžiui, kai kuriems primityviems gyvūnams blogos mitybos sąlygomis (9).

Tokie tyrimai pažengia gana toli konkrečiau apibrėždami, ką reiškia primityvėjimas. Vis dėlto iki šiol jie nepateikia operacionalaus regresijos apibrėžimo empiriškai patikrinamais požymiais, kurie yra ganėtinai bendri ir kartu aiškūs eksperimentinėms procedūroms. Bandomajam tyrimui galima apibrėžti regresiją kaip elgesio pokytį nuo būdingo vyresniems normaliems vaikams į būdingą jaunesniems normaliems vaikams (esant lygiavertei psichologinei situacijai). Toks operacionalus apibrėžimas neišvengiamai apribotas amžiaus tarpsniu iki brandos, nes suaugusio žmogaus elgesio pokytis

į senyvo turi būti vertinamas kaip regresija, o ne kaip pažangi raida. Vis dėlto šiame amžiaus tarpsnyje jis suteikia aiškų ir patikrinamą regresijos kriterijų. Kol regresijos teorija nėra pakankamai išplėtota, šį kriterijų galima naudoti kaip operacionalų apibrėžimą.[2]

Toks operacionalus apibrėžimas turbūt suteikia galimybę nustatyti regresijos dydį ir lygmenį, kuriuo asmuo regresuoja. Pastarąjį galima išreikšti normalių vaikų amžiaus lygmeniu, kuriam šis elgesys būdingas. Regresijos dydį įmanu apibūdinti nurodant amžiaus lygmenis individo būsenai prieš regresiją ir po jos.

REGRESIJOS RŪŠYS

Elgesio ir asmens regresija: pseudoregresija. Dvejų metų mergaitė stovėdama prieš veidrodį stengiasi padaryti save mažą ir mėgina išsiaiškinti, kaip atrodytų, jeigu iš tiesų būtų maža. Situacija, kurioje pasireiškia šis elgesys, yra tokia. Mergaitė turi broliuką, kuriam pavydi. Ji turbūt mėgina nuspręsti, ar jai augti, ar likti mažai. Yra daug atvejų, kai vaikai tokiomis situacijomis mėgina pamėgdžioti jaunesnius brolius ar seseris ir pradeda elgtis kūdikiškai prie stalo, verkdami kaip jie ar neklausydami ir t. t.

Ar tai – regresija? Jeigu minime tik išorinę šio elgesio reikšmę, galime kalbėti apie regresiją, atitinkančią pirmiau pateiktą apibrėžimą. Elgesio tipas smuko nuo būdingo trejų metų amžiaus lygmeniui modelio į dvejų metų lygmenį. Nepaisant to, nesiryžtama tapatinti tokio pokyčio su regresija, kylančia dėl ligos ar stiprios emocinės įtampos. Mergaitė,

---

[2] Pažymėsime, kad šis operacionalus apibrėžimas nenurodo kokio nors elgesio, kurį individas, apie kurį kalbame, atskleidė ankstesniu gyvenimo istorijos etapu. Jis nurodo elgesio tipą, būdingą tam tikro amžiaus lygmens normaliems vaikams.

Šis apibrėžimas jokiu būdu nėra galutinis; tai darbinis apibrėžimas, kurio būtinybę lemia šios srities žinių dabartinis lygmuo. Jį dera vartoti atsargiai net amžiaus tarpsniui iki brandos, nes tikėtina, kad tam tikrais laikotarpiais normalus vidutinis vaikas iš tikrųjų gali tapti primityvesnis atlikdamas vieną ar kitą funkciją. Galiausiai įvairius raidos lygmenis teks konceptualiai apibrėžti diferenciacijos laipsnio, organizacijos ir panašių savybių, o ne amžiaus požiūriu. Ilgainiui reikėtų visiškai atsisakyti operacionalaus apibrėžimo nuorodos į amžių ir patikslinti konkrečius pokyčius, atsirandančius įvairiomis sąlygomis.

pamėgdžiojanti jaunesnio broliuko elgesį, gali iš tiesų „atlikti vaidmenį", nors ir jaunesnio vaiko. Šį vaidmenį ji gali atlikti it gera aktorė, nors ir nevaidindama, bet rimtai. Tikriausiai šitai tiksliau būtų vadinti įmantriu, o ne primityviu elgesiu.

Jeigu vaikas atlieka tokį vaidmenį ilgą laiką, jis iš tiesų gali tapti primityvus ir prarasti, bent jau tam tikru mastu, gebėjimą elgtis brandžiau. Kol tokia būsena nepasiekta, galime kalbėti apie „elgesio pseudoregresiją" be „asmens regresijos". Kitaip tariant, elgesio regresija gali būti arba gali nebūti asmenybės regresijos požymis.

Elgesio panašumai nebūtinai žymi asmens esamos būsenos panašumus. Tai, jog ta pati asmens būsena gali pasireikšti ganėtinai įvairiais požymiais, buvo nuodugniai parodyta nagrinėjant pyktį (7) ir tinka visoms psichologijos sritims. Šitai išplaukia iš pamatinės formulės, rodančios, kad elgesys *(B)* yra asmens *(P)* ir aplinkos *(E)* funkcija, t. y. $B = F(P, E)$. Tai verčia skirti tiesiogiai matomus „požymius" *(B)* nuo esamos „asmens būsenos" *(P)*, kuri metodologiškai visada užima „konstrukto" padėtį.

Kalbant apie raidos stadijas šitai reiškia, kad asmens brandos lygmuo iš tiesų gali būti aukštesnis arba žemesnis nei tas, kurį rodo jo elgesys. Minėta mergaitė yra pirmojo atvejo pavyzdys. Kito atvejo pavyzdys būtų vaikas, kuris atkakliai laikosi tam tikrų primestų taisyklių didesnei „aspiracijos brandai" būdingu lygmeniu ir dėl stipraus išorinio spaudimo daugeliu atžvilgių elgiasi veikiau kaip suaugęs žmogus; kai tik spaudimas sumažės, jis elgsis žemesniu brandos lygmeniu.

Elgesio regresijos ir asmens regresijos skyrimas glaudžiai susijęs su būtinybe nurodyti gretinamas situacijas, jeigu norima elgesio skirtumus panaudoti kaip požymius asmens būsenos skirtumams atskleisti.

Trumpalaikė ir nuolatinė regresija. Regresija gali trukti tik kelias minutes, pavyzdžiui, lengvo šoko, sutrikimo ar emocijų atveju, arba daugelį metų, pavyzdžiui, kaip ligos padarinys. Regresija gali būti lėtas skendimas arba staigus kritimas. Individas gali likti regresijoje, lėtai arba greitai atgauti ankstesnį lygmenį arba sugrįžti į tarpinį lygmenį.

Situacinė ir nusistovėjusi regresija. Dėl emocinio streso tiek elgesys, tiek asmuo gali regresuoti į primityvesnį lygmenį. Tokiomis aplinkybėmis indi-

vidas iš tikrųjų negali elgtis aukštesniu lygmeniu. Vis dėlto netgi šiuo atveju primityvėjimas gali apsiriboti ypatinga situacija, pavyzdžiui, „buvimu kalėjime" arba „stipria frustracija". Kai tik asmuo išeina iš šios ypatingos situacijos, jis gali atkurti ankstesnį lygmenį. Kitais atvejais asmuo gali regresuoti taip, kad nebeatskleis ankstesnio aukštesnio lygmens net palankiausioje situacijoje. Pirmąjį atvejį vadinsime *situacine* regresija, antrąjį – *nusistovėjusia* regresija. Žinoma, egzistuoja tarpinių atvejų.

Svarbu nesutapatinti šio skirtumo su trumpalaikės ir nuolatinės regresijos skirtumu. Nuolatinė regresija gali kilti dėl to, kad individas nuolat yra laikomas vienoje savitoje situacijoje; regresija gali būti sąlygiškai nuolatinė ir vis dėlto situacinė. Situacinės ir nusistovėjusios regresijos terminai nenurodo trukmės. Situacinės regresijos atveju raidos lygmuo itin svyruoja keičiantis situacijai, o nusistovėjusi regresija yra mažiau priklausoma nuo tokių pokyčių. Pavyzdžiui, dirbančiam su vaikais socialiniam psichiatrui šis skirtumas diagnozei nustatyti ir gydyti turi praktinę reikšmę. Akivaizdu, kad eksperimentai su žmonėmis turi apsiriboti situacinės regresijos kūrimu.

Dalinė ir bendra regresija. Regresija gali paveikti daugiau ar mažiau ribotus asmens plotus. Pavyzdžiui, regresija gali apimti tik motorinę funkciją arba emocinį asmens gyvenimą, beveik nepakeisdama jo intelektinių gebėjimų. Psichopatologija pateikia daug įvairių tiek savitų asmens plotų, tiek bendros regresijos modelių pavyzdžių. Be abejo, bet kuri savito ploto regresija tam tikru mastu iš tiesų keičia ir visą individo elgesį.

PAGRINDINIAI ELGESIO SKIRTUMAI ĮVAIRIAIS AMŽIAUS TARPSNIAIS

Norint suprasti regresiją skatinančią situaciją, reikės išplėtoti apibrėžtas sąvokas, kurios apibūdina elgesį ir asmens būseną, atitinkančią įvairius raidos lygmenis. Šitai reikia atlikti taip, kad būtų galima logiškai išvesti teiginius atsižvelgiant į jėgas, kurios keičia asmens aukštesnio lygmens būseną į žemesnio lygmens. Jeigu šis uždavinys būtų įgyvendintas, turėtume išsamią regresijos teoriją, kuri leistų numatyti konkretaus asmens regresijos dydį ir rūšį įvairiomis aplinkybėmis.

Akivaizdu, kad toks tikslas pasiekiamas tik palengva. Pirmiausia mėginsime apžvelgti tai, ką galima pavadinti pagrindiniais elgesio skirtumais įvairiais amžiaus tarpsniais. Tada aptarsime tam tikrus konstruktus, kurie įgalina tokią konceptualią žmogaus būsenos pateiktį, kad įmanu suprasti bent kai kuriuos elgesio skirtumus ir apibrėžti kai kurias regresijos sąlygas.

Elgesio skirtumus įvairiais amžiaus tarpsniais galima suskirstyti šiais penkiais atžvilgiais: elgesio įvairovė, elgesio organizacija, veiklos plotų išplėtimas, elgesio sąsaja ir tikroviškumo laipsnis.

ELGESIO ĮVAIROVĖ

Kalbama apie didėjančią elgesio įvairovę augant vaikui. (Tai tiesa, nors tam tikri elgesio tipai raidos metu išnyksta.) Didėjanti elgesio įvairovė pastebima daugeliu atžvilgių.

a. Naujagimio *elgesys* daugiau ar mažiau tėra miegas, verksmas, gėrimas, tuštinimasis ir gulėjimas nemiegant. Augančio vaiko elgesys apima vis daugiau veiklos tipų: kalbėjimą, vaikščiojimą, skaitymą ir t. t. Nediferencijuotas elgesys tampa diferencijuotas, išsišakodamas į daugybę veiklos rūšių. Pavyzdžiui, tikslo iš pradžių visada siekiama tiesiogiai. Vėliau atsiranda netiesioginiai siekio būdai, kaip priemones naudojant aplinkkelius ir fizinius bei socialinius veiksnius. Be to, tiesioginis būdas tampa įvairesnis, pavyzdžiui, aktyvumo laipsniu, tikro ar gestus primenančio elgesio mastu ir t. t. Netiesioginis būdas tampa diferencijuotas naudojamos fizinės ir socialinės priemonės atžvilgiu. Panaši diferenciacija būdinga beveik visoms veiklos sritims (16). Individo kalba tobulėja vartojant daugiau žodžių (27, 4), žodžių tipų ir gramatinių konstrukcijų. Jeigu veikla nagrinėjama kaip individo turimos galimybės, kalbama apie didėjančią „įgūdžių“ įvairovę.
b. Panašiai didėjanti įvairovė būdinga ir *emocijoms* (3, 12). Vėlgi primityvios nediferencijuotos emocinės išraiškos išsišakoja į didelę įvairovę. Iš pradžių gali būti sunku džiaugsmą skirti nuo skrandžio skausmo sukeltos grimasos. Vėliau šypsena tampa savita ir akivaizdi. Pamažu atsiranda daugiau šypsenos tipų – draugiškai atvira šypsena, laiminga šypsena, arogantiška šypsena, įžūli šypsena ir t. t.
c. Panašiai gali diferencijuotis *poreikiai*, interesai ir tikslai. Palengva keletas kūdikio poreikių išsišakoja į didesnę vairovę. Šis pagausėjimas labai pastebimas vaikystėje. Be to, pasikeičia tam tikri vyraujantys poreikiai.

d. Diferenciacija didesnės įvairovės link ypač aiški *žinių* srityje. Palyginti nediferencijuotas kūdikio psichologinis pasaulis išsiplečia ir struktūruojasi ir šitai galima pavadinti diferenciacija (20). Žinių pokytis apima daug kognityvių pokyčių, kurie veikiau yra restruktūrizacija nei plotų įvairovės padidėjimas. Vis dėlto viena vyraujanti žinių pokyčio dėl amžiaus ypatybė, turint omenyje ir mokymąsi, ir įžvalgą, yra didėjanti žinių diferenciacija, jų gausėjimas.
e. *Socialinis elgesys* ir socialiniai santykiai rodo augančią įvairovę. Daugėja asmenų, su kuriais palaikomi visuomeniniai ryšiai, daugėja ir socialinių savitarpio santykių tipų. Santykiai su kitais individais tampa vis aiškiau išreiškiami draugyste, priklausomybe ar lyderiavimu. Aiškiau skiriamas paviršutinis ir gilesnis prieraišumas.

Apibendrindami galime tarti, kad jei raida normali, elgesio įvairovė vaikystėje didėja. Tai galima išreikšti formule

(1) $$var\,(B^{Ch}) < var\,(B^{Ad});$$

čia *var* reiškia įvairovę; B^{Ch} – vaiko elgesį; B^{Ad} – suaugusiojo elgesį. Kad supaprastintume mūsų pateiktį formule ir parodytume siekį tiesiog apibūdinti pagrindines raidos kryptis, formulėse nurodysime tik du lygmenis, žymimus *Ch* ir *Ad*.

ELGESIO ORGANIZACIJA

Jeigu elgesio raida lemtų tik didesnę elgesio įvairovę, būtų galima tikėtis, kad individo elgsena taps vis chaotiškesnė ar bent jau vis mažiau rišli. Akivaizdu, jog taip nėra. Kartu su didėjančia elgesio diferenciacija vis didesnė dalių įvairovė įtraukiama į *vieną* veiksmo vienetą. Yra daug būdų, kuriais skirtingi veiksmai gali tapti didesnio veiksmo vieneto dalimis. Dažnai elgesio vienovė, kuri trunka tam tikrą laiką ir apima daugiau ar mažiau skirtingų podalių, apibūdinama viena svarbiausia idėja, kuri tas dalis valdo ir kontroliuoja. Ši svarbiausia idėja gali būti pagrindinis ketinimas ar tikslo siekis. Podaliai gali būti tam tikras pasiruošimas, kurį lydi priartinantys individą prie tikslo veiksmai ir pagaliau tam tikri baigiamieji veiksmai. Šiuo atveju kai kurie veiksmo podaliai tampa tarsi priemonėmis tikslui siekti. Pagrindinis ketinimas gali būti toks aiškus tikslas kaip perlipti tvorą, arba bendres-

nis – kaip žaidimas „namai". Kitais atvejais, pavyzdžiui, laisvalaikio ar žaidimo veiklose, tokiose kaip knygos skaitymas, įvairios dalys yra daugiausia suderintų subvienetų pobūdžio.

Ryšium su visais elgesio vienovės tipais, kuriems turi vadovauti ar juos nukreipti pagrindinis ketinimas ar svarbiausia idėja, kalbėsime apie elgesio organizaciją.[3] Šiais atvejais galima skirti bent du lygmenis: valdančią idėją ir valdomą manipuliaciją.

Raidoje skirtini trys elgesio organizacijos aspektai.

Vienetų sudėtingumas. Galima tarti, jog didžiausias podalių skaičius ir viename veiksmo vienete esančių podalių įvairovė raidos metu didėja. Augdamas vaikas naudoja ne du kubelius vienu metu, bet vis daugiau kubelių, kurdamas paprastą modelį. Vienas sudėtingesnio elgesio požymių yra ilgainiui didėjanti ilgiausio žaidimo trukmė (5).

Hierarchinė organizacija. Greta daugėjančių manipuliacijų, kurias kartu gali išlaikyti svarbiausia idėja, pats organizacijos tipas, regis, tampa vis sudėtingesnis: tikslas, kuris valdo veiksmų grupes, gali tapti platesnio tikslo potiksliu. Potikslius, regis, valdo aukštesni tikslai beveik tokiu pat būdu, kaip tikrą manipuliaciją valdo potikslis. Pavyzdžiui, pagrindinė žaidimo „namus" idėja gali apimti daug subidėjų; tėtis eina į darbą; mama rengia vaikus, skalbia ir t. t. – jos visos vyksta tam tikra seka, kurią valdo pagrindinė mintis. Toks potikslis kaip vaikų rengimas gali apimti Merės ir Džordžo rengimą. Kitaip tariant, didesnis elgesio vienetas gali turėti daug hierarchinių lygmenų, kurių kiekvieną valdo kitas, aukštesnis lygmuo. Minėdami lygmenų skaičių, kalbėsime apie skirtingus elgesio vieneto „hierarchinės organizacijos laipsnius".

Aukščiausias hierarchinės organizacijos laipsnis, regis, ilgainiui didėja, t. y. vienas vienetas gali turėti daugiau lygmenų vyresniems nei jaunesniems vaikams.

---

[3] Dažnai turint tai omenyje vartojamas terminas „integracija". Mes linkę kalbėti apie organizaciją, nes matematiškai integracija yra priešinga diferenciacijai. Vis dėlto teisingai pabrėžta, kad psichologinė „integracija" nereiškia dediferenciacijos. Galbūt geriau šį terminą pakeisti „organizacija". Šitoks termino „organizacija" vartojimas, regis, gerai dera su jo vartojimu embriologijoje ir sociologijoje.

Sudėtinga organizacija. Veikla, kurią valdo viena idėja, gali būti neatliekama kaip nenutrūkstamas veiksmas, ji gali būti nutraukta kitos veiklos, o vėliau vėl atnaujinta. Kad sėkmingai baigtume veiklą, kuri yra nuolat nutraukiama, akivaizdžiai reikia santykiškai sudėtingos organizacijos. Antra sudėtingos elgesio organizacijos rūšis egzistuoja susiklojančiam elgesiui, kai tuo pačiu metu atliekamos dvi ar daugiau veiklų, kurias valdo beveik nesusijusios idėjos. Tokio elgesio pavyzdys yra antrinis žaidimas, t. y. žaidimas, vykstantis tuo pačiu metu kaip ir kitos veiklos, tokios kaip pokalbis su kitu asmeniu apie dalykus, nesusijusius su žaidimu. Artimai su tuo siejasi du reikšmės lygmenis turinčio elgesio organizacija. Melavimas, juokavimas, pernelyg draugiško elgesio demonstravimas iš neapykantos ar panašios „iškreiptos raiškos“ yra dviejų lygmenų veiksmai, kurie, galima sakyti, yra daugiau ar mažiau prieštaringi. Aukštesnis lygmuo dažnai padeda paslėpti priešingą gilesnio lygmens reikšmę ir žymi gana sudėtingą elgesio organizaciją. Akivaizdu, kad savikontrolė yra glaudžiai susijusi su šiuo organizacijos tipu.

Melas ir juokai yra gana ankstyvi pasiekimai. Vis dėlto dvejų metų vaiko melas yra santykiškai aikštus ir primityvus. Gebėjimas reikšti tokio tipo sudėtingą organizaciją, matyt, didėja, kuo vyresnis vaikas.

Negalima teigti, kad visi vyresnio vaiko veiksmai yra aukštesnės organizacijos nei visi mažesnio vaiko veiksmai. Vyresnio vaiko elgesys dažnai apima vienetus, kurie yra ne tokie sudėtingi kaip mažesnio vaiko. Vis dėlto vaikui augant didžiausias elgesio vienetų organizacijos laipsnis, regis, didėja; kitaip tariant, galime tarti, kad:

(2) $$hier\ org^{max}\ (B^{Ch}) < hier\ org^{max}\ (B^{Ad}).$$

$Hier\ org^{max}$ reiškia didžiausią hierarchinės organizacijos laipsnį; B^{Ch} – vaiko elgesio vienetą; B^{Ad} – suaugusiojo elgesio vienetą.

VEIKLŲ IR INTERESŲ PLOTO DIDĖJIMAS

Psichologinis pasaulis, kuris daro įtaką vaiko elgesiui, regis, plečiasi vaikui augant tiek erdvės plotų, tiek aptariamo laiko tarpsnio atžvilgiu.

Lauko apimtis. Trijų mėnesių kūdikis, gulintis lopšyje, žino keletą erdvės plotų aplink save, o jo galimų veiklų plotų yra palyginti mažai. Vienų

metų vaikas pažįsta daug didesnį erdvės plotą ir veiklų lauką. Jis veikiausiai žino keletą kambarių name, kiemą, kai kurias gatves. Vieni šių plotų jam yra pasiekiami, kiti – ne. Jis gali pajėgti paropoti po stalu ar sofa, bet nepajėgti užlipti ant kėdės, nors ir labai norėtų. Tokie jo gyvenimo erdvės plotai slypi už judėjimo laisvės erdvės (25), kuri iš dalies apribota vaiko gebėjimų, o iš dalies – socialinių tabu. Pavyzdžiui, vaikui gali patikti plėšyti knygas. Šiuo atveju knygų plėšymas yra jo gyvenimo erdvės plotas ir gali labai paveikti elgesį, nors mama sakytų „ne" ir neleistų vaiko į šios veiklos plotą. Patrauklių gyvenimo erdvės plotų ir laisvo judėjimo erdvės neatitikimas yra vienas pagrindinių veiksnių, lemiančių individo aspiracijos lygmenį.

Raidos metu ir laisvo judėjimo erdvė, ir gyvenimo erdvė paprastai didėja. Veiklos plotas, kuris pasiekiamas augančiam vaikui, plečiasi, nes auga jo paties gebėjimai, ir tikriausiai socialiniai apribojimai nuimami greičiau nei sukuriami bėgant metams, bent jau po kūdikystės. Tam tikri įvykiai, pavyzdžiui, broliuko ar sesutės gimimas, gali tuo metu visiškai pakeisti pokyčio pusiausvyrą į priešingą. Vis dėlto net ir nedidėjant laisvo judėjimo erdvei gyvenimo erdvė paprastai plečiasi didėjant amžiui į naujas, iš dalies pasiekiamas, iš dalies nepasiekiamas sritis. Gyvenimo erdvės išsiplėtimas kartais vyksta palengva, kartais – ganėtinai staigiais šuoliais. Pastarieji yra būdingi vadinamosioms raidos krizėms. Šis procesas dar ilgai trunka suaugus (5).

Laiko perspektyva. Panašus gyvenimo erdvės išsiplėtimas raidos metu vyksta ir plečiantis vadinamajam „psichologiniam laiko matmeniui". Gyvenimo erdvės psichologinio laiko matmens apimtis raidos metu auga nuo valandų iki dienų, mėnesių ir metų. Kitaip tariant, mažas vaikas gyvena artimiausioje dabartyje; augant vis tolstanti psichologinė praeitis ir ateitis daro įtaką dabarties elgesiui.

Gyvenimo erdvės didėjimą galima aiškinti tiesiog kaip elgesio įvairovės didėjimo ir įvairių elgesio organizacijos tipų derinį. Vis dėlto mes linkę šį pokytį išreikšti atskiru teiginiu

(3) $$L\,Sp\,(Ch) < L\,Sp\,(Ad);$$

čia $L\,Sp\,(Ch)$ reiškia vaiko gyvenimo erdvės dydį; $L\,Sp\,(Ad)$ – suaugusiojo gyvenimo erdvės dydį.

Taip pat laisvo judėjimo erdvei (t. y. gyvenimo erdvėje pasiekiamų sričių visybei) vidutiniškai tinka

(4) $SFM\,(Ch) < SFM\,(Ad)$;

čia *SFM (Ch)* reiškia vaiko laisvo judėjimo ervės dydį, o *SFM (Ad)* – suaugusiojo laisvo judėjimo erdvės dydį. Vis dėlto laisvo judėjimo erdvė gali būti susiaurėjusi tam tikrais raidos etapais, pavyzdžiui, kai vaikas paklūsta griežtai tvarkai.

ELGESIO SĄSAJOS

Teiginys, kad individas tampa vis labiau diferencijuotas, gali turėti dvi reikšmes. Šitai gali reikšti, jog didėja elgesio įvairovė, t. y. tam tikram amžiui būdingo elgesio visybė. Šiuo atveju terminas „diferenciacija" nurodo panašumo ir nepanašumo santykius; jis reiškia „specializaciją" arba „individualizaciją". Kita vertus, diferenciacijos terminas gali reikšti priklausomybės ir nepriklausomybės santykius tarp dinamiškos visybės dalių. Šiuo atveju didėjanti diferenciacija rodo, kad daugėja asmens dalių, kurios gali funkcionuoti gana nepriklausomai, t. y. jų nepriklausomybė auga.[4] Kadangi jau aptarėme didėjančią elgesio įvairovę, dabar imsimės priklausomybės ir nepriklausomybės klausimų.

Teiginys, kad vaikui būdinga didesnė vienovė nei suaugusiam žmogui, psichologijoje pabrėžiamas palyginti neseniai. Anksčiau buvo įprasta manyti, kad suaugęs žmogus pasižymi didesne vienove, nes vaikystėje įvairūs poreikiai ir įvairūs veiklos plotai gali plėtotis daugiau ar mažiau nepriklausomai. Kita vertus, labiau tikėtina, kad suaugusiojo šie įvairūs veiklos plotai yra integruoti.

Šiandien visuotinai pripažįstama, kad vaiko raida apima ir diferenciacijos, ir integracijos didėjimą. Raida, atrodo, didina santykiškai nepriklau-

---

[4] Morfologijoje terminas „diferenciacija" teapima atvejus, kai dalys tampa ne tik labiau nepriklausomos, bet ir skirtingos viena nuo kitos. Būtų tikslinga vartoti du skirtingus terminus dviem diferenciacijos sampratoms. Didėjančio skirtumo atveju kalbėsime apie „specifikaciją" arba „individualizaciją", o nurodydami didėjančią nepriklausomybę – apie „diferenciaciją".

somų asmens podalių skaičių ir jų nepriklausomybės mastą, šitaip mažindama individo vienovės laipsnį. Kita vertus, raida apima integraciją, o ši didina asmens vienovę. Kadangi abu šie procesai žengia į priekį tuo pačiu metu, integracija turbūt negali būti procesas, kuris iš tiesų yra priešingas diferenciacijai. Ji nepanaikina diferenciacijos ir nėra dediferenciacija. Tačiau integracija numano diferenciaciją. Todėl, norėdami išvengti nesusipratimų, vietoj integracijos vartosime terminą „organizacija".

Funkcinės sąsajos rūšis, kuri grindžia asmens organizacijos vienovės laipsnį, aiškiai turi būti kitokia nei ta sąsajos rūšis, kuri grindžia jos diferenciacijos laipsnį. Aprašančios sąsają sąvokos yra konstruktų lygmens, ir bet koks mėginimas tiksliau nusakyti įvairius sąsajos tipus verčia aptarti keletą konstruktų. Mes juos nagrinėsime išanalizavę empirinius duomenis, susijusius su augančia individo diferenciacija ir organizacija.

Paprastos sąsajos mažėjimas. Pradėsime nuo tų faktų, kurie atspindi didėjančią asmens diferenciaciją.

Motorinės sistemos diferenciacija. Vaisiaus ir kūdikio vadinamieji bendri veiksmai yra būdingos nediferencijuotos individo reakcijos visu kūnu, o ne atskiromis galūnėmis pavyzdys. Vaiko raida yra apibūdinama didėjančia motorinių funkcijų diferenciacija, kuri pasireiškia įvairioms kūno dalims atliekant santykiškai nepriklausomus veiksmus vis didesniu mastu. Pavyzdžiui, griebimo raida (13) prasideda polinkiu priartėti prie objekto tuo pat metu akimis, kojomis, rankomis, burna. Palengva kitos veiklos nunyksta, ir vaikas pradeda naudotis pirmiausia savo delnais, rankomis kaip santykiškai nediferencijuotais vienetais ir galų gale atskirais pirštais. Tikriausiai teisinga tarti, kad mažas vaikas linkęs viską daryti visu kūnu labiau nei didesnis vaikas. Laipsniškas vadinamųjų nevalingų lydinčių judesių mažėjimas yra tik kitokia to paties fakto raiška. Vaikui vienos raumenų sistemos dalies tonuso padidėjimas dažniau nei suaugusiajam sukelia kitų dalių tonuso padidėjimą. Kitaip tariant, motorinė sistema rodo didėjančią diferenciaciją, susijusią su raumenų įtampa.

Vidinės asmeninės ir motorinės sričių sąsajos. Panašus sąsajos laipsnio sumažėjimas matomas pasireiškiant poreikiams ir emocijoms. Kūdikio raumenų veikla yra tiesioginė jo alkio funkcija (17). Tikriausiai tiesa tai, kad didesniems vaikams ir suaugusiesiems esama panašaus ryšio tarp alkio ir nerimstančio elgesio˙ masto, peštynių ir kitų emocijų išraiškų. Vis dėlto ši priklausomybė yra ne tokia tiesioginė. Pasisotinęs kūdikis patiria palaimą; jis yra apsvaigęs; jo visas kūnas išreiškia šią

būseną, ir jis bejėgis suvaldyti šią išraišką. Didesnis vaikas save kontroliuoja labiau. Jo motorinė sistema taip atvirai neatskleidžia poreikių ir emocinės būsenos. Kitaip tariant, didėjant amžiui priklausomybė tarp motorinių sistemų ir „vidinių asmeninių sistemų", t. y. tų asmens sričių, kurios yra susijusios su poreikiais, tampa ne tokia tiesioginė.

Tiesioginės priklausomybės tarp šių dviejų asmens dalių mažėjimas taip pat akivaizdus iš poveikio, kurį motorinės sistemos būsena daro vidinei asmens būsenai. Mažo vaiko nuotaika ir beveik kiekviena elgesio dalis labiau tiesiogiai nei didesnio vaiko priklauso nuo kūno būsenos, t. y. nuovargio, alkio, sutrikusios skrandžio veiklos ir t. t.

Asmens vidinių sričių sąsaja. Kai kurie faktai rodo, kad įvairūs poreikiai taip pat gali tapti mažiau tiesiogiai susiję. Vieno poreikio prisotinimas pasotinant kitą poreikį ilgainiui mažėja (22). Pakaitinės vertės eksperimentai (33) rodo, kad vieno poreikio patenkinimas labiau linkęs sukelti bendrą pasitenkinimo būseną mažesniems nei didesniems vaikams. Vyresniems individams įvairių poreikių įtampos būsena dažniausiai yra nepriklausoma.

Asmens ir aplinkos sąsajos. Labai mažas vaikas yra bejėgis prieš situacijos dirgiklių poveikį. Vyresnis vaikas gali lengviau atsiplėšti nuo situacijos. Buvo nustatyta, kad tai yra esminis kūdikių ir vyresnių vaikų elgsenos skirtumas konfliktinėje situacijoje. Iš dalies tai rodo ne tik laiko perspektyvos pokytį, bet ir didesnį „funkcinį atstumą" tarp *Ego* ir psichologinės aplinkos. H. Spencer (35, p. 316) ir vėliau J. Piaget (32, p. 360) svarstė šį didesnį atokumą, arba didesnį „atstumą", tarp asmens centrinio *Ego* ir aplinkos (žr. taip pat 1, 14). Augantis vaikas diferencijuojasi į vis didesnį centrinių ir periferinių sluoksnių skaičių. Taip pat tiesa tai, kad „paviršiniai" daiktų ir reiškinių aspektai suvokiamoje aplinkoje tampa vis labiau skiriami nuo jų „gilesnės" pramės.

Didesnis atstumas tarp centrinio *Ego* sluoksnio ir psichologinės aplinkos apima didesnę ar bent jau mažiau tiesioginę sąsają tarp šių gyvenimo erdvės plotų, t. y. tarp psichologinio asmens ir psichologinės aplinkos. Dėl to vaikas tampa ne toks bejėgis susidūręs su tiesioginiais savo aplinkos poveikiais, o suvokiama aplinka – mažiau priklausoma nuo nuotaikos ir tuometinės vaiko poreikių būsenos. Žinome, kad suaugęs žmogus esamą fizinę aplinką suvoks kaip kitokią psichologinę aplinką, jeigu pasikeis jo poreikiai, baimės, troškimai ir t. t. Vis dėlto vaiko suvoktos aplinkos priklausomybė nuo poreikių ir baimių turbūt yra labiau baigtinė ir tiesioginė. Vaiko fantazija ir tikrovė, melas ir tiesa, regis, yra labiau susipynę nei suaugusiojo, o mažo vaiko – labiau nei vyresnio.

Tad apskritai yra daug faktų, rodančių, kad raida individo gyvenimo erdvės diferenciaciją nukreipia taip, kad tam tikros jos dalys tampa mažiau susijusios. Toks tiesioginės sąsajos mažėjimas būdingas individo motorinei sistemai, jo vidinėms asmeninėms sritims, santykiui tarp vidinės asmeninės ir motorinių sričių ir pagaliau santykiui tarp vidinių psichologinių sričių ir psichologinės aplinkos. Šią pastabą galime išreikšti formule

(5) $$si\ uni\ (Ch) > si\ uni\ (Ad);$$

čia *si uni (Ch)* reiškia vaiko vienovės laipsnį, kurį parodo tam tikrų vaiko gyvenimo erdvės podalių paprastos sąsajos laipsnis, o *si uni (Ad)* – suaugusiojo vienovės laipsnį.

Be to, galime tvirtinti

(5a) $$dif\,(Ch) < dif\,(Ad),$$

čia *dif (Ch)* ir *dif (Ad)* reiškia vaiko ir suaugusiojo diferenciacijos laipsnį (žr. *Priedą*).

Organizacinės sąsajos pokytis. Gyvenimo erdvės diferenciacijos rutuliojimąsi į santykiškai atskiras subdalis vienaip ar kitaip atsveria didėjanti gyvenimo erdvės organizacija. Yra daug medžiagos, kuri rodo didėjančią organizaciją didėjant amžiui. Tai susiję su gyvenimo erdvės greta egzistuojančių dalių, kurias galima organizuoti kaip vienetą, augimu ir su vis didesniu darniai valdomų veiksmų nuoseklumu. Pastaroji mintis jau buvo aptarta.

Motorinių sistemų organizacija. Psichologai sukaupė daug duomenų, kurie rodo didėjančią motorinių funkcijų organizaciją raidos metu. Pavyzdžiui, vaiko gebėjimas laikyti galvą ir jo mokymasis sėdėti bei stovėti; judėjimo raidos stadijos, tokios kaip ropojimas, vaikščiojimas, lipimas, bėgimas, šokinėjimas; kalbos raida ir gebėjimas kontroliuoti tuštinimąsi – visa tai galima vertinti kaip didėjančią įvairių motorinės sistemos dalių organizaciją darniam veiksmui atlikti. Skirtingų raumenų grupių organizacija į konsteliacijas ir konsteliacijų organizacija į konsteliacijų sekas rodo vis sudėtingesnių tipų gausėjimą. Motorinės organizacijos tikslumas atsiskleidžia didėjančiu valingų judesių tikslumu (36, 4). Kalbėjimas reiškia labai sudėtingų raumenų konsteliacijų sekų organizaciją.

Vidinės asmenybės sritys atlieka motorinių sistemų organizaciją. Santykis tarp vidinės asmeninės ir motorinės sričių vis labiau įgauna organizacijos pobūdį, kai motorinės funkcijos virsta įrankiu. Tokį pokytį rodo kad ir toks pavyzdys. Mažas vaikas, norėdamas atlikti manipuliaciją – įverti siūlą į adatą, tikriausiai tuo stipriau įtemps raumenis, kuo labiau norės, kad jam pavyktų, nors užduotis tokia, kad jai atlikti raumenys turi būti pakankamai atpalaiduoti. Kitaip tariant, mažo vaiko didesnė vidinė poreikio įtampa tikriausiai skatina didesnį raumenų tonusą. Tai atitinka pirmiau aptartą tiesioginę, paprastą vidinės asmeninės ir motorinės sistemų sąsają.

Jeigu neorganizuotas „įtampos sklidimas“ iš vidinės asmeninės į motorines sritis tampa pernelyg vyraujantis, jis neišvengiamai užblokuoja bet kokį tvarkingą tikslingą raumenų veiksmą. Kai motorinių funkcijų priklausomybė nuo vidinių asmeninių sričių yra „organizuota“, padidėja ne bendras tonusas, o veikiau gana nuosekliai atpalaiduojamos ir įtempiamos tam tikros raumenų grupės, todėl veiksmo modelis bei tonuso stipris yra tinkami tikslui siekti šiomis aplinkybėmis. Taigi galima daryti prielaidą, kad raumenų tonuso modelis ir stipris yra nepriklausomi nuo įtampos, susijusios su poreikiu atlikti užduotį, stiprio. Adatai įverti raumenys turi būti gana atpalaiduoti, net jei itin norima paskubėti; kad galėtum nešti sunkų nešulį, tonusas turi būti didelis, net jeigu poreikis atlikti šį darbą yra menkas. Atrodo, bėgant metams organizuota sąsaja nusveria stiprį paprastos sąsajos atžvilgiu ir motorinės sistemos, kaip įrankio, padėtis tampa tvirtesnė.

Vidinių asmeninių sričių organizacija. Aptardami didėjančią vidinių asmeninių sričių diferenciaciją, susidūrėme su paprasta poreikių sąsaja, t. y. įtampos plitimu. Įtampos įtaką vieno poreikio sistemoje bendram individo poreikių sistemų įtampos lygmeniui (2) galima suprasti kaip tokį plitimą. Vieno poreikio prisotinimas pasotinant kitą poreikį (18), atrodo, taip pat turi plitimui būdingų ypatybių.

Vis dėlto, regis, antrasis vidinių asmeninių sričių sąsajos tipas turi organizacinės nepriklausomybės ypatybių: viena sistema gali užimti valdančiojo poreikio padėtį, kita – valdomojo. Pavyzdžiui, individas itin trokšta įstoti į meno mokyklą. Šis poreikis gali atsirasti ir būti valdomas poreikio būti menininku. Poreikis įstoti į meno mokyklą savo ruožtu sukuria ir derina poreikį įgyvendinti tokius reikalavimus kaip, pavyzdžiui, pasiruošti stojamiesiems egzaminams; o tai savo ruožtu skatina *antrinį* poreikį pirkti tam tikrą knygą tam tikrame knygyne. Kitaip tariant, gali būti poreikių hierarchija, kai vyraujantis poreikis valdo vieną ar daugiau pavaldžių poreikių, kurie savo ruožtu valdo kito, žemesnio, lygmens poreikius.

Dažnai vyraujantį poreikį sudaro daugiau nei vieno valdančiojo poreikio derinys. Pavyzdžiui, poreikis įstoti į meno mokyklą gali turėti istorines ištakas – po-

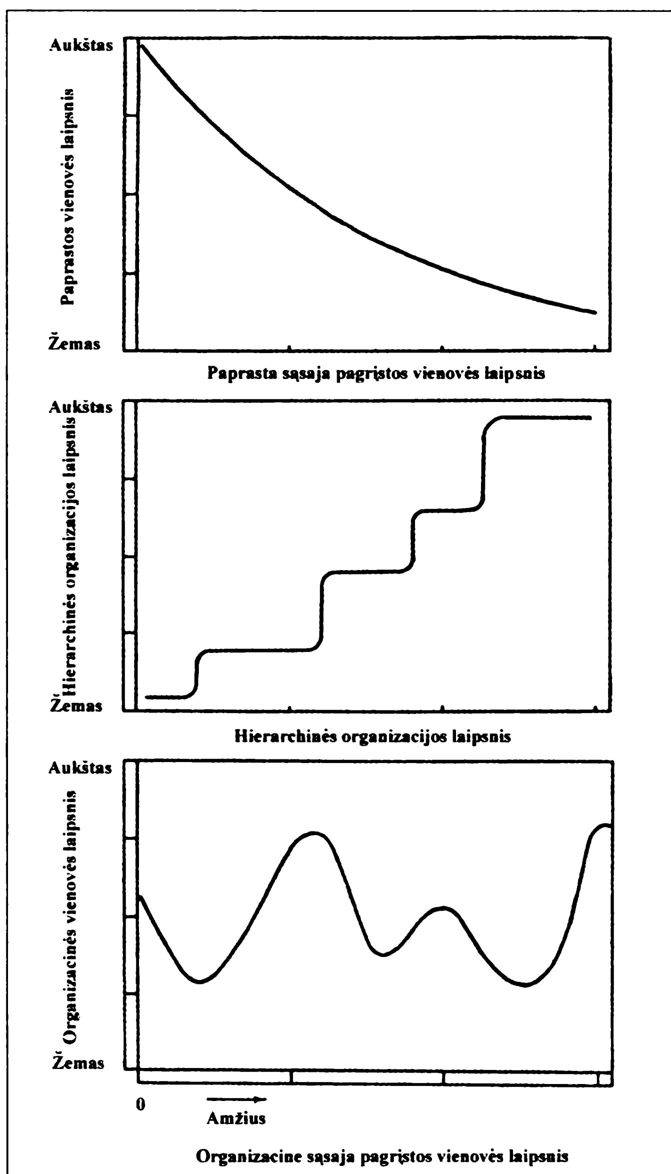
reikį būti menininku ir papildomą poreikį užsidirbti pragyvenimui, kuriam darbas mokykloje, regis, tampa pasirengimu. Įgytas poreikis įstoti į meno mokyklą gali tapti daugiau ar mažiau autonomiškas (1), t. y. daugiau ar mažiau nepriklausomas nuo poreikių, su kuriais jį galima susieti. Norime pabrėžti, kad mėginimas užtikrinti vieno ar daugiau poreikių šaltinių patenkinimą esamoje aplinkos situacijoje gali sukurti priklausomą poreikį. Šis priklausomybės tipas neapima įtampos sklidimo, bet čia vieną poreikį valdo kitas, vienas poreikis yra kito poreikio įrankis. Kitaip tariant, tai – organizacinė priklausomybė, panaši į priklausomybę tarp motorinių sistemų ir vidinių asmeninių sričių. Organizacinės sąsajos hierarchija tarp poreikių, regis, didėja raidos metu.

Psichologinės aplinkos organizacija. Apie augančią individo psichologinės aplinkos organizaciją daug kalbėti nereikia. Paprasti tokios organizacijos pavyzdžiai yra kai kurių aplinkos dalių naudojimas kaip įrankių. Augantis vaikas vis labiau geba tokiu būdu organizuoti fizinės ir socialinės aplinkos dalis, ir ši organizacija tampa vis sudėtingesnė, ypač visuomeninėje srityje. Artėjimas prie tikslo lankstais, o ne tiesioginiu veiksmu taip pat iliustruoja vaiko gebėjimą sumaniai organizuoti veiksmus besiplečiančios psichologinės aplinkos atžvilgiu. Tokia organizacija reiškia paprastos asmens priklausomybės nuo jo artimiausios aplinkos mažėjimą. Kūdikio poreikių tenkinimas daugiausia priklauso nuo aplinkybių. Iš tiesų jis mirtų, jeigu suaugusieji nesudarytų šių sąlygų. Augantis vaikas vis labiau mėgina organizuoti savo aplinką taip, kad jo poreikių patenkinimas nepriklausytų nuo atsitiktinumo. Kitaip tariant, gyvenimo erdvė, aprėpianti psichologinį asmenį ir jo aplinką, linkusi tapti vis labiau organizuotu vienetu. Tokią organizaciją dažnai palengvina tam tikros pasaulėžiūros ir racionalizacijos, kurios kitais atžvilgiais prieštaringus faktus ir poreikius paverčia jų psichologine harmonija.

Tad apskritai hierarchinė gyvenimo erdvės organizacija didėja bėgant laikui. Šitai būdinga motorinei sistemai, vidinėms psichologinėms sritims, motorinės ir vidinės psichologinės sričių santykiui bei psichologinės aplinkos ir vidinės asmeninės sričių santykiui. Šį pokytį galime išreikšti formule

(6) $$hier\ org\ (Ch) < hier\ org\ (Ad);$$

čia *hier org (Ch)* reiškia vaiko gyvenimo erdvės hierarchinės organizacijos dalių laipsnį, o *(Ad)* – suaugusiojo gyvenimo erdvę. Formulė (6) glaudžiai susijusi su (2) formule. Pastaroji nurodo elgesio vieneto hierarchinę organizaciją, pirmoji – individo, kaip visybės, hierarchinę organizaciją.

12 pav. Scheminė tam tikrų pokyčių raidos metu pateiktis. Laipsnis vienovės, grįstos paprasta sąsaja, mažėja bėgant laikui; hierarchinės organizacijos laipsnis didėja palengva; organizacinės vienovės laipsnis įvairuoja

Tai, kad hierarchinių sluoksnių skaičius raidos metu didėja, nebūtinai reiškia nuolatinį asmens vienovės augimą. Vyresnis vaikas ne visada atskleidžia harmoningesnę asmenybę arba asmenybę griežčiau valdo vienas centras. Veikiau reikia tikėtis, kad asmens vienovės laipsnis kils ar leisis ir pagal tai diferenciacija bus linkusi kartkartėmis sumažinti elgesio vienovę, o organizacija – iš naujo atkurti ar padidinti kitų, aukštesnių, lygmenų vienovę. Todėl organizacinės vienovės laipsnis *(org uni)* vėlesniame raidos lygmenyje gali būti didesnis arba mažesnis nei ankstesniame lygmenyje. Tai galime išreikšti formule

$$\text{(7)} \qquad \mathit{org\ uni\ (Ch)} \lesseqgtr \mathit{org\ uni\ (Ad)}.$$

Atrodo, suaugusiajam būdingi dideli individualūs organizacinės vienovės laipsnio skirtumai.

Pagaliau tą patį tikriausiai galime pasakyti apie organizaciją. Organizacijos procesų svarba (organizacinė sąsaja), atrodo, ilgainiui didėja paprastos sąsajos (sklindančios įtampos tipo) svarbos atžvilgiu:

$$\text{(8)} \qquad \frac{\mathit{weight\ (org\ interdep)}}{\mathit{weight\ (simple\ interdep)}}\ \mathit{(Ch)} < \frac{\mathit{weight\ (org\ interdep)}}{\mathit{weight\ (simple\ interdep)}}\ \mathit{(Ad)}.$$

Apibendrindami požymius, kurie būdingi asmens (gyvenimo erdvės) įvairių dalių priklausomybės pokyčiui raidos metu, 12 pav. pateikiame schemą. Esama aiškių nuorodų, kad vienovė mažėja dėl tam tikrų gyvenimo erdvės dalių ir gyvenimo erdvės, kaip visybės, „paprastos sąsajos", kylančios iš didėjančios diferenciacijos. Tuo pat metu didėja šių gyvenimo erdvės dalių ir gyvenimo erdvės, kaip visybės, hierarchinės organizacijos laipsnis. Pagrįstas „organizacine sąsaja" asmens vienovės laipsnis kinta.

TIKROVIŠKUMO LAIPSNIS

Minėjome, kad raidos metu suvokiama aplinka, regis, tampa vis mažiau „subjektyviai nuspalvinta". Tai, kas suvokiama, tampa mažiau tiesiogiai priklausoma nuo kintančių individo nuotaikų ir poreikių. Didėjantis tikroviškumas ypač pastebimas suvokiant socialinius santykius. Kitaip tariant, aiškiau skiriama tikrovė ir fantazija. Šią raidą būtų galima vertinti tiesiog

kaip gyvenimo erdvės didėjančios diferenciacijos raišką, didėjantį „atstumą“ tarp *Ego* ir aplinkos bei didėjančią hierarchinę organizaciją. Vis dėlto tikriausiai turėtume kalbėti apie kiek kitokį pokyčio matmenį, būtent – apie didėjančią objektyvaus pasaulio kristalizaciją gyvenimo erdvėje ir didėjantį polinkį būti tikroviškam. Sutrikusios psichikos žmogaus pasaulis gali būti taip pat gerai diferencijuotas bei organizuotas, kaip ir normalaus žmogaus, tačiau pirmojo pasauliui gali trūkti tikroviškumo.

J. Piaget (32) nuodugniai aptarė augantį vaiko pasaulio tikroviškumą, kuris išryškėja įvairiose jo mąstymo stadijose. Iš dalies lygiagretus procesas veiksmų srityje atskleidžia vieną svarbiausių skirtumų tarp vaiko ir suaugusiojo elgesio – vaikas „netaupo“ savo veiksmų tokiu pat mastu. Būti veiksmingam, siekti didžiausio rezultato įdedant mažiausiai pastangų – tai tipiškas vyresnio individo požiūris. Čia mums tenka susidurti su savita organizacija objektyvaus pasaulio savybių atžvilgiu.

Šį pokytį galima išreikšti formule

(9) $$real\,(Ch) < real\,(Ad);$$

čia *real (Ch)* reiškia vaiko tikroviškumo laipsnį, o *real (Ad)* – suaugusiojo tikroviškumo laipsnį. Vis dėlto suprantame, kad vaikai dažnai yra labiau tikroviški nei suaugusieji; pavyzdžiui, juos gali mažiau akinti pasaulėžiūra. Todėl (9) teiginys yra tik orientacinis, jo paskirtis tėra nurodyti svarbų raidos aspektą.

Kaip pagrindinius įvairaus amžiaus lygmens vaikų elgesio skirtumus minėjome elgesio įvairovės, elgesio organizacijos, gyvenimo erdvės plėtimosi, asmens vienovės ir tikroviškumo laipsnio pokyčius. Vis dėlto nenorėtume teigti, kad tai yra vieninteliai būdingi raidai elgesio pokyčiai.

SU ELGESIU SUSIJĘ REGRESIJOS ASPEKTAI

Regresiją apibrėžėme kaip pokytį priešinga kryptimi, nei būdinga raidai. Vadinasi, pokyčiai, priešingi tiems, kuriuos išvardijome kaip būdingus raidai, turėtų būti tipiški regresijai. Galima paklausti, ar ši išvada iš regresijos apibrėžimo ir raidos aprašymo dera su faktišku regresijos termino vartojimu. Matysime, kad taip yra daugeliu atvejų, nors ir ne visais.

1. Jeigu asmens elgesio *įvairovė* arba jo veiksmų turtingumas smarkiai mažėja, kalbama apie primityvėjimą paprastėjimo prasme.

2. *Elgesio vieneto organizacijos* laipsnio mažėjimas gali reikšti arba hierarchinių lygmenų skaičiaus mažėjimą, arba dezorganizaciją. Pastaruoju atveju veiksmo dalys gali būti prieštaringos. Abiem atvejais organizacijos sutrikimą reikia vertinti kaip primityvėjimą, kaip elgesio regresiją.

3. Tas pat tinka *dediferenciacijai ir asmens organizacijos mažėjimui*, t. y. veiksniams, kurie susiję su asmens vienove. Asmens organizacijos mažėjimas arba perėjimas nuo grįstos organizacija vienovės prie grįstos paprasta sąsaja (įtampos sklidimo) yra dažniausias tais atvejais, kai kalbama apie asmens primityvėjimą. Šitai būdinga laikinai regresijai dėl stipraus emocionalumo ir daugeliui psichopatologinės regresijos atvejų.

4. *Veiklų ir interesų plotų* plėtimosi mažėjimas, regis, būdingas tais regresijos atvejais, kurie pasitaiko, pavyzdžiui, dėl ilgo nedarbo. Pastebėta, kad nedirbančio žmogaus ir net jo vaikų veiklos laukas susiaurėja daugiau, nei to reikalautų ekonominė būtinybė. Atrodo, jų laiko perspektyva sumažėja taip, kad asmens elgesys labiau priklauso nuo tiesioginės situacijos. Vaizduotės pasaulio sunykimas, matyt, rodo, kad mažėja gyvenimo erdvės tikrovės ir netikroviškumo matmuo. Toks gyvenimo erdvės pokytis, priešingas plėtimuisi raidos metu, be abejo, atskleidžia primityvėjimą ir regresiją.

Minėjome, kad ilgainiui ne tik gyvenimo erdvė, kaip visybė, bet ir gyvenimo erdvės dalis, vadinama *laisvo judėjimo erdve*, paprastai didėja. Laisvo judėjimo erdvė gali susiaurėti tiesiogiai nesikeičiant gyvenimo erdvės plėtimuisi. Tai gali atsitikti, kai asmuo suserga arba patenka į kalėjimą, arba šeimoje gimsta brolių ar seserų. Toks proporcijos pokytis gyvenimo erdvės pasiekiamų ir nepasiekiamų sričių atžvilgiu paprastai vadinamas apribojimu, o ne regresija. Tikriausiai derėtų kalbėti apie regresiją tik tais atvejais, kai gyvenimo erdvė, kaip visybė, mažėja. Minėjome, kad dažnai tai atsitinka, kai akivaizdus laisvo judėjimo erdvės ribojimas trunka ganėtinai ilgai.

5. Išskirtinis *mažėjančio tikroviškumo* pavyzdys yra perėjimas iš psichinės sveikatos į ligą. Laikinas ir palyginti menkas pokytis šia kryptimi yra „aklumas" tikrovei, būdingas apėmus stiprioms emocijoms. Emocinėje situacijoje paprastai pablogėja ir „veiksmo ekonomija": individas „pratrūksta", nesirūpindamas elgesio veiksmingumu ir tinkamumu kaip priemone tikslui pasiekti.

Toks tikroviškumo mažėjimas dažnai vadinamas primityvėjimu. Kai kurie autoriai (37), regis, „pasitraukimą iš tikrovės" aiškina kaip išskirtinę regresijos ypatybę. Vis dėlto didesnis vaikas gali visiškai sėkmingai plėtoti sudėtingas fantazijas,

ir tai nebus primityvėjimo požymis. Priešingai, paprastai didesnis vaikas turi geriau išplėtotą vaizduotės gyvenimą nei mažesnis. Taigi sudėtingesnį vaizduotės pasaulį apskritai derėtų vertinti kaip diferenciacijos, o ne primityvėjimo požymį.

Todėl prieš vertinant kaip regresijos požymį būtina nuodugniai aptarti netikroviško elgesio aplinkybes. Gali būti, kad svarbus ne faktiškas elgesio tikrovės laipsnis, o negebėjimas būti tikroviškesniam. Tai reikštų, kad vietoj (9) formulės taikytina kita formulė

(9a) $$real^{max}(Ch) < real^{max}(Ad);$$

čia $real^{max}(Ch)$ nurodo didžiausią galimą vaiko tikrovės laipsnį, ir tai reikia nagrinėti kaip pamatą raidos lygmeniui įvertinti.

Įvairūs regresijos aspektai, pavyzdžiui, elgesio įvairovės bei elgesio vienetų organizacijos mažėjimas, asmens vienovės pokytis, gyvenimo erdvės siaurėjimas ir tikroviškumo mažėjimas, nėra taip griežtai susieti, kad tam tikra regresija vienu aspektu visada lemtų aiškią regresiją kiekvienu kitu aspektu. Regresijos modeliai, būdingi emocijų, kūno ir psichikos ligoms, įkalintiesiems ar seniems žmonėms, įtikinamai rodo, kad įvairūs regresijos aspektai tam tikru mastu yra nepriklausomi vienas nuo kito. Kita vertus, regis, egzistuoja tam tikra sąsaja: individas, kuris regresuoja žemiau tam tikro lygmens vienu aspektu, nebegali išlaikyti ankstesnio raidos lygmens kitų aspektų atžvilgiu.

RAIDOS LYGMENŲ PATEIKTIS MOKSLINIAIS KONSTRUKTAIS

Aptarėme kai kurias pagrindines būdingas skirtingiems amžiaus tarpsniams elgesio savybes. Norint numatyti regresiją arba išdėstyti mokslinę regresijos teoriją, reikės skirtingus asmens raidos lygmenis apibūdinti taip, kad regresijos sąlygas būtų galima logiškai išvesti. Tokia mokslinė raidos stadijų pateiktis taip pat turi paaiškinti, kaip susijusios įvairios konkrečios raidos stadijos ypatybės – elgesio įvairovė ir organizacija, gyvenimo erdvės vienovė ir t. t.

Psichologinių konstruktų, kurie gali būti naudingi tokiai užduočiai, nereikia išrasti *de nouveau**. Keletą sąvokų (pavyzdžiui, „diferenciacija") vartoja beveik kiekvienas dirbantis šioje srityje. Pirmiausia reikia konceptualiai

paaiškinti šiuos konstruktus. Kadangi daugelis konceptualių klausimų yra itin formalūs, nuodugniai jie aptariami *Priede*.

Tam, kad konceptuali raidos stadijų pateiktis palengvintų išvesti regresijos sąlygas, dera vadovautis požiūriu, kuris apima asmenį ir aplinką, kitaip tariant – lauko teorijos požiūriu.

DINAMIŠKOS VISYBĖS DIFERENCIACIJOS LAIPSNIS

Pradėsime nuo diferenciacijos sąvokos. Kaip buvo minima, terminas „diferenciacija" reiškia arba elgesio įvairovę, arba dinaminį konstruktą, t. y. asmens diferenciacijos laipsnį, o elgesio įvairovė, kaip įprasta sakyti, yra jo požymis. Mums teks išnagrinėti, ar šį konstruktą, t. y. šią asmens būseną, galima pateikti konceptualiai tikslesne forma.

Diferenciacijos sąvokos bendrosios ypatybės

Diferenciacija, susijusi su visybės dalių skaičiumi. Ji išreiškia tam tikras dinamiškos visybės ypatybes, t. y. nurodo grupę santykiškai atskirų ar atskiriamų konkrečios visybės dalių ir galbūt tų dalių atskyrimo laipsnį. Kiaušinėlio mitozė į dvi, keturias ir aštuonias ląsteles ar vėlesnė embriono diferenciacija į ektodermą, mezodermą ir endodermą yra paprasti nustatomos morfologiškai diferenciacijos pavyzdžiai.

Diferenciacija, grindžiama dalių nepriklausomybe. Deja, žmogaus psichologinio diferenciacijos laipsnio negalima nustatyti morfologiškai. Psichologijoje asmens dalis reikia atskirti remiantis funkciniu tų dalių skyrimu.

Kaip funkcinės nepriklausomybės pagrindu galima apibrėžti visybės dalį ir nustatyti tų visybės dalių skaičių taip, kad galėtume kalbėti apie apibrėžtą visybės diferenciacijos laipsnį, – štai tokia užduotis mums iškyla.

Diferenciacija, susijusi su paprasta, o ne organizacine sąsaja. Funkcinės diferenciacijos laipsnis, kuris priskiriamas konkrečiai visybei, priklauso nuo aptariamos nepriklausomybės tipo ir laipsnio.

Mes skirsime tik du visybės dalių sąsajos tipus (žr. *Priedą*).

1. Vienas priklausomybės tipas, kuris buvo pavadintas *paprasta priklausomybe*, turi šias ypatybes: pirma, jį grindžia procesas, kuriam būdingas „sklidimas" nuo vienos dalies į gretimas sritis pagal artumą; antra, priklausomos dalies pokytis pa-

prastai vyksta jos būsenos vienodėjimo su vadovaujančios dalies būsena kryptimi, pavyzdžiui, įtampos sklidimas reiškia, kad gretimos dalys taip pasikeis, jog įtampa visose dalyse bus vienoda; trečia, dalies *a* priklausomybė nuo *b* iš esmės yra tokio pat tipo (nors nebūtinai tokio pat laipsnio) kaip dalies *b* priklausomybė nuo *a*.

2. Priklausomybei, kuri pavadinta *organizacine priklausomybe*, būdingos gana skirtingos ypatybės. Pirma, tai priklausomybės tarp *a* ir *b* tipas, kuris panašus į priklausomybę tarp vadovo ir pavaldinio arba tarp naudojančiojo įrankį ir paties įrankio. Taigi tai, kaip *a* priklauso nuo *b*, ganėtinai skiriasi nuo to, kaip *b* priklauso nuo *a*. Antra, organizacinė priklausomybė paprastai nesklinda iš kaimyno kaimynui kaip įtampa. Tai atrankus procesas: kartais viena sistemos dalis, kartais kita savitai naudojama kaip įrankis. Pavyzdžiui, tas pats poreikis gali sukelti skirtingų raumenų sistemos dalių organizuotą veiklą. Trečia, pokyčio rūšis, atstojamoji dėl *a* ir *b* organizuotos sąsajos, paprastai nėra linkusi išlyginti *a* ir *b* būsenas. Pavaldi dalis *b* (t. y. dalis, kuriai vadovaujama, įrankis) keičiasi tokiu būdu, kuris naudingas *a* (vadovaujančiai daliai), kad pasiektų savo tikslą, tačiau dėl to šios būsenos galutinai nesuvienodėja.

Kai kalbėsime apie asmens diferenciacijos laipsnį, nurodysime tik pirmąjį diferenciacijos tipą, t. y. grindžiamą paprasta sąsaja.[5]

Dinamiškos visybės ląstelių skaičiaus nustatymas

Dviejų sričių nepriklausomybės laipsnio nustatymas. Dvi sritys *a* ir *b* nėra nei visiškai priklausomos, nei nepriklausomos. Nepriklausomybės klausimas, ypač visybės dalių, – tai laipsnio klausimas. Galima nustatyti srities *a* nepriklausomybės laipsnį nuo srities *b (indep* [*a*, *b*]*)*, nurodant dydį, kuriuo dalies *b* būsena gali pasikeisti nedarydama įtakos *a* būsenai (žr. *Priedą*). Štai čia galima imtis nustatyti vienos srities nepriklausomybės laipsnį nuo jos artimiausios aplinkos.

Diferenciacija reiškia natūralias visybės dalis (ląsteles). Ribotoje vienalytėje (homogeniškoje) visybėje, pavyzdžiui, konteinerio skystyje, galima sutartinai išskirti dvi sritis *a* ir *b*, kurios gali būti beveik nepriklausomos. Vis dėlto visybė nebūtų vadinama diferencijuota, jeigu ji neturėtų aiškiai atskir-

---

[5] Nėra loginės priežasties, kad įvairios savybės, kurias vertiname kaip būdingas paprastai sąsajai (arba organizacinei sąsajai), visada jungtųsi būtent taip. Nuodugnesnei analizei reikėtų ištirti, kokią savitą įtaką daro kiekvienas iš šių veiksnių.

tų natūralių dalių. Tokias dalis galima apibrėžti kaip sritis, turinčias didelį vienos dalies posričių sąsajos laipsnį, tačiau daug mažesnį – tarp skirtingų dalių posričių.

Kitaip tariant, diferencijuotos visybės sąvoka numato natūralių dalių egzistavimą visybėje. Visybės natūralias dalis vadinsime „ląstelėmis" (žr. *Priedą*).

Natūralios ląstelės *c* nepriklausomybės laipsnį nuo gretimos ląstelės *n* žymėsime šitaip: *bo (c, n)*; čia ląstelės *c* funkcinės sandūros stipris sklindantiems iš *n* poveikiams (žr. *Priedą*).

Laipsnis, kuriuo gretimos ląstelės yra nepriklausomos viena nuo kitos, gali skirtis tiek toje pačioje, tiek skirtingose visybėse. Visybes, kurios neturi natūralių dalių, galima vadinti nediferencijuotomis.

Tiek psichologiškai, tiek biologiškai, regis, daugeliui organizmų būdinga, – be abejo, tai tinka ir asmeniui, – kad juos sudaro natūralūs subvienetai. Kitaip tariant, organizmai turi baigtinę struktūrą; panaši ribota struktūra būdinga gyvenimo erdvei, kaip visybei.

Diferenciacijos laipsnis. Visybės diferenciacijos laipsnį galima apibūdinti kaip jos ląstelių skaičių.

Ląstelė apibūdinama tam tikru nepriklausomybės laipsniu nuo savo kaimynų. Skaičius atskirų ląstelių, kurias galima skirti konkrečioje visybėje *(W)*, kitaip tariant, jos diferenciacijos laipsnis $(dif^k\,[W])$, priklauso nuo nepriklausomybės, kurią turi turėti tos visybės ląstelės, kad jas būtų galima laikyti dviem atskiromis ląstelėmis, laipsnio *(k)*. Šios dvi reikšmės yra atvirkščiai proporcingos

(10) $$dif^k\,(W) = F\,(1\,/\,k).$$

Vis dėlto nepriklausomybės laipsnis paprastai nuolat nemažėja didėjant *k* reikšmei, bet atskleidžia staigaus kritimo taškus, kur *k* didėja nuo kiek žemesnės už natūralių gretimų ląstelių reikšmę *(bo* [*c, n*]*)* iki šiek tiek aukštesnės už ją reikšmės (žr. *Priedą*). Kitaip tariant, visybės diferenciacijos laipsnis nėra susitarimo dalykas; jį lemia visybės natūralios ląstelės. Šitai nepaneigia fakto, kad visybės diferenciacijos laipsnis yra susijęs su tam tikrais sutartinai nurodomais priklausomybės ar nepriklausomybės lygmenimis.

VISYBĖS VIENOVĖ IR DIFERENCIACIJOS LAIPSNIS

Supratimas apie tai, kad augančiam vaikui būdinga vis didesnė diferenciacija, iš dalies remiasi stebėjimu, jog augančio vaiko elgesio vienovė, kiek ji pagrįsta paprasta priklausomybe (sklidimu), regis, mažėja. Mes aptarėme daug požymių, rodančių tokį pokytį. Regresijos teorijai svarbiausia yra nustatyti konceptualų santykį tarp visybės diferenciacijos laipsnio ir jos vienovės laipsnio.

Visybės vienovės laipsnio apibrėžimas. Terminas „visybės dinaminė vienovė" nurodo laipsnį, kuriuo visybės vienos dalies būsena priklauso nuo tos visybės kitos dalies būsenos. Sakoma, kad visybės vienovė didesnė, kai jos dalių sąsaja yra didžiausia.

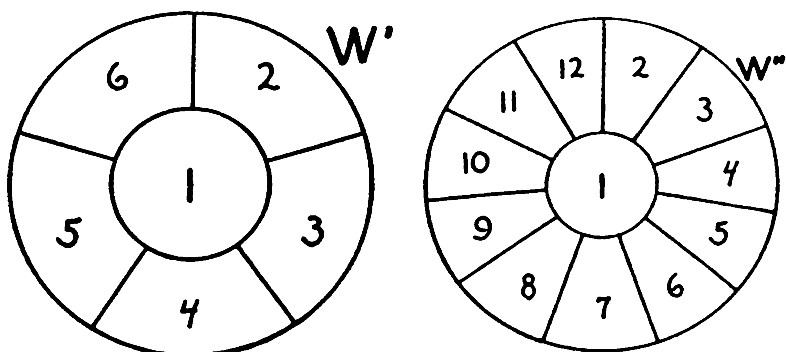
Formaliai vienovę galima apibrėžti keletu skirtingų būdų (pavyzdžiui, nurodant vidutinę dalių priklausomybę). Visybės vienovės laipsnį apibrėšime kaip *mažiausią* bet kurios dalies x priklausomybę nuo bet kurios kitos dalies y. Kitaip tariant, visybės paprastos vienovės laipsnį *(si uni* [*W*]*)* matuosime jos mažiausiai priklausomų dalių priklausomybės *(dep)* laipsniu

(11) $$si\ uni\ (W) = dep\ min\ (x, y).$$

Šis visybės *W* vienovės apibrėžimas reiškia, kad jeigu visybės bet kurios dalies būsena pakeičiama didesnio laipsnio būsena nei ta, kuri lemia visybės vienovę, tai paveikiama kiekviena visybės dalis.

Vienovės laipsnio sąvoka gali būti vartojama kalbant tiek apie nediferencijuotas, tiek apie diferencijuotas visybes bei sutartinai apibrėžtas visybes (kurias sudaro dvi ar daugiau nesusijusių sričių). Vis dėlto „natūralias" visybes galima apibrėžti metodu, panašiu į tą, kuris naudojamas apibrėžiant ląsteles (žr. *Priedą*).

Visybės vienovė, jos diferenciacija ir skersmuo. Koks yra ryšys tarp visybės vienovės, apibrėžiamos tokiu būdu, ir jos diferenciacijos laipsnio? Kitaip tariant, koks yra ryšys tarp visybės vienos ląstelės būsenos glaudžios priklausomybės nuo bet kurios kitos ląstelės būsenos ir ląstelių skaičiaus toje visybėje?

13 pav. Centriniai ir periferiniai visybės sluoksniai. *W'* – visybė, turinti vieną centrinę ir šešias periferines ląsteles: 1 – centrinė ląstelė; 2, 3,... 6 – periferinės ląstelės. *W"* – visybė, turinti vieną centrinę ląstelę ir dvylika periferinių ląstelių: 1 – centrinė ląstelė; 2, 3, ... 12 – periferinės ląstelės. Visybė *W"* yra labiau diferencijuota nei visybė *W'*, bet abiejų visybių paprastos vienovės laipsnis yra toks pat

Tolesnėje diskusijoje analizuosime tik visybes, kurių kiekviena ląstelė dinamiškai lygi kiekvienai kitai ląstelei, ypač nepriklausomybės *(bo* [*c, n*]*)* nuo gretimų ląstelių atžvilgiu.

Esant tam pačiam ląstelių skaičiui ir darant prielaidą, kad bet kurios dvi gretimos ląstelės turi tokį pat nepriklausomybės laipsnį visoje visybėje, visybės vienovės laipsnis akivaizdžiai yra tuo mažesnis, kuo didesnis gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsnis (žr. *Priedą*).

Būtų galima tikėtis, kad visybės vienovė mažės didėjant diferenciacijai, t. y. didėjant ląstelių skaičiui. Vis dėlto tai nėra visiškai teisinga.

Netgi kai kiekvienos ląstelės nepriklausomybės nuo gretimos ląstelės laipsnis yra toks pat, ląstelių skaičiaus didėjimas nebūtinai skatina visybės vienovės laipsnio mažėjimą. Pavyzdžiui, visybės *W'* diferenciacijos laipsnis (13 pav.) lygus 6, o visybės *W"* jis lygus 12. Nepaisant to, abiejų visybių vienovės laipsnis yra toks pat. Kitaip tariant, visybės vienovė priklauso ne tik nuo kiekvienos ląstelės nepriklausomybės laipsnio ir ląstelių skaičiaus, bet ir nuo būdo, kuriuo šios ląstelės yra sugrupuotos, t. y. ji priklauso dar ir nuo visybės struktūros.

Nuodugnesnė aptartis *Priede* rodo, kad lemiamas visybės vienovei struktūrinis veiksnys yra didžiausias „hodologinis atstumas“ (26) tarp bet kurių dviejų visybės ląstelių (matuojamas mažiausiu žingsnių skaičiumi nuo vienos ląstelės iki kitos). Šį mažiausią atstumą tarp bet kurių dviejų visybės ląstelių ($e_{x,y}^{\max}$) vadinsime visybės „skersmeniu“.

Jeigu visybės ląstelės kitais atžvilgiais yra lygios, visybės vienovės laipsnis yra atvirkščiai proporcingas gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsniui ir visybės skersmeniui.

(12) $$si\ uni\ (W) = F\left(\frac{1}{bo\ (c,\ n),\ e_{x,\ y}^{max}}\right).$$

Raidos metu auganti ląstelių nepriklausomybė. Turi būti įmanu asmens raidoje mažėjančią jo elgesio vienovę susieti su didėjančia jos diferenciacija ar, dar tiksliau, skersmeniu. Iš tiesų reikšmingas yra antrasis veiksnys. J. Kounino atliktas vienodo psichologinio, bet skirtingo chronologinio amžiaus individų sočio tyrimas rodo, kad individai, turintys panašų diferenciacijos laipsnį, vis dėlto gali skirtis atitinkamų asmens sričių nepriklausomybės laipsniu. Šis tyrimas – tai dar vienas didėjančios gretimų ląstelių nepriklausomybės, arba, kaip sako Kounin, bėgant amžiui didėjančio individo rigidiškumo, ženklas.

Gretimų ląstelių skirtingas įtampos būsenas galima suderinti su tam tikromis jėgomis tų ląstelių sandūroje. Šių jėgų stipris priklausys nuo tų būsenų skirtumo laipsnio. Tada dviejų gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsnį galima vertinti kaip susijusį su didžiausiu įtampos, kurią gali atlaikyti ląstelės sienelė, skirtumu. Kitaip tariant, jį galima suderinti su didžiausiu skirtumu tarp jėgų stiprio abiejose sandūros pusėse, arba su tuo, ką galima vadinti didžiausiu atsirandančių sienelės jėgų stipriu.

Ši pateiktis leidžia tinkamai apibrėžti priklausomybės sąlygiškumą: dvi visybės ląstelės gali būti priklausomos stiprių, kylančių sandūros jėgų atžvilgiu, ir nepriklausomos silpnesnių jėgų atžvilgiu. Tai reiškia, kad konkrečios visybės diferenciacijos laipsnis – atvirkštinė jėgų, nuo kurių ląstelės turi būti nepriklausomos, stiprio funkcija (žr. 13a formulę). Kitaip tariant, kai atsto-

jamosios jėgos yra pernelyg didelės, mes tikimės dediferenciacijos (regresijos) (žr. *Priedą*).

STRATIFIKACIJA: CENTRINIAI IR PERIFERINIAI, VIDINIAI IR IŠORINIAI SLUOKSNIAI

Vartojant jau aptartas sąvokas galima išskirti skirtingus visybės sluoksnius. Sluoksnių sąvoką psichologai pavartojo kalbėdami atskirai apie labiau centrinius ir labiau periferinius sluoksnius. Ši skirtis pasirodė ganėtinai svarbi kalbant apie poreikius ir aptariant asmens prieinamumą.

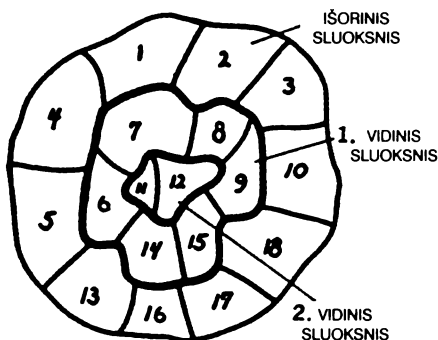
Galima skirti du sluoksnių tipus, pagrįstus skirtingomis ypatybėmis. Svarstydami apsiribosime paprasčiausiu atveju, kai visos visybės ląstelės turi vienodas dinamines savybes.

Centriniai ir periferiniai sluoksniai. Didžiausias atstumas nuo ląstelės c iki bet kurios kitos ląstelės y visybėje ($e_{c,y}^{max}$) paprastai yra nevienodas kiekvienai ląstelei. Nuo kai kurių ląstelių galima pasiekti bet kurią kitą ląstelę keliais žingniais. Pavyzdžiui, 13 pav. ląstelei *1* tas didžiausias atstumas lygus *1*; bet kuriai kitai ląstelei jis lygus *2*. Tos visybės ląstelės, kurioms šis atstumas yra lygus visybės skersmeniui, bus vadinamos periferinėmis ląstelėmis, jų bendra suma – visybės periferiniu sluoksniu. Pradėdami nuo šio periferinio sluoksnio, galime išskirti vis daugiau centrinių sluoksnių (žr. *Priedą*). Pats centriškiausias sluoksnis 13 pav. yra *1* ląstelė.

Dėl savo padėties centrinė ląstelė yra įtakingesnė negu periferinė. Mažiausias ląstelės pokytis, kad darytų įtaką kiekvienai kitai ląstelei, yra mažesnis centrinės ląstelės. Taigi visybės būsena labiau priklauso nuo centrinių ląstelių būsenos.

Tuo pat metu centrinės ląstelės yra vidutiniškai daug lengviau veikiamos pokyčio bet kurioje visybės vietoje. Vadinasi, jos yra „jautresnės" visybės būsenai.

Akivaizdu, kad šie faktai gali būti susieti su savybėmis, kurios paprastai priskiriamos psichologiškai labiau centriniams sluoksniams. Vis dėlto reikėtų pabrėžti, jog čia susiduriame ne su santykiu tarp vadovaujančiojo ir vadovaujamojo, o veikiau su santykine svarba, grindžiama paprasta sąsaja.

14 pav. Visybės išoriniai ir vidiniai sluoksniai. Išoriniame sluoksnyje yra ląstelės 1, 2, 3, 10, 18, 17, 16, 13, 5, 4; pirmajame vidiniame sluoksnyje – ląstelės 6, 7, 8, 9, 15, 14; antrajame vidiniame – ląstelės 11, 12

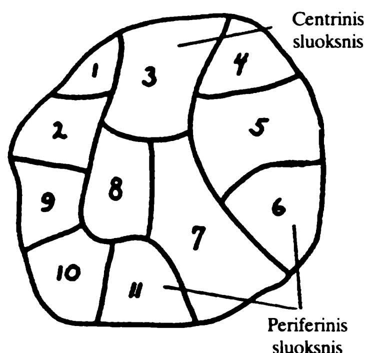
Centrinio sluoksnio vienovės laipsnis pats savaime yra didesnis nei visybės vienovė (jeigu ši visybė taip pat turi periferines ląsteles).

Vidiniai ir išoriniai sluoksniai. Ląstelės centriškumo laipsnis susijęs su klausimu, kaip lengvai ląstelę gali paveikti *visybės* pokyčiai. Galima klausti, kokią reikšmę ląstelės padėtis turi įtakai, kurią jai daro pokyčiai visybės *išorėje.* Į tai galima atsakyti išskiriant išorinį ir vidinį sluoksnius. Ląstelės, turinčios bendrą sienelę su visybės sienele, gali būti vadinamos „išorinėmis“ ląstelėmis, o jos visos – visybės „išoriniu sluoksniu“ (14 pav.). Pradedant išoriniu sluoksniu, panašiai galima išskirti vis daugiau vidinių sluoksnių (žr. *Priedą*). Visiškai įmanu, kad didėjantis atstumas tarp *Ego* ir aplinkos, kurį minėjome anksčiau, iš dalies yra susijęs su didėjančia asmens stratifikacija raidos metu.

Centrinės ląstelės dažnai yra išsidėsčiusios vidiniame sluoksnyje. Vis dėlto yra nebūtinai taip; centrinė ląstelė gali priklausyti išoriniam sluoksniui (žr. 15 pav.).

BŪSENOS KAIP VISYBĖS NEVIENALYTIŠKUMAS IR ĮVAIROVĖ

Didėjanti elgesio įvairovė, kaip matėme, yra viena iškiliausių su raida susijusių elgesio ypatybių. Dinaminiu požiūriu didesnę elgesio įvairovę reikės sieti su didesne įvairove būsenų, kurias galima realizuoti konkrečiame organizme, modelių.

15 pav. Centrinė ląstelė yra visybės išorinio sluoksnio dalis. Centrinis sluoksnis apima ląsteles 3, 7, 8, nes didžiausias atstumas iki kitos ląstelės *y* visybėje šioms ląstelėms yra $e^{max}_{c,y} = 2$. Periferinėms ląstelėms $e^{max}_{c,y} = 3$, nes tik ši ląstelė neturi bendros sandūros su visybe. Vidinis sluoksnis apima tik 8 ląstelę. Ląstelės 3 ir 7 yra išorinės ląstelės, nors jos yra centrinės

Visybės vienovė, vienalytiškumas ir diferenciacija. Labai diferencijuota visybė gali būti labai vienalytė: pavyzdžiui, kiekvienos ląstelės įtampos būsena gali būti tokia pat visoje visybėje. Vis dėlto egzistuoja santykis tarp didžiausio bet kurių dviejų ląstelių būsenų skirtumo ir tam tikrų visybės diferenciacijos aspektų. Nuodugnesnė aptartis rodo (žr. *Priedą*), kad didžiausias visybės nevienalytiškumas, t. y. bet kurių dviejų dalių didžiausias būsenos skirtumas, yra glaudžiai susijęs su visybės skersmeniu ir gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsniu. Didžiausias nevienalytiškumas yra atvirkštinė visybės vienovės funkcija.

Modelių įvairovė. Būsenų, kurios gali būti realizuotos konkrečioje visybėje, modelių skaičius priklauso nuo ląstelių nepriklausomybės laipsnio, nuo skersmens ir dar nuo ląstelių skaičiaus, t. y. nuo visybės diferenciacijos laipsnio (žr. *Priedą*).

Iki šiol mūsų dinaminių visybių svarstymas rėmėsi ganėtinai bendromis savybėmis. Tam, kad susietume šias savybes su tikru asmens elgesiu, turime išnagrinėti konkretesnes organizmo ypatybes. Aptariant daugelį organizmų galima kalbėti apie panašią į normalią būseną. Biologiniu ir psichologiniu požiūriu esama ląstelės būsenos pokyčio apribojimų, kuriuos peržengus ląstelių sandūra arba pačios ląstelės bus sunaikintos ir organizmas žus. Šis faktas apibrėžia gyvosios visybės ląstelių pokytį iki santykiškai siauro ruožo ir iki aiškaus absoliutaus lygmens. Tai lemia labai aiškius modelių įvairovės, kuri gali būti realizuojama organizmo visybės viduje, apribojimus.

Jeigu ląstelę ar didesnę visybės dalį pastovaus lygmens laiko išoriniai poveikiai ar tokie veiksniai kaip įtampos poreikis, galimų modelių įvairovė mažėja. Kitaip tariant, mažėja elgesio lankstumas ir įvairovė. Tai, kokiu mastu sumažėja modelių įvairovė konkrečiai visybei, iš esmės priklauso nuo: 1) ląstelės, kuri yra laikoma tam tikro lygmens, centriškumo laipsnio, 2) to, kiek tas lygmuo nukrypsta nuo normalios būsenos, 3) tų ląstelių skaičiaus (žr. *Priedą*). Elgesio įvairovės mažėjimą galima vertinti kaip regresiją. Vadinasi, šie faktai yra svarbūs norint suprasti regresiją.

HIERARCHINĖS ORGANIZACIJOS LAIPSNIS

Mes atskyrėme du priklausomybės tipus: paprastą priklausomybę ir organizacinę priklausomybę. Aptarę modelio diferenciaciją, vienovę ir įvairovę kaip paprastos visybės dalių priklausomybės funkciją, pereikime prie visybės savybių, kurios remiasi jos dalių organizacine priklausomybe.

Santykis „vadovas ir pavaldinys“, kuris būdingas organizacinei priklausomybei, gali būti pateikiamas pasitelkiant sąvoką „galios laukas“. Ši sąvoka, naudinga socialinėje psichologijoje, rodo vieno asmens gebėjimą sukelti jėgas, kurios veikia kitą asmenį. Galima išskirti galios lauko stiprį ir dydį. Vienas svarbių santykio tarp vadovo ir pavaldinio aspektų yra tas, kad „vadovo“ galios laukas „pavaldiniui“ yra stipresnis, negu „pavaldinio“ laukas „vadovui“.

Šią sąvoką galima pritaikyti visybės dalims ir išskirti „valdančias“ ir „pavaldžias“ ląsteles, nurodant jų galios laukus. Pavyzdžiui, jėgos, veikiančios motorinės srities ląsteles, galima sakyti, yra sukeltos priklausančių vidinei asmeninei sričiai ląstelių galios lauko (25).

Ląsteles, kurios valdo kitas ląsteles, gali valdyti trečia ląstelių grupė. Įmanu nustatyti visybės hierarchinės organizacijos laipsnį, pasitelkiant sluoksnių skaičių, kai kiekvienas iš jų valdo kitą jam pavaldų sluoksnį.

ORGANIZACINĖ VISYBĖS VIENOVĖ

Konceptualus paaiškinimas, kas turima omenyje kalbant apie organizacinę vienovę, yra būtina, bet sunki užduotis. Paprastai šis terminas siejamas su

samprotavimais apie „harmoniją“ ir „veiksmingumą“. Gerai organizuotas vienetas yra visybė, kuri turi vieną, o ne du ar daugiau konkuruojančių „vadovų“. Kalbama taip pat apie „dezorganizaciją“ ar vienovės trūkumą, jeigu vykdantieji organai nepaklūsta arba ne iš karto paklūsta valdančiųjų sričių galiai.

Atrodo, kad abu organizacijos aspektus galima pateikti paprastoka formule, kuri nurodo tos visybės dalies, kuri atlieka vadovo funkciją, galios lauko stiprį likusios visybės galios lauko atžvilgiu (žr. *Priedą*).

Tam tikru mastu visybės organizacinė vienovė priklauso nuo jos „pavaldžių“ ląstelių, o K. Koffka'os vartojama prasme – „vykdytojų“ savybių (21).[6]

Būtų puiku, jeigu vykdytojas pasižymėtų geromis tarpininko savybėmis, kurias nusakė F. Heider (14), t. y. jeigu būtų sudarytas iš santykiškai daug nepriklausomų dalių, kurių būseną būtų galima lengvai pakeisti. Šis dalykas reikšmingas regresijos sąlygoms.

Vykdančiųjų organų, kaip tarpininkų, veiksmingumas tikriausiai didėja vaikystėje, bent jau ankstyvojoje. Tačiau hierarchinės organizacijos vadovų skaičius tikriausiai nereiškia paprastos nuolatinės pažangos. Tam tikrais laikotarpiais visą asmenį gali valdyti vienas vadovas ir jo organizacinė vienovė bus atitinkamai didelė. Sritis, kuri veikia kaip vadovas, vis dėlto gali diferencijuotis į santykiškai nepriklausomas ląsteles ir tai sumažins vaiko organizacinę vienovę. Vėliau gali atsirasti naujas vadovas ir pasireikšti naujo vadovo diferenciacija ir t. t. Taigi visybės hierarchinė organizacija didės, nors tuo pat metu jos organizacinės vienovės laipsnis nuosekliai mažės ir didės kartu su jo vadovo diferenciacija ir organizacija. Tai, kad elgesio raida vyksta harmoningesniais ir mažiau harmoningais etapais (krizėmis), galima vertinti kaip ženklą, kad šis požiūris teisingas.

---

[6] Šiuo terminu K. Koffka turi omenyje ne „vadovą“, kuris vadovauja, bet tą sistemos dalį, kuri vykdo.

GYVENIMO ERDVĖS PLĖTIMASIS

Gyvenimo erdvę galima pavaizduoti konceptualiomis priemonėmis, išplėtotomis kitur (žr. VI skyrių). Galima skirti tris pagrindinius plėtimosi matmenis. Vienas susijęs su apimtimi ir diferenciacija to ploto, kuris individui turi dabarties tikrovės pobūdį, antras – su didėjančia tikrovės ir netikroviškumo matmens diferenciacija, trečias – su besiplečiančiu psichologinio laiko matmeniu, t. y. su išsiplečiančia „psichologine praeitimi" ir „psichologine ateitimi", kurios egzistuoja kaip gyvenimo erdvės dalys konkrečiu metu.

Elgesio regresija turi atsirasti, jeigu susiaurėja gyvenimo erdvės tikrovės lygmens ribos arba jeigu sumažėja jos psichologinio laiko matmuo ar tikrovės ir netikroviškumo matmuo. Be to, elgesio pokytis, rodantis kai kurias regresijos ypatybes, gali atsirasti, jeigu pažeidžiama ir nutraukiama funkcinė grandis tarp tikrovės ir netikroviškumo lygmens, t. y. ryšys tarp fantazijos ir veiksmo.

LITERATŪRA

1. ALLPORT, GORDON W.: *Personality: A Psychological Interpretation* (New York: Henry Holt & Company, 1937).
2. BIRENBAUM, GITA: Das Vergessen einer Vornahme. *Psychol. Forsch.*, 1930, *13*, 218–284.
3. BRIDGES, K. M.: *The Social and Emotional Development of the Preschool Child* (London: Kegan, Paul, Trench, Trubner, 1931).
4. BRYAN, WILLIAM L.: On the development of voluntary motor ability, *Amer. J. Psychol.*, 1892, *5*, 123–204.
5. BÜHLER, CHARLOTTE: *From Birth to Maturity: An Outline of the Psychological Development of the Child* (London: Kegan, Paul, 1935).
6. CAMERON, NORMAN: Reasoning, regression, and communication in schizophrenics, *Psychol. Monogr.*, 1938, *50*, No. 1, 1–34.
7. DEMBO, TAMARA: Der Ärger als dynamisches Problem, *Psychol. Forsch.*, 1931, *15*, 1–144.
8. FENICHEL, OTTO: *Outline of Clinical Psychoanalysis* (New York: Psychoanalytic Quaterly Press, 1934).
9. FLETCHER, JOHN M.: The wisdom of the mind, *Sigma Xi Quarterly*, 1938, *26*, 6–16.

10. FREUD, SIGMUND: *Introductory Lectures on Psychoanalysis.* Trans. by Joan Riviere. 2nd ed. (London: Allen & Unwin, 1933).
11. GOLDSTEIN, KURT: *The Organism* (New York: The Macmillan Company, 1939).
12. GOODENOUGH, FLORENCE L.: Anger in young children, *University of Minnesota, Monogr. Series*, No. 9.
13. HALVERSON, H. M.: An experimental study of prehension in infants by means of systematic cinema records, *Genet. Psychol. Monogr.*, 1931, *10*, 107–286.
14. HEIDER, FRITZ: Ding und Medium, *Symposion*, 1927, *1*, 109–157.
15. HOMBURGER, ERIK: Configurations in play: Clinical notes, *Psychoanalyt. Quart.*, 1937, *6*, 139–214.
16. IRWIN, ORVIS C.: The amount of motility of seventy-three newborn infants, *J. Comp. Psychol.*, 1932, *14*, 415–428.
17. IRWIN, ORVIS C.: The distribution of the amount of motility in young infants between two nursing periods, *J. Comp. Psychol.*, 1932, *14*, 429–445.
18. KARSTEN, ANITRA: Psychische Sättigung, *Psychol. Forsch.*, 1928, *10*, 142–254.
19. KLÜVER, HEINRICH: *Behavior Mechanisms in Monkeys* (Chicago: University of Chicago Press, 1933).
20. KOFFKA, KURT: *The Growth of the Mind: An Introduction to Child Psychology.* Trans. by Robert Morris Ogden. 2nd ed. (New York: Harcourt, Brace & Co., 1928).
21. KOFFKA, KURT: *Principles of Gestalt Psychology* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1935).
22. KOUNIN, JACOB S.: Experimental studies of rigidity, *Character & Pers.*, 1941, *9*, 251–282.
23. KRECHEVSKY, I.: Brain mechanisms and variability I, II, III, *J. Comp. Psychol.*, 1937, *23*, 121–159; 351–364.
24. LASHLEY, K. S.: *Brain Mechanisms and Intelligence: A Quantitative Study of Injuries to the Brain* (Chicago: University of Chicago Press, 1929).
25. LEWIN, KURT: *Principles of Topological Psychology* (New York: McGraw-Hill Book Co., 1936).
26. LEWIN, KURT: The conceptual representation and the measurement of psychological forces, *Cont. to Psychol. Theory*, 1938, *1*, No. 4.
27. MCCARTHY, DOROTHEA A.: The language development of the preschool child, *University of Minnesota, Institute of Child Welfare Monograph Series*, No. 4.
28. MCDOUGALL, WILLIAM: *Outline of Abnormal Psychology* (New York: The Macmillan Company, 1922).
29. MAIER, N. R. F.: The effect of cerebral destruction on reasoning and learning in rats, *J. Comp. Neurol.*, 1932, *54*, 45–75.
30. MILLER, NEAL E., and STEVENSON, STEWART S.: Agitated behavior of rats during experimental extinction and a case of spontaneous recovery, *J. Comp. Psychol.*, 1936, *21*, 205–231.

31. MOWRER, O. H.: An experimental analogue of "regression" with incidental observations on "reaction formation", *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1940, *35*, 56–87.
32. PIAGET, JEAN: *La Construction du Réel chez l'Enfant* (Neuchatel: Delachaux, 1937).
33. SLIOSBERG, SARAH: Zur Dynamik des Ersatzes in Spiel und Ernstsituationen, *Psychol. Forsch.*, 1934, *19*, 122–181.
34. SMITH, M. E.: An investigation of the development of the sentence and the extent of vocabulary in young children, *Univ. Iowa Stud. in Child Welf.*, 1926, *3*, No. 5.
35. SPENCER, HERBERT: *The Principles of Psychology*. 2 Vols. (London: Williams & Norgate, 1872).
36. WELLMAN, BETH L.: The development of motor coordination in young children: An experimental study in the control of hand and arm movements, *Univ. Iowa Stud. in Child Welf.*, 1925, *3*, No. 4.
37. WELLS, F. L.: Social Maladjustment: Adaptive Regression. In Murchison, Carl, editor: *A Handbook of Social Psychology* (Worcester: Clark University Press, 1935).

VI

Lauko teorija ir eksperimentas socialinėje psichologijoje (1939)

Manau, sociologai turi pagrindo džiaugtis naujausiomis psichologijos tendencijomis. Tradiciškai dauguma psichologų, regis, jautė didesnę ar mažesnę pareigą pabrėžti biologinį individo pobūdį, tikėti fizinių ir fiziologinių procesų tikroviškumu, tačiau būti ganėtinai įtariais socialinių kategorijų atžvilgiu ir mistikais laikyti tuos, kurie teigė, kad socialiniai faktai yra tokie pat tikri, kaip ir fiziniai.

Vis dėlto pastaruoju metu vis daugiau psichologų, regis, atsisako šio požiūrio. Jie įsitikina, kad socialiniai faktai yra tokie pat ar net labiau svarbūs psichologijai nei vadinamieji fiziologiniai faktai. Šie psichologai pripažįsta, kad vaikas nuo pat pirmųjų gyvenimo dienų objektyviai yra socialinės aplinkos dalis ir per kelias dienas žūtų, jeigu netektų jos. Be to, vadinamasis subjektyvus individo psichologinis pasaulis, jo gyvenimo erdvė yra veikiama socialinių faktų ir socialinių santykių gerokai ankstesnėje raidos stadijoje, nei buvo galima manyti prieš kelis dešimtmečius. Jau kelių mėnesių kūdikis reaguoja į kito asmens šypseną ir balsą ganėtinai savitai. Tikriausiai tvirtai galima sakyti, jog vaikas geba suvokti ir atskirti kito asmens draugiškumą ir nedraugiškumą ankstesniame amžiuje, nei atskirti veido išraiškos, perteikiančios tas socialines nuostatas, linijų modelį.

Pradedant šiuo ankstyvu amžiumi vaiko elgesį kiekvienu atžvilgiu kuria socialinė situacija. Be abejo, jo moralę, religiją ir politines vertybes lemia tai, kad jis yra dalis visuomenės, kurioje gyvena ir į kurią reaguoja. Jeigu nagrinėjami kultūrinės antropologijos ir eksperimentinės psichologijos atradimai, manau, būtų galima įrodyti, kad socialinės įtakos pasiekia kiekvie-

ną individo veiksmą, net tuos veiksmus, kurie, regis, neturi nieko bendra su visuomene.

Žmogaus elgesys yra arba kryptingas veiksmas, arba emocinė išraiška. Eksperimentinė psichologija parodė, kad tikslai tiesiogiai priklauso nuo dėsnių, kurie valdo aspiracijos lygmenį, ypač nuo poveikio, kurį daro sėkmė ar nesėkmė aspiracijos lygmens didėjimui ar mažėjimui. Šie eksperimentai įrodo, kad aspiracijos lygmeniui didelę įtaką daro tokie socialiniai faktai kaip kitų asmenų buvimas šalia ar nebuvimas arba situacijos konkurencinis ar nekonkurencinis pobūdis. Taip pat buvo parodyta, kad tikslų kėlimas priklauso nuo tam tikrų idealių tikslų, nuo to, ką sociologai vadina asmens „pasaulėžiūra". Kultūrinė antropologija įrodo, kad šios įvairių kultūrų pasaulėžiūros labai skiriasi. Kalbant apie emocines išraiškas, eksperimentai atskleidė, kad, pavyzdžiui, emocinę reakciją į nesėkmę galima labai pakeisti tinkamai skatinant arba keičiant socialinę aplinką. Tai patvirtina bendrą tezę[1], kad individo įtampos valdymas priklauso nuo jo konkrečios socialinės ir kultūrinės aplinkos.

Vadinasi, turėtų būti akivaizdu, kad eksperimentinė psichologija yra instrumentas, padedantis sociologams įgyvendinti karščiausią jų svajonę – įrodyti esminę, tiesioginę ir labai paplitusią socialinių faktų įtaką elgesiui.

Daugėja psichologų, kurie pabrėžia psichologinių faktų „istorinius", socialinius ypatumus; ir net skeptikai, tikintys dirgiklio ir reakcijos psichologija, itin stengiasi kuo daugiau gauti iš socialinių faktų ir kuo labiau prie jų priartėti. Manau, šiuo pamatiniu klausimu tradicinė psichologų ir sociologų priešprieša neturi prasmės.

I

Deja, su įžvalga apie elgesio socialinę priklausomybę psichologui problema nesibaigia. Veikiau čia prasideda jo sunkumai. Sociologui jos taip pat turėtų prasidėti čia. Psichologija, kartu ir socialinė psichologija, negali tenkintis jokiomis „bendrystėmis" (kad ir kokios teisingos jos būtų). Ji turi vertinti

---

[1] L. K. Frank: The management of tensions, *Am. J. Sociol.*, 1928, *33*, 705–736.

mokslines sąvokas ir teorijas pagal jų gebėjimą ar negebėjimą spręsti dinaminės sąsajos klausimus ir tai daryti gana savitai, imantis konkrečių laboratorinių ar klinikinių užduočių.

Be abejo, šimtus metų vyravo įsitikinimas, kad asmenybė, valia ir emocijos nepaklūsta griežtiems dėsniams ir jų neįmanoma tyrinėti eksperimentiškai. Panašus požiūris yra tradiciškai įsitvirtinęs sociologijoje. Vis dėlto galų gale *dira necessitas** neišvengiamai turi tapti stipresnė nei tie metafiziniai prietarai tiek sociologijoje, tiek psichologijoje, ir sociologija, regis, dabar yra pasirengusi žengti svarbius žingsnius, kad atsikratytų šių prietarų. Galima tarti, kad psichologija kaip mokslas yra kiek labiau pažengusi techniškai ir konceptualiai, bent jau kai kuriose srityse. Vis dėlto apskritai, o ypač – socialinė psichologija taip pat susiduria su užduotimi plėtoti bendrą požiūrį, kuris teikia savitų konceptualių įrankių konkretiems plačios ir įvairios srities klausimams spręsti.

Socialinė psichologija tikriausiai geriau nei bet kuri kita psichologijos ir sociologijos šaka parodo, ko reikia. Jos pažanga priklauso nuo tam tikrų pagrindinių sunkumų įveikos:

a) sujungti didžiules labai skirtingų faktų ir aspektų sritis: plėtoti mokslinę kalbą (sąvokas), kuri būtų pajėgi nagrinėti kultūrinius, istorinius, sociologinius ir psichologinius faktus bendru pagrindu;
b) nagrinėti šiuos faktus remiantis jų sąsaja;
c) spręsti tiek istorinius, tiek sisteminius klausimus;
d) spręsti klausimus, susijusius tiek su grupėmis, tiek su individais;
e) nagrinėti visokių „dydžių" objektus ar modelius (socialinė psichologija turi apimti tiek tautos ir jos situacijos klausimus, tiek trijų žaidžiančių vaikų grupės ir trumpalaikių jų grumtynių klausimus);
f) „aplinkos" klausimus (pavyzdžiui, draugiškumas, spaudimas ir t. t.);
g) eksperimentinė socialinė psichologija turės atrasti būdą, kaip didelį modelį įsprausti į ganėtinai mažus techninių eksperimento galimybių rėmus.

Faktų įvairovė, kurią turi nagrinėti socialinė psichologija, iš tiesų gali pasirodyti bauginanti net drąsiam moksliniam protui. Šie faktai apima „vertybes" (religines ir dorines), „pasaulėžiūrą" (pavyzdžiui, konservatizmą ar komunizmą), „gyvenimo ir mąstymo stilių" ir kitus vadinamuosius kultūri-

nius faktus; sociologinius klausimus, t. y. grupės ir grupės struktūros problemas, hierarchijos laipsnio ir organizacijos arba tokius klausimus kaip skirtumas tarp kaimo ir miesto bendruomenės, jų tvirtumas ar kaitumas, diferenciacijos laipsnis ir t. t.; vadinamuosius psichologinius klausimus, pavyzdžiui, asmens intelektas, jo tikslai ir baimės, jo asmenybė; tokius „fiziologinius" faktus kaip asmens sveikata ar liga, jo stipris ar silpnumas, jo plaukų spalva ir veido spalva; pagaliau tokius „fizinius" faktus kaip fizinio ploto, kuriame apsigyvenęs asmuo ar grupė, dydis.

Visiškai nenaudingas ir neabejotinai neigiamas mokslinis požiūris – sudėti šiuos faktus į klasifikacijos dėžutes, kad ir kaip tiksliai jos būtų sukurtos, kad ir kokios tinkamos būtų. Šiandien plačiai pripažįstama: reikalingos aiškios priemonės šiems įvairiems faktams sudėti kartu taip, kad juos būtų galima nagrinėti vienodu lygmeniu, neaukojant jų savitų ypatybių pripažinimo. Paauglystės klausimas, kurį aptarsime kaip pavyzdį, manau, labai aiškiai rodo, kad turi būti rastas būdas, kuriuo nagrinėtume kūno pokyčius, pasaulėžiūros pasikeitimą ir grupinę priklausomybę vartodami vieną mokslinę kalbą, vienodas sąvokas. Kyla klausimas: „Kaip šitai galima padaryti?"

Biheiviorizmas mėgino atsakyti į šį klausimą viską aiškindamas kaip sąlyginį refleksą. Viena tokio požiūrio patrauklumo priežasčių yra ta pati, kaip ir populiariosios minties, kad kiekvieną klausimą galima pagrįsti „fiziologiškai" (nors iš tiesų taip nėra), todėl esą įmanu išsiskiriančius faktus suvienyti vienu lygmeniu.

Šiandien dauguma sociologijos ir socialinės psichologijos tyrinėtojų sutiks, kad socialinių ir psichologinių procesų aprašymo programa, vartojant fizikos ir fiziologijos sąvokas bei dėsnius, daugių daugiausia yra tai, apie ką galima kalbėti kaip apie tolimą galimybę spekuliatyviam filosofui. Toks būdas tikrai nebūtų tikroviška tyrimo programa sprendžiant šiandienos socialinius ir psichologinius klausimus. Kita vertus, nuodugniai išplėtoti „esminius skirtumus" tarp fizikos, sociologijos ir psichologijos bei džiaugtis tokiomis skirtybėmis yra beprasmiška.

Tam, kad tinkamai svarstytume šias problemas, reikėtų nuodugniau, negu dabar įmanoma, aptarti tam tikrus lyginamosios mokslo teorijos klausimus. Kiek galiu suprasti, sprendimo reikia ieškoti atsižvelgiant į tai, kad:

a) mokslą reikia vertinti kaip klausimų, o ne duomenų sritį; b) įvairių klausimų sritys gali reikalauti įvairių konstruktų bei dėsnių (tokių kaip fizikos, estetikos, psichologijos ir sociologijos) ir c) kiekvienas daugiau ar mažiau yra susijęs su ta pačia duomenų visybe.

Bet kokiam praktiniam tyrimo tikslui – ir tai, pagaliau, yra svarbiausia – tokie mokslai kaip sociologija ir psichologija turėtų laisvai jaustis ir vartoti tuos konstruktų tipus, kurie jiems atrodo tinkamiausi savo uždaviniams spręsti; jie turėtų mėginti atrasti tą integraciją, – o ją jau aptarėme, – savo pačių lygmeniu. Jie neturėtų jaustis įsipareigoję vartoti kito mokslo konstruktus vien dėl filosofinių priežasčių (pavyzdžiui, dėl to, jog kai kurios filosofijos arba populiarios metafizikos kryptys „tikrosios realybės" sąvoką pritaiko tik fiziniams visetams). Kita vertus, pasitikėdami savo teisumu, šie mokslai neturi bijoti taikyti metodus ar sąvokas (pavyzdžiui, matematikos sąvokas), kurie yra panašūs ar nepanašūs į kitų mokslų metodus ir sąvokas.

Lauko teorija siekia būti praktine tyrimo priemone. Kaip ir kiekvienos priemonės, šios teorijos savybes iki galo galima suprasti tik jeigu ji taikoma tikram tyrimui. Vadinasi, užuot formulavęs bendrus metodologinius dėsnius *in abstractum,* aš linkęs kaip pavyzdį aptarti paauglystės klausimą ir socialinės grupės apibrėžimą. Aptarimo tikslas – ne tam tikrų faktų ar teorijų (kurios gali arba negali būti visiškai teisingos) įrodymas, o lauko teorijos požiūrio svarbiausių aspektų, kaip taikytinų socialinei psichologijai, apžvalga, todėl nagrinėdamas tuos pavyzdžius kartkartėmis nurodysiu panašius kitų klausimų aspektus.

II

Pasirinkome paauglystės klausimą, nes elgesio pokyčiai, kurie laikomi šio amžiaus tarpsnio ypatybe, iš pirmo žvilgsnio, regis, puikiai patvirtina biologinį požiūrį sociologijoje. Akivaizdu, kad paauglystė susijusi su lytiniais hormonais ir su tam tikrais kūno augimo laikotarpiais. Vis dėlto šiuolaikiškesni paauglystės klausimo aiškinimai išskiria socialinius ypatumus. Jie ypač pabrėžia tai, kad būdingas šiam amžiui elgesys įvairiose visuomenėse ganėtinai

skiriasi.[2] Buvo pateikta daug argumentų, patvirtinančių ar paneigiančių abu šiuos požiūrius.

Vis dėlto nėra prasmės ginčytis, ar paauglystė yra biologinis, ar psichologinis padarinys. Nedaug ką keičia mėginimas statistiškai aprašyti, kokiu mastu šis klausimas yra biologinis ar psichologinis. Net jeigu atsakymą būtų galima rasti, naudos būtų mažai, lygiai kaip nustačius, kokią įtaką įgimti veiksniai ir aplinka daro intelektui. Iki šiol neturėtume jokios įžvalgos apie tai, kaip kūno ir socialiniai faktoriai veikia kartu ir vienas prieš kitą, lemdami konkretų paauglio elgesį. Tikriausiai būtų naudingiau pradėti nuo konkretaus atvejo aplinkos analizės. Tą atvejį reikėtų parinkti ne tiek pagal jo raiškos dažnį, kiek pagal mastą įžvalgos, kurią jis suteikia apie konsteliaciją, tipišką bent jau daliai aptariamos aplinkos.

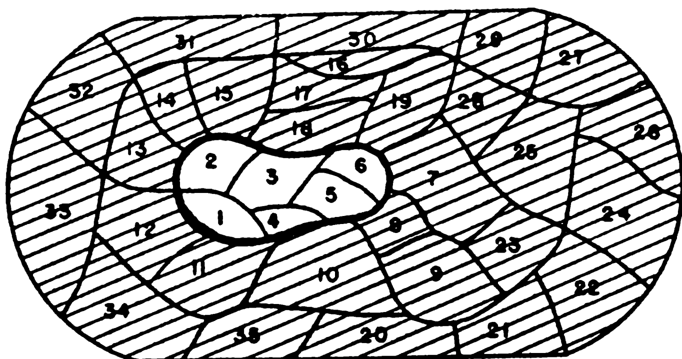
Aptariant paauglystės klausimą gali būti naudinga pirmiausia atkreipti dėmesį į vadinamuosius būdingus paauglystės elgesio sunkumus. Tokios situacijos analizė lauko teorijos požiūriu turi pateikti kokių nors užuominų apie sąlygas, kurios šiuos požymius sustiprins arba sumažins.

Galima tarti, kad paauglystės tarpsnis yra pereinamasis. Šitai, regis, reiškia, kad jau tam tikromis aplinkybėmis, pasikeitimas yra spartesnis ar gilesnis negu ankstesniame tarpsnyje. Po ganėtinai svarbių pokyčių apytikriai apie trečiuosius metus dažnai nusistovi ramesnė situacija. Galbūt kilo nedidelių krizių; tačiau ypač tais atvejais, kai paauglystė apibūdinama savitais sutrikimais, santykiškai ramus ar pastovus metas galėjo būti prieš tai. Jeigu mėgintume apibūdinti šio perėjimo esmę, galėtume nurodyti keletą dalykų.

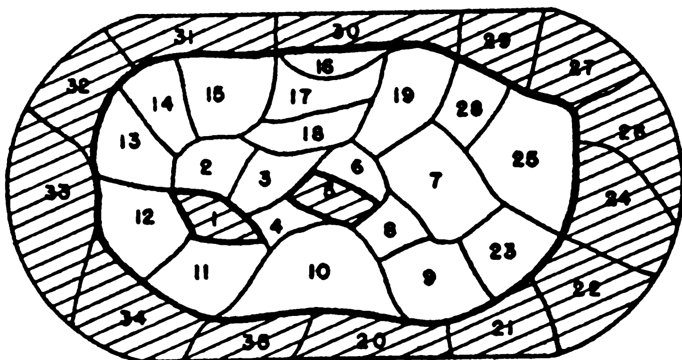
a. Paauglystę galima nagrinėti kaip grupinės priklausomybės pokytį. Individas pats save ir kiti jį suvokė kaip vaiką. Dabar jis nebenori, kad su juo elgtųsi kaip su vaiku. Jis pasirengęs atsiskirti nuo vaikiškų daiktų ir rimtai mėginti įsitraukti į suaugusiojo gyvenimą – elgesiu ir požiūriu į profesiją bei į gyvenimą apskritai. Bet koks priklausomybės pokytis nuo vienos grupės

---

[2] Žr., pavyzdžiui: Luella Cole: *Psychology of Adolescence* (New York: Farrar & Rinehart, 1936); E. B. Reuter: The Sociology of Adolescence, *Am. J. Sociol.*, 1937, *43*, 414–427.

a

b

16 pav. Vaiko ir suaugusiojo *laisvo judėjimo erdvės* palyginimas. Pateikiamos tikros veiklos sritys. Prieinamos sritys neužbrūkšniuotos; neprieinamos sritys – užbrūkšniuotos. a) *Vaiko* laisvo judėjimo erdvę sudaro 1–6 sritys, kurios apima tokias veiklas kaip ėjimas į kiną už mažesnę kainą, priklausymas berniukų klubui ir t. t. Sritys 7–35 yra neprieinamos, aprėpiančios tokias veiklas kaip automobilio vairavimas, čekių išrašymas už pirkinius, politinė veikla, suaugusiųjų darbų atlikimas ir t. t. b) *Suaugusiojo* laisvo judėjimo erdvė daug platesnė, nors ji taip pat apribota sritimis veiklų, kurios neprieinamos, pavyzdžiui, tokių kaip nušauti savo priešą, pradėti veiklą, kuriai jis neturi socialinių ar intelektinių gebėjimų (pateikiama 29–35 sritimis). Kai kurios sritys yra prieinamos vaikui, bet neprieinamos suaugusiam žmogui, pavyzdžiui, kino lankymas už mažesnę kainą arba darymas to, kas socialiai yra tabu suaugusiajam, tačiau leidžiama vaikui (pateikiama 1 ir 5 sritimis)

prie kitos yra labai svarbus asmens elgesiui; kuo ši priklausomybė asmeniui yra svarbesnė, tuo svarbesnis šis pokytis. Grupinės priklausomybės pasikeitimas yra „socialinė lokomocija", t. y. jis keičia nagrinėjamo asmens padėtį.

Tai, kad asmens elgesys pirmiausia priklauso nuo jo momentinės padėties, yra paprastas faktas, tačiau psichologija ir sociologija jį iki šiol pripažįsta nepakankamai. Neretai pasaulis atrodo visiškai kitaip prieš įvykį ir po jo, pakeitusio sritį, kurioje asmuo yra. Štai kodėl, pavyzdžiui, *fait accompli** taip bijoma politikoje. Padėties pokytis, pavyzdžiui, perėjimas iš vienos grupės į kitą, pakeičia ne tik momentinę asmens aplinką, bet daugiau ar mažiau visą aplinką: kas buvo gretimos sritys, lengvai pasiekiamos iš ankstesnės padėties, dabar gali būti toliau ar visai nebepasiekiamos. Tačiau kitos sritys dabar yra gretimos, ir gali būti pasiekiamos naujos. Pavyzdžiui, perėjus į suaugusiųjų grupę galimos tam tikros veiklos, kurios anksčiau buvo uždraustos, o dabar yra socialiai leidžiamos. Individas gali lankytis tam tikruose vakarėliuose, imtis tam tikrų veiklų. Kita vertus, suaugusiems žmonėms egzistuoja tam tikri tabu, kurių nėra vaikams (16 pav., a ir b).

b. Pokytis iš vaikų grupės į suaugusiųjų – tai pasikeitimas į daugiau ar mažiau nepažįstamą padėtį. Psichologiškai šitai tapatu nepažįstamos srities aplankymui ir tai galima palyginti su atvykimu į nepažįstamą miestą. Pavyzdžiui, mokymosi eksperimentai atskleidžia tam tikrus esminius skirtumus tarp situacijos, kuri yra individui pažįstama, ir tos, kuri jam nepažįstama. Psichologiškai nepažįstamą situaciją galima pateikti kaip kognityviai nestruktūruotą sritį. Tai reiškia, jog ta sritis nėra diferencijuota į akivaizdžiai skiriamas dalis. Todėl nėra aišku, kur nuves tam tikri veiksmai ir kuria kryptimi reikia judėti siekiant tam tikro tikslo. Ši lauko aiškumo stoka yra viena svarbiausių priežasčių, dėl ko nepažįstamoje aplinkoje pasireiškia „elgesio nepastovumas". Socialinio spaudimo ir valdingo bei nuolankaus elgesio tyrimai[3] aiškiai rodo, kad nepažįstamoje aplinkoje individas yra mažiau pasirengęs kovoti ar demonstruoti savo valdingumą.

---

[3] L. M. Jack: An experimental study of ascendant behavior in preschool children, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1934, *9*, No. 3.

Nepažįstama aplinka dinamiškai tapati sausai žemei. Arba, tiksliau – aiškios kognityvios struktūros stoka tikriausiai kiekvieną poelgį padaro prieštaringą. Nežinodamas, ar veiksmas priartins, ar atitolins nuo tikslo, individas neišvengiamai abejoja, verta jam šį veiksmą atlikti ar ne.

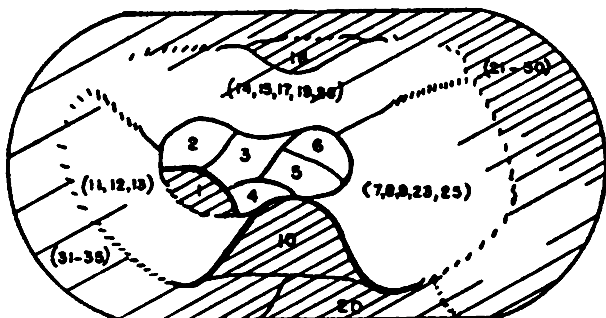
Vaiko raida natūraliai veda naujų, nepažįstamų sričių atradimo link. Perėjimo laikotarpiams būdingas didesnis nei įprasta poveikis tokioms naujoms sritims. Įstoti į naują socialinę grupę gali reikšti maždaug tą patį kaip ir atsidurti kognityviai nestruktūruotame lauke ar būti verčiamam stovėti ant netvirto pagrindo ir nežinoti, ar pasielgta „tinkamai". Nepastovų paauglio elgesį ir jo konfliktus iš dalies galima paaiškinti kognityvaus aiškumo stoka, susijusia su suaugusiųjų pasauliu, į kurį jis ruošiasi įžengti (17 pav.). Tai reiškia, kad šis nepastovumas tuo didesnis, kuo labiau individas anksčiau nebuvo leidžiamas į suaugusiųjų pasaulį ir kuo mažiau apie jį žino.

c. Viena sritis yra individui ypač artima ir svarbi – tai jo paties kūnas. Psichologiškai savas kūnas gali būti vertinamas keliais atžvilgiais, kaip ir sava aplinka. Paprastai individas pakankamai „pažįsta" savo kūną. Tai reiškia, kad jis žino, ko gali tikėtis iš jo ir kaip jis reaguos tam tikromis aplinkybėmis. Lytinio brendimo laikotarpiu vyksta pokyčiai, kai kūnas kartais sutrikdo patį individą. Atsiranda daugiau ar mažiau keistų ir naujų kūno potyrių, ir šitai tampa gyvenimo erdvės dalimi, kuri individui yra artima ir gyvybiškai svarbi, keista ir nepažįstama. Šiuo atveju pokytis nereiškia tiesiog paprastų nepastovumų dėl naujos ir svetimos aplinkos; sritis, kuri anksčiau atrodė gerai žinoma ir patikima, dabar tapo nepažįstama ir nepatikima. Šis pokytis neišvengiamai sukrės individo tikėjimą pagrindo, ant kurio jis stovi, tvirtumu, galbūt net pasaulio tvirtumu. Kadangi kūno sritis kiekvienam yra labai svarbi ir pagrindinė, šis abejojimas gali būti ganėtinai reikšmingas. Jis gali paskatinti didesnį elgesio nepastovumą ir konfliktus, net kai kurių paauglių reakcijų agresyvumą.

Toks paaiškinimas sutaptų su L. Murphy[4] atradimais, kad nesaugios situacijos skatina tiek agresyvų, tiek itin pažeidžiamą elgesį. Žlugdomąjį po-

---

[4] L. B. Murphy: *Social Behavior and Child Personality: An Exploratory Study of Some Roots of Sympathy* (New York: Columbia University Press, 1937).

17 pav. *Paauglio laisvo judėjimo erdvė*, kaip ji jam atrodo. Laisvo judėjimo erdvė yra itin padidėjusi, apima daug sričių, kurios anksčiau buvo neprieinamos vaikui, tokias kaip laisvė rūkyti, grįžti namo vėlai, vairuoti automobilį (sritys 7–9, 11–13, ...). Kai kurios sritys, prieinamos suaugusiajam, aiškiai yra neprieinamos paaugliui, pavyzdžiui, balsavimas (pateiktos 10 ir 16 srityse). Tam tikros vaikui prieinamos sritys dabar tapo nebeprieinamos, tokios kaip eiti į kiną už mažesnę kainą arba elgtis pernelyg vaikiškai (1 sritis). Šių naujai gaunamų laisvo judėjimo erdvės dalių sandūros yra tik miglotai apibrėžtos ir paprastai ne taip aiškiai ir griežtai skiriamos kaip suaugusiajam. Tokiais atvejais paauglio gyvenimo erdvė atrodo kupina galimybių ir kartu neaiškumų

veikį, kurį gali turėti ankstesnio tvirto pagrindo sunaikinimas, jaudinamai atskleidžia įvaikinti vaikai, kurie būdami vyresnio amžiaus sužino tikrus faktus apie savo kilmę. Trauma suirus tokiam socialiniam pagrindui kartais ilgam pakerta tikėjimą pasauliu.

d. „Radikalizmas“, kuris kai kuriuos paauglius verčia laikytis kraštutinių „kairiųjų“ ar „dešiniųjų“ politinių partijų ir priimti daug kraštutinių vertinimų, taip pat susijęs su antruoju veiksniu. Radikalaus pokyčio laikotarpis, suprantama, yra didesnio elgesio plastiškumo laikotarpis. Pats faktas, jog asmuo yra judėjimo iš *A* srities į naują sritį *B* būsenos ir todėl atitrūkęs nuo srities *A*, bet dar neįsitvirtinęs srityje *B*, sukuria jam nelabai tvirtą padėtį ir daro jį, kaip ir bet kurį objektą, esantį *in statu nascendi**, labiau galintį plėtotis.

Psichologinę aplinką funkciškai dera vertinti kaip vieno susijusio lauko dalį, gyvenimo erdvę, kurios kita dalis yra asmuo. Šis esminis faktas yra

pagrindinė lauko teorijos požiūrio mintis. Psichologijoje įvairiomis formomis tai tampa vis labiau pripažįstama ir gali būti paprastai išreiškiama formule: elgesys = asmens ir aplinkos funkcija = gyvenimo erdvės funkcija *(B = F[P, E] = F[L Sp])*. Psichologinės aplinkos nepastovumas kai kuriais atžvilgiais skatina didesnį asmens nepastovumą. „Įsitvirtinti" – vadinasi, turėti aiškiai apibrėžtą padėtį ir santykius su dauguma itin diferencijuotos gyvenimo erdvės sričių: tokiomis aplinkybėmis kiekvienas didesnis pokytis reiškia daugiau žingsnių ir tarpusavio santykių pasikeitimą. Kai situacija nenusistovėjusi, naujas laukas nėra labai diferencijuotas, diferenciacija, kad ir kokia ji būtų, nėra labai tvirta. Individo padėties iš vienos srities į kitą pasikeitimas, kurį mažiau diferencijuotame lauke gali sudaryti tik vienas žingsnis (17 pav.), turi būti vertinamas kaip didžiulis pokytis (tolygus daugeliui žingsnių) labiau diferencijuotame lauke (16 pav., b). Panašiai tai, kas tikrovėje yra nedidelis ir lengvas turinčio nedaug sričių paauglio ideologinio lauko pasikeitimas, kognityvioje struktūroje suaugusiajam atrodo radikalus pasikeitimas, nes jo kognityvus laukas labai diferencijuotas. Kognityvios diferenciacijos skirtumas tikriausiai yra viena iš priežasčių, dėl ko paaugliai lengvai krypsta į kraštutinumus.

e. Gyvenimo erdvės išsiplėtimas į nepažįstamas sritis susijęs ne tik su geografine (domesys kelionėmis, žygiais, t. t.) ir socialine aplinka (platesnės socialinės grupės, pavyzdžiui, politinės ar profesinės), bet ir su gyvenimo erdvės laiko matmeniu. Įvairaus amžiaus žmones veikia jų požiūris į savo ateitį, t. y. jų laukimai, baimės ir viltys.

Ta į ateitį nukreipto laiko apimtis, kuri daro įtaką dabarties elgesiui ir todėl vertinama kaip dabarties gyvenimo erdvės dalis, didėja raidos metu. Šis laiko perspektyvos pokytis yra vienas svarbiausių raidos faktų. Atrodo, paauglystė – tai ypač gilaus pokyčio laiko perspektyvos atžvilgiu laikotarpis.

Pokytį galima iš dalies aprašyti kaip apimties pasikeitimą. Vietoj dienų, savaičių ar mėnesių dabar, svarstant tam tikrus tikslus, turimi omenyje metai. Dar svarbiau tai, kaip šie ateities įvykiai daro įtaką dabarties elgesiui. Šešerių ar aštuonerių metų vaiko mintys apie savo profesiją užaugus dar nesiremia patikimomis žiniomis apie faktus, kurie gali padėti ar trukdyti šias mintis įgyvendinti. Jie gali būti pagrįsti santykiškai siaurais, tačiau aiškiais

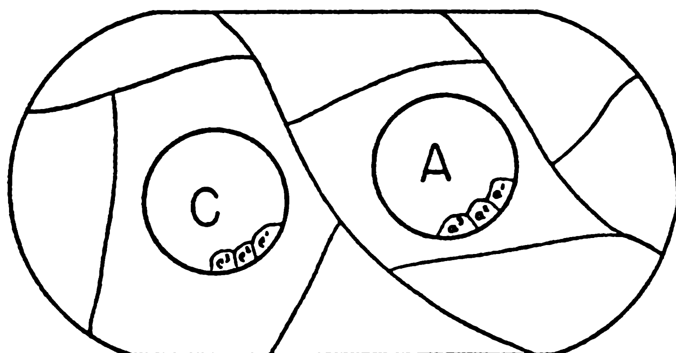
laukimais arba būti svajonių ar žaidimo pobūdžio. Kitaip tariant, tolimos ateities „idealūs tikslai" ir „realūs tikslai" nelabai skiriasi ir ši ateitis turi daugiau kintantį netikroviškumo lygmenį.

Paauglystėje tikriausiai vyksta aiški laiko perspektyvos diferenciacija. Tose gyvenimo erdvės dalyse, kurios pateikia ateitį, palengva atsiskiria tikrovės ir netikroviškumo lygmenys. Tai, apie ką svajojama arba ko trokštama (netikroviškumo lygmuo ateityje), atsiskiria nuo to, ko tikimasi (tikrovės lygmuo ateityje). Miglotas mintis turi pakeisti daugiau ar mažiau aiškesni sprendimai dėl ruošimosi būsimai profesijai. Kitaip tariant, tenka „planuoti": taip struktūruoti laiko perspektyvą, kad ji sutaptų su idealiais tikslais ir vertybėmis bei su tomis tikrovėmis, kurių reikia paisyti tikroviškai struktūruojant laukimų plotmę.

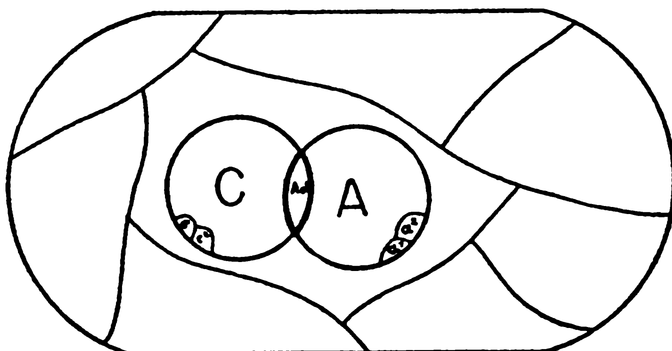
Ši užduotis yra būdinga visoms planavimo rūšims. Paauglio situacija šiuo atžvilgiu yra ypatinga tik dėl to, kad jis turi kurti laiko perspektyvą itin didelio ir nepažįstamo lauko atžvilgiu. Žinios iš knygų ir suaugusiojo patarimai apie tai, ko individas gali pasiekti, kupini prieštaravimų: suaugusieji garbina herojų, kuris įgyvendino tai, kas atrodė neįmanoma, ir kartu moralizuoja, kad „reikia stovėti abiem kojomis ant žemės".

Kitu atžvilgiu paauglys supranta, kad suaugusieji (grupė, į kurią jis ketina patekti) kupini prieštaravimų. Daugybė prieštaringų religinių, politinių bei profesinių vertybių yra akivaizdžios šioje grupėje. Vaikui gali nepavykti įžengti į paauglystę turint gerai organizuotą vertybių sistemą arba jis gali atsisakyti savo vaikystės vertybių. Kad ir kaip būtų, jo paauglystės laiko perspektyvos struktūra bus nepastovi ir neapibrėžta dėl to, kad neaišku ne tik tai, ką galima padaryti (tai jau aptarėme), bet ir tai, ką dera padaryti. Nepastovus idealų ir vertybių pobūdis paauglį laiko konflikto ir įtampos būsenos, ir ši būsena tuo stipresnė, kuo svarbesni jam šie klausimai. Noras aiškiai struktūruoti šiuos laukus (ir tokiu būdu išspręsti konfliktą), regis, yra viena iš priežasčių, dėl ko paauglys pasiruošęs sekti paskui kiekvieną, siūlantį aiškų vertybių modelį.

f. Perėjimas iš vaikystės į paauglystę gali būti ganėtinai staigus pasikeitimas (pavyzdžiui, kai kuriose primityviose visuomenėse) arba jis gali vykti nuosekliai aplinkoje, kur vaikai ir suaugusieji nėra labai griežtai atskirtos

a

b

18 pav. Paauglys kaip *marginalinis žmogus.* (a) *Vaikystėje* ir *paauglystėje* „suaugusieji“ *(A)* ir „vaikai“ *(C)* nagrinėjami kaip santykiškai atskiros grupės, vaikas *(c^1, c^2)* ir suaugęs žmogus *(a^1, a^2)* yra įsitikinę savo priklausomybe atitinkamoms savo grupėms. (b) *Paauglys* priklauso grupei *(Ad)*, kurią galima vertinti kaip susiklojančią vaikų *(C)* ir suaugusiųjų *(A)* grupės sritį, priklausančią joms abiem arba esančią tarp jų, nepriklausančią nė vienai iš jų

grupės. Vis dėlto iškilus vadinamiesiems paauglystės sunkumams dažnai pasitaiko trečia galimybė: vaikai ir suaugusieji sudaro aiškiai apibrėžtas atskiras grupes; paauglys nebenori priklausyti vaikų grupei ir kartu žino, kad iš tiesų nėra priimtas į suaugusiųjų grupę. Šiuo atveju jo padėtis yra panaši į to, kuris sociologijoje vadinamas „marginaliniu žmogumi“.

Marginalinis žmogus – tai asmuo, kuris yra (18 pav., b) dviejų grupių A ir B sandūroje. Jis nepriklauso nė vienai jų arba bent nėra įsitikinęs savo priklausomybe. Neretai tokia situacija pasitaiko beteisės mažumos grupės nariams, ypač labiau privilegijuotiems tos grupės nariams. Pasireiškia stiprus polinkis beteisės mažumos grupės nariams nutraukti ryšius ir mėginti patekti į daugumos grupę.[5] Jeigu asmuo iš dalies sėkmingai užmezga ryšius su privilegijuota grupe, nebūdamas į ją visiškai priimtas, jis tampa marginaliniu žmogumi, priklausančiu abiem grupėms, bet iki galo nė vienai. Socialine prasme buvimo „niekieno žemėje" reiškinys pasitaiko labai įvairaus tipo mažumų grupėse, pavyzdžiui, rasinėse grupėse arba silpnai girdinčiųjų grupėje, kuri yra marginalinė tarp kurčiųjų ir normaliai girdinčiųjų.

Marginaliniam žmogui būdingi elgesio bruožai – emocinis nestabilumas ir jautrumas. Jis pasižymi polinkiu į nepusiausvirą elgesį – į labai audringą arba drovų, pasireiškiantį pernelyg didele įtampa ir dažnais prieštaringo elgesio kraštutinumais. Marginalinis žmogus atskleidžia pasidygėjimą mažiau privilegijuotais savo grupės nariais. Tokios priešiškos nuostatos gali būti negrų ar kitų rasių pogrupių savo pačių rasės žmonių atžvilgiu, silpnai girdinčiųjų – kurčiųjų atžvilgiu.

Tam tikru mastu elgesys, simptomiškas marginaliniam žmogui, gali būti būdingas paaugliui. Jis taip pat yra perdėtai jautrus, lengvai metasi nuo vieno kraštutinumo prie kito ir pernelyg jautrus jaunesniųjų draugų trūkumams. Iš tiesų sociologijos požiūriu jo padėtis yra tokia pati kaip marginalinio žmogaus; jis nebenori priklausyti grupei, kuri galiausiai mažiau privilegijuota nei suaugusiųjų grupė, kartu jis žino, kad nėra visiškai priimtas į suaugusiųjų pasaulį. Beteisės mažumos narių ir paauglio padėtis bei jų elgesys man atrodo tokie panašūs, kad mažumos grupės marginalinių narių elgesį galima apibūdinti kaip nuolatinės paauglystės elgesį.

Apibendrinsime mūsų svarstymus apie paauglį:

a. Pamatinį faktą, susijusį su bendra paauglio situacija, galima pateikti kaip padėtį asmens, kuris keičia savo vietą erdvėje. Tai apima: 1) gyvenimo

---

[5] Kurt Lewin: *Resolving Social Conflicts* (New York: Harper & Brothers, 1948). Žr. ypač II skyrių.

erdvės išsiplėtimą (geografine, socialine ir laiko perspektyvos prasme); 2) kognityviai nesustruktūruotą naujos situacijos pobūdį.

b. Kalbant kiek konkrečiau, paauglys užima socialinę padėtį „tarp" suaugusiojo ir vaiko, panašią į beteisės mažumos grupės marginalinio nario padėtį.

c. Paauglystė apima dar savitesnius veiksnius, pavyzdžiui, naujus savo kūno potyrius, kuriuos galima pateikti kaip gluminantį nusistovėjusios gyvenimo erdvės centrinės srities pokytį.

Iš šios pateikties konceptualiai galime kildinti:

I. Paauglio drovumą, jautrumą ir agresyvumą, atsirandantį dėl neaiškaus ir nepastovaus pagrindo (išplaukia iš a, b ir c).

II. Daugiau ar mažiau nuolatinį konfliktą tarp įvairių nuostatų, vertybių, pasaulėžiūrų ir gyvenimo stilių (išplaukia iš b).

III. Emocinę įtampą dėl šių konfliktų (išplaukia iš a, b ir c).

IV. Pasirengimą priimti kraštutines nuostatas ir veiksmus, esmingai pakeisti savo poziciją (išplaukia iš a, b ir c).

V. „Paaugliškas elgesys" turi pasireikšti tik jeigu lauko struktūra ir dinamika yra tokie, kokie pateikiami a, b ir c. Konkretaus elgesio laipsnis ir tipas turi priklausyti nuo šios struktūros įgyvendinimo laipsnio ir nuo konfliktuojančių jėgų stiprio. Pirmiausia yra svarbus suaugusiųjų ir vaikų elgesio skirtumo ir atskirumo lygmuo, o jis yra konkrečios kultūros ypatybė; taip pat svarbu, kokiu mastu paauglys jaučiasi esąs marginalinio žmogaus padėtyje. Lauko teorijos požiūriu tikrasis elgesys priklauso nuo kiekvienos lauko dalies. Vadinasi, paauglio nepastovumui daug reikšmės turi ir tokie veiksniai kaip bendras konkretaus individo pastovumas ar nepastovumas.

III

Prieš aptardamas mūsų pavyzdžio metodologiją noriu pateikti dar vieną pavyzdį, atskleidžiantį tokį ypatingą dalyką kaip įvykių ir objektų apibūdinimas veikiau jų sąsaja nei išoriniu panašumu ar nepanašumu. Paauglystės pavyzdyje tik taip įmanu sujungti tokius skirtingus veiksnius kaip priklausomybė grupei, kūno pokyčiai ir nuostatos.

Manau, beprasmiška tinkamai susieti socialinės psichologijos aprėpiamus skirtingus klausimus, vartojant K. Linnaeus sistemos botanikoje pobūdžio klasifikacijos sąvokas. Tam socialinė psichologija turi pasitelkti „konstruktų" sistemą. Šie konstruktai išreiškia ne „fenotipinius" panašumus, o vadinamąsias dinamines savybes, apibrėžiamas kaip „reakcijų tipai" ar „įtakų tipai". Kitaip tariant, šie konstruktai pateikia tam tikrus sąsajos tipus. Perėjimas nuo fenotipinių sąvokų prie dinaminių (genetinių, sąlyginių ir reaktyvių) konstruktų, pagrįstų sąsaja, mano nuomone, yra viena svarbiausių prielaidų kiekvieno mokslo, siekiančio atsakyti į priežastingumo klausimus. Psichologija yra perėjimo prie tokio tipo sąvokų pusiaukelėje. Socialinė psichologija ir sociologija taip pat neabejotinai turės pasukti ta kryptimi. Tiesa, toks perėjimas gali įvykti tik tada, kai bus surinktas pakankamas fenotipinių „faktų" skaičius ir atliktas klasifikavimas. Regis, šią būseną dabar pasiekė tiek psichologija, tiek sociologija.

Kaip tokio perėjimo prie sąsaja grįstų konstruktų ir jo svarbos pavyzdį galiu nurodyti „socialinės grupės" apibrėžimą.

Sąvokos „grupė" apibrėžimo istorija yra šiek tiek chaotiška. Terminas glaudžiai susipina su filosofiniais ir metafiziniais apmąstymais. Viena pagrindinių šio svarstymo minčių buvo ta, ar grupei būdinga grupinė psichika, ar ne ir, vadinasi, visetas greta individo. Be to, svarstant dažnai buvo pabrėžiamas skirtumas tarp *Gemeinschaft* ir *Gesellschaft**, t. y. ar kalbama tik apie formalios organizacijos dalykus, ar egzistuoja kažkas panašu į „natūralią grupės vienovę", kuri grįsta tokiais veiksniais kaip empatija.

Psichologui, kuris stebėjo istorinę sąvokos „visybė", arba geštaltas, raidą psichologijoje, dauguma argumentų apie grupės psichiką yra keistai pažįstami. Psichologijai teko daug pažengti į priekį, kol atrado, kad dinamiška visybė turi savybių, kurios skiriasi nuo jos dalių savybių arba nuo jos dalių sumos. Dar palyginti neseniai (ankstyvosios geštaltinės psichologijos laikotarpiu) dažnai buvo teigiama, kad „visybė yra daugiau negu jos dalių suma". Šiandien tokia apybrėža vargu ar gali būti vertinama kaip tinkama. Visybė nėra „daugiau" negu jos dalių suma, ji turi skirtingas savybes. Reikėtų teigti: „Visybė skiriasi nuo jos dalių sumos." Kitaip tariant, nėra visybės vertės pranašumo. Tiek visybė, tiek dalys yra vienodai tikroviškos. Kita vertus,

visybė turi aiškias savybes. Šis teiginys prarado magišką galią ir tapo paprastu mokslo faktu, nes paaiškėjo, kad jis tinka ir fizinėms dalims bei visybėms. Be to, šiandien psichologija pripažįsta, kad egzistuoja visų dinamiškos vienovės laipsnių visybės: iš pradžių yra nepriklausomų objektų visybė; toliau – mažo vienovės laipsnio ir didelio vienovės laipsnio visybės; galiausiai – tokio aukšto vienovės laipsnio visybės, kad kažin ar tinkama kalbėti apie dalis.

Visa, kas buvo moksliškai vertinga grupinės psichikos sąvokoje, virsta konkrečiais ir žinomais dinamiškų visybių klausimais sociologijoje ir socialinėje psichologijoje.

Grupės, kaip dinamiškos visybės, samprata turėtų apimti grupės apibrėžimą, kuris remiasi narių sąsaja (arba geriau – grupės podalių). Mano galva, ganėtinai svarbu pabrėžti šią mintį, nes daug grupės apibrėžimų kaip lemiamą veiksnį skiria grupės narių panašumą, o ne jų dinamišką sąsają. Pavyzdžiui, dažnai grupė apibrėžiama kaip sudaryta iš asmenų, kurie turi tam tikrų panašumų, ypač nuostatų. Manau, reikia suprasti, kad toks apibrėžimas esmingai skiriasi nuo grupės apibrėžimo, kuris remiasi jos narių sąsaja. Visiškai įmanoma, kad tam tikri asmenys turi panašumų, pavyzdžiui, lyties, rasės, ekonominės padėties ar nuostatų, nors jie nėra grupė vienos socialinės visybės nepriklausomų dalių prasme. Visos pasaulio moterys ar nekvalifikuoti darbininkai, ar ūkininkai gali būti kuo nors panašūs. Galbūt net įmanu Luizianoje surinkti grupę negrų, Kentukyje – neturtingų baltaodžių ir Kinijoje – valstiečių, kurie būtų labai panašūs ekonomine padėtimi. Gali būti naudinga tuo atžvilgiu išskirti „tipus“, arba „klases“.[6] Vis dėlto tai nereiškia, kad šie žmonės yra bent kiek didesniu mastu susiję. Vienas šiuolaikinės raidos padarinių yra tas, kad kai kurioms šioms ekonominėms klasėms būdingas didėjantis sąsajos laipsnis, t. y. jos linkusios plėtotis tarptautinių grupių kryptimi.

Kita vertus, grupė nebūtinai yra sudaryta iš labai panašių narių. Iš tiesų socialinėms grupėms, kaip bet kokios srities visybėms, būdinga tai,

---

[6] Terminas „socialinė klasė“ paprastai vartojamas žymint tiek susijusią grupę, tiek skaičių žmonių, kuriems būdingi panašūs bruožai.

kad labai didelės vienovės visybė gali aprėpti labai nevienodas dalis. Pavyzdžiui, vienos šeimos vyras, žmona ir kūdikis neabejotinai gali būti daug labiau nepanašūs, nei kiekvienas šios grupės narys – į kitus individus (kūdikius, vyrus, moteris) už šios grupės ribų. Gerai organizuotas, didele vienove pasižyminčias grupes paprastai sudaro labai skirtingi nariai, atliekantys skirtingas funkcijas visybėje. Ne panašumas, o tam tikra narių sąsaja sukuria grupę.

Reikia suprasti, kad net grupės narystės apibrėžimas, kuris remiasi bendru grupės tikslu ar bendru priešu, – tai vis apibrėžimas pagal panašumą. Tas pat tinka grupės apibrėžimui, kuris remiasi jos narių lojalumo grupei ar priklausomybės jai jausmu. Vis dėlto toks grupės bendrumas, kaip ir bendras tikslas ar bendras priešas, kartais irgi sudaro šiais panašumais pasižyminčių asmenų sąsają. Todėl priklausomybės jausmą kaip grupės kriterijų galima panaudoti tik jeigu nurodoma sąsaja, kurią lemia šis jausmas. Vis dėlto reikia suprasti, kad lojalumas ar priklausomybės jausmas tėra viena iš daugybės galimų sąsajų, kurios gali sudaryti grupę (kitos sąsajos – ekonominė priklausomybė, meilė, gyvenimas kartu tam tikrame plote). Narių sąsajos pobūdis (tai, kas laiko grupę kartu) yra tokia pat svarbi grupės ypatybė, kaip jų sąsajos laipsnis ir grupės struktūra.

Panašumo ar nepanašumo, o ne sąsajos pabrėžimas yra būdingas aprašomajai „klasifikavimo" epochai, pasireiškiančiai santykiškai ankstyvu kiekvieno mokslo raidos etapu. Jis daugiausia valdo ir kasdienį mąstymą, susijusį su grupėmis. Neatitiktis tarp to, ką žmonės „darytų, jeigu vadovautųsi tikruoju domesiu", ir to, ką jie iš tiesų daro, dažnai nulemta fakto, kad žmogus jaučiasi priklausąs tiems, į kuriuos yra arba nori būti panašus. Kita vertus, „tikrasis domesys" verčia jį jausti priklausomybę tiems, nuo kurių priklausomybė didžiausia. Tad asmenų, priklausančių beteisėms grupėms, elgesį sunku suprasti, jeigu nesuvoksime, kad tokioje grupėje narystę lemia tikroji sąsaja, tačiau daugelis beteisių asmenų jaučiasi panašesni (ir dažnai tokie yra) į ne tos grupės žmones.

Kalbant apie grupės priklausomybę, kaip ir apie kiekvieną kitą socialinį klausimą, reikia aiškiai skirti sąvokas, kurios remiasi sąsaja (įskaitant sąsajos panašumą), ir sąvokas, kurios remiasi panašumu be sąsajos. Esu įsitiki-

nęs, kad toliau plėtojantis sociologijai ir socialinei psichologijai pirmosios vis labiau įsivyraus ir jomis vadovausimės.

IŠVADOS

Šis skubotas paauglystės klausimo ir „socialinės grupės" apibrėžimo tyrinėjimas skirtas tam, kad iliustruotų su lauko teorija susijusius šiuos bendrus dalykus:

a. Tam tikru būdu galima susieti įvairius individualios ir socialinės psichologijos faktus, kurie klasifikavimo požiūriu atrodo turintys mažai ką bendra (pavyzdžiui, mokymosi ir orientavimosi procesai, laiko perspektyva, planavimas, individualios brandos klausimai, konfliktai ir įtampa, priklausomybė grupei ir marginalinis žmogus bei kūno pokyčiai).

b. Šitai galima pasiekti vartojant konstruktus, kurie apibūdina objektus ir įvykius sąsajos, o ne fenotipinio panašumo ar skirtumo atžvilgiu. Gali atrodyti, jog sąsajos pabrėžimas net dar labiau sunkins klasifikavimą, nes paprastai daug sudėtingiau aprašyti faktą pagal jo poveikį kitiems ir kitų įtaką (jo sąlyginėmis-genetinėmis savybėmis) nei pagal išvaizdą (fenotipinėmis savybėmis). Vis dėlto vos suvokus šią mintį tampa akivaizdu, kad jeigu objektas ar įvykis apibūdinamas tuo, kaip jis veikia situaciją, kiekvienas fakto tipas atsiduria tame pačiame lygmenyje ir tampa susijęs su bet kuriuo kitu faktu, kuris daro įtaką situacijai. Klausimo, leidžiama ar ne sujungti, pavyzdžiui, vertės sąvokas su kūno svorio sąvokomis, nebelieka susidūrus su paprasta tiesa, kad abu faktai daro įtaką tai pačiai situacijai.

Perėjimas prie sąsają išreiškiančių konstruktų apima šiuos dalykus:

c. Faktų sisteminimą naudojant „klasifikaciją" pamažu turi pakeisti tvarka, paremta dėsnių „konstrukcija", „išvedimu" ir „aksiomatizavimu".

d. Įmanu turėti omenyje tiek „bendras", tiek „savitas" įvairaus konkretumo laipsnio kryptis (pavyzdžiui, bendrą judėjimo iš vieno srities į kitą veiksnį susieti su savitesniu – judėjimu į nežinomą sritį, arba su persikėlimu iš vienos socialinės grupės į kitą ir pagaliau – su marginalinio žmogaus, esančio „tarp" dviejų grupių, būsena). Užuot rinkus pavienius faktus ir vėliau mėginus juos „sintetinti", iš pat pradžių nagrinėjama ir pateikiama bendra situacija. Todėl lauko teorijos požiūris reiškia „laipsniško artėjimo" me-

todą, kai savitumas nuosekliai didėja. Renkant pavienius situacijos faktus galima lengvai gauti visiškai iškreiptą vaizdą. Kita vertus, pateiktis lauko teorijos požiūriu gali ir turi būti iš esmės teisinga esant bet kokiam užbaigtumo laipsniui.

e. Ar tam tikras elgesio tipas pasireikš, ar ne, priklauso ne nuo vieno ar kelių faktų, nagrinėjamų atskirai, o nuo savito lauko, kaip visybės, konsteliacijos (struktūros ir jėgų). Pavienio fakto „reikšmė" priklauso nuo jo padėties lauke, arba, kalbant labiau dinamiškais terminais – skirtingos lauko dalys yra viena su kita susijusios. Socialinėje psichologijoje šitai turi esminę reikšmę padedant aiškinti, pavyzdžiui, kaimo ir miesto aplinkos ir vaikų darželių bei prieglaudų įtaką intelekto raidai, o kalbant bendriau – aplinkos būsenos poveikį (jos diferenciacijos laipsnį, įtampą ir t. t.) asmens būsenai, nes ir asmuo, ir aplinka yra vieno dinamiško lauko dalys.

f. Dera pakankamai pabrėžti lauko, kaip visybės, savybes – jo diferenciacijos laipsnį, kaitumą ir aplinką.

g. Socialinės psichologijos faktų pateiktis pasitelkiant dinaminius konstruktus leidžia kildinti sąlygas, kurios daro įtaką elgesiui viena ar kita kryptimi, bei sąlygas, kuriomis galima tikėtis „išimčių". Tai apima tiek įprastą, tiek išimtinį atvejį.

h. Tenka pripažinti, kad visi psichologijos ir sociologijos konstruktai turi būti operacionalūs, t. y. turi būti įmanu su kiekvienu suderinti stebimus faktus ar procedūras. Vis dėlto tiek pat svarbu, kad konceptualios konstruktų savybės, t. y. jų loginiai matematiniai ryšiai, būtų aiškiai apibrėžti. Manau, pastarosios būtinybės psichologijoje buvo palyginti dažniau nepaisoma.

Viena svarbiausių šių konceptualių problemų – rasti geometriją, kuri gali tinkamai perteikti psichologinį ar socialinį lauką.

Psichologija turi nagrinėti daugybę kartu egzistuojančių faktų, kurie tarpusavyje susiję ir užima tam tikrą padėtį vienas kito atžvilgiu; matematikos kalba, ji turi nagrinėti „erdvę". Matematikas žino daugybę skirtingų tipų erdvių. Klausimas, kuri geometrijos rūšis geriausiai tinka perteikti dinamiškai tos srities faktų sąsajai, yra empirinis. Nuo A. Einsteino laikų buvo žinoma, kad Euklido geometrija, anksčiau buvusi vienintelė geometrija,

taikoma fizikoje, nėra tinkamiausia empirinei fizinės erdvės pateikčiai. Psichologijoje sprendžiant struktūros ir padėties psichologiniame lauke klausimus gali būti patenkinamai naudojama neseniai išplėtota nekiekybinė geometrija, vadinama topologija.[7] Ši erdvė leidžia perteikti padėtį tam tikros srities viduje ar išorėje, dalių ir visybės santykį bei daugybę struktūrinių ypatybių. Visa tai atliekama matematiškai tiksliai, bet nereikalaujant nustatyti kiekybinio dydžio, o tai apskritai neįmanoma psichologiniame lauke. Topologinė erdvė yra pernelyg „bendra", kad perteiktų tuos dinaminius psichologinius klausimus, kurie apima krypties, atstumo ar jėgos sąvokas. Juos galima nagrinėti pasitelkiant savitesnę geometriją, kurią vadinu „hodologine erdve".[8] Ši erdvė leidžia kalbėti matematiškai tiksliai apie krypties lygybę ir skirtumus, atstumo pokyčius, nereikalaudama „matuoti" kampų, krypčių ir atstumų, o tai paprastai neįmanoma socialinės psichologijos lauke.

Manau, nekyla abejonių, kad sociologija taip pat nagrinėja „daugybę kartu egzistuojančių susietų faktų", kitaip tariant – „empirinę erdvę".[9] Sociologai ir psichologai turi pripažinti tai, kas jau seniai žinoma: empirinė erdvė yra ne kas kita, kaip daugybė konkrečiu metu egzistuojančių ir tam tikromis sąsajomis susietų faktų. Iš tiesų sociologija seniai vartoja daug erdvės sąvokų (pavyzdžiui, socialinis požiūris, veiksmo krypties pokytis ir t. t.). Labai paplitęs prietaras, kad fizinė erdvė yra vienintelė empirinė erdvė, privertė sociologus savo erdvės sąvokas vertinti tiesiog kaip analogiją. Geresnė erdvės prasmės įžvalga matematikoje ir fizikoje turėtų iš karto padėti suprasti, kad socialinis laukas iš tiesų yra empirinė erdvė – tiek pat „tikra", kaip ir fizinė erdvė.

---

[7] Kurt Lewin: *Principles of Topological Psychology* (New York: McGraw-Hill Book Co., 1936).

[8] Kurt Lewin: The conceptual representation and measurement of psychological forces, *Contr. Psychol. Theor.*, 1938, *1*, No. 4.

[9] Tai nereiškia, kad kiekvienas sociologijos terminas, kuris panašus į geometrijos, iš tiesų yra geometrijos sąvoka. Pavyzdžiui, terminas „socialinis atstumas" tikriausiai nėra geometrijos sąvoka.

Euklido erdvė paprastai netinka adekvačiai socialinio lauko struktūros, pavyzdžiui, grupių sąlyginės padėties arba socialinės lokomocijos, pateikčiai. Pavyzdžiui, negalima nustatyti, ką reiškia socialiniame lauke tiesi linija arba 20° kampas (bent jau šiuo metu). Vis dėlto, mano supratimu, topologinė ir hodologinė erdvė tinka tiek sociologijai, tiek socialinei psichologijai, nes ir sociologas, ir psichologas dažnai geba nustatyti dalių ir visybės ryšius bei atstumo ar krypties pokyčius, neturėdamas galimybės nustatyti kiekybinių dydžio, atstumo ar kampo santykių. Be to, šios geometrijos, regis, ypač tinka perteikti psichologiniam ir socialiniam laukui būdingą savitą „kognityvių" ir „dinaminių" veiksnių derinį, taip pat ir daug kitų svarbiausių socialinės-psichologinės dinamikos savybių.

Tos pačios geometrijos taikymas psichologijoje ir sociologijoje nereikštų, kad tai tas pats mokslas. Klausimas apie abiejų mokslų „vienovę" išlieka atviras. Vis dėlto toks konceptualių įrankių panašumas, be abejo, labai palengvintų socialinės psichologijos užduotį.

Kad ir koks būtų šio uždavinio sprendimas, ir sociologijai, ir psichologijai teks spręsti, kokios rūšies geometriją ji ketina naudoti pateikdama savo lauko erdvines ypatybes. Kol nėra atsakymo į šį klausimą, nei sociologija, nei psichologija negali tikėtis, kad mokslines išvadas pateiks patikimiau nei „statistikos taisyklės", grįstos derinimu faktų, kurie nagrinėjami daugiau ar mažiau neatsižvelgiant į išskirtinę jų padėtį savituose laukuose.

Tiek psichologija, tiek sociologija turi „istorinių" ir „neistorinių" („sisteminių") itin susipynusių klausimų. Kitaip nei psichologija, sociologija beveik nuo pradžių nuolat kovojo su pernelyg pabrėžiamu jos klausimų istoriniu aspektu. Perėjimas prie dinaminių konstruktų verčia pamatyti šią problemą labai aiškiai. Sociologijai ar psichologijai neturėtų rūpėti pašalinti jų nagrinėjamų dalykų istorinį dėmenį. Priešingai, lauko teorijos požiūris neišvengiamai susiduria su kiekvieno fakto istoriniu pobūdžiu ir savita istorine aplinka.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad sąsajos sisteminės problemos skiriasi nuo istorinės kilmės problemų. Socialinio proceso „esmės" ir sąlygų, kitaip tariant, „priežastys ir pasekmės" yra sisteminis tiek psichologijos, tiek sociologijos klausimas. Pirmą ir pagrindinį lauko teorijos požiūrio uždavinį gali-

ma apibūdinti taip: nustatyti, „kokios situacijos yra empiriškai įmanomos, o kokios – ne"; tai tapatu užduočiai rasti dėsnius. Pavyzdžiui, ar diktatūra būtinai slopina diskusiją? Ar tam reikia atpirkimo ožio? Kokios galimos diktatūros ar demokratijos formos ir kaip jos veikia grupės struktūrą, gyvenimo stilių, pasaulėžiūrą ir individualų elgesį? Į tokio sistemingo priežastingumo tipo klausimus reikia atsakyti eksperimentiškai, kol bus galima patenkinamai nagrinėti „istorinius" kilmės klausimus dinaminiu atžvilgiu.

j. Pagaliau reikia pabrėžti faktų rinkimą. Nors iš esmės tai yra techninis dalykas, tačiau svarbus lauko teorijos požiūriui. Jis taikomas eksperimentiniams ir kitokiems tyrimams.

Jau buvo pabrėžta, kad apie socialinių-psichologinių eksperimentų patikimumą reikia spręsti ne iš pavienių lauko įvykių ar individų savybių, o pirmiausia iš to, ar socialinės grupės ar socialinės situacijos, kaip visybės, savybės yra tinkamai pateiktos. Vadinasi, viena iš pagrindinių socialinės psichologijos faktų rinkimo ir stebėjimo užduočių – užtikrinti patikimus tų lauko, kaip visybės, savybių duomenis.

Kaip šitai reikia daryti? Pavyzdžiui, įsivaizduokime, kad grupės, kurią sudaro penki nariai, gyvenimą reikia stebėti tam tikrą laiką. Sakykime, yra penki stebėtojai. Atrodo, natūralu priskirti po vieną stebėtoją kiekvienam grupės nariui ir taip surinkti visus būtinus duomenis apie grupės gyvenimą. Vis dėlto paprastai tokia procedūra vargu ar yra geriausia. Tai, ką stebėtojai parsineš namo, bus penkių individų penkios miniatiūrinės „biografijos". Tiesa, teoriškai įmanoma, kad jeigu tos biografijos idealiai perteikia visus individualius duomenis ir, be to, kiekvieno veiksmo laiko rodikliai išmatuoti sekundės tikslumu, remiantis tokia medžiaga galima „atkurti" bendrą grupės gyvenimą. Be abejo, tikrovėje šios biografijos nebus nei išsamios, nei tikslios laiko prasme. Vadinasi, paprastai nebus įmanu atkurti net tokių paprastų duomenų apie grupės gyvenimą kaip pogrupių dydžio ir pobūdžio nuolatinė registracija, jų pokytis ir vienovės laipsnis – lygiai kaip neįmanoma prasmingai sukurti individo elgesio ir asmenybės iš įvairių pavienių jo raumenų grupių istorijos užrašų. Bet koks stebėjimas neišvengiamai reiškia atranką. Stebėtojas, gavęs užduotį stebėti individą, suprantama, atrinks tuos faktus, kurie svarbūs individui, net jeigu jie nėra reikšmingi grupei. Jis tie-

siog „nematys“ faktų, kurie svarbūs grupei, kaip visybei (pavyzdžiui, jos organizacijai ir struktūrai), jeigu individo elgesyje nėra tiesioginės stiprios tų faktų raiškos.

Geriausiu atveju šitaip, remiantis individualiomis biografijomis, surenkami duomenys apie grupės savybes yra „netiesiogiai atkuriami“. Jie negali pretenduoti į tokią reikšmę, kurią turi tiesioginiai stebėjimai. Vis dėlto tiesioginiai grupės, kaip visybės, savybių stebėjimai yra įmanomi. Dažnai juos galima atlikti taip lengvai ir tiksliai, kaip ir stebėti individą. Tarkim, mūsų pavyzdyje vieną iš penkių stebėtojų galima įpareigoti tiesiogiai stebėti, kaip grupės viduje susidaro pogrupiai, kitą – registruoti sąveikų rūšį ir pobūdį. Esu įsitikinęs, kad paprastai socialiniams-psichologiniams klausimams tirti toks būdas turėtų būti vaisingesnis ir patikimesnis, nei priskirti po vieną stebėtoją kiekvienam grupės individui.

Žinoma, turint socialinius duomenis, savitas individualios „biografijos“ stebėjimas gali pasirodyti labai vertingas. Vis dėlto neabejoju, kad net individo charakteriui ir elgesiui suprasti pirmasis stebėjimo tipas apskritai bus reikšmingesnis nei individo apibūdinimas be jokių duomenų apie jo socialinę aplinką. Kadangi stebint grupę bus gauta vis daugiau ir geresnės medžiagos individo padėčiai ir vaidmeniui grupėje apibūdinti, vadinasi, šitai tiksliau atskleis jo veiksmo prasmę nei to individo, kaip mažiau ar daugiau atskiro viseto, stebėjimas.[10] Visai nenustebčiau, jeigu tokia sociologinė procedūra taptų pagrindiniu metodu sprendžiant net individualios psichopatologijos klausimus.

---

[10] Be abejo, iškeliant socialinėje psichologijoje lauko teorijos požiūrį faktų rinkimo metodo atžvilgiu, neatmetama galimybė, kad tam tikromis aplinkybėmis individo elgesį įmanu nagrinėti kaip tam tikrų grupės savybių žymę.

VII

Socialinės psichologijos tyrimo problemos (1943–1944)*

Pirmoji mokslo užduotis – objektyviai registruoti ir patikimai aprašyti medžiagą, kurią ketina tirti. Mes išmokome ganėtinai tiksliai registruoti *fizinius* elgesio aspektus. Tačiau objektyvaus socialinių elgesio ypatybių mokslinio aprašymo užduotis ilgai atrodė neišsprendžiama. Ne taip seniai viename pirmaujančių mūsų universitetų atlikus metodologinę šio klausimo analizę prieita prie tokios pesimistinės išvados: stebint individų grupės tarpusavio santykius galima surinkti patikimų duomenų apie tai, kas pajudino ranką, pasuko galvą ar perėjo iš vienos vietos į kitą; vis dėlto negalima gauti patikimų duomenų apie draugiškumą ar nedraugiškumą, ar daugelį kitų socialinių elgesio ypatybių. Atrodo, šis tyrimas piršo nevykusią išvadą, kad tai, ką galima patikimai stebėti, neturi socialinės prasmės, o to, kas socialiniu požiūriu reikšminga, negalima patikimai stebėti.

Laimei, pastaraisiais metais nemažai tyrimų parodė, kad vis dėlto įmanu tiksliai stebėti tarpasmeninio elgesio socialinį aspektą labai tiksliai ir patikimai, o tai visiškai tenkina mokslinius reikalavimus. Tikriausiai prasminga apžvelgti, kaip buvo pasiekta ši metodologinė pažanga.

---

* Redaktoriaus pastaba: Šio skyriaus pirmos dalies medžiaga (iki skyrelio „Eksperimentai „tikro gyvenimo“ aplinkoje“) paimta iš Kurt Lewin: Psychology and the process of group living, *J. Social Psychol.*, 1943, *17*, 119–129. Likusi skyriaus dalis paskelbta Kurt Lewin: Constructs in psychology and psychological ecology, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 23–27.

SOCIALINIS SUVOKIMAS IR AIŠKINIMAS

Vienas pagrindinių sunkumų yra susijęs su „stebėjimo" ir „interpretacijos" skirtimi. Visuose moksluose svarbu stebėjimą kuo labiau atriboti nuo teorijų ir subjektyvaus aiškinimo. Psichologijoje stebėtojas taip pat turi išmokti pasitelkti akis ir ausis, kad praneštų, kas vyko, o ne tai, kas, jo nuomone, turėjo įvykti pagal išankstines prielaidas. Šis uždavinys nelengvas. Ar apskritai jį gali įveikti socialinė psichologija? Ar įmanoma draugišką ar agresyvų veiksmą stebėti neinterpretuojant, lygiai kaip, pavyzdžiui, stebime rankos judesį?

Iki šiol dauguma psichologų buvo linkę atsakyti ir net šiandien atsako kategorišku „ne". Iš tiesų šis atsakymas reiškia, kad mokslinė socialinė psichologija yra neįmanoma. Jeigu to paties psichologo paklaustume ne kaip psichologo, o kaip paprasto žmogaus, kaip sutaria su žmona, jis tikriausiai atsakytų, kad – be keleto išimčių – jis ir jo žmona puikiai geba suprasti socialinę vienas kito elgesio prasmę. Jeigu neturėtume galimybės tinkamai ir objektyviai stebėti daugumos socialinių sąveikų su savo kolegomis bei studentais, vargu ar mes ilgai dirbtume universitete. Vaiko psichologija neabejotinai įrodė, kad per pirmuosius gyvenimo metus socialinis suvokimas gerokai pasistūmėja pirmyn. Trejų ar ketverių metų vaikas geba suvokti gana sudėtingus socialinius veiksmus. Jo neapgaus negeranoriškos ar abejingos tetos išorinis draugiškumas. Vaikas geba „matyti kiaurai" per tokį paviršių. Dažnai atrodo, kad jis aiškiau nei suaugęs žmogus suvokia kai kurių savo aplinkos socialinių sąveikų pobūdį. Tam, kad vaikas socialiai išgyventų, šis socialinis suvokimas turi būti tinkamas daugumai esmingai svarbių atvejų. Vadinasi, objektyvus socialinis stebėjimas *turi būti* įmanomas, ir psichologas privalo rasti būdą moksliškai atlikti tai, ką gyvenime daro normalus trejų metų vaikas.

Manau, būtume greičiau atradę savo kelią, jeigu mūsų nebūtų apakinę filosofiniai apmąstymai. Daugiau nei penkiasdešimt metų psichologija brendo aplinkoje, kuri pripažįsta tik „egzistuojančius" moksline šio termino prasme fizinius faktus. Tokios aplinkos poveikį galima matyti kiekvienoje psichologijos mokykloje, tarp jų ir klasikinės geštaltinės terapijos ir biheiviorizmo. Kaip paprastai, konservatyvi filosofijos galia – šį kartą fizikalistinio po-

zityvizmo pavidalu – atliko savo vaidmenį išlaikydama nuostatą, kuri kartą atliko mokslo pažangos funkciją, tačiau dabar tapo nebenaudinga.

Šiandien socialinei psichologijai tereikia išlaisvinti metodologiją iš spekuliatyvių varžtų. Mes gerai darome, kad vėl pradedame nuo paprastų kasdienio gyvenimo faktų, kurių tinkamo socialinio stebėjimo galimybe niekada nebuvo galima abejoti, nes bendruomenės gyvenimas neįsivaizduojamas be jo. Toks empirinis pamatas turėtų būti vienas socialinės psichologijos metodologijos pagrindas, o kitas – vis gilesnis „socialinio suvokimo" dėsnių supratimas.

Norėčiau paminėti keletą socialinio suvokimo problemų ypatybių. Kaip šiandien įmanoma gauti patikimus socialinio veiksmo stebėjimus, kurių nebuvo galima patikimai užrašyti vakar?

Biologas, ketinantis stebėti lapo augimą dvi savaites, niekada nebaigs savo darbo, jei mėgins sekti tą lapą sudarančių jonų judėjimą; jam nesiseks, jeigu stebės tik medį, ant kurio auga lapai, kaip visybę. Pirmoji būtina sėkmingo stebėjimo sąlyga kiekviename moksle – tai aiškus supratimas, ***kokio dydžio vienetą*** ketinama stebėti konkrečiu atveju.

Socialinei psichologijai šis uždavinys yra nepaprastai svarbus. Ilgą laiką mes neteisingai aiškinome mokslinius analizės reikalavimus ir mėginome visomis aplinkybėmis stebėti kuo mažesnius vienetus. Tiesa, jog kartais akies mirksėjimas reiškia skirtumą tarp pasiūlymo tuoktis priėmimo ar atsisakymo. Tačiau ši reikšmė yra apibrėžtos ir savitos situacijos rezultatas. Pavienio rankos ar galvos judesio stebėjimas praranda socialinę šių įvykių reikšmę. Kitaip tariant, socialinis stebėjimas turi imtis pakankamo dydžio vienetų.

Be to, stebėtojas turi suvokti vienetus jų ypatingoje aplinkoje. Šitai vėl, be abejo, nėra tik psichologijai savita problema. Gydytojas, kuris sukarpytų lūžusio kaulo rentgeno nuotrauką į mažas dalis ir suskirstytų tas dalis pagal pilkos spalvos šešėlius, sunaikintų viską, ką jis norėjo pamatyti. Pateiksime kitą pavyzdį: jeigu du asmenys bėga vienas paskui kitą, vadinasi, vienas yra vedlys, o kitas paskui jį seka, arba tai gali reikšti, kad antrasis vejasi pirmąjį. Jeigu stebėjimas vyksta kelias sekundes, dažnai nėra būdo šioms dviem galimybėms skirti. Reikia stebėti ganėtinai ilgą laiką, kol veiksmo reikšmė tampa visiškai aiški. Nereikia būti geštaltpsichologu ar domėtis lauko teorija,

kad pripažintum šiuos faktus, seniai pripažintus suvokimo psichologijoje. Tėra būtina įsisąmoninti, kad tie patys dėsniai, kurie valdo fizinių visetų suvokimą, valdo ir socialinį suvokimą.

Kaip ir gydytojas, turintis perskaityti rentgeno nuotrauką, socialinis psichologas turi būti *išmokęs* atpažinti, ką jis gali pateikti kaip *stebėjimą* ir ką pridurti kaip daugiau ar mažiau vertingą *aiškinimą*. Tiek skaitant rentgeno nuotrauką, tiek socialinius duomenis egzistuoja perėjimas nuo stebėjimo prie aiškinimo. Tačiau tai nesumažina šio skirtumo svarbos. Stebėtojai turi būti išmokyti, kad galėtų atlikti patikimus stebėjimus ten, kur nemokytas asmuo turi remtis spėliojimais ar aiškinimais. Tai tinka lakūnui, kuris turi mokėti atpažinti priešų lėktuvus net nepalankiomis sąlygomis, gydytojui, tyrinėjančiam rentgeno nuotrauką, taip pat ir socialiniam psichologui.

Visi stebėjimai galiausiai reiškia tam tikrų įvykių klasifikavimą į tam tikras kategorijas. Mokslinis patikimumas priklauso nuo teisingo suvokimo *ir* teisingo klasifikavimo. Čia ir vėl stebėtojai turi būti išmokyti ir išmokyti teisingai.

Stebėtojai turėtų būti sutarę, ką vadinti „klausimu", o ką – „siūlymu", kur riba tarp „siūlymo" ir „įsakymo". Kur yra tiksli riba tarp šių dviejų kategorijų – tam tikru mastu yra susitarimo dalykas. Vis dėlto esama pamatinių faktų, kuriuos reikia išmokti, ir jie negali būti savavališko susitarimo dalykas. Jeigu mokytojas griežtu, įsakmiu tonu vaikui sako: „*Gal uždarytumei duris?*", šitai dera priskirti ne „klausimo", o veikiau „įsakymo" kategorijai. Vieno mūsų vietinio nacisto tvirtinimas, kad prezidento kaklas puikiai tinka virvei, tikrai negali būti priskirtas nei „faktų teigimo" kategorijai, nei „nuomonės raiškos" kategorijai, kad ir kokia būtų jo gramatinė forma. Mėgindamas būti objektyvus, psichologas klasifikacijos kriterijumi per dažnai paverte gramatinę sakinio formą ar fizinę elgesio formą, o ne jo socialinę reikšmę. Liaukimės save apgaudinėti tokiomis paviršinėmis ypatybėmis ir pripažinkime, kad veiksmo socialinė reikšmė yra ne mažiau objektyvi nei jo gramatinė reikšmė. Žinoma, psichologijoje taip pat yra ribinių atvejų, kuriuos sunku klasifikuoti; vis dėlto patirtis rodo, kad gerai pasirengęs ieškoti socialinės veiksmo reikšmės stebėtojas gali teisingai suvokti ir patikimai klasifikuoti savo duomenis.

Privalu įsisąmoninti, kad socialinio suvokimo klausimai turi labai plačią teorinę ir praktinę reikšmę. Pateiksime tik kelis pavyzdžius: geresnių metodų plėtotė, kad socialiniai veiksmai ir išraiškos būtų psichologiškai tiksliau klasifikuojami, gali turėti didelę vertę teisiniams ir politiniams žodžio laisvės aspektams. Neseniai atlikti eksperimentai parodė, kad vadovų mokymai labai priklauso nuo jų socialinio suvokimo jautrumo padidinimo. Geras vadovas geba ir yra pasirengęs suvokti subtilesnius socialinės aplinkos pokyčius ir tiksliau įžvelgti socialinę prasmę. Geras skautų vadas žino, kad linksma pastaba ar peštynės per vėliavos pakėlimo ceremoniją skiriasi nuo tų pačių peštynių mokantis ar žaidžiant; kad jos įgauna skirtingą reikšmę, jeigu grupė kupina energijos arba visiškai pavargusi; jeigu jos vyksta tarp artimų draugų arba tarp dviejų priešų.

SKIRTINGO DYDŽIO SOCIALINIAI VIENETAI

Socialinio elgesio stebėjimas dažnai mažai vertingas, jeigu jis neapima tinkamo socialinės aplinkos aprašymo ar *didesnio veiklos vieneto*, kuriame pasireiškia savitas socialinis veiksmas. Darbinė tokių didesnių veiklos vienetų einamoji apskaita turi žymėti, ar situacija, kaip visybė, reiškia „planų aptarimą“, ar „darbą“, „užsiėmimą“, ar „visuotines peštynes“. Buvo parodyta, kad patikimas didesnių socialinių įvykių vienetų aprašymas įmanomas ir kad nepaprastai tiksliai galima nustatyti tokių laikotarpių pradžią ir pabaigą. Statistiškai apdorojant duomenis ir juos vertinant reikia rūpestingai atsižvelgti į socialinio veiksmo padėtį tame vienete, kuriam veiksmas iš tiesų priklauso. Tai svarbu tiek teoriškai, tiek praktiškai. Pavyzdžiui, demokratiškas vadovas vidutiniškai duoda mažiau tiesioginių nurodymų ir dažniau perleidžia atsakomybę už sprendimus grupės nariams. Vis dėlto tai nereiškia, kad kaskart duodamas nurodymus vadovas tampa autokratu. Kasdieniuose reikaluose net ypač demokratiška grupė su džiaugsmu gali sutikti vadovą ar parlamento partinės drausmės prižiūrėtoją, kurie turi rūpintis, kad tam tikri tikslai būtų siekiami veiksmingai ir keltų mažiausiai sunkumų grupės nariams. Demokratiškas vadovas, kuris turi būti atidus, kad išvengtų nurodymų per pirmuosius savo kontaktus, gali elgtis daug laisviau, kai grupės so-

cialinis charakteris ir jo padėtis grupėje yra aiškiai nusistovėję. Nurodymo socialinė reikšmė ir poveikis priklauso nuo to, ar šis nurodymas susijęs su neesminiu „vykdymo" klausimu, ar esmine „strategijos parinkimo" problema; ar tai yra atskiras įvykis, kuris, kaip sako Fritz Redl, „kruopščiai" įterptas į bendrą socialinę aplinką, ar tai vienas iš normalių tos socialinės aplinkos dėmenų. Demokratišką vadovą ir autokratišką vadovą skiria ne galios *dydis*. Jungtinių Valstijų prezidentas visada turėjo daugiau politinių galių nei Vokietijos kaizeris. Svarbu, *kaip* galia įtvirtinta didesniame socialiniame vienete ir ypač – ar vadovas galų gale yra atsakingas jam pavaldiems žmonėms. Hitlerizmo laikais bet kurio lygmens organizacinės hierarchijos vadovas neturėjo jokios atsakomybės jam pavaldiems žmonėms. Viršesnis vadovas buvo vienintelis jo teisėjas ir vienintelis galios šaltinis.

Be abejo, daug kas yra laipsnio klausimas. Vis dėlto du dalykai turi būti aiškūs: pirma, demokratiškas vadovas nėra žmogus be galios, ne kelių policininkas, ne ekspertas, kuris nedaro įtakos grupės tikslams ir grupės sprendimams; antra, vertinant bet kurią socialinę aplinką ar organizaciją reikia atsižvelgti į visą socialinio vieneto erdvės ir laiko dydį, kuris iš tikrųjų lemia socialinius įvykius toje grupėje.

Aišku, kad stebėjimas ir teorija socialinėje psichologijoje susiduria su daugeliu sunkumų, ir juos mes tik pradedame įveikti. Fizikoje įprasta pripažinti, kad jono savybės skiriasi nuo atomo, į kurį įeina, kad didesnė molekulė taip pat turi savo savitas savybes ir kad makroskopiniai objektai, pavyzdžiui, tiltas, taip pat turi savo savitas savybes kaip visybę. Simetriškas tiltas gali būti sudarytas iš nesimetriškų molekulių ir tilto stabilumas nėra tapatus molekulių stabilumui. Tai paprasti, nekeliantys abejonių faktai. Socialinėje psichologijoje tie patys faktai reiškia, kad grupės organizacija – ne tas pat kas individų, iš kurių ji sudaryta, organizacija. Grupės, sudarytos iš labai stiprių asmenybių, stipris nebūtinai yra didesnis, o dažnai net mažesnis už grupės, kuri sudaryta iš įvairių asmenybių, stiprį. Grupės tikslas nėra tapatus grupės narių tikslui. Dažnai gerai organizuotos grupės narių tikslai yra skirtingi. Pavyzdžiui, geroje santuokoje vyras turi rūpintis žmonos laime, žmona – vyro laime, o ne abu – vyras ir žmona – tik vyro laime.

Tai, kad tam tikro dydžio socialinis vienetas turi savo savybes, dera pripažinti kaip paprastą empirinį faktą. Jeigu atsisakysime jame įžvelgti ką nors magiška, būsime geriau pasirengę tuos vienetus teisingai suvokti ir plėtoti mokslinio jų aprašymo metodus.

Didžiausia pastarojo meto metodologijos pažanga buvo padaryta tyrinėjant santykiškai mažus vienetus: atskirus socialinius aktus ir tiesioginio bendravimo grupes. Kai kurias grupės struktūros ypatybes, pavyzdžiui, pasidalijimo į pogrupius darbui atlikti laipsnį, dažnai galima užfiksuoti gana paprastomis priemonėmis. Kartais filmavimas ar fizinio narių grupavimo užrašymas suteikia ganėtinai tikslų vaizdą. Be to, buvo išplėtoti metodai, kurie, manau, gali užtikrinti tinkamą ir patikimą socialinės aplinkos ir grupės socialinės organizacijos vaizdą. Daugelyje tiesioginio bendravimo grupių per ganėtinai trumpą laiką galima nustatyti lyderius ir sublyderius grupės viduje bei tiksliai išmatuoti jų lyderiavimo formą. Toks matavimas, pavyzdžiui, suteikia galimybę nustatyti tipiškas gero lyderio taikomas socialinio valdymo formas ir palyginti jas su prasto lyderio grupės valdymo tipiškomis formomis toje pačioje organizacijoje. Akivaizdu, kad toks įvertinimas turi didelę reikšmę mokant gerus lyderius. Turime suprasti, kad geras lyderiavimo tipas vienoje organizacijoje nebūtinai yra geras kitoje organizacijoje. Lyderiavimas turi būti „toks, koks tinka" konkrečiai organizacijai. Netgi, pavyzdžiui, autokratiško lyderio požymiai ganėtinai skiriasi atliekant skirtingų tipų veiklą. Lyderiai skiriasi mokydami, šokdami, žaisdami futbolą. Jie yra kitokie poilsiaudami, dirbdami fabrike arba tarnaudami armijoje, nors visi yra vienos demokratinės kultūros dalys.

Tyrinėdami ir vertindami lyderiavimo ar kitokių socialinių veiksmų klausimus, turime pasistengti nustatyti, kiek toje socialinėje aplinkoje grupės gyvenimui yra *primetamos* organizacijos taisyklės ar kitos socialinės galios, ribojančios grupės narių veikimo laisvę. Mažai tikėtina, kad atskirsime demokratišką skautų būrio vadą nuo autokratiško per vėliavos pakėlimo ceremoniją. Tai, kaip meistras fabrike elgiasi su darbininkais, galima nustatyti iš kovos tarp profsąjungos ir vadovybės tiek, kad jokie meistro mokymai, susiję su socialinių situacijų valdymu, negalės reikšmingai paveikti meist-

ro ir jo darbininkų socialinių santykių. Šiuo atveju profsąjungos ir vadovybės santykių pokytis būtų sąlyga bet kokiam esminiam meistro elgesio pokyčiui. Toks pavyzdys aiškiai rodo, kad socialinio vieneto dydis, į kurį privalu atsižvelgti teoriškai ar praktiškai sprendžiant socialinį klausimą, nėra sutartinis dalykas, kurį socialinis psichologas gali vienaip ar kitaip spręsti. Koks socialinis vienetas tam tikram socialiniam elgesiui yra lemiamas – tai objektyvus klausimas ir problema, kuriai turi skirti pakankamai dėmesio kiekvienas socialinis tyrinėjimas.

Pavyzdžiui, domesys, kurį bažnyčia ar mokykla, remianti skautų berniukų būrį, rodo skautų judėjimui, ir skautų statusas bendruomenėje gali būti svarbesni skautų būrio narystei ir grupės gyvenimui nei būrio vado elgesys. Tiriant kovos dvasią armijoje svarbiausia žinoti, ar kareivio ištikimybė pirmiausia sietina su jo skyriumi, būriu ar armija apskritai.

Tirdami santykiškai mažas tiesiogiai bendraujančias grupes, manau, elgiamės teisingai matuodami net tokias dinamines ypatybes kaip grupės įtampos laipsnis, sutelktumo laipsnis ir, be abejo, pasaulėžiūra. Galima atlikti eksperimentus su grupe kaip visybe, atitinkančius standartizuotos aplinkos reikalavimus tokiu mastu, kuris mažai skirtųsi nuo įprastinių reikalavimų eksperimentams su individais. Taip pat įmanu empiriškai tirti, kokiu mastu grupės gyvenimas konkrečiu atveju priklauso nuo jos narių savitos asmenybės.

Kai kurias grupės savybes, pavyzdžiui, jos pasaulėžiūros vienalytiškumą, galima išmatuoti visų dydžių grupėse. Vis dėlto apskritai šiandien esame daug mažiau pajėgūs tinkamai išanalizuoti už tiesiogiai bendraujančios grupės ribų esančių socialinių vienetų savybes. Viena iš priežasčių ta, kad laikotarpis, kurio reikia peržiūrėti įvykių vienetą didesnėje socialinėje grupėje, dažnai yra gana didelis. Veiksmas mažame vienete – ypač jeigu dirbama su vaikais – paprastai prieinamas stebėtojui, nes jam stebėti grupę tereikia valandos ar dviejų. To jam pakanka, kad suvoktų ketinamų analizuoti socialinių veiksmų reikšmę. Vis dėlto kad nustatytume meistro pokalbio su darbininkais socialinę prasmę, gali nepakakti net savaitės tęstinio vieno meistro stebėjimo. Tinkamam meistro elgesio stebėjimui gali prireikti apsilankyti keliuose darbininkų susirinkimuose, komitetų posėdžiuose, kuriuose daly-

vauja vadovybė ir darbininkai, taip pat kai kuriuose vadovybės susirinkimuose.

Viena esminių tokių didesnių vienetų tyrimo priemonių yra interviu su tam tikrais asmenimis. Labai svarbu žinoti, kokioje grupės padėtyje galima rasti geriausius „informatorius". Šiuo požiūriu psichologas gali daug išmokti iš kultūros antropologo. Klausimynas, psichologijoje patekęs į nemalonę, gali sugrįžti kiek kita forma grupės gyvenimui ir ypač – grupės pasaulėžiūrai tirti. Palengva atsisakome minties, kad atsakymai į klausimynus ir interviu yra faktų išraiška. Lėtai mokomės juos vertinti kaip reakciją į situaciją, kurią iš dalies lemia klausimas, iš dalies – bendra to individo situacija. Turime išmokti klausimynus vertinti taip, kaip esame įpratę vertinti projekcinę metodiką. Vienu žodžiu, mums kuo skubiausiai reikia tikros anketavimo ir interviu teorijos, kuri suteiktų ne vien tik kelias technines taisykles.

Vienas techninis dalykas, regis, teikia daugiau praktinės vilties ateičiai: jeigu lauko teorijos požiūriai teisingi, esama nemažai perspektyvos, kad eksperimentinis požiūris padės išspręsti daugelį klausimų, kurie anksčiau atrodė neįveikiami. Jeigu viso lauko modelis apskritai yra svarbesnis nei, pavyzdžiui, dydis, gali būti įmanu eksperimentiškai tyrinėti svarbiausias socialines konsteliacijas, „perkeliant" jas į tinkamo dydžio. (Geštaltinė psichologija „transpoziciją" supranta kaip pokytį, kuris pagrindines struktūrines ypatybes palieka nepakeistas.) Jeigu eksperimentatorius pajėgus sukurti tokį perkėlimą, nereikia baimintis, kad jis sukurs „dirbtines", „negyvenimiškas" situacijas. Eksperimentai tampa dirbtiniai, jeigu įgyvendinamas tik vienas ar kitas veiksnys, o ne būtinas modelis. Atsižvelgdami į šias aplinkybes turime gebėti tirti didelių grupių savybes pasitelkę santykiškai mažus modelius. Pavyzdžiui, mums nereikia tyrinėti visų tautų, kad išsiaiškintume, kokiu mastu mūsų suvokiami kitų žmonių idealai priklauso nuo mūsų pačių kultūros. Tą patį reiškinį galime tyrinėti su aštuonerių ir vienuolikos metų vaiku, kuris suvokia savo aplinkos egoizmą, dosnumą ar teisingumą pagal savo paties egoizmą, dosnumą ar teisingumą.

Pateiksime kitą pavyzdį: bet kokio dydžio grupės moralė, regis, yra tvirtesnė, jeigu jos veiksmai grindžiami jos pačios sprendimais ir jos pačios

situacijos „priėmimu". Pavyzdžiui, gebėjimas ramiai reaguoti šoko aplinkybėmis daug didesnis asmenų, kurie patys sukūrė šią situaciją, nei asmenų, kurie į tą situaciją buvo įtraukti. Paskaitos metodo ir grupės sprendimo metodo palyginimas keičiant namų šeimininkių mitybos įpročius rodo, kad grupės sprendimo metodas yra daug veiksmingesnis.

Kovos dėl beteisės grupės lygybės sėkmė, regis, labai priklauso nuo tokių lyderių, kurie nieku gyvu neatsižadėtų priklausomybės šiai mažumai, kad ir kas nutiktų, arba kurie savaimingai prisijungtų prie beteisių grupės, kaip šitai nutiko per Prancūzijos revoliuciją.

EKSPERIMENTAI „TIKRO GYVENIMO" APLINKOJE

Nors atrodo įmanoma tyrinėti tam tikrus viuomenės klausimus eksperimento sąlygomis sukurtose mažose laboratorinėse grupėse, turėsime taip pat plėtoti tyrimo metodus, kurie mums leis atlikti tikrus eksperimentus „natūraliose" socialinėse grupėse. Mano nuomone, tokie eksperimentai yra bene didžiausios teorinės ir praktinės svarbos. Tai, kad į pamatinius sociologijos klausimus neįmanoma atsakyti neeksperimentuojant griežta šio žodžio prasme su grupėmis, pasidarė aišku netgi tiems asmenims, kurie iki šiol įsitikinę, kad niekada nebus įmanu atlikti tokių eksperimentų. Tokie eksperimentai bus svarbūs tiriant pasaulėžiūras ir kultūros pokyčius. Jie gali tapti vienu iš pagrindinių metodų tiriant normalią ir anomalią asmenybę, nagrinėjant tai, kas sukelia asmenybės pokyčius. Kitaip tariant, grupės eksperimentas yra eksperimentinės psichologijos, eksperimentinės sociologijos ir eksperimentinės kultūrinės antropologijos sankirtoje.

Aišku, kad eksperimentai „gyvenimiškose situacijose" yra susiję su ypatingais sunkumais, pavyzdžiui, sudarant palyginamas kontrolines grupes ir palaikant nekintančias sąlygas ilgesnį laiką. Mokslo tiriamųjų institucijų galimybės ir įnašas dar nepasiekė tokio lygmens, kad būtų įmanoma sukurti dideles įmones arba nacionalinės reikšmės organizaciją mokslo tikslams. Todėl tikriausiai čia tiktų paminėti kai kuriuos metodologinius sunkumus, kurie paprastai skiriami „taikomosios psichologijos" sunkumams.

1. GRUPĖS ELGESIO PASTOVUMAS IR SAVIREGULIACIJA

Eksperimentatorius, kuris įpratęs nuovargio tyrimuose išlaikyti vienodą medžiagos tėkmę, vienodą pertrūkių ir trukdžių skaičių, įsitikina, kad beviltiška mėginti atlikti tikslų eksperimentą tokioje kaip fabrikas aplinkoje, kai kaupiantis medžiagai atsiranda daug netikslumų, kai darbininkai ateina ir išeina, kai keičiasi meistro ir darbininkų nuotaikos ir t. t. Vis dėlto tai, kad fabriko produkcijos gamybos pokyčiai mėnesių mėnesius gali būti tik nedideli, rodo teoriškai svarbų klausimą. Būtų galima mėginti paaiškinti tokį pastovumą tuo, kad dideliems socialiniams vienetams daro įtaką daugybė stiprių veiksnių, todėl tikėtina, jog net palyginti stiprus „atsitiktinis pokytis" reikšmingai nepakeis fabriko produkcijos. Tačiau toks aiškinimas toli gražu yra nepakankamas.

Daugybė eksperimentinių grupių tyrinėjimų vargu ar būtų galimi be tam tikrų grupės „savireguliacijos" procesų. Gerai žinomi individo savireguliacijos procesai. Pavyzdžiui, kūną tam tikri reguliaciniai procesai palaiko santykiškai pastovaus lygmens. Darbininkas prastą savijautą gali laikinai kompensuoti didesnėmis pastangomis. Panašūs grupių, kaip visybių, savireguliacijos procesai, regis, būdingi toms socialinėms konglomeracijoms – „natūralioms grupėms". Pavyzdžiui, jeigu darbininko trumpai nėra darbe, kiti brigados darbininkai gali jį pakeisti. Kitaip tariant, jėgų konsteliacija, kuri palaiko grupės gyvenimą, kad šis būtų tam tikro tariamo pastovaus lygmens (žr. IX skyrių), gali išlaikyti tą lygmenį, nepaisant trukdžių. Tada įmanoma išmatuoti santykiškai mažus pokyčius tų jėgų, kurios lemia šią antrinę pastovią pusiausvyrą net situacijose, kai nepastovūs trukdžiai yra santykiškai dideli. Be abejo, grupės, kaip ir individo savireguliacija, vyksta tik tam tikru mastu ir turi ribas.

Tad apskritai, regis, daugumą grupių galima vertinti kaip „natūralius dinaminius vienetus" arba visybes su tipiškomis šių vienetų, kaip visybių, savybėmis. Šiuo požiūriu eksperimentas grupės lygmeniu ne itin skiriasi nuo eksperimento individo lygmeniu, kol *perkėlimas* tiek laiko, tiek erdvės atžvilgiu atliekamas iš mažesnių vienetų į didesnius. Vis dėlto tam tikri socialiniai eksperimentavimo su grupės gyvenimu aspektai šiek tiek skiriasi nuo įprasto eksperimentavimo laboratorijoje.

2. EKSPERIMENTATORIAUS GALIA KONTROLIUOTI

Socialiniu požiūriu eksperimentavimas laboratorijoje vyksta saloje, visiškai atskirtoje nuo visuomenės gyvenimo. Nors negali pažeisti pamatinių visuomenės taisyklių, didžiąja dalimi jis laisvas nuo tų spaudimų, su kuriais tenka susidurti eksperimentuojant su „gyvomis grupėmis". Atlikdamas suvokimo ar frustracijos laboratorinį eksperimentą psichologas paprastai kontroliuoja situaciją. Kitaip tariant, jis gali sukurti kokias nori fizines sąlygas. Socialiniu požiūriu jo galia ribota tik tuo, kad jis nenori pakenkti tiriamajam arba nesulaukia iš jo pakankamo bendradarbiavimo. Tuomet individuali psichologija apskritai tinkamai sprendžia eksperimentatoriaus galios klausimą.

Vis dėlto eksperimentavimui su gyvomis grupėmis galios aspektas yra pagrindinis. Kiekviena organizacija, kurioje gali vykti eksperimentas, turi aiškius praktinius tikslus, kuriems negalima trukdyti. Kita vertus, eksperimentui atlikti eksperimentatorius privalo turėti pakankamai galios, kad sudarytų reikalingas konsteliacijas ir kitimus.

Paprastai vienintelis būdas įgyti tokią galią – tai pasiekti, kad organizacija aktyviai bendradarbiautų. Galimybių pasiekti tokių galių būtų mažai, jeigu ne tas faktas, kad dauguma tinkamai atliekamų eksperimentinių tyrimų teikia greitus arba ilgalaikius praktinius rezultatus. Fabrikų, profsąjungų, politinių partijų, bendruomenių centrų, asociacijų – žodžiu, daugumos grupių organizacinė forma remiasi tradicija, „užgimusio organizatoriaus" idėjomis, atgyvenusiu ar geriausiu atveju primityviu bandymo ir klaidos metodu. Be abejo, buvo surinkta ir susisteminta daug praktinio patyrimo. Vis dėlto iš kitų sričių žinome, kad šios procedūros veiksmingumas yra daug mažesnis, nei būtų galima pasiekti sistemingo mokslinio eksperimentavimo būdu.

Taigi nestebintų, jeigu mokslinius grupės gyvenimo tyrimus greitai vertintume kaip būtinus kiekvienos didelės organizacijos pažangai, lygiai kaip šiandien be chemijos tyrimų neįsivaizduojama chemijos gamykla.

3. EKSPERIMENTAVIMAS IR ŠVIETIMAS

Net jeigu asmuo, stovintis prie organizacijos vairo, yra įsitikinęs, kad tam tikras eksperimentas turės potencialią praktinę vertę, jis vis tiek nebus pasirengęs suteikti eksperimentatoriui visiškos veiksmų laisvės. Vis dėlto jis gali būti pasirengęs bendradarbiauti su eksperimentatoriumi, kad kartu sukurtų eksperimento procedūrą. Tai reiškia, kad kiekvienas, kuris dalyvauja vykdant projektą, privalo tam tikru mastu susipažinti su moksliniais klausimo aspektais.

Todėl švietimas dažnai yra būtina sąlyga tyrimui organizacijoje atlikti. Iš pradžių kiekvienas organizacijos vadovas paprastai tyrimą vertina įtariai, nes jaučiasi kiek nesaugus; baiminasi, kad šitai kaip nors gali paveikti jo galią ar įtaką arba kad tiriant bus atskleisti kokie nors nemalonūs duomenys. Jeigu eksperimentatorius elgiasi tinkamai, paprastai šis įtarumas vis mažėja, kuo labiau visi supranta problemų esmę ir įgyja tiesioginės tokio tyrimo patirties. Dažnai tokį švietimą galima naudoti kaip svarbią planuojamos grupės reorganizacijos dalį. Pats mėginimas objektyviai pažvelgti į vienas kito problemas tam tikru mastu keičia nuostatas. Aktyvus bendradarbiavimas renkant faktus atveria naujus horizontus, kuria geresnį supratimą ir dažnai pakelia dvasią*.

4. TEORINĖ IR TAIKOMOJI SOCIALINĖ PSICHOLOGIJA

Mokslininkas negali nepastebėti, kad juo svarbesnės grupės problemos, kurias jis ketina tirti, juo didesnė tikimybė susidurti ne tik su techniniais ir socialiniais sunkumais. Tikslas jam turi būti aiškus. Tas tikslas – rinkti duomenis apie tai, kas yra ir kas būtų, jeigu būtų pasirinkti tam tikri matai. Be papildomų prielaidų mokslininkas negali nuspręsti, ar vadovas „turėtų“ rinktis aukštą našumą, jį derindamas su santykiškai mažais statuso skirtumais fabriko aplinkoje, ar „turėtų“ rinktis didesnius statuso skirtumus, net jeigu tai reikštų mažesnį našumą. Jis negali nuspręsti, kokie „turėtų“ būti skautų judėjimo idealai. Kitaip tariant, pats eksperimentatorius nelemia organizacijos politikos. Vis dėlto jis gali tyrinėti, ką reikia daryti, kad tam tikri tikslai būtų pasiekti. Jis gali pateikti duome-

nų, kurie bus svarbūs analizuojant tam tikrą politiką bei jos poveikį ir bus tinkami kiekvienai racionaliai politikai.

Taigi šios eksperimentinės socialinės psichologijos srities metodologiniai klausimai siejasi su vadinamosiomis taikomosiomis problemomis. Netgi eksperimentams, kuriais planuojama spręsti teorinius klausimus, reikia glaudaus tyrėjo ir praktiko bendradarbiavimo, pakankamos eksperimentatoriaus galios ir pripažinimo, kad toks grupių tyrimas tam tikru mastu yra socialinis veiksmas.

Mokslinės psichologijos ir gyvenimo santykis atskleidžia keistą dvilypumą. Kai psichologija žengė pirmuosius žingsnius kaip eksperimentinis mokslas, jai daugiausia rūpėjo tikslumo siekis ir ji jautėsi nesaugi. Dažniausiai eksperimentuota tiriant sensorinį suvokimą ir atmintį iš dalies dėl to, kad šitai buvo galima tirti aplinkose, kur eksperimento kontrolę ir tikslumą užtikrina fizikos laboratorijos pripažinti instrumentai. Kai eksperimento procedūra išplito į kitus psichologijos skyrius ir kai kolegos psichologijos klausimus pripažino kaip eksperimentavimui tinkamą objektą, „varinių instrumentų psichologijos“ laikotarpis lėtai užgeso. Palengva eksperimentinė psichologija tapo labiau psichologinė ir priartėjo prie gyvenimiškų klausimų, ypač susijusių su motyvacija ir vaikų psichologija.

Tuo pačiu metu atsirado priešpriešinė srovė. Terminas „taikomoji psichologija“ – teisingai ar neteisingai – buvo tapatinamas su procedūra, kuri moksliškai buvo akla, net jei paaiškėdavo, kad turi praktinę vertę. Dėl to „mokslinė“ psichologija, kuri domėjosi teorija, vis mėgino atsiriboti nuo pernelyg glaudaus ryšio su gyvenimu.

Būtų labai gaila, jeigu linkmę į teorinę psichologiją susilpnintų būtinybė dirbti su natūraliomis grupėmis, tiriant tam tikrus socialinės psichologijos klausimus. Vis dėlto neturėtume nepaisyti to, kad šioje teorinės psichologijos plėtotėje slypi ir didelių galimybių, ir pavojų. Didžiausias taikomosios psichologijos trūkumas buvo tas, kad be tinkamos teorinės paramos ji panėšėjo į brangų, neveiksmingą ir ribotą bandymo ir klaidos metodą. Daugelis taikomojoje srityje šiandien dirbančių psichologų itin junta glaudaus teorinės ir taikomosios psichologijos bendradarbiavimo poreikį. Kaip ir fizikoje, tokį bendradarbiavimą bus galima pasiekti, jeigu teoretikai išdidžiai

neniekins praktinių uždavinių ir nebijos socialinių klausimų, jeigu taikomosios psichologijos atstovas supras, kad nieko nėra praktiškesnio už gerą teoriją.

Grupės dinamikos srityje daugiau nei bet kurioje kitoje psichologijos srityje teorija ir praktika metodologiškai susijusios taip, kad tinkamai dirbant galima išspręsti teorinius klausimus ir kartu sustiprinti racionalų požiūrį į mūsų praktines socialines problemas – vieną iš pamatinių jų sprendimo reikalavimų.

VIII

Psichologinė ekologija

(1943)

Visų psichologijos šakų pagrindinė konceptuali ir metodologinė problema – pradedant suvokimo psichologija ir baigiant grupių psichologija – psichologinių ir nepsichologinių veiksnių ryšys. Reikia pasiekti tinkamą šio ryšio supratimą, kol galėsime atsakyti į daugumą klausimų, kylančių mėginant integruoti socialinius mokslus. Lauko teorijos požiūris tam tikru būdu padeda atsakyti į šiuos „psichologinės ekologijos" klausimus.

Tolesnis mitybos įpročių nagrinėjimas gali gerai iliustruoti pirmąjį lauko analizės žingsnį siekiant keisti kultūrinius įpročius. Šios analizės tikslas – kruopščiai išsiaiškinti, kur ir kaip susikloja psichologiniai ir nepsichologiniai dalykai. Bet kokio pobūdžio grupės gyvenimas vyksta aplinkoje, kur esama tam tikrų apribojimų, kas galima ir kas ne, kas gali ir kas negali nutikti. Nepsichologiniai klimato, bendravimo, šalies ar organizacijos teisės veiksniai yra dažniausiai pasitaikantys „išoriniai apribojimai". Pirmoji lauko analizė atliekama „psichologinės ekologijos" požiūriu: psichologas tiria „nepsichologinius" duomenis ieškodamas, ką tie duomenys reiškia nustatant individo ar grupės gyvenimo ribines sąlygas. Tik žinant šiuos duomenis galima pradėti patį psichologinį tyrimą veiksnių, kurie lemia grupės ar individo veiksmus tomis situacijomis, kurios, kaip jau buvo minėta, yra reikšmingos.

Akivaizdu, kad ketindami grupės mitybos įpročius keisti pagal sveikatos reikalavimus ar besikeičiančias socialines sąlygas turime žinoti *status quo*[*]. Į ką reikia atkreipti dėmesį tiriant šį *status quo*? Ypač – kaip turi veikti psichologas, kad pavyktų įgyvendinti suplanuotus pokyčius?

„SOCIALINIŲ LINKMIŲ" POŽIŪRIS

Tyrinėdami, ką žmonės valgydavo, tarkim, per pastarąjį dešimtmetį, galime tikėtis aptikti tam tikras „linkmes", išskirdami pastovesnes ir labiau kintančias linkmes – rasti požymius, kokiems pokyčiams bus labiau priešinamasi, o kokiems – mažiau.

Daugybę kartų mėginta numatyti ateitį remiantis „socialinėmis linkmėmis"; dabar žinome, kad jų vertė numatymui yra labai menka. Neretai jos suklaidina.

Yra keletas priežasčių, kodėl patarimai, kaip atlikti pokyčius, paprastai negalimi remiantis istorinių linkmių tyrimu:

1. Net jeigu imčių metodas puikiai užtikrina tiek patikimus, tiek validžius duomenis, ateities numatymas yra tikimybinis teiginys, reiškiantis, kad situacija liks nepakitusi arba kad ji pasikeis mums žinomu greičiu, žinoma kryptimi. Esmė ta, kad dažnai sąlygos esmingai pasikeičia per vieną parą.

2. Nėra tikslaus būdo pagal istorines linkmes nustatyti, kiek sudėtinga bus sukelti pokytį tam tikra kryptimi. Ilgai gyvuojantis grupės įprotis nebūtinai reiškia, kad jis yra tvirtas. Tai tiesiog gali reikšti, kad su juo susijusios sąlygos per tą laikotarpį nesikeitė. Visiškai įmanu, kad mitybos įpročius, kurie vyravo ilgą laiką, galima lengviau pakeisti nei tuos įpročius, kurie praeityje atrodė ganėtinai kaitūs.

3. Joks aprašomųjų duomenų kiekis nepadės nuspręsti, kokios metodikos veiksmingos įgyvendinant norimus pokyčius. Pavyzdžiui, joks duomenų kiekis apie tai, ką žmonės valgo ar valgė, negali pasakyti, kas bus veiksmingiausia – reklama, paskaita ar moksleivių švietimas.

VAIKO RAIDOS POŽIŪRIS

Galima tikėtis, kad rasime geresnius numatymo būdus, studijuodami individualią istoriją. Neseniai kultūrinė antropologija akcentavo, jog bet koks kultūros pastovumas remiasi faktu, kad vaikai įauga į tą kultūrą. Vaikystėje ji įskiepijama ir prie jos įpratinama tokiu būdu, kad tie įpročiai išlieka ganėtinai stiprūs visą likusį gyvenimą.

Šį požiūrio pasikeitimą nuo grupės istorijos prie asmens istorijos galima vertinti kaip pokytį nuo sociologijos prie psichologijos. Drauge tai yra žingsnis link pasipriešinimo pokyčiui laipsnio susiejimo su dabartine grupės narių būsena, o ne su grupės elgsena praeityje, žingsnis nuo istorinio požiūrio prie neistorinio dinaminio požiūrio.

Mano nuomone, dabartinėje kultūrinėje antropologijoje vaiko raidos požiūris yra vaisingas ir pageidautinas. Labai svarbu žinoti, ką įvairių amžiaus tarpsnių vaikai mėgsta ir ko nemėgsta, kokios vertybės slypi už jų mitybos ideologijos ir ką jie laiko pritarimo ar nepritarimo šaltiniais. Vis dėlto aišku, kad istorinis ir aprašomasis požiūris negali atsakyti į klausimą, kaip pakeisti grupės mitybos įpročius norima kryptimi.

LAUKO TEORIJOS POŽIŪRIS: KULTŪRA IR GRUPĖS GYVENIMAS KAIP ANTRINIAI PASTOVŪS PROCESAI

Šis suplanuoto pokyčio arba bet kokios „socialinės inžinerijos“ klausimas tapatus klausimui, kokias reikia pakeisti „sąlygas“, kad gautume tam tikrą rezultatą, ir kaip tas sąlygas galima pakeisti su turimomis po ranka priemonėmis?

Dabartinę situaciją – *status quo* – reikėtų vertinti kaip palaikomą tam tikrų sąlygų ar jėgų. Kultūra, pavyzdžiui, tam tikros grupės mitybos įpročiai tam tikru laiku, nėra pastovus dalykas, o gyvas procesas, tarsi upė, kuri tekėdama išlaiko atpažįstamą formą*. Kitaip tariant, grupės gyvenime, kaip ir individo gyvenime, turime nagrinėti tai, kas fizikoje žinoma kaip „antriniai pastovūs“ procesai.[1]

Mitybos įpročiai neatsiranda tuščioje erdvėje. Jie yra neatskiriama kasdienio ritmo nuo miego ir budrios būsenos dalis; buvimo vienam ir su grupe; pragyvenimo uždarbio ir žaidimo; buvimo miesto gyventoju, šeimos, socialinės grupės, religinės bendruomenės, tautos nariu; gyvenimo karšto ar šalto klimato juostoje, kaimo vietovėje ar mieste, rajone su gerais prekybos

[1] Bendrą antrinių pastovių procesų apibūdinimą žiūrėkite knygoje: Wolfgang Koehler: *Dynamics in Psychology* (New York: Liveright Publishing Co., 1940).

centrais ir restoranais ar ten, kur maistas tiekiamas prastai ir nereguliariai. Visi šie veiksniai turi vienokios ar kitokios įtakos mitybos įpročiams bet kuriuo metu. Jie kasdien iš naujo lemia grupės mitybos įpročius, kaip įtekančio vandens kiekis ir upės vagos pobūdis kasdien lemia upės tėkmę, jos pastovumą ar pokytį.[2]

Grupės mitybos įpročiai, kaip ir toks reiškinys kaip fabriko gamybos tempas, yra daugybės jėgų rezultatas. Vienos jėgos palaiko viena kitą, kitos priešinasi viena kitai. Vienos jų yra skatinančiosios, kitos – slopinančiosios. Panašiai kaip upės tėkmės greitis, reali grupės elgsena priklauso nuo lygmens (pavyzdžiui, gamybos tempo), kuriame šios priešingos jėgos pasiekia pusiausvyros būseną. Jeigu kalbame apie tam tikrą kultūros modelį, pavyzdžiui, apie grupės mitybos įpročius, vadinasi, šių jėgų konsteliacija kurį laiką išlieka vienoda, bent jau per tą laikotarpį jos palaiko pusiausvyros būseną pastovaus lygmens.

Nei grupės „įpročių", nei individualių „įpročių" iki galo suprasti nepadės teorija, kuri apsiriboja pačių procesų nagrinėjimu ir „įprotį" vertina kaip tam tikrą sustingusį junginį, šių procesų „asociaciją". Įpročius reikia suprasti kaip jėgų rezultatą organizme *ir* jo gyvenimo erdvėje, grupėje *ir* jos aplinkoje. Norint moksliškai suprasti procesus (kurie gali būti arba pastovūs „įpročiai", arba pokyčiai), būtina pateikti struktūrą organizmo, grupės, aplinkos – kad ir kaip vadintųsi laukas konkrečiu atveju – ir išanalizuoti jėgas įvairiose lauko dalyse. Procesas tėra epifenomenas, tikrasis tyrimų objektas – jėgų konsteliacija.

Todėl norint numatyti, kokie pokyčiai kokį turės poveikį esamomis sąlygomis, grupės gyvenimą turime suprasti kaip platesnės aplinkos savitų jėgų konsteliacijų rezultatą. Kitaip tariant, moksliniai numatymai ar patarimai apie pokyčio metodus turi būti paremti „lauko kaip visybės" analize, įskaitant jo psichologinius ir nepsichologinius aspektus.

---

[2] Jėgų tipas, be abejo, skirtingas; lauke, kuris lemia upę, nėra to, kas tapatu „kognityviai struktūrai" ar „psichologinei praeičiai", ar „psichologinei ateičiai".

PAVYZDINIS TYRIMAS

Čia kaip šių bendrų dėsnių pavyzdį naudojamą tyrimą atliko Ajovos valstybinio universiteto Vaikų gerovės tyrimų centro moksliniai darbuotojai. Pirminis jo tikslas buvo ištirti, *kodėl* žmonės valgo tai, ką jie valgo. Metodą sudarė namų šeimininkių apklausa. Buvo ištirtos penkios grupės: trys baltaodžių amerikiečių ekonominio lygmens padalinio (aukšto, vidutinio ir žemo pajamų lygmens) ir dvi subkultūrinės čekų ir negrų grupės.[3]

A. KANALO TEORIJA

Klausimas „kodėl žmonės valgo tai, ką valgo?“ yra ganėtinai sudėtingas, aprėpiantis ir kultūrinį, ir psichologinį aspektus (tokius kaip tradiciniai valgiai ir individualūs pomėgiai, nulemti patirties vaikystėje, taip pat transportavimo problemos, maisto prieinamumas tam tikrame plote ir ekonominiai sumetimai). Todėl pirmasis mokslinės analizės žingsnis – nagrinėti klausimą, kur ir kaip persidengia psichologiniai ir nepsichologiniai aspektai. Bent iš dalies į šį klausimą gali atsakyti „kanalo teorija“.

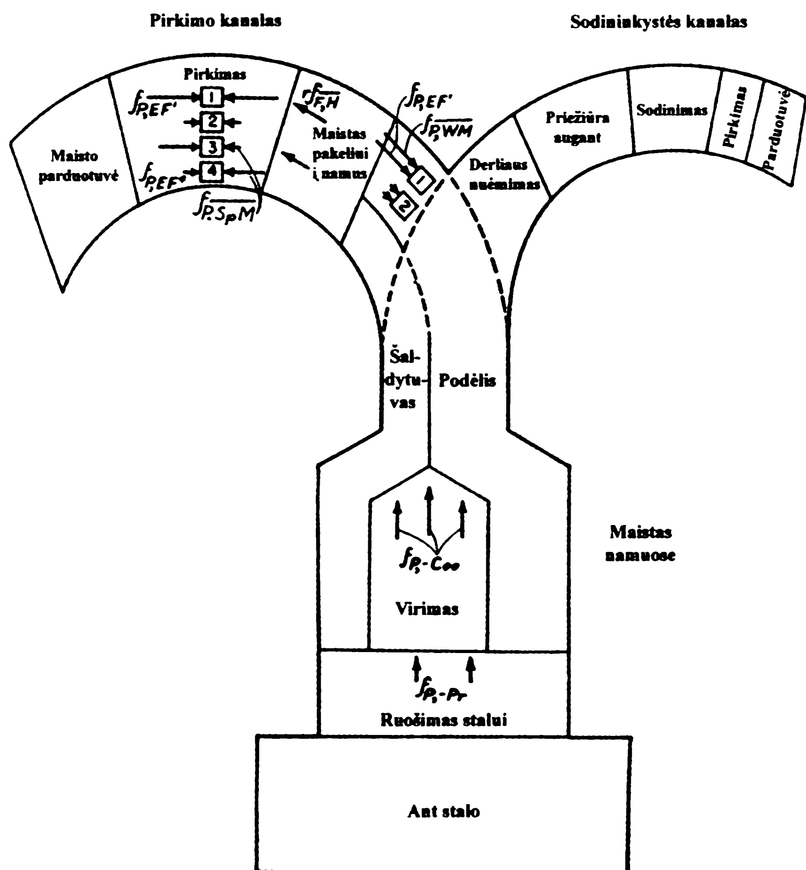
Šioje teorijoje svarbiausia tai, kad ant stalo esančio maisto didžiąją dalį suvalgo kas nors iš šeimos narių. Vadinasi, į pagrindinį klausimą „kodėl žmonės valgo tai, ką jie valgo?“ galima atsakyti, tik atsakius į klausimą „kaip maistas patenka ant stalo ir kodėl?“

Ant stalo maistas patenka įvairiais kanalais (19 pav.). Vienas jų – pirkimas parduotuvėje. Nupirktą maistą galima laikyti tam skirtoje šaltoje patalpoje, iš ten jis paimamas, paruošiamas ir tiekiamas ant stalo.

---

[3] Po parengiamųjų įvairių metodų bandymų galutiniai duomenys buvo surinkti per 1942 m. gegužę ir birželį. Reikia turėti omenyje, kad rezultatai aprašo žmonių nuostatas ir įpročius tuo metu (tik cukrus buvo išduodamas pagal korteles). Medžiaga buvo surinkta apklausus Vidurio Vakarų miesto, turinčio apytikriai 60 000 gyventojų, žmones. Nors miestą supa ūkininkų kaimai, jame yra įvairių pramonės įmonių. Jau daug metų mieste dirba dietologas ir veikia gera maitinimo programa.

Nuodugnią šio tyrimo analizę rasite: Kurt Lewin: Forces behind food habits and methods of change, *Bulletin of the National Research Council*, 1943, *108*, 35–65.

19 pav. Kanalai, kuriais maistas patenka ant stalo

Kitas kanalas – sodininkystė. Dar yra tokių papildomų kanalų kaip išvežiojimas, maisto pirkimas kaime, kepimas ir konservavimas namuose.

Maistas žingsnis po žingsnio juda kanalu. Žingsnių skaičius skiriasi įvairiuose kanaluose ir skirtingam maistui tame pačiame kanale. Keičiasi laikas, kurį maistas gali išlikti vienoje padėtyje. Maistas tam tikrą laiką gali

būti spintelėje arba užkonservuotas toje pačioje padėtyje. Kita vertus, bufete arba šaldytuve jis gali išlikti tik kelias valandas ar dienas.

Tam, kad išsiaiškintume, koks maistas patenka ant stalo, turime žinoti, kiek konkrečiai šeimai ar grupei yra maisto kanalų. Norėdami suprasti pokyčius, užblokavus tam tikrus kanalus, turime žinoti, kokie atsiranda nauji kanalai arba kuriuose senuose kanaluose judėjimas sustiprėja. Pavyzdžiui, ruošti maistą namuose pasidaro sudėtinga, todėl dažniau maitinamasi restoranuose.

Maistas pats savaime nejuda. Tai, ar maistas pateks į kanalą, ar ne, ir judėjimą nuo vieno kanalo skyriaus į kitą tvarko „vartininkas". Pavyzdžiui, nuspręsdami, koks maistas pateks kanalu „pirkimas", turime žinoti, ar perka vyras, žmona, ar tarnaitė. Jeigu tai namų šeimininkė, tuomet reikia tyrinėti namų šeimininkės psichologiją, ypač jos nuostatas ir elgesį pirkimo situacijoje.

Labai svarbu suprasti, kad psichologinės jėgos, kurios veikia maisto judėjimą, gali būti skirtingos skirtingiems kanalams ir įvairiems to paties kanalo skyriams. Kiekvienas kanalas tam tikru mastu priešinasi judėjimui, ir tam tikros jėgos mėgina kliudyti įeiti į kanalą. Pavyzdžiui, jeigu maistas brangus, dvi skirtingų krypčių jėgos veikia namų šeimininkės elgesį. Ji patiria konfliktą. Jėga, kliudanti išleisti per daug pinigų, sulaiko maistą, kad jis nepatektų į tą kanalą. Antroji jėga, atitinkanti maisto patrauklumo poreikį, siekia, kad jis patektų į kanalą.

Tarkim, namų šeimininkė nusprendžia pirkti gabalą brangios mėsos: maistas pereina vartus. Dabar namų šeimininkė labai stengsis jo nešvaistyti. Jėgos, kurios anksčiau priešinosi viena kitai, dabar abi veiks ta pačia kryptimi: didelė kaina, kuri vertė atsisakyti brangaus maisto, dabar yra priežastis, kodėl namų šeimininkė daro viską, kad nepaisant kliūčių mėsa saugiai patektų ant stalo ir būtų suvalgyta.

1. Įvairių kanalų naudojimas. Mūsų Vidurio Vakarų bendruomenės tyrimu nustatėme, kad penkiose tirtose grupėse kiekvienas maisto produktas, išskyrus desertus, gerokai dažniau buvo gaunamas pirkimo nei bet kuriuo kitu kanalu.

Visose grupėse kartu trečdalis daržovių ir vaisių buvo konservuojama namuose. Atrodo, nėra tiesioginio ryšio tarp pajamų lygmens ir procento šeimų, kurios konservuoja, nors buvo nustatyta, kad didesnis konservuojamo maisto *kiekis* buvo dviejose grupėse, kurių pajamos mažesnės. Pastebėti ryškesni kultūriniai skirtumai – visos čekų šeimos konservavo maisto produktus, ir konservuojamo maisto kiekis buvo didesnis nei kitose panašių pajamų grupėse kitose bendruomenės dalyse.

Apskritai duomenys leidžia daryti tokias išvadas: tam tikru mastu finansinės aplinkybės ir kultūrinės vertybės išties veikia įvairių maisto kanalų naudojimo mastą ir būdus, kuriais jie naudojami. Todėl mažesnes pajamas gaunančios grupės gali sutaupyti daugiau konservuodamos pagrindinių jų valgomų maisto produktų ir dažniau verčiasi daržininkyste. Didesnių pajamų grupės gali išlaikyti sandėliukus ir užmokėti už pieno atvežimą. Be to, mažesnes pajamas gaunančios grupės konservuoja pagrindinius maisto produktus, o didesnių pajamų grupės konservuoja tokius produktus kaip vaisiai ir uogos dėl jų skonio ir galbūt dėl statuso. Čekų grupė, kūrybinga ir itin motyvuota ekonominiu savarankiškumu, dažniau už kitas konservuoja ir verčiasi daržininkyste.

2. Kas kontroliuoja kanalą? Svarbu žinoti, kurie šeimos nariai atsakingi už įvairius kanalus, nes bet kokie pokyčiai turės būti įgyvendinami per tuos asmenis. Visose mūsų grupėse žmona neabejotinai kontroliuoja visus kanalus, išskyrus daržininkystės, kur aktyviai dalyvauja vyras. Vis dėlto net ten vyras retai kontroliuoja šį kanalą vienas. Vaikai niekada neminimi kaip kontroliuojantys kurį nors iš kanalų, nors jie neabejotinai netiesiogiai daro įtaką sprendimams atsisakydami maisto, kuris jiems patiekiamas.

B. VARTININKO PSICHOLOGIJA

Tam, kad suprastume ir paveiktume mitybos įpročius, greta objektyvių maisto kanalų ir objektyvaus prieinamumo papildomai dar turime žinoti psichologinius veiksnius, darančius įtaką kanalus kontroliuojančiam asmeniui.

Vartininko psichologija apima daug įvairių veiksnių, kurių išsamiai neketiname aprėpti. Šiuos veiksnius galima suskirstyti į dvi grupes: viena jų susijusi su kognityvia struktūra, t. y. kalba, kuria žmonės galvoja ir šneka

apie maistą, o antra – su jų motyvacija, t. y. vertybių sistema, kuri slypi už maisto pasirinkimo.

1. Kognityvi struktūra. Kognityvi struktūra susijusi su tuo, kas vadinama „maistu“, „maistu, skirtu mums“ arba „maistu, skirtu kitiems šeimos nariams“, su valgymo modeliais ir su maitinimosi situacijos svarba.

a. Maistas, apie kurį negalvojame ir apie kurį galvojame. Fizinis tinkamumas – ne vienintelis veiksnys, lemiantis maisto tinkamumą žmogui. Vienas iš svarbiausių veiksnių yra „kultūrinis tinkamumas“. Yra daug valgomų dalykų, kurių žmonės niekada net nemanė vartoti, nes nevertino jų kaip savo maisto.

Jeigu maistu laikome viską, ką kai kurie žmonės iš tiesų valgo ir mėgsta valgyti, tada gyvus žiogus reikėtų įtraukti į maisto kategoriją. Jeigu vis dėlto paklaustume, ką žmonės Jungtinėse Amerikos Valstijose vertina kaip maistą, gyvi žiogai nebūtų minimi. Kitaip tariant, psichologinis maisto plotas mūsų kultūroje tėra maža objektyviai valgomo maisto dalis ir jį galima įsivaizduoti kaip mažą ribotą sritį visoje objektyviai valgomo maisto srityje.

Kai kuriose mūsų šalies dalyse žemės riešutai arba sūris laikomi maistu gyvuliams, bet ne žmonėms. Ajovos fermoje mergaitė atsisakė valgyti varškę, nes ji esą skirta kiaulėms. Netgi mūsų pačių kultūroje sandūra tarp žmonių maisto ir gyvulių ėdalo kinta.

Netgi maistas, kuris pripažintas kaip žmonių maistas, vis tiek gali būti nepriimtinas kaip maistas savo šeimai. Pavyzdžiui, inkstus arba kai kuriuos vidaus organus kai kas mano esant vargšų maistą, arba šampaną – turtingųjų gėrimą. Kitaip tariant, tik tam tikra ploto dalis, pripažįstama kaip „maistas žmonėms“, yra pripažįstama kaip „maistas mums“. Išsiaiškinti, ką skirtingos grupės vertina kaip „maistą mums“ – vienas pirmųjų mitybos įpročių tyrinėjimo tikslų.

b. Maistas vyrams ir vaikams. Plote „maistas mums“ galima skirti „maistą vyrui“ ir „maistą vaikams“ kaip savitus posričius. Nors namų šeimininkė kontroliuoja kanalus, dar nereiškia, kad jos neveikia tai, kokiam maistui teikia pirmenybę vyras, arba tai, kas, jos nuomone, yra gerai jam ir vaikams.

Netiesioginė kitų šeimos narių įtaka mūsų tyrime atsiskleidė įvairiais būdais. Pastebėta, kad būdingiausias vyrų maistas – mėsa. Mėsa užėmė pir-

mąją vietą kaip vyrų maistas visuose pogrupiuose, išskyrus negrų, kur ji buvo trečia po daržovių ir desertų. Kita vertus, būdingiausias vaikų maistas buvo daržovės – jas minėjo trečdalis auginančių vaikus šeimų. Daržovės užėmė pirmą vietą kaip vaikų maistas visose grupėse, išskyrus negrų, kuri jas įvardijo po desertų. Bulvės, kaip savitas patiekalas, buvo dažniau patiekiamos vyrui nei vaikams.

Ši netiesioginė kitų šeimos narių kontrolė tėra vienas iš daugelio vartininko psichologijos aspektų.

c. „Mitybos modeliai". Kiti maisto kognityvios struktūros aspektai – tai skirtumas tarp pusryčių, priešpiečių ir pietų maisto; skirtumas tarp pagrindinio patiekalo ir deserto; subalansuoto maisto ir „likučių" supratimas.

Nustatyta, kad visos tirtos grupės dažniausiai nurodė košę, kofeiną (kavą, arbatą), kiaušinius ir duoną arba skrebučius kaip *pusryčių valgius*. Vaisius minėjo trys ketvirtadaliai gaunančių dideles ir vidutines pajamas tiriamųjų, tačiau tik vienas ketvirtadalis – čekų, negrų ir mažas pajamas gaunančios grupių.

Dideles pajamas gaunanti grupė kaip priešpiečių valgius dažniausiai minėjo vaisius ir pieną, mažas pajamas gaunanti grupė dažniau minėjo sriubas. Dideles ir vidutines pajamas gaunančios grupės dažniau nei kitos grupės vartojo salotas, sumuštinius ir vaisius. Maisto likučius priešpiečiams vartojo visos grupės, tačiau čekų grupė – dažniau. Priešpiečiai tikriausiai labiau nei kiti yra „greitas" valgis. Tačiau apytikriai 75 proc. dideles ir vidutines pajamas gaunančių grupių apklaustųjų teigė planuojantys priešpiečių meniu, kitose grupėse tai darė tik apie 25 proc. Kiti sakė, kad valgo viską, ką randa namuose.

Visoms grupėms priimtini *pietų valgiai* paprastai buvo mėsa, daržovės, bulvės ir desertas. Salotas daug dažniau minėjo dvi gaunančios didesnes pajamas grupės, duona minima rečiau, o sviestas apskritai neminimas. Mažesnių pajamų grupės gerokai dažniau minėjo sviestą ir duoną. Galimas daiktas, duoną ir sviestą tos grupės vertino kaip vieną iš pietų dalių, o didesnes pajamas turinčios grupės – tik kaip pagalbinius produktus.

d. Valgymo situacijos reikšmė. Vienas svarbus dalykas – priklausomybės grupei jausmas, sukuriamas valgant kitų draugijoje. Valgymas banketuose

visiškai skiriasi nuo valgymo ilgai badavus. Jis gali būti labiau kaip socialinė funkcija, o ne išgyvenimo priemonė. Apskritai valgymas dažnai atlieka sudėtingesnę funkciją nei tiesiog maitinimasis.

Psichologinė valgymo prasmė glaudžiai susijusi su grupės situacijomis. Valgymas su bendradarbiais fabrike skiriasi nuo valgymo susirinkus šeimai prie stalo ar valgymo restorane. „Valgančiųjų grupė" itin veikia valgymo elgesį ir žmogaus mitybos pasaulėžiūrą. Galima sakyti, kad kiekviena kartu valgančiųjų grupė turi savitą valgymo kultūrą.

2. Motyvacija. Aptarsime įvairius motyvacijos veiksnius pagal tris pagrindinius skirsnius: a) vertybės (motyvai, pasaulėžiūra), darančios įtaką maisto pasirinkimui, b) maisto poreikiai ir c) kliūtys, kurias reikia įveikti.

a. Vertybės, darančios įtaką maisto pasirinkimui. Daugiau nei viena vertybė veikia kaip atskaitos sistema maisto produktus besirenkančiam žmogui. Šios vertybės individui ne visada turi vienodą svorį; jos gali pasikeisti, pavyzdžiui, karo metu, be to, gali būti skirtingos restorane ir namuose.

Vertinant maisto produktus gali būti naudojami bent keturi atskaitos taškai: išlaidos, sveikata, skonis ir statusas. Svarbu žinoti šių skirtingų atskaitos taškų santykinį stiprį įvairioms žmonių grupėms ir kaip jis kinta įvairių produktų.

Vertybių sistemos atžvilgiu galima kelti tris klausimus: 1) Kokios šios grupės vertybės? 2) Kokia kiekvienos vertybės lyginamoji dalis? 3) Kaip saviti maisto produktai susiję su tam tikromis vertybėmis?

Mūsų tyrinėjime tiek tarp grupių, tiek pačios grupės viduje nustatyti reikšmingi dažnio, kuriuo buvo minėtos įvairios atskaitos sistemos, skirtumai. Grupėse pastebėti šie skirtumai. Dideles pajamas gaunančios grupės dominuojanti vertybė – sveikata, o pinigai ir skonis yra žemesniame, beveik vienodame lygmenyje. Vidutinių pajamų grupės dominuojanti sistema yra pinigai, sveikata – daug žemiau, o skonis – visiškai žemai. Tas pat tinka mažas pajamas gaunančioms ir negrų grupėms, išskyrus tai, kad skirtumas tarp pinigų ir sveikatos yra net didesnis, o pinigai yra daug svarbesni. Čekų grupė patenka tarp didelių ir vidutinių pajamų grupių, nes ji beveik vienodai mini pinigus ir sveikatą, o skonį – daug rečiau.

Tam, kad suprastume, kuris maisto produktas bus pasirinktas, be bendros vertybių sistemos ir kiekvieno atskaitos taško santykinio svorio, reikia žinoti, kur konkrečiai kiekvienas produktas yra kiekvienoje vertybių skalėje.

Nustatyta, kad paukštiena beveik niekada neminima kaip valgis, kurį galima paruošti, kai trūksta pinigų, ar kaip sveikiausias maistas, ar kaip sočiausias maistas, tačiau ji buvo dažnai minima kaip tinkamas valgis vaišinti svečius.

Įvairių maisto produktų padėtis skonio skalėje buvo tyrinėjama klausiant kiekvienos namų šeimininkės: „Kokius valgius ypač mėgsta jūsų šeima?“ Mėsa, desertai ir daržovės buvo dažniausiai minimi visų grupių. Vis dėlto čekai reikšmingai dažniau nurodė duoną nei desertus. Tokią aukštą šios kategorijos, duonos, vietą tikriausiai lėmė gausus vartojimas kolačių*, gaminamo iš tešlos čekų valgio, panašaus į duoną ir prikimšto mėsos arba vaisių.

Mažėjant pajamų lygmeniui mėsa buvo rečiau minima kaip mėgstamiausias valgis. Daržovių valgiai, priešingai, buvo minimi gerokai dažniau mažesnes pajamas gaunančių ir negrų grupių nei dideles pajamas gaunančių grupių. Šį atradimą galima aiškinti kaip patvirtinantį hipotezę, kad žmonės veikiau mėgsta tai, ką valgo, o ne valgo tai, ką mėgsta. Mūsų duomenys nepatvirtina labai paplitusios minties, kad mėgstamiausi tie patiekalai, kuriuos sunku gauti.

Kiekvienos namų šeimininkės taip pat klausta: „Kokie produktai, Jūsų nuomone, yra *būtini* kasdieną?“ Visos grupės kaip būtinus produktus dažniausiai minėjo daržoves ir pieną. Duoną kaip būtiną produktą reikšmingai dažniau minėjo mažas pajamas gaunančios grupės šeimos, čekai ir negrai nei dideles pajamas gaunanti grupė. Vaisius kaip būtinybę daug dažniau nurodė dideles pajamas gaunančios grupės nei kitos. Panašūs skirtumai buvo nustatyti ir kiaušinių vartojimo atžvilgiu.

b. Maisto poreikiai. Svarbu pripažinti, kad santykinis įvairių atskaitos sistemų svoris diena iš dienos keičiasi atitinkamai kintant poreikiams. Šie poreikiai gali pasikeisti dėl sočio, situacijos pasikeitimo arba dėl kultūrinių jėgų, kreipiančių mitybos pokyčių link.

Tai, kad ilgai vartojant to paties tipo maistą to maisto patrauklumas mažėja, atitinka pamatinius visų poreikių fenomenus. Tai stiprus maisto pasirinkimo kasdienio ir sezoninio ciklų determinantas. Jis skirtingai veikia įvairius maisto produktus; pavyzdžiui, jis yra mažesnis duonai nei mėsai.

Bendras pasitenkinimo maistu lygmuo taip pat lemia maisto produkto patrauklumą ir keičia įvairių vertybinių skalių santykinį svorį. Jeigu asmeniui prieinama mažiau maisto, santykinis skonio skalės svoris linkęs mažėti maisto „būtinumo" aspektų naudai. Jeigu vartojamo maisto krepšelis yra ganėtinai pilnas, namų šeimininkė rinkdamasi gali būti išrankesnė nei tada, kai krepšelis tuščias.

Situaciniai veiksniai yra gana akivaizdūs: kai namų šeimininkei mėnesio pabaigoje trūksta pinigų arba kai ji ruošia valgį svečiams, atitinkamų atskaitos sistemų svoris padidės.

Nenutrūkstamas „visaverčio ir įvairaus maitinimosi" propagavimas pastarąjį dešimtmetį sustiprino kultūrines jėgas ta linkme, kad kasdien būtų vartojamas įvairesnis maistas.

c. Kliūtys, kurias reikia įveikti. Interviu savitai neaptartos kliūtys įvairiuose kanaluose, nors į jas reikia atsižvelgti planuojant keisti maisto įpročius. Pavyzdžiui, dažnai renkamasi konservuotą maistą, nes jis greitai paruošiamas. Lygmuo, kuriuo tokios kliūtys kaip transportavimo sunkumai, pagalbos trūkumas namuose, laikas, būtinas maistui ruošti, darys įtaką vartininko pasirinkimui, priklauso nuo jo konkrečių aplinkybių.

3. Konfliktas

a. Pirkimas kaip sprendimo priėmimo situacija. Aptarėme daugybę jėgų, kurios traukia pasirinkti tam tikrą maistą arba stumia nuo jo. Vienu metu būdamos faktinio pasirinkimo situacijoje, jos sukuria konfliktą.

Paprastai konfliktinė situacija kyla esant akstinui įsitraukti į tam tikrą veiklą (pavyzdžiui, pirkti maistą), kita vertus – jėgai, besipriešinančiai šiai veiklai. Kainų augimas, veikiantis kaip pasipriešinimas pirkti maisto produktus, prie kurių žmonės priprato, sustiprina konfliktą maisto srityje visoms grupėms. Šeimos, kurių pajamos mažos, pirkdamos maistą patiria didesnį konfliktą nei tos, kurių pajamos didelės, nes jų laisvę pirkti norimą

maistą riboja pinigų stoka. Vis dėlto vidutines pajamas gaunančios grupės nariai gali patirti didesnį konfliktą nei gaunančios mažas pajamas, nes psichologiškai jie yra marginalinė grupė. Jie stengiasi pasiekti finansiškai pajėgesnį socialinį statusą ir kartu baiminasi sugrįžti į neturtingų žmonių lygmenį.

Laipsnis, kuriuo numatomas mitybos įpročių pokytis, atsitiktinai paliečia didelio ar mažo konflikto maisto sritį – tai vienas iš veiksnių, lemiančių emocionalumo lygmenį, kuriuo reaguos žmonės.

Tyrimo metu maisto produktų kainos pašoko, o pajamų lygis liko tas pats, ir žmonės ypač aiškiai pajuto kylančias maisto kainas. Buvo užduoti trys klausimai apie taupymą maisto sąskaita: 1) Kurių produktų pirkimą *jau sumažinote* dėl pakilusių maisto kainų? 2) Jeigu kainos kils ir toliau, kurių produktų *galėtumėte* pirkti mažiau? 3) Net jeigu kainos toliau kils, kurių produktų ypač *nenorėtumėte* pirkti mažiau?

Remiantis atsakymais į šiuos klausimus buvo galima sukurti konflikto skalę ir pagal ją įvertinti kiekvieną individą.

Padaryta prielaida, kad egzistuoja konfliktas, susijęs su tam tikru maisto produktu, jeigu jis paminėtas atsakyme į bet kurį iš šių klausimų, ir kad konfliktas didės: 1) jeigu produkto pirkimas jau mažinamas ir gali dar labiau mažėti (1 ir 2 klausimai); 2) jeigu produkto galima pirkti mažiau, bet to daryti individas nenori (2 ir 3 klausimai); 3) jeigu tai produktas, kurio pirkimas jau buvo sumažintas, nors individas to nenorėjo (1 ir 3 klausimai).

Visai grupei mėsai teko daug didesnis konflikto lygmuo nei bet kokiam kitam produktui. Vis dėlto skirtingoms grupėms šio konflikto stipris yra ganėtinai skirtingas, mažiausias jis dideles pajamas gaunančios grupės ir didžiausias – čekų bei vidutinių pajamų grupių. Daržovės ir pienas visoje grupėje yra antroje ir trečioje vietoje. Tie trys maisto produktai, kurių pirkimas sukelia didžiausią konfliktą, yra ir vertinami kaip būtiniausi. Šio tyrimo metu neabejotinai dažniausiai buvo sumažinamas mėsos pirkimas. Nors vertinama kaip būtinas produktas, mėsa buvo viena brangiausių, ir mažiau jos perkant buvo galima sutaupyti daugiau, nei perkant mažiau kokio nors kito produkto. Remdamiesi analize turime tikėtis, kad mėsos pirkimo sumažinimas sukels didžiausią emocinį trikdį.

C. PRITAIKYMAS KEITIMO KLAUSIMAMS

Tai, kokio stiprio yra jėgos, besipriešinančios mitybos įpročių pokyčiams tam tikra kryptimi, galiausiai galima išsiaiškinti tik iš tiesų mėginant keisti mitybos įpročius, t. y. eksperimentiškai. Joks anketavimas negali pakeisti eksperimentų. Vis dėlto daug per apklausą surinktos informacijos gali būti naudinga planuojant eksperimentus. Galima išskirti du tokios informacijos tipus.

1. Būtiniausių produktų pakeičiamumas. Tam tikrų motyvacinių jėgų poveikis mitybos įpročių pokyčiams priklausys nuo tų įpročių kaitumo. Vienas susijusių su įpročių kaitumu veiksnių yra tai, kokiu mastu nepageidaujamą ar nepasiekiamą produktą galima pakeisti kitu produktu.

Šį klausimą nagrinėjome klausdami namų šeimininkių, kuo jos pakeistų kiekvieną iš būtiniausiais laikomų produktų. Apskritai pakaitai patenka į panašias maistingumo prasme kategorijas: apelsinai vietoj citrinų, lašiniai vietoj riebalų, sūris ir kiaušiniai vietoj mėsos, margarinas vietoj sviesto, kitos rūšies daržovės vietoj minėtų, daržovės vietoj vaisių ir t. t. Maistingumo prasme skirtingi pakaitai buvo minimi tik mažas pajamas turinčioje grupėje. Šie atradimai dera su faktu, jog kuo mažesnis poreikio patenkinimo lygis, tuo didesnis spektras galimų veiksmų siekiant jį patenkinti.

2. Mitybos įpročių keitimo pagrindas. Maisto *prieinamumo* pokyčiai – viena akivaizdi mitybos įpročių keitimo priežastis. Prieinamų produktų sritis gali labai susiaurėti, kaip nutinka esant nepritekliui. Šitai neišvengiamai lemia tipo ir dažnai – vartojimo kiekio pokytį.

Antra mitybos įpročių keitimo priežastis – tai pokytis, susijęs su maisto produktų *kanalais.* Perėjimo prie prieinamesnių kanalų karo metais pavyzdys – daržininkystė ir konservavimas.

Trečia galimybė yra psichologinis pokytis: maistas, kuris buvo vertinamas kaip *„maistas, skirtas kitiems, bet ne mums“*, gali tapti *„maistu, skirtu mums“.* Tokį pokytį gali palengvinti maisto nepritekliai. Kaip pavyzdys gali būti didėjantis granuliuotos mėsos vartojimas, kai buvo įvestos mėsos kortelės. Nors anksčiau namų šeimininkė praeidavo pro šį produktą, dabar ji gali rimtai pasvarstyti ir jį dažnai pirkti dėl jo prieinamumo ir pigumo. Gali

atsirasti panašūs su mitybos modeliais susiję pokyčiai. Amerikiečių kultūroje „maisto krepšelis“ suskirstytas į tris dalis: pusryčiams, priešpiečiams, pietums; daugelis maisto produktų vertinami kaip tinkami tik vienai daliai. Trūkstant produktų tai gali pasikeisti. Kadangi priešpiečiai yra mažiausiai struktūruotas valgymas, gali būti didesnis pasirengimas keisti jų, o ne kitų valgių turinį.

Ketvirta galimybė keisti mitybos įpročius – *keisti atskaitos sistemų galias*. Šitai galima pasiekti vienu iš dviejų būdų: 1) keisti atskaitos sistemų *santykines galias*. Pavyzdžiui, buvo planuojama, kad karo metais pabrėžtas valgio maistingumas padidins atskaitos sistemos „sveikata“ galią („gerai maitintis, kad nacija būtų stipri“); 2) keisti atskaitos sistemų *turinį*, t. y. su jomis susijusius maisto produktus. Per dvejus pirmuosius karo metus paukštiena iš produkto, su kuriuo reikia „krapštytis“, neabejotinai tapo kasdieniu maistu, pakeičiančiu kitus sunkiau gaunamus produktus. Visiškai gali būti, kad iš pradžių buvo tam tikras pasipriešinimas vartoti paukštieną kaip „normalią“ mėsą kasdieniam valgymui dėl jos aukštos padėties atskaitos sistemoje „maistas, su kuriuo reikia krapštytis“ arba „maistas svečiams“.

Penkta pokyčio galimybė – keisti *priklausomybę „mitybos grupėms“*. Čia reikia paminėti išaugusį mokyklos pusryčių ir pietų fabrikuose populiarumą.

Taigi mitybos elgesį lemia maisto produktų situacijos dinamika, apimanti kanalus, kuriais maistas patenka ant stalo, kanalus įvairiose vietose valdantį vartininką ir vartininko mitybos pasaulėžiūrą. Vertybių sistema yra sprendimus dėl maisto lemiančių ir įvairių stiprių konfliktus sukeliančių kai kurių jėgų pagrindas.

TEORIJOS VISUOTINUMAS

Čia atliktą analizę su savita nuoroda į mitybos įpročių keitimą galima taikyti gana plačiai. Socialiniai ir ekonominiai kanalai gali būti išskirti bet kuriam formalizuotos institucijos tipui. Šiuose kanaluose gali būti vartų skyriai. Socialiniai pokyčiai dideliu mastu sukuriami keičiant jėgų konsteliaciją konkrečiose kanalo dalyse. Į analitinę užduotį žvelgiama iš psichologinės ekologijos pozicijų; iš pradžių analizuojami nepsichologi-

niai duomenys, kad būtų nustatytos ribinės sąlygos tiems, kurie kontroliuoja įvairias kanalo dalis.

Vartų skyriams vadovauja arba objektyvios taisyklės, arba „vartininkai". Pastaruoju atveju individas ar grupė „turi galią" priimti sprendimą „į" ar „iš". Tuomet vartų funkcionavimo supratimas tapatus vartininkų sprendimus lemiančių veiksnių supratimui, o socialinio proceso keitimas reiškia įtakos darymą vartininkui arba jo pakeitimą. Tokiais atvejais pirma diagnostinė užduotis – surasti tikrąjį vartininką. Tam iš esmės reikia išsamios sociologinės analizės ir ji turi būti atlikta, kol dar nežinoma, kieno psichologiją teks tyrinėti arba ką reikės mokyti, norint įgyvendinti socialinį pokytį.

Panašūs svarstymai yra tinkami bet kuriai socialinei kanalo, vartų ir vartininko pobūdžio konsteliacijai. Mažumų diskriminacija nepasikeis, kol nebus pakeistos jėgos, lemiančios vartininkų sprendimus. Iš dalies tie sprendimai priklauso nuo jų pasaulėžiūros, t. y. jų vertybių ir tikėjimų sistemos, kuri lemia, ką jie laiko esant „gera" ar „bloga", ir iš dalies nuo to, kaip jie suvokia konkrečią situaciją. Taigi jeigu ketiname mėginti sumažinti diskriminaciją fabrike, mokyklų sistemoje ar kitoje *organizuotoje institucijoje,* jos socialinį gyvenimą turime vertinti kaip tai, kas teka tam tikrais kanalais. Tada matome, kad yra administratoriai arba valdybos, sprendžiančios, kas priimamas į organizaciją, o kas ne, kas paaukštinamas ir t. t. Diskriminacijos metodai šiose organizacijose glaudžiai susiję su tais mechanizmais, kurie organizacijos narių gyvenimą nukreipia tam tikrais kanalais. Taigi diskriminacija iš esmės susijusi su valdymo klausimais, vartininkų veiksmais, kurie lemia, kas yra daroma, o kas ne.

Analizuodami maisto produktų tekėjimą kanalais matėme, kad jėgų konsteliacija prieš vartų sritį ir už jos aiškiai skiriasi. Taip brangus maistas prieš patekdamas į kanalą susiduria su stipria pasipriešinimo jėga, bet kai patenka, ta pati jėga stumia jį toliau keliauti kanalu. Ši situacija turi galią ne tik maisto kanalams, bet ir naujienų pranešimams, einantiems tam tikrais grupės komunikacijos kanalais, prekių judėjimui ir individų socialiniam judėjimui daugelyje organizacijų. Pavyzdžiui, universitetas gali laikytis ganėtinai griežtos priėmimo politikos ir sukurti stiprias jėgas, kad nepatektų silpni kandidatai. Tačiau kai tik studentas priimamas, universitetas dažnai

stengiasi daryti tai, kas jo galioje, kad padėtų kiekvienam judėti pirmyn. Daugelis verslo organizacijų laikosi panašios politikos. Organizacijų, kurios diskriminuoja mažumos grupių narius, dažnas argumentas – kad jie nepasirengę priimti žmonių, kurių negalės tinkamai paaukštinti.

Ryšys tarp socialinių kanalų, socialinio suvokimo ir sprendimo turi didelę reikšmę metodologiniu ir praktiniu požiūriu. Kanalų ir vartininkų teorija padeda tiksliau apibrėžti, kaip tam tikri „objektyvūs“ prekių ir žmonių judėjimo sociologiniai klausimai kertasi su „subjektyviais“ psichologiniais ir kultūriniais klausimais. Tai nurodo į tokias sociologiškai apibūdintas vietas kaip vartai ir socialiniai kanalai, kur nuostatos labiausiai reikšmingos tam tikriems socialiniams procesams ir kur individualūs ar grupės sprendimai turi ypač didelį socialinį poveikį.

IX

Grupinės dinamikos ribos
(1947)

Vienas iš šalutinių Antrojo pasaulinio karo padarinių, kurį visuomenė vargu ar suvokia, yra nauja stadija, kurią pasiekė socialinių mokslų raida. Ši raida netgi gali tapti revoliucinė, kaip atominė bomba. Kultūrinės antropologijos pritaikymas šiuolaikinėms, o ne „primityvioms“ kultūroms, eksperimentavimas su grupėmis tiek laboratorijos viduje, tiek išorėje, didelių socialinių grupių sociopsichologinių ypatybių matavimas, ekonominių, kultūrinių ir psichologinių duomenų rinkimo derinimas – visos šios plėtotės prasidėjo iki karo. Tačiau, suteikęs negirdėtų galimybių ir reikalaudamas tikroviškų bei įgyvendinamų mokslinių klausimų sprendimų, karas itin paspartino socialinių mokslų pokytį naujo raidos lygmens link.

Moksliniai šios raidos aspektai telkiami ties trimis tikslais.

1. Socialinių mokslų sujungimas.

2. Perėjimas nuo socialinių grupių aprašymo prie dinaminių grupinio gyvenimo keitimo klausimų.

3. Naujų socialinio tyrimo priemonių ir metodų plėtotė.

Teorinė pažanga vos spėjo su metodų raida. Vis dėlto socialiniams mokslams, kaip ir fizikos ar biologijos mokslams, teisinga tai, kad be tinkamos konceptualios raidos mokslas negali žengti toliau tam tikros stadijos. Svarbus žingsnis į priekį – tai, kad priešiškas požiūris į teoretizavimą, kuris vyravo daugelyje socialinių mokslų prieš dešimt metų, beveik išnyko. Šitai pakeitė santykiškai labai išplitęs pripažinimas, kad būtina kurti geresnes sąvokas ir aukštesnių lygmenų teorijas. Teorinė raida turėtų būti ganėtinai sparti, kad socialinis mokslas pasiektų tą praktinio naudingumo lygmenį, kurio reikia visuomenei, kad laimėtų lenktynes su destruktyviomis galiomis, kurias išlaisvino žmogus, pasitelkęs gamtos mokslus.

SĄVOKA, METODAS IR TIKROVĖ SOCIALINIUOSE MOKSLUOSE

1. MOKSLO RAIDOS STADIJOS

Tyrimui planuoti ir atlikti būtina aiški dabartinės mokslo raidos stadijos įžvalga. Tyrimas reiškia kitą žingsnį nuo žinomybės į nežinomybės džiungles. Tam, kad pasirinktume moksliškai reikšmingus tikslus ir procedūras, nepakanka būti susipažinusiems su faktinėmis žiniomis, prieinamomis dabartinėje stadijoje. Taip pat būtina atsikratyti mokslinių prietarų, būdingų dabartinei raidos stadijai.

Norėdamas pakankamai nutolti nuo mokslinių detalių ir gauti reikiamą perspektyvą numatyti kitus žingsnius, mokslininkas gali pasinaudoti „lyginamosios mokslo teorijos“ atradimais. Ši disciplina nagrinėja mokslo raidos stadijas, jų skirtumus ir panašumus ir kartais empirikui gali pateikti naudingų gairių arba nuorodų.

Kliūtys, kurias reikia įveikti imantis kito mokslinio žingsnio, dažnai yra visai kitokios nei galima tikėtis. Žvelgiant atgal dažnai sunku suprasti, kaip buvo paveikūs tie argumentai, kurie ilgą laiką stabdė mokslo pažangą.

Ernst Cassirer, analizavęs gamtos mokslų raidos stadijas ir turėjęs dovaną įžvelgti loginius uždavinius, iškylančius tyrimą atliekančiam asmeniui, pažymi, kad mokslinė pažanga dažnai turi to, kas vadinama „tikroviška“, arba „esama“, pokyčio formą (4).

2. ESATIES KLAUSIMAS EMPIRINIAME MOKSLE

Ginčai apie „esatį“ gali atrodyti iš esmės metafiziniai ir todėl nereikia tikėtis, kad jų imsis empiriniai mokslai. Iš tiesų, nuomonės apie esatį ar nesatį ganėtinai paplitusios empiriniuose moksluose ir darė didelę teigiamą ir neigiamą įtaką mokslo raidai. Ką nors paskelbti „nesančiu“ tapatu paskelbti jį „uždraustu“ mokslininkui. Priskyrus reiškiniui žymę „esatis“, iš karto kyla mokslininko pareiga nagrinėti šį reiškinį kaip tyrimo objektą; tai apima būtinybę jo savybes vertinti kaip „faktus“, kurių negalima neigti visoje teorijų sistemoje. Galų gale tai reiškia, kad aprašantys reiškinį terminai priimami kaip mokslinės „sąvokos“ (o ne kaip „tiesiog žodžiai“).

Socialiniuose moksluose įsitikinimai apie „esatį“ pasikeitė „visiškos tikrovės“ priskyrimo psichologiniams ir socialiniams reiškiniams laipsnio atžvilgiu ir jų tikrovės „gilesnių“, dinaminių savybių atžvilgiu.

Pavyzdžiui, šio amžiaus pradžioje eksperimentinė „valios ir emocijų“ psichologija turėjo kovoti dėl pripažinimo su vyraujančia nuostata, kuri valią, emociją ir jausmą priskyrė gražių žodžių „poetinei sričiai“ – sričiai, kurios neatitinka niekas, ką būtų galima vertinti kaip „esatį“ moksline prasme. Nors kiekvienas psichologas savo asmeniniame gyvenime iš tikrųjų susidūrė su šiais faktais, jie buvo atsieti nuo „faktų“ srities moksline prasme. Emocijos buvo įvardytos kaip kažkas pernelyg „kintama“ ir „neapčiuopiama“, kad būtų įmanu „sugriebti“ mokslinės analizės ar eksperimento būdais. Toks metodologinis argumentas reiškinio buvimo nepaneigia, tačiau turi tą patį laikymo už empirinio mokslo srities poveikį.

Kaip ir socialiniai tabu, moksliniai tabu palaikomi ne tiek racionalių argumentų, kiek paplitusios tarp mokslininkų nuostatos: į kiekvieną mokslininkų gildijos narį, kuris tvirtai nesilaiko tabu, yra žvelgiama kaip į keistuolį; įtariama, kad jis neatitinka mokslinių kritinio mąstymo standartų.

3. SOCIALINIŲ REIŠKINIŲ TIKROVĖ

Prieš atominės bombos išradimą eilinis fizikas vargu ar buvo pasirengęs pripažinti socialiniams reiškiniams tokį pat „tikrovės“ laipsnį kaip fizikiniam objektui. Hirošima ir Nagasakis, regis, privertė daugumą fizikų pripažinti socialinius faktus galbūt tokius pat tikroviškus. Šis nuomonės pokytis vargu ar buvo pagrįstas filosofiniais svarstymais. Bomba su stulbinančiu stipriu įtikino, kad socialiniai įvykiai tampa tiek fizinių įvykių rezultatu, tiek jų atsiradimo sąlygomis. Palengva eina į pabaigą tas etapas, kai gamtos mokslininkas socialinį mokslininką mano esant tyrinėtoją veikiau sapnų ir žodžių, o ne faktų, kurie yra ne mažiau tikri nei fiziniai faktai ir kuriuos galima tyrinėti ne mažiau objektyviai.

Patys socialiniai mokslininkai, be abejo, tvirčiau tikėjo tyrinėjamų visetų „tikroviškumu“. Vis dėlto šis tikėjimas dažnai buvo ribojamas savita siaura sritimi, su kuria jie buvo susipažinę. Pavyzdžiui, ekonomistui kiek sunku suteikti psichologiniams, antropologiniams ar teisiniams duomenims

tą tikrovės laipsnį, kurį jis suteikia kainoms ir kitiems ekonominiams duomenims. Kai kurie psichologai iki šiol įtariai žvelgia į tikroviškumą tų kultūros faktų, kuriuos nagrinėja antropologai. Tik individai jiems yra tikri, o „grupės aplinkos“ jie nelinkę pripažinti tuo, kas tikra ir išmatuojama kaip, tarkim, fizinis gravitacijos laukas. Tokios sąvokos kaip „lyderiavimas“ išlaikė mistinę aurą net parodžius, kad lyderiavimo elgesį galima išmatuoti, o ne tik „vertinti“.

Grupės buvimo ar tam tikrų grupės gyvenimo ypatybių neigimas remiasi argumentais, kurie buvimą priskiria tik tam tikro dydžio vienetams arba kurie keičia technines metodologines ar konceptualias problemas.

4. TIKROVĖ IR DINAMINĖS VISYBĖS

E. Cassirer (4) aptaria, kaip kartkartėmis per visą fizikos istoriją vyko gyvi svarstymai apie atomo, elektrono tikroviškumą arba to, kas tuo metu buvo laikoma mažiausia fizinės medžiagos dalimi. Socialiniai mokslai paprastai abejojo ne dalies, o visybės buvimu.

Logikos požiūriu nėra pagrindo skirti molekulės, atomo ar jono, arba bendriau – visybės ir jos dalių, tikroviškumo. Tai, kad grupės turi savo savybes, kurios skiriasi nuo jų pogrupių ar jų narių savybių, labiau nestebina, kaip ir tai, kad molekulės pasižymi savybėmis, kurios skiriasi nuo atomų ar jonų, iš kurių jos sudarytos, savybių.

Socialiniame, lygiai kaip ir fiziniame, lauke dinaminės visybės struktūrinės savybės skiriasi nuo podalių struktūrinių savybių. Reikia ištyrinėti abi savybių grupes. Tai, kada svarbi viena, o kada – kita, priklauso nuo klausimo, į kurį reikia atsakyti. Tačiau tarp jų nėra tikroviškumo skirtumo.

Jeigu šis pamatinis teiginys yra priimamas, grupės esaties klausimas praranda metafizinį atspalvį. Vietoje jo susiduriame su grupe empirinių sunkumų. Jie tapatūs chemijos klausimui, ar konkretus junginys yra skirtingų tipų atomų mišinys, ar tie atomai sudaro tam tikro tipo molekulę. Atsakymas į tokį klausimą chemijoje, kaip ir socialiniuose moksluose, turi būti pateiktas remiantis empiriniu tam tikrų patikrinamų nagrinėjamo atvejo savybių tyrinėjimu.

Pavyzdžiui, būtų klaidinga teigti, kad mieste gyvenančios blondinės „egzistuoja kaip grupė“ ta prasme, kad jos yra dinamiška visybė, kuriai būdinga glaudi narių sąsaja. Jos paprasčiausiai yra individai, kurie „priskiriami vienai kategorijai“ pagal vienos savybės panašumą. Vis dėlto jeigu darbo grupėje kolegos šviesiaplaukius narius paverčia „dirbtine mažuma“ ir juos diskriminuoja, šviesiaplaukiai gali tapti grupe, turinčia savitų struktūrinių savybių.

Struktūrinės savybės apibūdinamos *ryšiais* tarp dalių, o ne pačiomis dalimis ar dėmenimis. E. Cassirer pabrėžia, kad matematikos ir fizikos mokslų istorinėje raidoje ryšių pastovumo klausimai įgijo vis didesnę svarbą nei dėmenų pastovumas ir ilgainiui pakeitė vaizdą to, kas yra esminga. Socialiniai mokslai, regis, plėtojasi labai panašiai.

5. TIKROVĖ IR METODAI; REGISTRAVIMAS IR EKSPERIMENTAVIMAS

Jeigu viseto buvimo pripažinimas priklauso nuo to viseto savybių ar pastovumų raiškos, tai sprendimui apie tai, kas yra tikra ar netikra, turėtų daryti įtaką pakitusios galimybės pademonstruoti socialines savybes.

Socialiniai mokslai itin pagerino metodus patikimai registruoti mažų ar didelių grupių struktūrą ir įvairių grupės gyvenimo aspektų registravimą. Sociometriniai metodai, grupės stebėjimas, interviu metodai ir kiti suteikia mums vis daugiau galimybių kaupti patikimus duomenis apie grupių struktūrines savybes, apie ryšius tarp grupių ar pogrupių, tarp grupės ir jos narių gyvenimo.

Tabu, draudžiantį tikėti socialinio viseto buvimu, turbūt veiksmingiausiai laužo eksperimentinis požiūris į tą visetą. Kol mokslininkas tiesiog aprašo lyderiavimo formą, jis yra atviras kritikai, kad vartojamos kategorijos atspindi tik jo „subjektyvų požiūrį“ ir neatitinka aptariamo reiškinio „tikrų“ savybių. Jeigu mokslininkas eksperimentuoja su lyderiavimu ir keičia jo formas, jis remiasi „operacionaliu apibrėžimu“, kuris susieja lyderiavimo formos sąvoką su konkrečiais būdais, kuriančiais tokią lyderiavimo formą, arba su jo buvimą tikrinančiais būdais. „Tikrovė“ to, su kuo susijusi sąvoka, yra nustatoma „atliekant kažką su“, o ne „žvelgiant į“ ir ši tikrovė yra nepri-

klausoma nuo tam tikrų „subjektyvių“ klasifikavimo dėmenų. Fizikos pažanga nuo Archimedo iki A. Einsteino atskleidžia nuoseklius žingsnius, kuriais šis eksperimentinio būdo „praktinis“ aspektas keitė, o kartais – iš pagrindų, žyminčias fizinį pasaulį mokslines sąvokas, keisdamas mokslininkų įsitikinimus dėl to, kas tikra, o kas ne.

Norėdamas eksperimentiškai keisti socialinį reiškinį, eksperimentatorius turi apimti visus esminius veiksnius, net jeigu dar nėra pajėgus juos gana gerai analizuoti. Didesnis neapsižiūrėjimas ar klaidingas to klausimo vertinimas sužlugdo eksperimentą. Socialiniame tyrime eksperimentatorius turi atkreipti dėmesį į tokius veiksnius kaip pavienių narių asmenybės, grupės struktūra, pasaulėžiūra ir kultūros vertybės bei ekonominiai veiksniai. Eksperimentas su grupe – tai socialinio valdymo forma. Kad pavyktų, ji, kaip ir socialinis valdymas, turi apimti visus veiksnius, kurie gali būti svarbūs nagrinėjamam atvejui. Vadinasi, eksperimentavimas su grupėmis skatina natūralią socialinių mokslų integraciją ir privers socialinį mokslininką pripažinti kaip tikrovę visybę veiksnių, kurie lemia grupės gyvenimą.

6. SOCIALINĖ TIKROVĖ IR SĄVOKOS

Atrodo, kad socialinis mokslininkas turi didesnę galimybę pasiekti tokią tikrovišką integraciją nei socialinis praktikas. Tūkstančius metų karaliai, šventikai, politikai, pedagogai, gamintojai, tėvai ir motinos – išties visi žmonės – diena iš dienos mėgino paveikti mažesnes ar didesnes grupes. Galima daryti prielaidą, kad šitai būtų sukūrę itin integruotų žinių visybę. Deja, tai visiškai netiesa. Žinome, kad mūsų vidutinis diplomatas mąsto gana vienpusiška, galbūt teisine, ar ekonomine, ar karinės strategijos kalba. Žinome, kad vidutinis gamintojas laikosi itin iškreipto požiūrio į tai, kuo „gyvena“ darbininkų brigada. Žinome, kad niekas šiandien negali atsakyti net į tokį santykiškai paprastą klausimą, kas lemia komiteto susirinkimo našumą.

Susijungė keletas veiksnių, kad sutrukdytų praktiniam patyrimui pasiekti aiškią įžvalgą. Be abejo, veiklus žmogus įsitikinęs grupės gyvenimo tikroviškumu, tačiau jis paprastai nusiteikęs prieš konceptualią analizę. Jis linkęs mąstyti „intuityvia“ ir „neapčiuopiama“ kalba. Talentingas praktikas

dažnai įrodinėja, kad neįmanoma išdėstyti paprastų, aiškių taisyklių, kaip pasiekti socialinį tikslą. Jis tvirtina, kad reikia imtis skirtingų veiksmų pagal skirtingas situacijas, kad planai turi būti itin lankstus ir jautrūs besikeičiančių aplinkybių atžvilgiu.

Jeigu mėginama šias nuotaikas paversti moksline kalba, jos prilygsta tokiems teiginiams: a) Socialiniai įvykiai priklauso veikiau nuo socialinio lauko kaip visybės, nei nuo keleto atrinktų dėmenų. Tai – pamatinė įžvalga, peržengianti lauko teorijos metodą, kuris buvo sėkmingai pritaikytas fizikoje, pamažu prigijo psichologijoje ir, mano nuomone, neišvengiamai bus reikalingas ir tiriant socialinius laukus tiesiog dėl to, kad jis reiškia tam tikras pamatines bendras sąsajos ypatybes. b) „Paprastų taisyklių" neigimas iš dalies tapatus kitam reikšmingam mokslinės analizės dėsniui. Mokslas mėgina susieti tam tikrus stebimus (fenotipinius) duomenis su kitais stebimais duomenimis. Visiems sąsajos klausimams vis dėlto svarbiausia tai, – dėl priežasčių, kurių mums čia nereikia aptarti, – kad paprastai neįmanoma *tiesiogiai* susieti vienos fenotipinių duomenų grupės su kitais fenotipiniais duomenimis. Užuot tai darius, būtina įtraukti „tarpinius kintamuosius". Kalbant paprasčiau, praktikas taip pat kaip mokslininkas stebimus duomenis vertina kaip paprasčiausius „simptomus". Jie yra „paviršutiniški" tam tikrų „giliau glūdinčių" faktų ženklai. Jis išmoko „skaityti" požymius, kaip fizikas skaito prietaisų rodmenis. Lygtys, kurios išreiškia fizikos dėsnius, veikiau nurodo tokius giliau slypinčius dinaminius visetus kaip spaudimas, energija ar temperatūra, nei tokius tiesiogiai matomus požymius kaip instrumento rodyklės judesiai (4).

Socialinių įvykių dinamika nedaro jokių išimčių šiai bendrai dinamikos ypatybei. Jeigu būtų įmanu susieti tiesiogiai stebimą grupės elgesį B su kitu elgesiu B^1 ($B = F[B^1]$, kur F reiškia paprastą funkciją), tada paprastos procedūros taisyklės socialiniam praktikui būtų įmanomos. Neigdamas, kad tokios taisyklės gali būti daugiau nei varganas priartėjimas, praktikas, regis, turi omenyje, kad funkcija F yra sudėtinga. Aš linkęs aiškinti jo teiginį kaip iš tiesų reiškiantį, kad grupės gyvenime „išvaizdą" taip pat dera skirti nuo „grindžiančių faktų", kad išorinis panašumas gali derėti su esminių savybių skirtingumu, ir, *atvirkščiai,* ir kad dėsniai gali būti išsakyti tik šių grindžian-

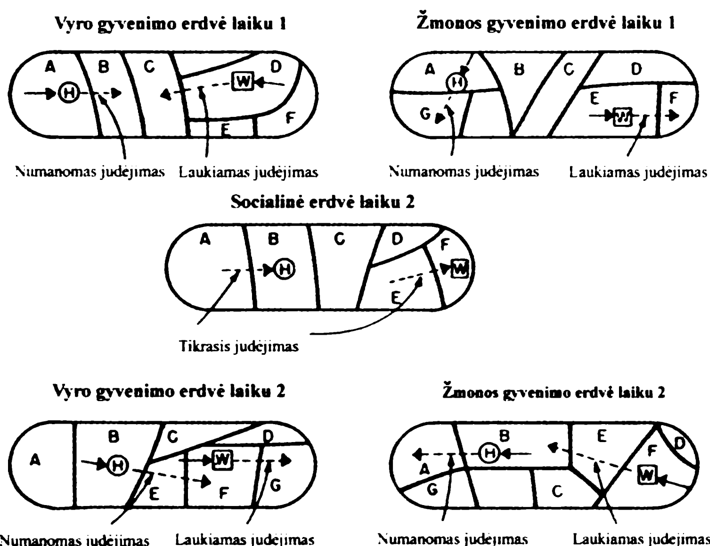
čių visetų atžvilgiu: $k = F(n, m)$, čia *k*, *n*, *m* reiškia ne elgesio požymius, bet tarpinius kintamuosius.

Vadinasi, socialiniam mokslininkui dera atsisakyti mąstyti apie tokius klausimus kaip grupės struktūra, grupinė įtampa ar socialinės jėgos, tarsi tai būtų tik populiari metafora ar analogija, kurią kiek galint reikia pašalinti iš mokslo. Nors socialiniam mokslui nėra reikalo kopijuoti savitas fizikos sąvokas, socialinis mokslininkas turi aiškiai suprasti, kad jam taip pat reikia tarpinių kintamųjų ir kad veikiau šie dinaminiai faktai nei požymiai ir išvaizda yra svarbūs atskaitos taškai tiek jam, tiek socialiniam praktikui.

7. „SUBJEKTYVŪS" IR „OBJEKTYVŪS" DĖMENYS SOCIALINIAME LAUKE; TRIJŲ ŽINGSNIŲ BŪDAS

Galima paminėti vieną paskutinę mintį, susijusią su konceptualizacija ir bendra metodologija. Pavyzdžiui, norėdamas numatyti santuokos eigą, psichologas galėtų eiti tokiu keliu. Jis galėtų pradėti analizuoti vyro *H* gyvenimo erdvę. Ši analizė apimtų reikšmingus fizinius ir socialinius vyro aplinkos faktus, įskaitant jo žmonos *W* laukimus ir charakterį, kaip juos suvokia vyras *H*. Tarkim, ši analizė yra išties išsami, kad leistų daryti išvadą apie veikiančias vyrą atstojamąsias jėgas (20 pav., viršutinė kairė schema). Šitai būtų tapatu numatymui, koks išties bus kitas vyro žingsnis. Duomenys apie vyro gyvenimo erdvę gali būti ganėtinai smulkūs, kad atskleistų atstojamąją jėgą, kuri veikia žmoną *W*, kaip jis ją mato. Vis dėlto ši atstojamoji jėga parodys ne tai, ką žmona darys iš tiesų, tačiau tik tai, kokių veiksmų vyras iš žmonos tikisi.

Norint numatyti būsimą žmonos elgesį, reikia išanalizuoti jos gyvenimo erdvę (20 pav., viršutinė dešinioji schema). Paprastai žmona mato situaciją, apimančią ją pačią *W* ir jos vyrą *H*, šiek tiek kitaip nei vyras. Tarkim, kad ji mato savo vyrą tame plote, kuris atitinka jo paties savęs suvokimą; kad ji vis dėlto suvokia savo pačios padėtį veikiau *E* nei *D* srityje; ir kad tarpinių sričių *B* ir *C* kognityvi struktūra jai taip pat yra šiek tiek kitokia nei vyrui. Atitinkamai šio skirtumo tarp vyro ir žmonos gyvenimo erdvių atstojamoji jėga, kuri veikia žmoną *W*, gali būti nukreipta į *F* sritį, o ne į *C*. Vadinasi, iš tiesų žmona judės *F*, o ne *C* link, kaip tikėjosi jos vyras.

20 pav. Vyro ir žmonos gyvenimo erdvės ir jas abi apimantis socialinis laukas

Iki šiol išdėstyti svarstymai suteikia pagrindą numatyti kitus vyro ir žmonos judesius atitinkamai į *B* ir *F* sritis (20 pav., vidurinė schema): remiantis dviejų psichologinių („subjektyvių“) laukų analize galima numatyti kitą faktišką („objektyvų“) elgesio žingsnį.

Kaip mums nuo čia eiti toliau, jeigu turime spręsti socialinį santuokos likimo klausimą? Nei vyras, nei žmona nesitikėjo, kad partneris elgsis taip, kaip iš tiesų jis ar ji elgėsi. Akivaizdu, kad kitas žingsnis daugiausia priklausys nuo to, kaip kiekvienas reaguos į šią staigmeną, kaip vienas aiškins kito elgseną ar, kalbant bendriau, kaip kiekvienas „suvoks“ naują situaciją.

Vyras, kuris tikėjosi, kad žmona judės nuo *D* į *C*, o dabar mato, kad ji juda priešinga kryptimi, į *F*, gali manyti, kad jo žmona „apsigalvojo“. Šiuo atveju jis gali tikėtis, kad kitas jos žingsnis bus ta pačia kryptimi, būtent *G* link (20 pav., apatinė kairioji schema). Be to, žmonos elgesys tikriausiai jam

pakeis *C* srities „prasmę", t. y. kognityvią situacijos struktūrą. Žmona, kuri mato vyrą judantį į *B*, o ne į *G*, gali šitai suvokti kaip perėjimą prie veiklos, kuri po kurio laiko bus baigta, ir jis sugrįš į *A* (20 pav., apatinė dešinioji schema). Todėl ji nusprendžia prisijungti prie vyro *B* srityje, tačiau jos vyras, suvokdamas situaciją kitaip, linkęs toliau judėti į *F* sritį, kurią suvokia kaip esančią arčiau žmonos.

Akivaizdu, jog vyras ir žmona greitai pateks į bėdą, jeigu „neaptars situacijos", t. y. jeigu vienas kitam neperduos savo gyvenimo erdvės struktūros tam, kad jas sulygintų.

Ši santuokos istorijos analizė plėtojosi pagal trijų žingsnių seką. Pirma, atskira vyro ir žmonos psichologinės situacijos analizė laikotarpiu 1, kurios tikslas – numatyti tolesnį kiekvieno elgesį. Antra, pateikiama susidaranti sociologinė („objektyvi") situacija laikotarpiu 2. Trečia, iš suvokimo dėsningumų kildinama psichologinė situacija, susidaranti vyrui ir žmonai laikotarpiu 2. Tai suteikia pagrindą kitai trijų žingsnių sekai, prasidedančiai įsitraukusių asmenų psichologinės situacijos analize, kad numatytume faktinį kitą žingsnį.

Toks būdas atrodo painus, ypač kai analizuojame grupes, kurias sudaro daug narių. Ar įmanoma pašalinti iš šios analizės „objektyvų" arba „subjektyvų" aspektą? Iš tiesų socialiniai mokslai čia susiduria su dviejų tipų klausimais; vienas – apie vienetų dydį, kitas – apie suvokimo vaidmenį grupės gyvenime. Būtų per daug, jeigu grupės gyvenimo analizė visada turėtų apimti kiekvieno grupės nario gyvenimo erdvės analizę.

Grupės gyvenimo analizė gali pažengti gana toli, jeigu remsis santykiškai didesniais vienetais. Be abejo, galų gale socialinis mokslas turės nagrinėti mažų ir didelių vienetų teoriją kaip vieną teorinę sistemą, kaip ir fizikos mokslas. Tačiau šią stadiją galima pasiekti tik kai bus imtasi tiek didesnių, tiek mažesnių vienetų.

Deja, grupių kaip vienetų traktavimas nepašalina dilemos dėl „subjektyvaus" ir „objektyvaus" socialinių laukų aspektų. Atrodo, neįmanoma numatyti grupės elgesio, neatsižvelgiant į grupės tikslus, jos standartus, vertybes ir į tai, kaip grupė „mato" savo ir kitų grupių situaciją. Grupės konfliktai būtų sprendžiami visiškai kitaip, jeigu su jais susijusios įvairios grupės nesu-

voktų tuo metu esančios situacijos kaip skirtingos. Tam, kad numatytume ar suprastume žingsnius, vedančius į karą tarp dviejų tautų *A* ir *B*, regis, svarbiausia atsigręžti į *A* grupės gyvenimo erdvę ir į skirtingą *B* grupės gyvenimo erdvę. Vadinasi, grupės sąveikos analizė vėl turi vykti pagal trijų žingsnių būdą, pradedant nuo kiekvienos grupės gyvenimo erdvės analizės, grupės elgsenos bendrame socialiniame lauke link ir iš ten – vėl įtakos grupės gyvenimo erdvei link.

Šis analizės būdas, kuris svyruoja nuo „suvokimo“ analizės „veiksmo“ analizės link, nuo „subjektyvaus“ „objektyvaus“ link ir vėl atgal, nėra savavališkas mokslinės metodologijos reikalavimas ir neapsiriboja sąveika tarp grupių ar tarp individų. Būdas atspindi vieną iš pamatinių grupės gyvenimo savybių. Kiekvieną grupės ar individo veiksmą, net psichiškai nesveiko žmogaus, reguliuoja toks pasikartojantis priežastinis procesas: individualus suvokimas arba „faktų rinkimas“ – pavyzdžiui, apskaitos aktas – susijęs su individualiu veiksmu ar grupės veiksmu tokiu būdu, kad suvokimo arba duomenų rinkimo turinys priklauso nuo būdo, kuriuo veiksmas keičia situaciją. Duomenų rinkimo rezultatas savo ruožtu daro įtaką veiksmui arba jį nukreipia.

Kai kurios psichologijos, sociologijos ir ekonomikos mokyklos buvo linkusios nepaisyti suvokimo klausimų. Vis dėlto visų socialinių mokslų analizė turi atkreipti dėmesį į abi šio žiedinio proceso dalis. Tolesnio matematinės socialinių klausimų pateikties aptarimo nereikėtų suprasti klaidingai, tarsi mėginimo sumažinti kognityvių procesų svarbą grupės gyvenime. Jis veikiau remiasi tvirtinimu, kad lauko teorijos psichologija atvėrė galimybę įtraukti šiuos procesus į tokį svarstymą.

ANTRINĖ PASTOVI GRUPĖS GYVENIMO PUSIAUSVYRA IR SOCIALINIO POKYČIO KLAUSIMAS

Socialinio pokyčio laikotarpiai gali gana aiškiai skirtis nuo santykiško socialinio pastovumo laikotarpių. Vis dėlto šių dviejų padėčių sąlygas dera analizuoti kartu dėl dviejų priežasčių: a) pokytis ir pastovumas yra santykinės sąvokos; grupės gyvenime nuolat vyksta pokyčiai, tiesiog egzistuoja pokyčio dydžio ir tipo skirtumų; b) bet kokia formulė, kuri nusako pokyčių sąlygas,

kaip ribas numato sąlygas, kai pokyčių nėra, o pastovumo sąlygas galima analizuoti tik „potencialaus“ pokyčio fone.

1. PASTOVUMAS IR PASIPRIEŠINIMAS POKYČIUI

Svarbu skirti du klausimus, kurie paprastai nėra pakankamai skiriami; vienas klausimas yra susijęs su faktišku pokyčiu arba pokyčio nebuvimu, kitas – su pasipriešinimu pokyčiui. Tam tikroje grupėje gali įvykti mažas pokytis per, tarkime, dvi savaites. Grupę gali sudaryti draugai, apsistoję saloje per patį atostogų įkarštį, arba darbininkų brigada fabrike. Tarkim, visą tą laikotarpį sąlygos, kuriomis grupė gyveno, išlieka pastovios: niekas grupės nepalieka ar neprisideda prie jos, nėra jokių nesutarimų, išlieka tos pačios veiklos ar darbo priemonės ir t. t. Tokiomis aplinkybėmis grupės gyvenimo pastovumas, pavyzdžiui, nepasikeitęs našumo lygmuo, nereikalauja jokio kito „paaiškinimo“, išskyrus nuorodą į dėsnį: tos pačios sąlygos lemia tokį pat rezultatą. Šis dėsnis tapatus bendrai grupės gyvenimo dėsningumo idėjai.

Būtų visiškai kitaip, jeigu brigados darbo našumo lygmuo išliktų toks pat, kad ir susirgtų brigados narys arba būtų pateikta prastos ar geros kokybės medžiaga. Jeigu, nepaisant tokių pokyčių grupės gyvenimo aplinkoje, našumas išliktų to paties lygmens, tada būtų galima kalbėti apie „pasipriešinimą“ našumo normos pokyčiui. Vien grupės elgsenos pastovumas neįrodo pastovumo pasipriešinimo pokyčiui prasme, kaip ir didelis pokytis nerodo mažo pasipriešinimo. Tik susiedami faktišką pastovumo laipsnį su stipriu jėgų, veikiančių link dabartinės padėties arba nuo jos, galime kalbėti apie grupės gyvenimo pasipriešinimo ar „pastovumo“ laipsnius šiuo atžvilgiu.

Praktinė socialinio valdymo užduotis, kaip ir mokslinė grupės gyvenimo dinamikos paaiškinimo užduotis, reikalauja savito pokyčio siekio ir pasipriešinimo jam įžvalgos. Tam, kad išspręstume ar bent tinkamai suformuluotume šiuos klausimus, mums reikia analizės sistemos, kuri leidžia pateikti socialines jėgas grupės aplinkoje. Tolesni svarstymai veikiau skirti šioms analitinėms priemonėms tobulinti nei konkrečiam atvejui analizuoti.

2. SOCIALINIAI LAUKAI IR FAZINĖS ERDVĖS

Pamatinė grupės gyvenimo analizės priemonė yra grupės ir jos aplinkos, kaip „socialinio lauko", pateiktis. Vadinasi, socialinis įvykis yra vertinamas kaip vykstantis visybėje kartu egzistuojančių socialinių visetų, tokių kaip grupės, pogrupiai, nariai, barjerai, kliūtys, komunikacijos kanalai ir t. t., ir kaip tos visybės rezultatas. Viena iš pagrindinių šio lauko ypatybių – santykinė visetų, kurie yra lauko dalys, padėtis. Ši sąlyginė padėtis pateikia grupės struktūrą ir jos ekologinę aplinką. Ji taip pat išreiškia pamatines judėjimo lauke galimybes.

Tai, kas vyksta tokiame lauke, priklauso nuo jėgų pasiskirstymo visame lauke. Prognozė numato gebėjimą nustatyti atstojamųjų jėgų stiprį ir kryptį įvairiems lauko taškams.

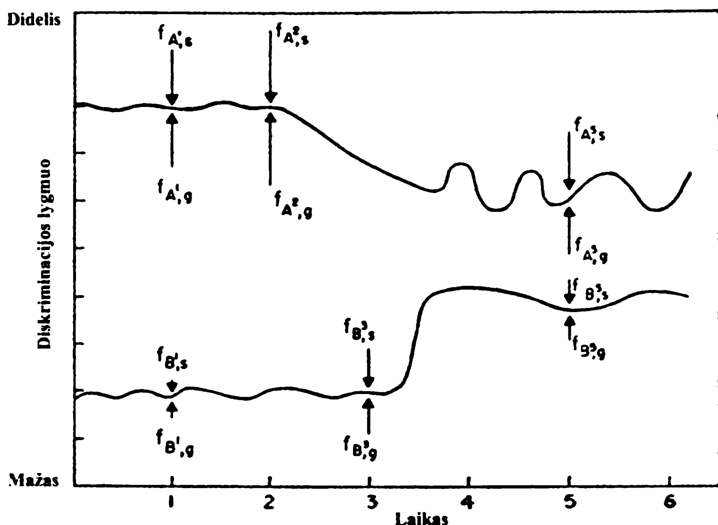
Pagal bendrą lauko teoriją grupės gyvenimo klausimo sprendimas galiausiai visada turi remtis šio tipo analize. Tik išnagrinėję grupes, apie kurias kalbame, jų faktiškoje aplinkoje, galime būti tikri, kad nebuvo praleista jokia galima esminė elgsena.

Vis dėlto tam tikrus socialinių uždavinių aspektus galima išspręsti kita analitine priemone, vadinama „fazine erdve". Fazinė erdvė – tai koordinačių sistema, kur kiekviena iš jų atitinka skirtingus vienos „savybės" stiprio mastus. Fazinė erdvė ne tam, kad pateiktų iš grupių, individų bei jų ekologinės aplinkos sudaryto lauko planą, bet tam, kad susitelktų ties vienu ar keliais veiksniais. Grafikais ir lygtimis ji pateikia kiekybinį santykį tarp šių kelių lauko savybių, kintamųjų ar aspektų, ar įvykio tame lauke.

Pokyčio sąlygoms svarstyti mes naudojamės tokia fazine erdve, suprasdami, kad galų gale reikia grįžti prie faktiško socialinio lauko.

3. SOCIALINĖS BŪSENOS KAIP ANTRINIAI PASTOVŪS PROCESAI

Negrų diskriminacijos pokytį miestuose *A* ir *B* įmanu grafiškai pateikti kreive, kur ordinatė reiškia diskriminacijos lygmenį, o abscisė – laiką (21 pav.). Tokiu būdu galima pateikti diskriminacijos lygmenį dviejuose miestuose

21 pav. Pusiausvyros lygmuo ir priešingų jėgų stipris, lemiantys diskriminacijos lygmenį dviejuose miestuose

(*A* mieste diskriminacija didesnė nei *B*), pokyčio kryptį ir greitį (nuoseklus mažėjimas mieste *A* tarp laiko vienetų 2 ir 3, staigus pakilimas mieste *B* per laiko vienetą 3), svyravimo dydį (4–6 laikotarpiu mieste *A* svyravimas santykiškai didelis, mieste *B* santykiškai mažas).

„Diskriminacijos lygmeniu" mes akivaizdžiai nurodome ne statiško objekto kokybę, o proceso kokybę, t. y. dviejų gyventojų grupių sąveiką. Diskriminacija reiškia daugybę atmetimų ir leidimų, įsakymų ir nuolaidžiavimų, kurie rodo įvairiems individams kasdieniame gyvenime prieinamas ir neprieinamas galimybes.

Panašiai, kai kalbama apie brigados našumo lygmenį, nurodoma produktų „tėkmė". Abiem atvejais susiduriame su procesu, kuris tarsi upė nuolat keičia savo dėmenis, net jeigu greitis ir kryptis lieka tokie pat*. Kitaip tariant, mes nurodome antrines pastovias proceso ypatybes. Antrinės pastovios pusiausvyros svarbą individualaus gyvenimo psichologiniams klausimams pabrėžė W. Koehler (6).

Kalbant apie antrinius pastovius procesus galima skirti du klausimus: 1) Kodėl dabartinėmis aplinkybėmis procesas vyksta būtent tuo lygmeniu (pavyzdžiui, kodėl vanduo šioje upėje teka būtent tokiu greičiu)? 2) Kokios yra dabartinių aplinkybių keitimo sąlygos?

4. BENDRA ANTRINĖS PASTOVIOS SOCIALINĖS PUSIAUSVYROS ANALIZĖ

Kalbant apie proceso pobūdžio ir dabarties sąlygų ryšį galima išdėstyti tam tikrus bendro pobūdžio analitinius teiginius.

Dažnai analitinės konceptualios priemonės (tarpiniai kintamieji) turi būti išplėtotos iki santykiškai aukšto lygmens, kol jas bus galima susieti su stebimais faktais. Iš pradžių atrodo, kad bus lengviau empiriškai panaudoti antrines išvadas; tik pamažu galima parengti eksperimentus pagrindiniams dėsniams patikrinti labiau tiesiogiai. Pavyzdžiui, sąvoka „jėga“ yra svarbesnė nei sąvoka „atstojamosios jėgos“. Vis dėlto psichologijoje ir sociologijoje lengviau suderinti stebimą faktą su atstojančiosiomis jėgomis nei su dėmenimis: tam tikrus elgesio aspektus galima tiesiogiai susieti su atstojamąja jėga, tačiau dabar mes galime nustatyti psichologines dėmenų jėgas tik ypatingomis sąlygomis (3). Todėl nusprendėme, kad prieš aptariant pavyzdžius ir savitas patikrinamas teorijas tikslinga nuodugniau išplėtoti konceptualią analizę.

a. Antrinio pastovaus proceso lygmuo kaip antrinė pastovi pusiausvyra. Pavyzdžiui, diskriminacijos atveju tam tikros socialinės jėgos skatina didesnę diskriminaciją. Tokia jėga yra dalies baltaodžių gyventojų siekis išlaikyti tam tikras darbo vietas tik sau; kitos jėgos atitinka baltaodžių ir spalvotųjų gyventojų supratimą, kas yra „tinkamas“ ir „netinkamas“ darbas, ir t. t. Dar kitos jėgos veikia prieš didesnę diskriminaciją: spalvotųjų gyventojų dalis gali demonstruoti pasipriešinimo didesnio masto diskriminacijai ženklus, baltieji „per didelę“ diskriminaciją gali vertinti kaip neteisingą ir t. t. Jeigu pažymime jėgas, veikiančias didesnės diskriminacijos visuomenėje A kryptimi kaip $f_{A,\,g}$, o jėgas, veikiančias mažesnės

diskriminacijos link, – kaip $f_{A,s}$, galėsime teigti, jog $f_{A,g}$ ir $f_{A,s}$ yra vienodo stiprio ir priešingos krypties.[1]

(I) $$f_{A,g} + f_{A,s} = 0$$

Ši lygtis nenustato absoliutaus jėgų stiprio. Priešingų jėgų stipris laiko momentu 1 mieste *A* gali būti mažesnis arba didesnis negu mieste *B* $|f_{A,g}| > |f_{B,g}|$ (21 pav.). Priešingų jėgų stipris gali didėti nesikeičiant lygmeniui. Pavyzdžiui, prieš sumažėjant diskriminacijos lygmeniui mieste *A*, priešingos jėgos galėjo didėti:

$$|f_{A,s}|^2 = |f_{A,g}|^2 > |f_{A,s}|^1 = |f_{A,g}|^1.$$

Tai leistų suprasti, kad *įtampa grupėje* išaugo. Panašus priešingų jėgų didėjimas galėjo įvykti mieste *B* laiko momentu 3, prieš diskriminacijos padidėjimą:

$$|f_{A,s}|^3 = |f_{B,g}|^3 > |f_{A,s}|^1 = |f_{B,g}|.$$

Prieš socialinius pokyčius priešingų jėgų augimas gali būti arba jo gali nebūti. Vis dėlto tam tikromis sąlygomis įmanoma daug lengviau pasiekti socialinius pokyčius, jeigu įtampa prieš tai buvo sumažėjusi. Tai yra svarbu socialinių procesų valdymui ir teorijai apie pokyčių poveiksmius.

Mieste *A* diskriminacijai sumažėjus, įtampa palengva gali sumažėti taip, kad:

$$|f_{A,8}|^5 < |f_{A,8}|^3.$$

---

[1] Jėgų žymėjimas apskritai atitinka tą žymėjimą, kurį vartojau kalbėdamas apie psichologinius klausimus (8): $f_{P,g}$ reiškia jėgą, kuri veikia asmenį *P* link *g*; $f_{P,-g}$ – jėgą, kuri veikia asmenį *P* nuo *g*; $rf_{P,g}$ – ribojančią jėgą, trukdančią *P* judėti *g* link; $f^*_{P,g}$ – atstojamąją jėgą, kuri nukreipta į *g*. Jėgos $f_{P,g}$ stipris žymimas $|f_{P,g}|$.

Jeigu jėgos veikimo tašku laikomas ne individas *P*, o grupė *Gr*, veikianti *g* link jėga žymima kaip $f_{Gr,g}$, nuo *g* – kaip $f_{Gr,-g}$. Kalbėdami apie jėgas, kurios veikia skirtingas grupes *A* ar grupę *B* arba tą pačią grupę skirtingose padėtyse *A* ir *B*, vartosime žymėjimą $f_{Gr,A,g}$ ir $f_{Gr,b,g}$ arba trumpesnį žymėjimą $f_{A,g}$ ir $f_{B,g}$. Vis dėlto skaitytojas turi turėti omenyje, kad jeigu sakome, kad jėga $f_{A,g}$ egzistuoja padėtyje *A* (arba lygmenyje), turime omenyje, kad jėga veikia grupę padėtyje *A* arba kad ji veiktų grupę, jeigu ši būtų tokioje padėtyje. „Jėgos lauko“ sąvoka nurodo tokias potencialias padėtis.

Vis dėlto kai kuriais atvejais įtampa gali išaugti: diskriminacijos mažėjimas gali sukelti dar stipresnį skriaudžiamųjų spaudimą siekiant pažangos ir padidinti priešingą spaudimą. Perėjus į aukštesnį diskriminacijos lygmenį, priešingos jėgos vėl gali sumažėti arba ilgam išlikti stipresnės.

Tad apskritai galime sakyti, kad tariamai pastovi socialinė būsena atitinka vienodai stiprias priešinga kryptimi veikiančias jėgas, tačiau neįmanomas joks bendras teiginys apie jų absoliutų stiprį.

b. Jėgos laukai. Antriniai pastovūs procesai nėra visiškai nekintantys, tačiau svyruoja apie vidutinį lygmenį *L*. Jeigu padarysime prielaidą, kad svyravimą lemia papildomos jėgos stiprio kaita ir kad *L* lygmens pokyčio dydis *n* yra šios jėgos stiprio funkcija, galėsime teigti, kad svyravimo plote aplinkui *L* yra jėgos laukas, kuriam būdingos šios ypatybės: visų lygmenų priešingos jėgos tarp *L* ir $(L + n)$ bei tarp *L* ir $(L - n)$ yra nelygios ir stipresnė jėga nukreipta į *L* lygmenį.

(2)
$$|f_{(L+n),L}| > |f_{(L+n),-L}|;$$
$$|f_{(L-n),L}| > |f_{(L-n),-L}|.$$

Šio teiginio prasmė taps aiškesnė, jeigu nagrinėsime atstojamąją jėgą $f^*_{L,x}$, kur $f^*_{L,x} = f_{L,8} + f_{L,g}$. Antrinio pastovaus proceso atveju atstojamoji jėga *L* lygmenyje lygi nuliui (22 pav.).

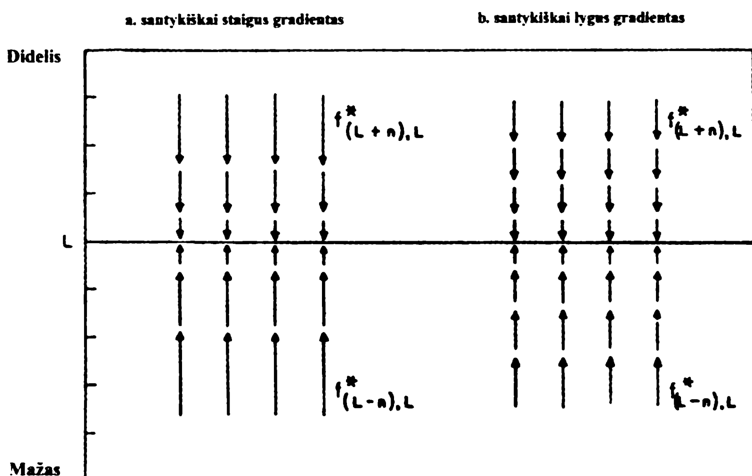
(3)
$$f^*_{L,x} = 0$$

Atstojamosios jėgos „gretimuose lygmenyse“ $(L \pm n)$ nukreiptos į *L* lygmenį, jų stipris auga didėjant atstumui nuo *L*. Kitaip tariant, *L* kaimynystėje atstojamosios jėgos yra „pozityvaus centrinio jėgos lauko“ pobūdžio (8).[2]

(4)
$$f^*_{(L+n),L} = F_{(n)}$$

---

[2] Teigiamas centrinis jėgos laukas apibūdinamas kaip jėgų, nukreiptų į vieną sritį, konsteliacija. Fazinėje erdvėje, kur vienas matmuo yra laikas, galima vartoti šį terminą konsteliacijai, kurios visos jėgos yra nukreiptos į vieną lygmenį.

22 pav. Atstojamųjų jėgų gradientai (f^*)

Funkcijos pobūdį lemia tai, kaip stipriai, *ceteris paribus**, konkrečiu atveju svyruoja socialinis procesas.

Antrinio pastovaus proceso lygmens pokyčiai vyks tada ir tik tada, kai pasikeis skaitinė reikšmė *L*, kuriai yra lygios priešingos jėgos. Jeigu atstojamasis jėgos laukas praranda centrinio lauko struktūrą, socialinis procesas praranda antrinį pastovų pobūdį.

c. Jėgos laukas gretimos srities viduje ir už jos. Svarbu suprasti, kad tariamai pastovus procesas lemia jėgos lauko centrinę struktūrą tik tam tikroje *L* lygmeniui gretimoje srityje. Teiginys (4) nebūtinai tinka *n* aukščiau ar žemiau tam tikros reikšmės. Kitaip tariant, tam tikroje srityje būtinos stipresnės jėgos, kad labiau pakeistų lygmenį, o tų jėgų silpnėjimas grąžins procesą į ankstesnį lygmenį. Vis dėlto jeigu kartą pokytis peržengė tas *n* ribas lygmeniu $(L \pm m)$, procesas gali rutuliotis toliau ir nesugrįžti į ankstesnį lygmenį. Atrodo, šitai būdinga revoliucijoms, kai jos kartą įveikė pirminį pasipriešinimą. Jėgos lauko atžvilgiu tai reiškia, kad už *L* „gretimos srities“ atstojamosios jėgos yra nukreiptos nuo *L*, o ne į *L*.

Akivaizdu, kad daugumai valdymo klausimų plotis srities, kurioje procesas yra pastovios pusiausvyros pobūdžio, yra pirmaeilės svarbos. Tai vienodai esminga ir siekiant išvengti pagrindinių valdymo katastrofų, ir įgyvendinant trokštamą ilgalaikį pokytį.

d. Įvairių gradientų įtaka. Prieš pateikdami empirinius pavyzdžius, paminėkime kai kurias papildomas analitines išvadas. Teiginys (4) apibūdina gretimo jėgos lauko struktūrą, tačiau jo gradientas dar neapibūdintas. Jis gali būti daugiau ar mažiau status (22 pav., a ir b). Gradientas gali būti skirtingas aukščiau ir žemiau *L*.

(5) Esant tam pačiam atstojamosios jėgos ($f^*_{L,x}$) stiprio pokyčio dydžiui, socialinio proceso lygmens pasikeitimo mastas bus tuo mažesnis, kuo staigesnis gradientas.

Šitai tinka tiek ilgalaikiams *L* pokyčiams, tiek periodiniams svyravimams.

Iki šiol kalbėjome apie grupės, kaip visybės, elgesį. Jeigu nagrinėsime individualius grupės skirtumus, galėsime teigti:

(6) *Ceteris paribus*, individualūs elgsenos skirtumai grupėje bus tuo mažesni, kuo statesnis grupės lygmens kaimynystėje atsirandančio jėgos lauko gradientas.

Skirtingo atlaidumo situacijas galima vertinti kaip skirtingo statumo gradientus, darančius įtaką grupės individams. Platesnė sritis veiklų, kurių leidžia imtis demokratinis lyderis R. Lippitto ir R. White'o (14) eksperimente, atitiko didesnius individų elgsenos skirtumus tokiais klausimais kaip pasiūlymai lyderiui, pokalbis ne klubo temomis ir draugų dėmesio reikalavimas.

Būtų svarbu kiekybiškai susieti grupės lygmens pokyčio lengvumą apskritai su individualiais skirtumais grupės viduje, nors mes nesitikime, kad šis ryšys bus paprastas.

ANTRINĖS PASTOVIOS PUSIAUSVYROS PAVYZDŽIAI SKIRTINGUOSE GRUPĖS GYVENIMO PLOTUOSE

Čia pateikiamais pavyzdžiais nesiekiama įrodyti teorijos teisingumo šiam atvejui. Jie iš esmės skirti dėsniams iliustruoti ir socialinių jėgų kiekybinio matavimo būdui parengti. Konkrečiu atveju jie pateikia hipotezes, kurias reikia patikrinti eksperimentiškai.

Kadangi duomenų apie grupinius eksperimentus nepakanka, kad iliustruotume įvairius analitinius dėsnius, kuriuos reikėtų aptarti, mes laisviau, nedarydami skirtumo, panaudojome grupių, gyventojų, kurie nėra grupės, ir individų duomenis.

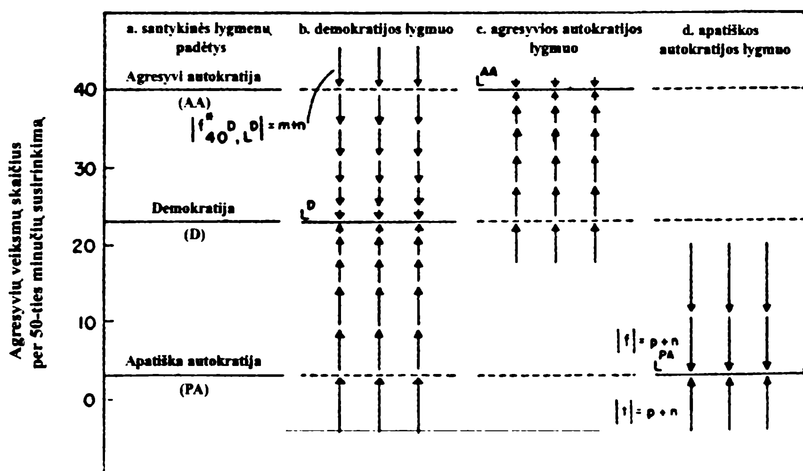
1. AGRESYVUMO LYGMUO DEMOKRATIŠKOJE IR AUTOKRATIŠKOJE APLINKOJE

R. Lippit (13) bei R. Lippit ir R. White (14) palygino tos pačios berniukų grupės tarpusavio agresyvumą demokratiškoje ir autokratiškoje aplinkoje. Kadangi asmenybės ir veiklos pobūdis buvo tie patys, pokytį galima buvo paaiškinti skirtingu socialiniu klimatu arba lyderiavimo forma. Jie nustatė, kad autokratiškoje aplinkoje vidutinis grupės narių tarpusavio agresyvumas yra arba labai didelis, arba labai mažas; demokratiškoje aplinkoje jis dažniau yra vidutinio lygmens (23 pav.).

Padarysime prielaidą, kad kiekvienas šių agresyvumo lygmenų yra antrinė pastovi pusiausvyra, ir klausime, kurios jėgos linkusios padidinti šį lygmenį, o kurios – sumažinti. Vienas veiksnys – tai veiklos tipas: audringas žaidimas suteikia daugiau galimybių susidurti nei ramus darbas; berniukai gali šiek tiek pasipešti smagindamiesi. Jėgos, veikiančios prieš vidinę grupės agresiją, gali būti: narių tarpusavio draugystė; suaugusio lyderio buvimas; ori aplinka.

Tikra elgsena rodo, kad demokratiškoje aplinkoje šios konfliktuojančios jėgos sudaro pusiausvyrą $(f^*_{L^D, x} = 0)$ dėl $L^D = 23$. Tai numano tokio pobūdžio atstojamosios jėgos lauką, koks pavaizduotas 23b paveikslėlyje.

Jeigu naudojame jėgos lauką demokratiškoje aplinkoje kaip lyginimo pagrindą, aukštesnis agresyvumo lygmuo agresyvioje autokratiškoje aplinkoje *(AA Gr)* $(L^{AA} = 40)$ gali būti paaiškinamas stiprėjimu jėgų, nukreiptų į

23 pav. Jėgos laukai skirtingiems agresyvumo lygmenims agresyvios autokratijos, demokratijos ir apatiškos autokratijos sąlygomis

agresijos didėjimą, arba silpnėjimu jėgų, nukreiptų į agresijos mažėjimą. Iš tiesų abi jėgos, regis, pasikeitė autokratijos sąlygomis: lyderiavimo stilius ir susierzinimas dėl laisvo judėjimo erdvės apribojimo didina jėgą, nukreiptą į agresyvumą

$$(|f_{AA\,Gr,g}| > |f_{DGr,g}|).$$

R. Lippit nustatė, kad jausmas „mes“, kuris linkęs mažinti narių agresiją, autokratijos sąlygomis mažėja

$$(|f_{AA\,Gr,s}| < |f_{DGr,s}|).$$

Šito tikriausiai pakanka paaiškinti, kodėl agresyvumo lygmuo auga autokratijos sąlygomis *($L^D < L^{AA}$).* Jeigu nebūtų kitų pokyčių, galėtume net išvesti teiginį, susijusį su jėgos lauko gradientu demokratiškoje situacijoje: jeigu jėgos $f_{Gr,g}$ didėjimas lygus *m*, o jėgos $f_{Gr,s}$ mažėjimas lygus *n*, atstojamosios jėgos stipris, esant lygmeniui 40, būtų $|f^{*}_{40^D}, _{L^D}| = m + n$.

Kaip tuomet apatiškoje autokratijoje *(PA)* agresyvumas gali būti mažas *(L^{PA} = 3)?* Lippitt ir White (14) nustatė, kad jausmas „mes" yra silpnas abiejų autokratiškumo tipų sąlygomis; mažai tikėtina, kad frustruojantis autokratiškas lyderiavimo stilius neerzintų. Mes veikiau linkę daryti prielaidą, kad autokratiško lyderiavimo forma reiškia papildomą jėgą *($f_{Gr,c}$)*, kuri atitinka aukštesnį autokratiškos kontrolės laipsnį ir kuri šioje situacijoje nukreipta prieš atvirą agresiją.

Paprastai galime daryti prielaidą, kad ši jėga yra ganėtinai stipri ir gerokai didesnė nei $m + n$ ($f_{PAGr,c} = p > (m + n)$). Ši autokratiška kontrolė palaiko atvirą agresiją labai žemo lygmens, nors į agresiją nukreipta jėga yra didesnė. Tik jeigu dėl vienokių ar kitokių priežasčių kontrolė pakankamai susilpnėtų taip, kad $|f_{Gr,c}| < (m + n)$, pasireikštų padidėjęs polinkis į agresiją.

Iš šios teorijos galima daryti išvadą: nors atstojamoji jėga apatiško autokratiškumo lygmenyje L^{PA}, be abejo, vėl lygi nuliui ($f^*_{L^{PA},x} = 0$), priešingi dėmenys, kurie sudaro atstojamąsias jėgas, yra didesni negu demokratijos sąlygomis. Papildomo dėmens stipris, palyginti su šiuo dėmeniu demokratiškoje situacijoje, *ceteris paribus*, lygus autokratiškos kontrolės spaudimui ir jėgai, kurią lemia jausmo „mes" skirtumas ($|f| = p + n$). Kitaip tariant, galėtume ***tikėtis aukšto laipsnio vidinės įtampos apatiškos autokratijos sąlygomis, nepaisant ramybės ir tvarkos regimybės.*** Ši papildoma įtampa atitiktų priešingas stiprio jėgas $|f| = p + n$ (23d pav.).

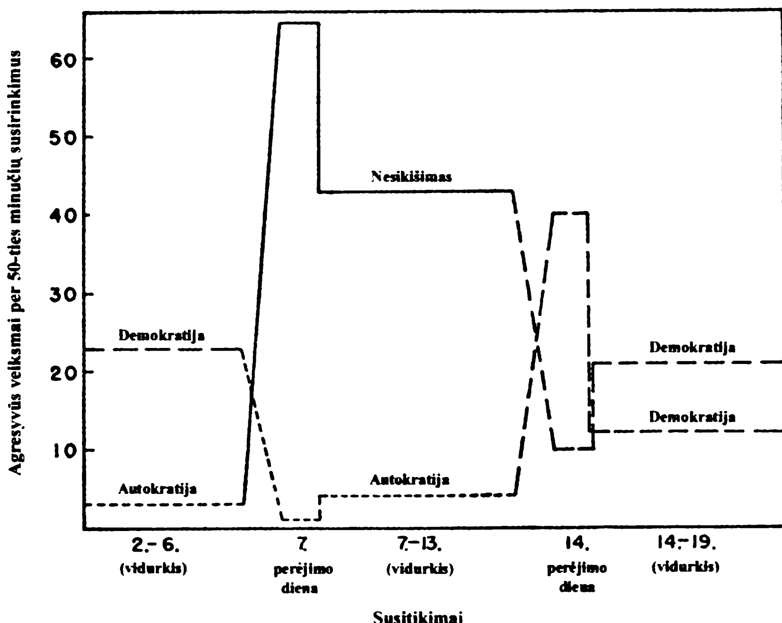
Kadangi autokratiška aplinka mažiau pakanti nei demokratiška, galima stebėtis, kaip autokratijoje įmanomas didelis grupės agresyvumo lygmuo. Atsakymas išplaukia iš to, kad ribojantis autokratiškumo pobūdis įgauna dvi prieštaringas pasekmes: a) jis skatina grupės narių frustraciją ir todėl didėja $f_{P,g}$ agresyvumas; b) ribojimų kontrolė tolygi grupėje kylančią agresiją sulaikančiai jėgai $rf_{\overline{P,g}}$. Šis vidinis prieštaravimas būdingas kiekvienai autokratinei situacijai ir yra aukštesnio įtampos lygmens pagrindas (23d pav.).

Valdymo požiūriu autokratiškas lyderiavimas susiduria su užduotimi nustatyti apribojantį tokio stiprio ir gradiento jėgos lauką ($rf_{\overline{P,g}}$), kad grupės atviros agresijos stipris nepakiltų virš tam tikro lygmens. Paprastai pirmas autokrato žingsnis šio tikslo link – mėginimas sustiprinti savo operatyvio-

sios kontrolės priemones. Policijos ar kitų valdžios struktūrų sustiprinimas tolygus „pajėgumo" kontroliuoti didėjimui. Jeigu tuo iš tiesų naudojamasi didesniam slopinimui, kyla stipresnis konfliktas. Vadinasi, įsisuko spiralė, kuri sukuria dar didesnę įtampą, dar stipresnes jėgas, veikiančias agresijos ir slopinimo kryptimi.

Autokratiški lyderiai mėgina išvengti šios spiralės dviem būdais. Ribojanti kontrolė sukuria mažesnę frustraciją ar bent jau ne tokią atvirą agresiją, jeigu individas pripažįsta „aklą paklusimą lyderiui" kaip vertybę. Kaip pavyzdį galima pateikti Vokietijos ir Japonijos kultūras, kur ši nuostata ganėtinai stipri. Hitleris sistemingai mėgino sumažinti $f_{P,g}$, šia prasme „mokydamas drausmės". Antrasis $f_{P,g}$ mažinimo metodas grindžiamas teiginiu, kad kylanti dėl konflikto įtampa dinamiškai tolygi „poreikiui". Poreikio patenkinimas, šiuo atveju – atvira agresija, bent jau kuriam laikui sumažina $f_{P,g}$. Leisti atviros agresijos proveržį, bet nukreipti ją tokia linkme, kuri nepavojinga autokratui, – tai senas autokratiškų lyderių socialinio valdymo būdas. Kita išvada iš bendros teorijos būtų ta, kad jeigu autokratiškos kontrolės apatiškos autokratijos sąlygomis būtų atsisakyta, kaip $f_{Gr,c}$ pašalinimo rezultatas turėtų prasiveržti stipri atvira agresija. Autokratiškos aplinkos pakeitimas demokratiška arba nesikišimo aplinka yra tapatus tokiam pašalinimui. Iš tiesų R. Lippit ir R. White (11) pirmame susitikime, kai buvo pereinama nuo abejingo autokratiškumo prie nesikišimo ar demokratijos aplinkos, matė akivaizdų „virimą" (24 pav.). Tai, kad „virimas" pasiekė aukštesnį lygmenį pereinant nuo demokratiškos į nesikišimo aplinką, neprieštarauja teorijai, nes bendras kontrolės ar savikontrolės laipsnis, kuris neutralizuoja narių tarpusavio agresyvumą, demokratiškos aplinkos sąlygomis yra stipresnis nei nesikišant.

Šia pateiktimi fazinės erdvės būdu atsižvelgiama tik į tam tikras socialiniame lauke veikiančio proceso savybes. Pavyzdžiui, jeigu autoritarinė kontrolė susilpnėja tiek, kad leidžiama atvira grupės narių tarpusavio agresija, ši agresija veikiausiai dar labiau susilpnins kontrolės lygmenį (nebent lyderis „reaguoja" į situaciją didindamas kontrolę). Į šiuos ratu einančius priežastinius procesus reikia atsižvelgti.

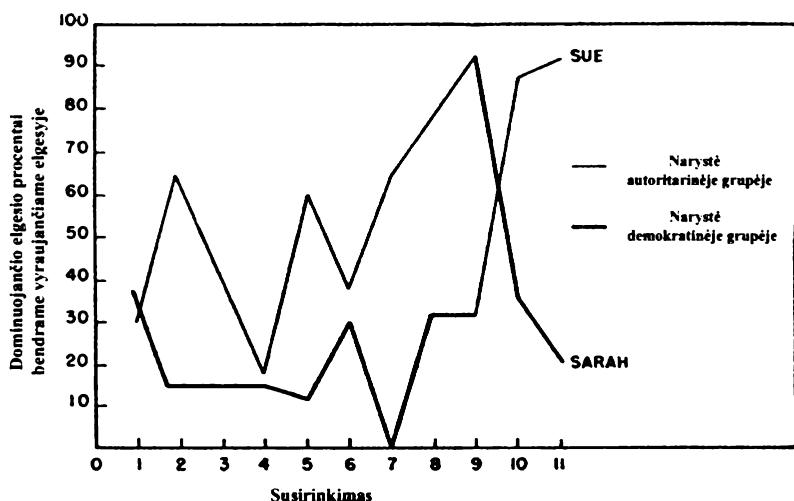
24 pav. Agresija dviejose berniukų grupėse, esant skirtingam socialiniam klimatui

2. INDIVIDO ELGESENOS LYGMENIS VEIKIANTI APLINKA

25 pav. pateikiamas agresyvios autokratinės grupės nario ir demokratinės grupės nario dominuojančio elgesio kiekis. Po lygybės pirmame susirinkime individų elgsena pasikeitė pagal situaciją. Du nariai iš vienos grupės perėjo į kitą po devinto susirinkimo. Tai, kad po perėjimo kiekvieno nario elgsenos lygmuo greitai pasiekė perėjusiojo buvusį lygmenį, rodo, kad atstojamosios jėgos lauko stipris ir gradientas, atitinkantys dvi aplinkas, apytikriai buvo tokie pat abiejų individų.

3. „ATPIRKIMO OŽIŲ“ IEŠKOJIMAS IR ELGSENOS LYGMENŲ SĄSAJA

Duomenys apie kai kurių agresyvios autokratiškos grupės narių rodomą ir iš kitų patiriamą pranašumo demonstravimą gali praversti iliustruojant keletą bendrų minčių apie antrinius pastovius procesus.

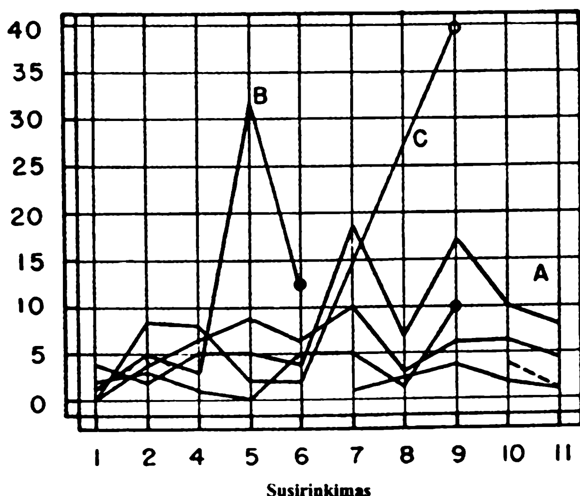

25 pav. Perėjimo iš vienos grupės į kitą rezultatas

a. Patiriamo priešiškumo lygmenys kaip pusiausvyros. Tokią *pasyvią* savybę kaip „nuolat būti puolamam“ tinka vertinti kaip tariamai pastovią pusiausvyrą. Patiriamos agresijos mastas iš dalies priklauso nuo lygmens, kuriuo individas provokuoja ar sukelia agresiją, ir nuo to, kokiu būdu jis priešinasi jai ar nesipriešina. Kiti veiksniai – tai kitų grupės narių agresyvumas, socialinė aplinka ir t. t. Tad iš esmės konsteliacija yra tokia pati, kaip ir jėgų kitais pusiausvyros atvejais: jėgos visada priklauso nuo grupės ar aptariamo individo ypatybių ir jo santykio su aplinka.

b. Pasitraukimas iš grupės ir centrinio jėgos lauko ribos. Atpirkimo ožys *B* (26 pav.) šeštą dieną išeina iš klubo, atpirkimo ožys *C* – devintą dieną. Šie įvykiai aiškiai rodo, kad ganėtinai didelis pusiausvyros pokytis sukelia pamatinį visos situacijos pobūdžio pokytį: per didelis kitų demonstruojamas pranašumas priverčia narį pasitraukti.

Gali kilti pagunda individo polinkį palikti klubą po patirto per didelio priešiškumo pavaizduoti centrinio jėgos lauko priemonėmis kaip tam tikrą

26 pav. Individų patiriamas kitų pranašumo demonstravimas grupėje

sritį, už kurios atstojamosios jėgos yra nukreiptos nuo pusiausvyros lygmens. Vis dėlto tokia pateiktis negalėtų parodyti, kad individas išeina iš klubo, nes fazinės erdvės koordinatės nurodo tik laiką ir patiriamo dominavimo mastą. Norint pateikti šį reiškinį, reikia arba nurodyti jėgos konsteliaciją faktiniame socialiniame lauke, arba įtraukti kaip trečią fazinės erdvės matmenį „troškimo tapti klubo nariu" lygmenį.

c. Sąveika ir žiediniai priežastiniai procesai. Atpirkimo ožių *A* ir *B*, kurie patyrė daug kitų demonstruojamo pranašumo (26 pav.), patys buvo linkę dominuoti. Tai rodo glaudų ryšį tarp būti puolamam ir pačiam pulti. Šis santykis yra žiedinio priežastinio proceso pobūdžio: *A* puolimas prieš *B* didina *B* pasirengimą pulti; atsirandantys *B* puolimai sukelia *A* pasirengimą pulti ir t. t. Tai sukeltų nenutrūkstamą *A*, *B* ir visos grupės pusiausvyros lygmens kilimą. Vis dėlto šitai galioja tik su sąlyga, kad *B* gali nusileisti, jeigu *A* puolimas yra sėkmingas. Tai – kitas pavyzdys, rodantis, kad socialinio proceso pokytis, kurį sukėlė pusiausvyros lygmenį lemiančio jėgos lauko pokytis, gali savaime paveikti visą situaciją tolesnio jėgos lauko pokyčio

kryptimi. Be abejo, šį pavyzdį galima vertinti kaip ne pusiausvyros atvejį, kuris atitinka jėgų konsteliaciją, nukreiptą nuo dabarties lygmens.

4. GAMYBA FABRIKE

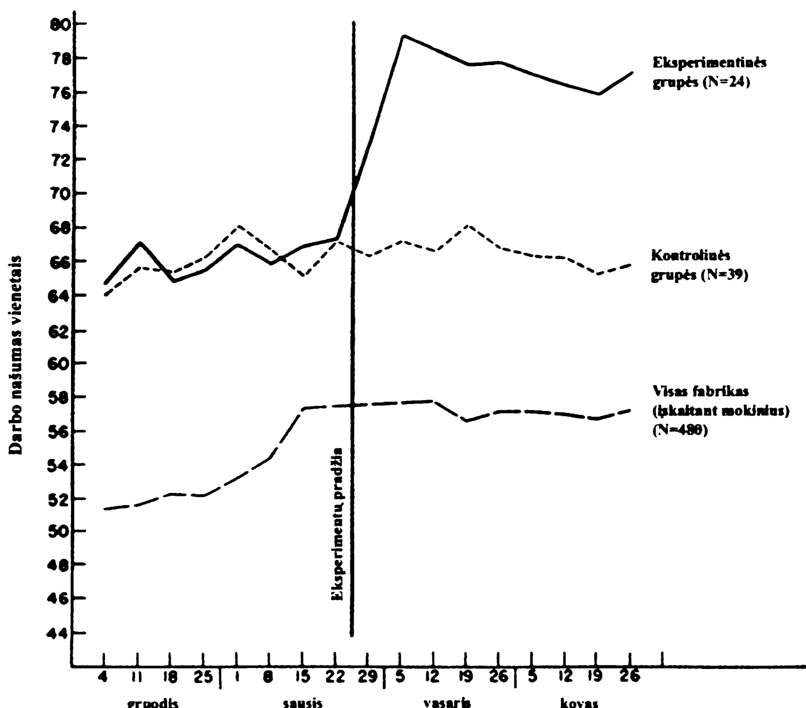
Viso fabriko arba brigados produkcija dažnai rodo santykiškai pastovų gamybos lygmenį ilgą laikotarpį. Tai galima vertinti kaip antrinę pastovią pusiausvyrą. Tinkamų jėgų analizė yra labai svarbi, kad suprastume ir planuotume pokyčius.

Viena iš našumą mažinančių jėgų – tai įtampa dėl sunkaus ar spartaus darbo. Žmogaus veikla turi viršutinę ribą. Daugelio tipų darbams jėga, veikianti kryptimi nuo įtampos $f_{P, -st}$, didėja tuo greičiau, kuo labiau artėjama prie viršutinės ribos. Jėgos laukas tikriausiai turi gradientą, panašų į eksponentinę kreivę.

Paplitęs įsitikinimas troškimą uždirbti daugiau pinigų ($f_{P, m}$) vertinti kaip svarbiausią jėgą didesnio našumo lygmenų link. Norint pasipriešinti nukreiptų nuo spartaus darbo jėgų $f_{P, -st,}$ gradientui, naudojamos įvairios skatinimo sistemos, kurios siūlo didesnį už tam tikrą normą užmokestį.

Dėl keleto priežasčių mažai tikėtina, kad nukreipta į didesnį našumą jėga iš tiesų yra proporcinga sutartam darbo užmokesčiui. Atlyginimo augimas iki tam tikro dydžio įvairiems žmonėms reiškia visiškai skirtingus dalykus. Kai kurie fabrikai, kurie prieš dešimt metų persikėlė iš šiaurinių valstijų į pietus, metų metus nesugebėjo pasiekti tokio gamybos lygmens, kuris bent kiek prilygtų šiaurės darbininkų lygmeniui. Viena priežasčių buvo ta, kad pietiečių kaimo merginų savaitės atlyginimas tiek viršijo ankstesnį pragyvenimo lygmenį, kad jos nesistengė daugiau uždirbti, įdėdamos santykiškai mažai papildomų pastangų.

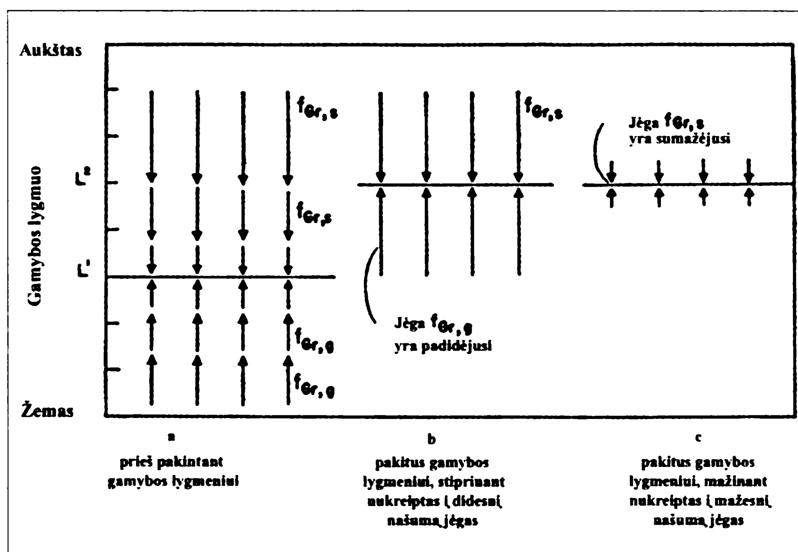
Santykis tarp bendro uždarbio masto ir jėgos lauko stiprio bei gradiento įvairiose grupės subkultūrose skiriasi. Vienas itin paplitęs modelis toks: ganėtinai žemas lygmuo sukelia labai stiprią jėgą $f_{P, m}$ siekti didesnių pajamų; o ganėtinai aukštas lygmuo – nedidelę jėgą siekti didesnių pajamų. Vienose socialinėse grupėse skalės vienetai atitinka dešimt dolerių, kitose – nuo šimto iki tūkstančio dolerių. Vadinasi, atitinkantis skatulį jėgos $f_{P, m}$ stipris priklausys nuo bendro grupės „pragyvenimo lygmens“.

27 pav. Grupės sprendimo ir greičio kortelių įtaka siuvimo fabrike

Viena stipriausių jėgų dirbant grupėje – tai noras pernelyg nepralenkti ir pernelyg neatsilikti nuo visos grupės. Tai ypač būdinga „paraleliniams darbininkams" ar „draugams", dirbantiems prie surinkimo konvejerio (18). Svarbi jėga prieš darbo greičio didinimą gali būti baimė, kad laikinai paspartėjus darbui prižiūrėtojas ar meistras reikalaus nuolat palaikyti didesnį greitį.

27 pav. pateikiami A. Bavelaso atliktų eksperimentų duomenys. Viso siuvimo fabriko, eksperimentinės ir kontrolinės imčių gamyba buvo antrinio pastovaus pobūdžio. Įvedus greičio korteles arba priėmus grupės sprendimą, eksperimentinių grupių naujas pusiausvyros lygmuo labai padidėjo. Čia neaptarsime naudojamų metodų smulkmenų. Jos, regis, bent iš dalies remiasi būdais, kurie mažina jėgas, linkusias mažinti gamybą, o ne kurie suteikia naujų jėgų siekti aukštesnio lygmens.

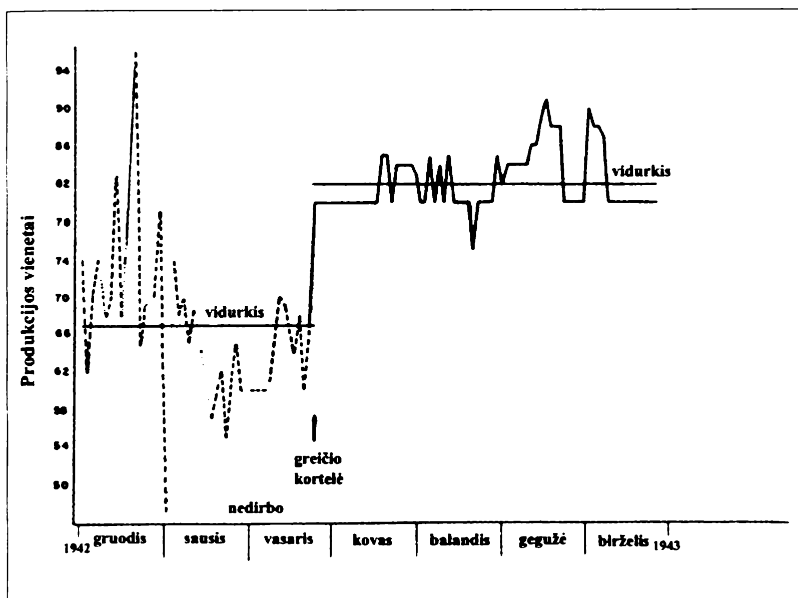
28 pav. Dvi galimos įtampos būsenos, kylančios dėl produkcijos lygmenų skirtingų keitimo būdų

5. DU PAMATINIAI METODAI, KEIČIANTYS ELGSENOS LYGMENIS

Bet kokio tipo socialiniam valdymui didelę praktinę reikšmę turi tai, kad produkcijos lygmenys yra antrinės pastovios pusiausvyros, kurias galima pakeisti arba pridedant jėgų norima kryptimi, arba sumažinant priešingas jėgas.

(7) Jeigu perėjimą nuo L^1 lygmens į L^2 lygmenį sukėlė nukreiptų į L^2 jėgų padidėjimas (28 pav., a ir b), antriniai padariniai turėtų būti kitokie nei tuo atveju, kai tokio pat lygmens pokytį sukėlė priešingų jėgų sumažėjimas (28 pav., c). Pirmuoju atveju naujame L^2 lygmenyje procesą lydėtų santykiškai aukštos įtampos būsena, antruoju atveju – santykiškai žemos įtampos būsena.

Kadangi įtampos padidėjimui viršijus tam tikrą lygmenį kartu pasireiškia didesnis nuovargis, didesnis agresyvumas, didesnis emocingumas ir

29 pav. Darbo greičio kortelių įtaka produkcijos pastovumui

mažesnis konstruktyvumas, akivaizdu, kad paprastai antrasis metodas bus tinkamesnis už smarkaus spaudimo metodą.

29 pav. matome stebinantį „nervingos" darbininkės našumo pavyzdį, kuris dera su šiais samprotavimais. Jos vidutinis našumo lygmuo buvo aukštesnis už vidutinį grupės lygmenį; vis dėlto jos darbo greičio svyravimai buvo stulbinantys ir ji dažnai neateidavo į darbą. Naudojant darbo greičio korteles našumo didėjimas pasiekė išskirtinai aukštą lygmenį. Tuo pat metu svyravimai labai sumažėjo.

Kadangi nerimas yra įprastas įtampos požymis, galime daryti tokią prielaidą: didesnis pastovumas ir pravaikštų nebuvimas rodo, kad produkcijos lygmens pokytis buvo pasiektas keičiant jėgos lauką, atitinkantį veikiau modelį 28c nei 28b.

6. GEBĖJIMAS, MOKYMOSI KREIVĖS IR PUSIAUSVYROS

a. Gebėjimas, sunkumas ir sunkumo keitimas. Vienas veiksnys, kuris daro įtaką daugumos socialinių įvykių lygmeniui, yra „gebėjimas". Gebėjimas – populiarus terminas, reiškiantis daugybę labai skirtingų dalykų, tokių kaip gebėjimas kalbėti prancūziškai ir gebėjimas pralaimėti. Vis dėlto pokyčių atžvilgiu terminas „gebėjimas", regis, reiškia veikiau ribojančias nei skatinančias jėgas. Skatinančios jėgos – atitinkančios, pavyzdžiui, ambicijas, tikslų poreikius arba baimes, yra „jėgos, nukreiptos į" ką nors, arba „jėgos, nukreiptos nuo" ko nors. Jos linkusios sukelti judėjimą arba pokyčius. „Ribojanti jėga" pati savaime nėra tolygi pokyčio tendencijai; ji tiesiog priešinasi skatinančioms jėgoms.

Gebėjimo pokytis yra tolygus „užduoties sudėtingumo" pokyčiui. Jėgų fazinėje erdvėje pateikčiai iš tiesų abu jie yra tapatūs. Mes visada susiduriame su individo ar grupės ir užduoties santykiu. Terminas „gebėjimas" arba terminas „sunkumas" yra vartojami atsižvelgiant į tai, ar kalbama apie subjektą, ar veiklą kaip šio santykio kintamąjį.

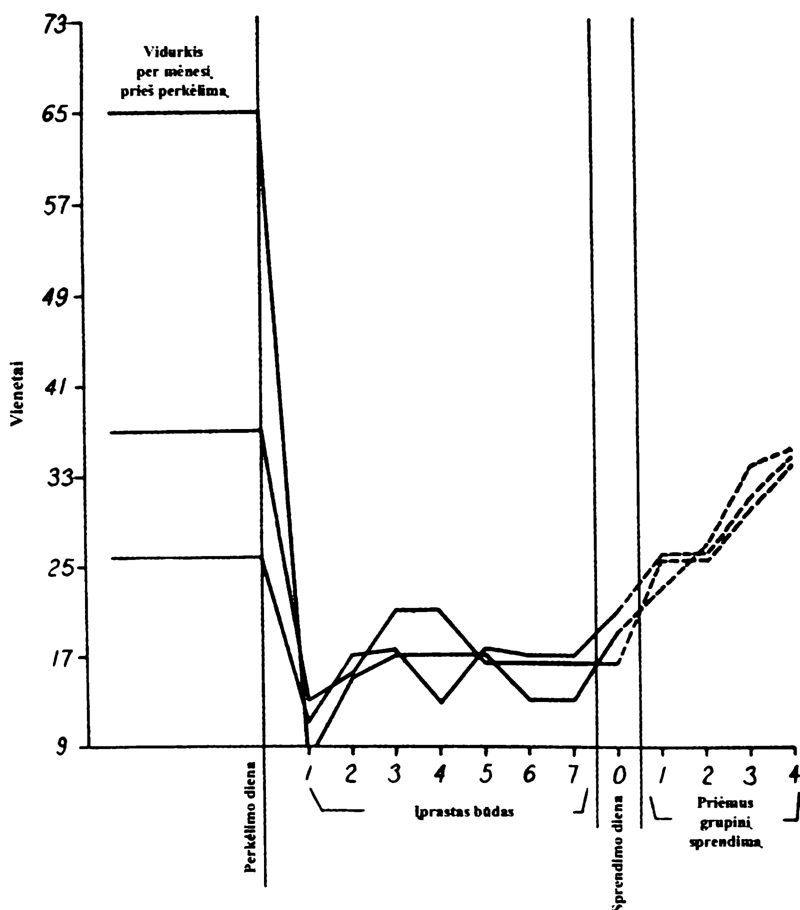
30 pav. vaizduoja gamybos nuosmukį perkėlus darbuotoją dirbti su ta pačia siuvamąja mašina, tačiau kitokio darbo. Nors naujokių mokymosi kreivė ir senųjų darbuotojų našumo lygmens kreivė abiejų darbų vidutiniškai yra lygios ir rodo vienodą šių darbų sunkumą, paaiškėjo, kad perkeltos siuvėjos naujame darbe dirbo prasčiau. Matyt, naujoji užduotis joms sunkesnė nei ankstesnė.

Tarkime, atstojamosios jėgos laukas (skatinančių ir ribojančių jėgų) prieš perkėlimą atitinka centrinį lauką, pavaizduotą 31 pav. Naujos užduoties įvedimas tolygus stipresnės našumą ribojančios jėgos įvedimui ar net papildymui didesnę gamybos apimtį ribojančių jėgų lauku.

Jeigu perkėlimas į naują darbą neturėtų pakeisti jėgos lauko kitais atžvilgiais, galėtume daryti tokią išvadą (31 pav.): pridėtos ribojančios jėgos stipris antrame (žemesniame) L^2 lygmenyje laiko momentu b $(rf_{\overline{L^2, g}})^b$ lygus atstojamosios skatinančios jėgos stipriui lygmenyje L^2 laiko momentu a prieš pokytį

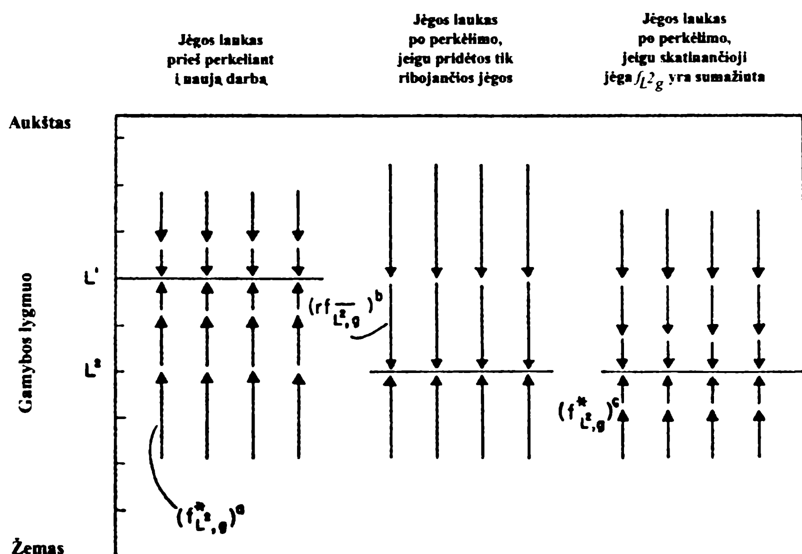
$$(|rf_{\overline{L^2, g}}|^b = |f^*_{\overline{L^2, g}}|^a).$$

Vadinasi, sumažėjus gamybos apimčiai padidėtų įtampa.

30 pav. Grupės sprendimo įtaka lėtoms darbuotojoms po perkėlimo (Alexo Bavelaso duomenys)

Tai tik dar vienas pavyzdys teoremai: pokytis, sukeltas pridedant jėgas, veikiančias jo kryptimi, didina įtampą. (Pirmiau šią teoremą pritaikėme aukštyn nukreiptam pokyčiui, šiuo atveju – žemyn nukreiptam pokyčiui.)

31 pav. Jėgos laukas prieš perkėlimą ir po perkėlimo į naują darbą

Vis dėlto ši išvada neatitinka stebėjimų. Iš tiesų įtampa po perkėlimo buvo mažesnė ir rodė, kad pokytis žemesnio našumo lygmens link sumažino į didesnį našumą nukreiptų jėgų stiprį (31 pav.):

$$|f^*_{L^2,g}|^c < |f^*_{L^2,g}|^a.$$

Yra požymių, kad šiuo atveju dėl perkėlimo iš tikrųjų krinta darbo nuotaika, o ji gali skatinti didesnį našumą. Jeigu ši interpretacija teisinga, po perkėlimo mokymasis turėtų būti lėtas, ir išties jis yra stebinamai lėtas (30 pav.). Nors šios darbininkės pažįsta mašinas, jų darbo greitis didėja taip lėtai, kad fabrikui naudingiau samdyti naujas darbininkes, nei keisti patyrusių darbininkių darbą.

Keleto veiksnių derinys tikriausiai sumažintų $f_{L^2,g}$ jėgą po perkėlimo: gerai vertinamas darbininkas, kuris didžiuojasi savo pasiekimais, yra grąžinamas į žemo darbo statuso padėtį. Šitai tikriausiai veikia jo nuotaiką ir užsidegimą. Prieš perkėlimą jis turėjo tikrovišką tikslą – „viršyti normą“; dabar

šis tikslas yra „pernelyg aukštas", todėl nepasiekiamas. Aspiracijos lygmens tyrimai (12) parodė, kad tokiomis aplinkybėmis asmuo linkęs „pasiduoti". Tai paaiškina $f_{L^2, g}$ sumažėjimą. Po grupės sprendimo mokymosi kreivė pakyla tikriausiai dėl to, kad iškelti nauji tikslai sužadina atstojamąją jėgą aukštesnių lygmenų link, be kurios mokymasis gali nevykti.

b. Mokymosi kreivės kaip pagrindinė linija pusiausvyroms nagrinėti. Yra aplinkybių, kuriomis pusiausvyra turi būti susijusi su pagrindine linija, nusakyta absoliučiais dydžiais. A. Bavelas surengė specialų mokymą asmeniui, atsakingam už naujokų mokymą fabrike. Dėl to naujokų mokymosi kreivės ėmė staigiai kilti. Kai po kelių savaičių specialiai išmokytas instruktorius buvo pašalintas ir pakeistas anksčiau dirbusiu instruktoriumi, mokymosi kreivė tuojau pat grįžo į tą lygmenį, kuriame būtų buvusi be instruktoriaus mokymų. Šis ir kiti atvejai tam tikromis aplinkybėmis mokymosi kreivę leidžia vertinti kaip pagrindinę liniją, t. y. „vienodo lygmens" liniją jėgos laukams nustatyti.

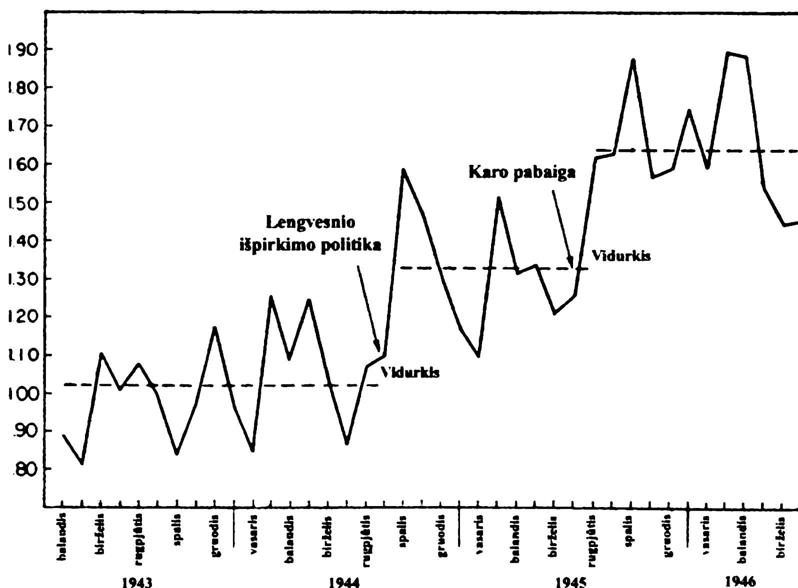
Mokymosi kreivės kaip galimo pagrindo įvedimas gali būti aiškinamas kaip bendro dėsnio išraiška:

(8) Socialinės jėgos turi būti analizuojamos remiantis socialinių procesų ir grupės (ar individo), kuriuos tai liečia, gebėjimų (gabumų)* santykiu.

Jeigu šis bendras dėsnis priimamas, procesų (gamybos, draugiškumo lygmens ir t. t.) „visiškos" normos vertinimas kaip atskaitos sistemos analizuoti jėgas, kurios nustato antrinę pastovią pusiausvyrą, leistinas tik jeigu nagrinėjami grupių gebėjimai per tą laikotarpį nepasikeičia.

7. „SUBJEKTYVAUS" IR „OBJEKTYVAUS" METODŲ DERINYS

Norint nustatyti prigimtį jėgų, kurios yra pagrindiniai kintamieji nagrinėjamu atveju, galima naudoti labai daug būdų. Tiek kognityvaus („subjektyvaus"), tiek elgesio („objektyvaus") grupės gyvenimo aspektų analizė reikalauja derinti metodus, atveriančius subjektyvius aspektus ir leidžiančius daryti išvadas apie elgseną, kurią galima patikrinti. Pavyzdys gali iliustruoti su tuo susijusį dėsnį.

32 pav. Išperkamų E serijos sukauptų obligacijų, kaip bendro išleistų obligacijų skaičiaus, procentas

Jungtinių Valstijų žemės ūkio departamento tyrimo programų skyrius karo metu finansų ministerijos užsakymu atliko periodinius motyvacijos įsigyti ir išpirkti karo metu išleistas obligacijas tyrimus. Pokalbiai atskleidė prigimtį kai kurių jėgų, nukreiptų į išpirkimą ir prieš jį, skirtingų gyventojų grupių individams.

Buvo nustatyta, kad dažniausiai susiduriama su jėga, nukreipta į išpirkimą, – tai finansiniai sunkumai, kylantys dėl esamų nelaimių, pavyzdžiui, ligos. Jėgos, nukreiptos prieš išpirkimą, buvo saugumo, kurį suteikė piniginės atsargos, poreikis, patriotizmas ar noras gauti didesnį pelną ilgiau išlaikius obligacijas.

Norint susieti „subjektyvius“ jėgų prigimties duomenis su kreivėmis, pateikiančiomis pusiausvyrą, reikia atsižvelgti į tokius „objektyvius“ duomenis kaip gyventojų „galimybė“ išpirkti karo metu išleistas obligacijas. Ka-

dangi tokia galimybė priklauso nuo šių obligacijų visumos, pagal (8) teoremą jėgų nagrinėjimą tinka grįsti kreivėmis, kurios pateikia išpirkimo lygmenis tos visumos procentais.

Po Pearl Harboro užpuolimo Jungtinėms Valstijoms oficialiai įsitraukus į karą, labai sumažėjo obligacijų išpirkimas. Iš pokalbių su gyventojais aiškėja, kad šitai buvo nulemta išaugusių jėgų, nukreiptų prieš išpirkimą (o ne silpimas jėgų, nukreiptų į grąžinimą), būtent – didesnis patriotizmas. Iš šio paaiškinimo būtų galima tikėtis, kad karo pabaigoje turėtų įvykti priešingas pokytis. Iš tikrųjų, 32 pav. vaizduoja išpirkimo lygmens išaugimą tuo metu; tai galima suprasti iš dalies kaip sumažėjusio patriotinio motyvo rezultatą.

Apskritai obligacijų išpirkimas laikotarpiais nuo 1943 m. balandžio iki 1944 m. rugsėjo, nuo 1944 m. spalio iki 1945 m. liepos ir nuo 1945 m. rugpjūčio iki 1946 m. balandžio, regis, pateikia tris antrinio pastovaus proceso lygmenis, ir kiekvienas laikotarpis pasižymi tipiškais cikliškais svyravimais. Perėjimas nuo pirmojo į antrąjį lygmenį sutampa su finansų ministerijos nustatyta lengvesnio išpirkimo politika, atitinkančia slopinančių išpirkimą jėgų sumažėjimą.

NUOLATINIŲ POKYČIŲ KŪRIMAS

1. JĖGOS LAUKŲ POKYTIS

Aptariant priemones norimai reikalų padėčiai įgyvendinti, reikia mąstyti ne „tikslo, kurį būtina pasiekti“, o veikiau pokyčio „nuo dabartinio iki trokštamo lygmens“ požiūriu. Ligšioliniai svarstymai teigia mintį, kad planuojamą pokytį sudaro jėgos lauko, kurio pusiausvyra yra pradinio L^1 lygmens, pakeitimas jėgos lauku, kurio pusiausvyra yra norimo L^2 lygmens. Reikia pažymėti, kad turėtų būti pakeistas visas jėgos laukas, bent jau srityje tarp L^1 ir L^2 lygmenų.

Jėgos lauko keitimo metodų neįmanoma visiškai kildinti iš pateikties fazinėje erdvėje. Norint pakeisti upės tekėjimo greitį, reikėtų susiaurinti arba išplatinti jos vagą, išvalyti, išrinkti akmenis ir t. t. Kad nuspręstume, kaip geriausia pasiekti tokį faktišką pokytį, nepakanka aptarti tik vieną savybę.

Reikia išanalizuoti visas aplinkybes. Keičiant socialinę pusiausvyrą, taip pat reikia aptarti visą socialinį lauką: jame esančias grupes ir pogrupius, jų ryšius, jų vertybių sistemas ir t. t. Reikia ištirti socialinio lauko konsteliaciją kaip visybę ir taip jį reorganizuoti, kad socialinių įvykių tėkmė būtų visai kita. Analizė pasitelkiant fazinę erdvę labiau parodo, kokį poveikį būtina pasiekti, o ne kaip šitai pasiekti.

2. TARIAMAI PASTOVŪS PROCESAI IR SOCIALINIAI „ĮPROČIAI“

Įtaka gyventojams, siekiant tokio pokyčio, pavyzdžiui, juodos duonos vartojimą pakeisti baltos duonos vartojimu, reiškia mėginimą sugriauti nusistovėjusį „paprotį“ arba „socialinį įprotį“. Paprastai socialiniai įpročiai laikomi pokyčio kliūtimi. Ką socialinis įprotis reiškia jėgos laukų požiūriu ir ką reiškia „įpročio sulaužymas“?

Jeigu nekintantis socialinis procesas vertinamas kaip nulemtas antrinės pastovios pusiausvyros, tikimasi, kad bet kokia papildoma jėga pakeis lygmenį. Žinome, kad dabarties lygmenyje L atstojamoji jėga lygi nuliui ($f^*_{L,x} = 0$). Papildoma jėga $|f_{L,n}| > 0$ turėtų pakeisti lygmenį kryptimi nuo n iki kito lygmens ($L + \Delta$). Pokyčio Δ dydis nustatomas pagal lygtį

(9) $$|f^*_{(L+\ ),L}| = |f_{L,n}|.$$

„Socialinio įpročio“ idėja, regis, teigia, kad, nepaisant pritaikytos jėgos $f_{L,n}$, socialinio proceso lygmuo pasikeis mažiau nei Δ dėl tam tikro „vidinio pasipriešinimo“ keistis. Norint įveikti šį vidinį pasipriešinimą, regis, reikalinga tokia papildoma jėga, kuri būtų pakankama „įpročiui sulaužyti“, papročiui „atšildyti“.

Galima mėginti neigti, kad egzistuoja toks „vidinis pasipriešinimas pokyčiui“ dėl socialinio įpročio.[3] Galbūt socialiniai įpročiai tiesiog reiškia tokį staigų gradientą, kad pridėtinė jėga $f_{L,n}$ nesukelia akivaizdaus pokyčio. Toks

---

[3] Sąvoka „įprotis“ dešimtmečius kliudė psichologijos pažangai. Šiandien ja įprasta vadinti įvairių procesų konglomeratą. Šią sąvoką reikėtų keisti keletu tinkamesnių sąvokų (žr. IV skyrių).

paaiškinimas vargu ar pakankamas. Daugių daugiausia įpročio problemą jis paverčia klausimu, kodėl atstojamosios jėgos laukas rodo tokį staigų gradientą, būdamas visai arti *L*?

Socialinio įpročio teorija pateikia tokį atsakymą: istorinis pastovumas sukuria „papildomos jėgos lauką", kuris linkęs išlaikyti dabarties lygmenį, kad ir kokios kitos jėgos palaikytų to lygmens socialinį procesą. Iš tokios teorijos išplaukia du teiginiai; vienas – kad egzistuoja „papildomos jėgos laukas", kitas yra susijęs su jo istorine kilme. Mus daugiausia domina papildomo jėgos lauko esmė.

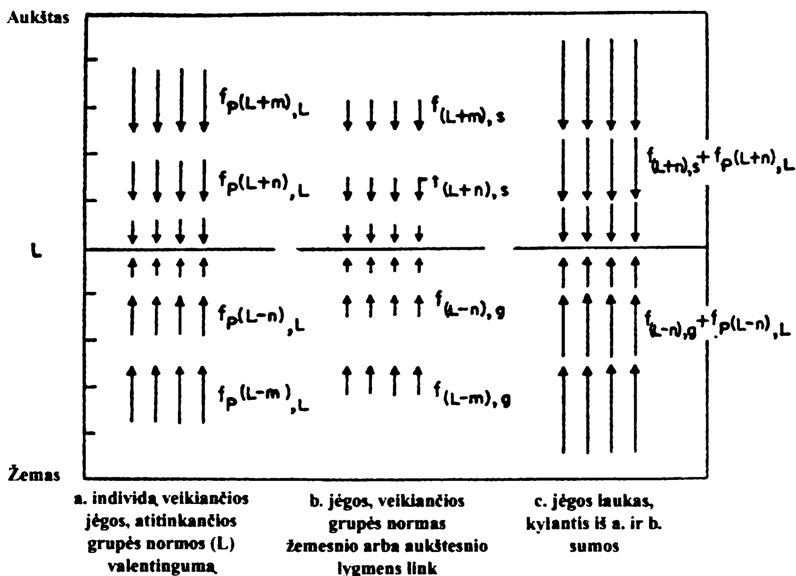
Tam tikrame lygmenyje vykstantis socialinis gyvenimas dažnai skatina organizuotų institucijų kūrimą. Jos tampa tolygios tam tikru socialiniu lygmeniu „nusistovėjusiems interesams". Antras galimas socialinių įpročių šaltinis yra susijęs su vertybių sistema, socialinės grupės etosu. Aptarsime tai detaliau.

3. INDIVIDUALI ELGSENA IR GRUPĖS NORMOS

Aptardami jėgos laukus, jėgos „veikimo tašku" laikėme arba žmogų, arba grupę kaip visybę. Dabar apsvarstykime ryšį tarp individo ir socialinių procesų lygmens.

Individas *P* gali skirtis savo elgsenos lygmeniu (L^P) nuo grupės standartus perteikiančio lygmens (L^{Gr}) tam tikru dydžiu n $(|L^{Gr} - L^P| = n)$. Skirtingose kultūrose toks skirtumas leistinas arba skatinamas nevienodu mastu. Jeigu tik individas „pernelyg" nukryps nuo grupės normų, jam kils vis daugiau sunkumų. Iš jo šaipysis, su juo griežtai elgsis ir galų gale išvarys iš grupės. Todėl dauguma individų ganėtinai griežtai laikosi grupės, kuriai priklauso arba nori priklausyti, normų.

Kitaip tariant, grupės lygmuo nėra tik pusiausvyros lygmuo, išplaukiantis iš aplinkybių sukuriamų bet kokių jėgų $f_{L,g}$ ir $f_{L,s}$. Dažnai šis lygmuo savaime įgauna vertę. Jis tampa teigiamu valentingumu, atitinkančiu centrinės jėgos lauką, kur jėga $f_{L,P}$ palaiko individo elgseną, kad ši atitiktų grupės normas.

33 pav. Jėgos laukai tais atvejais, kai grupės norma turi socialinę vertę ir jos neturi

4. SOCIALINĘ VERTĘ TURINTYS IR JOS NETURINTYS GRUPĖS LYGMENYS IR PASIPRIEŠINIMAS POKYČIUI

Nors grupės lygmens vertybinis pobūdis yra ganėtinai įprastas, jis nėra būdingas visiems procesams. Pavyzdžiui, keli individai žino, jog per karą išleistų obligacijų išpirkimo lygmuo nuo 1943 m. balandžio iki 1944 m. rugpjūčio buvo apytikriai vienas procentas. Vertybės, kurios dalyvauja priimant sprendimus išpirkti obligacijas, neapima vertybės palaikyti išpirkimo lygmenį nei aukščiau, nei žemiau to lygmens. Šiuo atžvilgiu situacija visiškai skiriasi, pavyzdžiui, nuo tos, kai individas stengiasi neatsilikti nuo brigados.

Kad ir kokia būtų priežastis, kad tam tikras lygmuo įgauna ar neįgauna vertę, skirtumas yra svarbus pokyčiui.

Tarkime, kad dviem grupėms *Gr* ir *Gr^1^* atstojamasis jėgos laukas atitinka pavaizduotą 33b paveikslėlyje, jeigu nekreipiame dėmesio į socialinę *L* vertę. *Gr^1^* atveju, bet ne *Gr* atveju, darome prielaidą, kad *L* turi socialinę

vertę nariams. Ši vertė turi atitikti jėgos lauką, pateikiamą 33a paveikslėlyje. Sakykime, kad jėga f buvo panaudota tam, kad individas pakeistų elgseną g link. Grupėje Gr^{I} pokyčio dydį lemia atoveikio jėgos $f_{(L+n),s}$ gradientas, grupėje Gr – jungtinės atoveikio jėgos $f_{(L+n),g} + f_{P,L}$ (33 pav., c). Vadinasi:

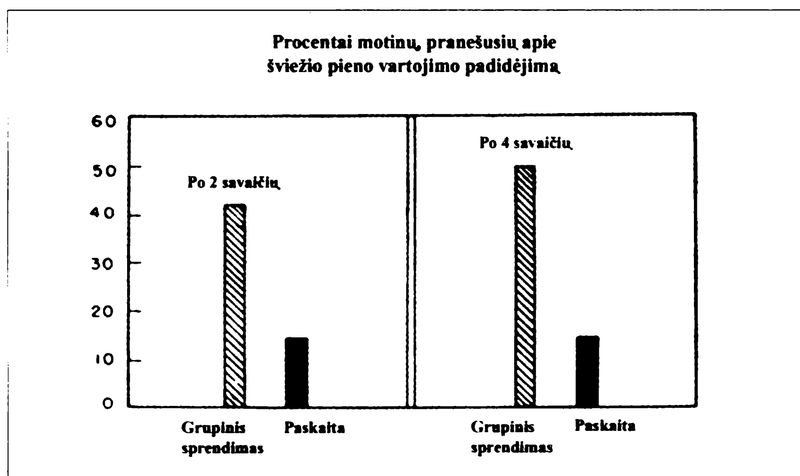
(10) Kuo didesnė socialinės normos vertė, tuo didesnis kiekvieno grupės nario pasipriešinimas nukrypimui nuo šio lygmens.

Daugelis „socialinių įpročių", regis, priklauso grupės normoms, turinčioms socialinę vertę, ir dažnai pasipriešinimą pokyčiui galima paaiškinti remiantis (10) teorema. Jeigu ši teorija teisinga, galima daryti tam tikras išvadas apie socialinių įpročių laužymą.

5. INDIVIDUALŪS IR GRUPINIAI SOCIALINĖS ELGSENOS KEITIMO BŪDAI

Jeigu pasipriešinimas pokyčiui iš dalies priklauso nuo grupės normos vertės individui, pasipriešinimas pokyčiui turėtų mažėti naudojant būdą, mažinantį grupės normos vertės stiprį arba keičiantį lygmenį, kurį individas suvokia kaip turintį socialinę vertę.

Ši antroji priežastis lemia, kodėl „grupės priimti" pokyčiai (17), kurie nukreipti į tiesiogiai bendraujančių grupių individus, yra veiksmingi. Galbūt galima tikėtis, kad pavieniai individai lankstesni nei vienminčių individų grupės. Vis dėlto patirtis mokant vadovus, keičiant mitybos įpročius, darbo našumą, kovojant su nusikalstamumu, alkoholizmu, prietarais tarsi rodo, kad paprastai lengviau keisti suburtus į grupę individus nei bet kurį iš jų atskirai (10). Kol grupės vertybės lieka nepakitusios, individas tuo stipriau priešinsis pokyčiams, kuo labiau jam tektų nutolti nuo grupės normų. Jeigu keičiasi pati grupės norma, pasipriešinimas, nulemtas santykio tarp individo ir grupės normos, išnyksta.

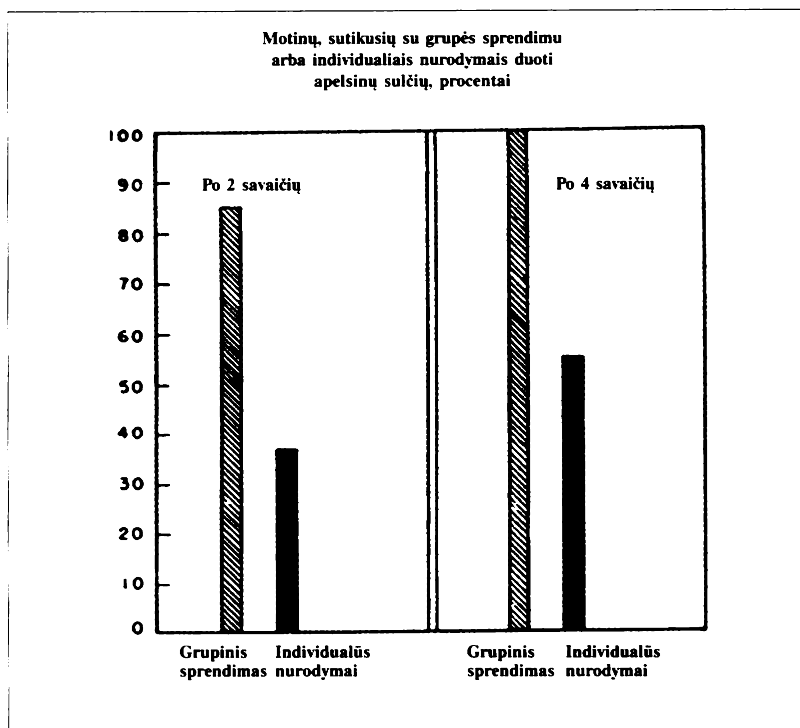

34 pav. Procentas motinų, teigiančių, kad pradėjo daugiau vartoti šviežio pieno po grupinio sprendimo ir po paskaitos

6. POKYTIS KAIP TRYS PAKOPOS: GRUPĖS NORMŲ ATŠILDYMAS, PERĖJIMAS IR UŽŠALDYMAS

Pokytis aukštesnio grupės atlikties lygmens link dažnai yra trumpalaikis. Po „dūrio į ranką" grupės gyvenimas greitai grįžta į ankstesnį lygmenį. Tai rodo, kad neužtenka planuojamą grupės atlikties pokyčio tikslą apibrėžti kaip kitokio lygmens pasiekimą. Tikslas turi apimti naujo lygmens pastovumą arba pastovumą trokštamu laikotarpiu. Todėl sėkmingas pokytis aprėpia tris aspektus: dabarties lygmens L^1 atšildymą (jeigu būtina), perėjimą į naują lygmenį L^2 ir grupės gyvenimo užšaldymą naujame lygmenyje. Kadangi bet kurį lygmenį lemia jėgos laukas, pastovumas reiškia, jog naujas jėgos laukas tampa santykiškai apsaugotas, kad nekistų.

Dabarties lygmens „atšildymas" įvairiais atvejais gali apimti skirtingus dalykus. G. Allport (1) aprašė „katarsį", kuris yra būtinas vėliau atsikratyti prietarų. Tam, kad nuplėštume pasitenkinimo ir teisuoliškumo kiautą, kartais būtina sąmoningai sukelti emocinį sukrėtimą.

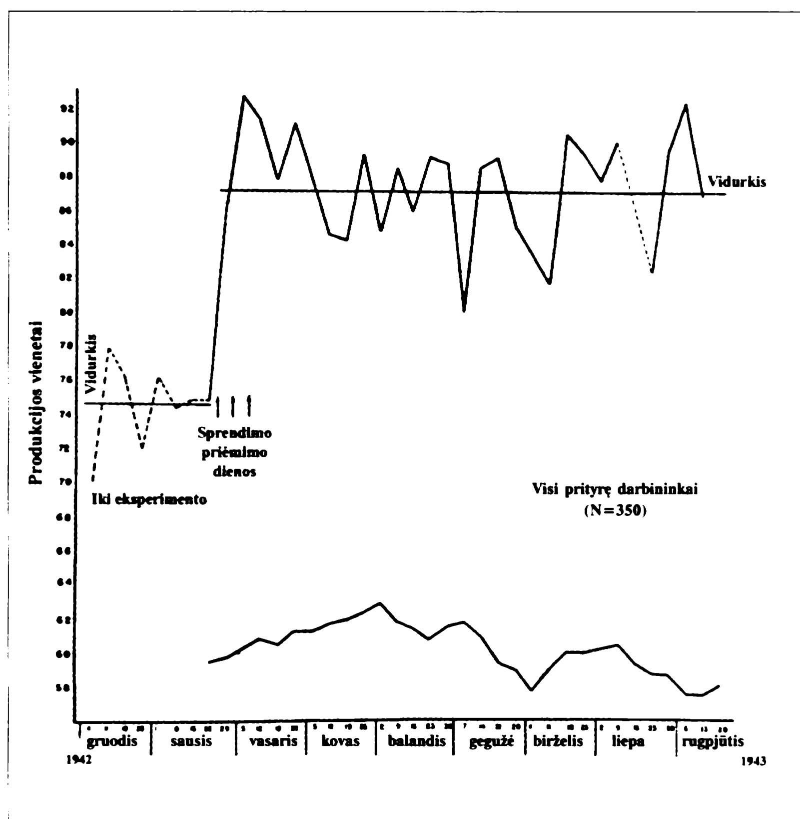

35 pav. Procentas motinų, kurios sutiko su grupės sprendimu ar individualiais nurodymais duoti vaikui apelsinų sulčių

Tas pat tinka naujo lygmens užšaldymui. Kartais organizacijoje įmanu sukurti aplinką, kuri tapati pastoviam žiediniam priežastiniam procesui.

7. GRUPĖS SPRENDIMAS KAIP KEITIMO BŪDAS

Tolesnis grupės sprendimo priėmimo pavyzdys yra apie namų šeimininkes, gyvenančias Vidurio Vakarų mieste. Kai kurios iš jų išklausė gerą paskaitą apie daugiau vartojamo šviežio pieno naudą ir kai kurios dalyvavo aptarime, kuris palengva vedė link sprendimo, kad reikia vartoti daugiau pieno (16). Prekybininkams buvo neleidžiama daryti jokio

36 pav. Grupės priimto sprendimo įtaka dirbančių siuvamosiomis mašinomis operatorių elgesiui

spaudimo; iš tiesų spaudimo būtų rūpestingai vengiama. Laikas abiem grupėms buvo vienodas. Po dviejų ir keturių savaičių buvo patikrintas suvartojamo pieno pokytis. 34 pav. rodo grupės sprendimo pranašumą. Panašūs rezultatai gauti kondensuoto pieno atžvilgiu.

Individualaus požiūrio įtaka buvo lyginama su valstiečių moterų, kurios atvyko į Ajovos valstybinės ligoninės gimdymo palatą, grupės sprendimo įtaka. Prieš išvykdamos iš ligoninės jos gavo individualius nurodymus

apie tinkamą kūdikių maitinimo mišinį ir prasmingumą duoti jiems apelsinų sulčių ir žuvų taukų. Šis būdas buvo lyginamas su svarstymo būdu ir sprendimu, kurį priėmė šešios motinos kaip grupė. Pirmuoju atveju vienai motinai dietologas skyrė apie dvidešimt penkias minutes, antruoju atveju – tą patį laiką šešių motinų grupei.

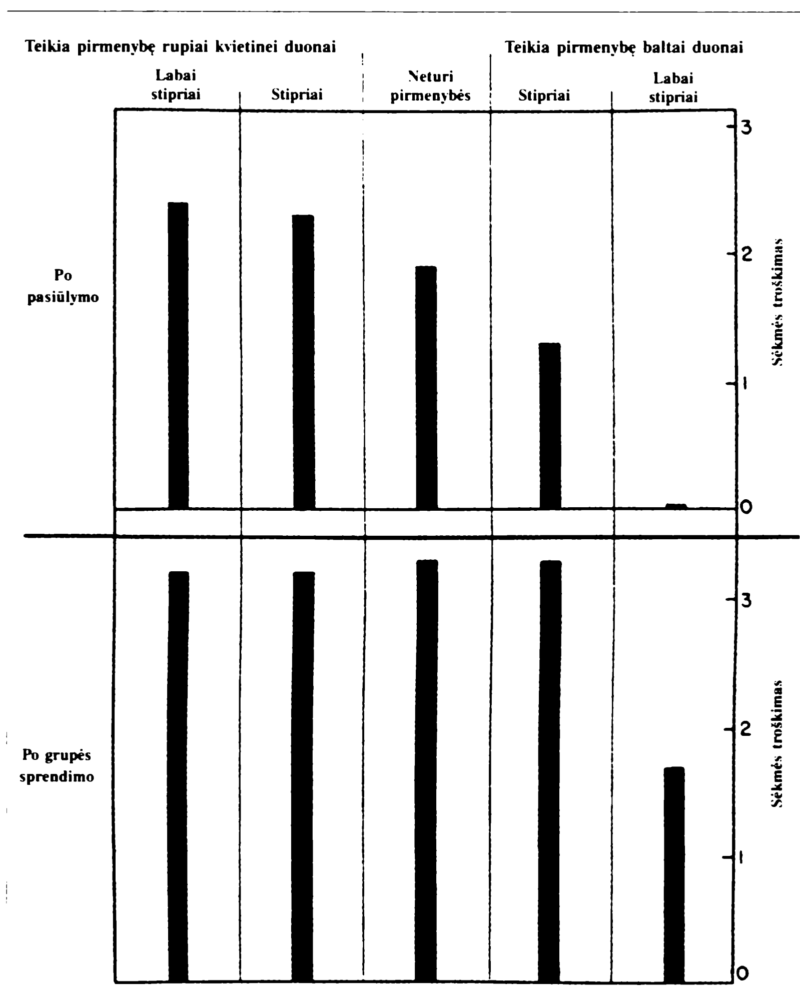
35 pav. rodo grupinio sprendimo pranašumą. Keturias savaites kiekviena dalyvavusi sprendimo grupėje motina kūdikiui duodavo rekomenduotą žuvų taukų kiekį. Stebėtina, kad taikant abu būdus tarp antros ir ketvirtos savaitės rezultatai pagerėja. 36 pav. pateikia A. Bavelaso aprašytų (15) trijų grupės sprendimų poveikio fabriko brigadai pavyzdį, iliustruojantį ypač gerą pokyčio pastovumą, matuotą per devynis mėnesius.

Čia aprašyti eksperimentai apima tik nedidelę neišvengiamų pasikeitimų dalį. Nors kai kuriais atvejais šis būdas yra išpildomas santykiškai lengvai, kitais jis pareikalauja įgūdžio ir tam tikrų bendrų sąlygų. Vadybininkai, kurie veržiasi į fabriką, kad padidintų gamybos našumą grupės sprendimais, veikiausiai patirs nesėkmę. Kaip ir medicinoje, socialiniame valdyme nėra patentuotų vaistų, ir kiekvieną atvejį būtina kruopščiai diagnozuoti. Vis dėlto grupės sprendimo eksperimentai pakankamai pažengę, kad padėtų išsiaiškinti kai kuriuos bendrus socialinio pokyčio klausimus.

Matėme, kad suplanuotą socialinį pokytį sudaro atšildymas, lygmens pokytis ir naujo lygmens užšaldymas. Visais trimis atžvilgiais grupinis sprendimas turi bendrą grupinio metodo pranašumą.

Jeigu naudojami individualūs būdai, jėgos laukas, atitinkantis individo priklausomybę nuo vertinamos normos, priešinasi pokyčiui. Vis dėlto jeigu pasiseka pakeisti grupės normas, tas pats jėgos laukas turės polinkį palengvinti individo keitimąsi ir stabilizuoti individualią elgseną nauju grupės lygmeniu.

Kartais vertybių sistema šioje tiesioginio bendravimo grupėje prieštarauja didesnės kultūrinės aplinkos vertybėms, ir atskirti grupę nuo platesnės aplinkos yra būtina. Pavyzdžiui, iš naujo mokydamas poilsio organizavimo lyderius pereiti nuo autokratiškų prie demokratiškų modelių, A. Bavelas (2)

37 pav. Ryšys tarp pirmenybės maistui ir troškimo, kad grupė patirtų sėkmę, po pasiūlymo ir po grupės sprendimo

kruopščiai stebėjo, kad nesikištų poilsio centro administracija. Stovyklų ar seminarų veiksmingumas keičiant pasaulėžiūrą ar elgseną iš dalies priklauso nuo galimybės sukurti „kultūrines salas“ keitimo metu. Kuo geriau priimama seminaro kuriama subkultūra ir kuo labiau ji atskirta, tuo labiau su-

mažina tą pasipriešinimo pokyčiui tipą, kuris remiasi ryšiu tarp individo ir didesnės grupės normų.

Vieną priežastį, kodėl grupės sprendimas palengvina pokytį, iliustruoja J. Willerman (9). 37 pav. rodo, kokiu mastu trokštama padaryti taip, kad grupė pereitų nuo baltos duonos vartojimo prie rupios kvietinės duonos. Kai šis pokytis buvo tiesiog pasiūlytas, troškimo laipsnis itin kaitaliojosi pagal asmeninės pirmenybės kvietinei duonai laipsnį. Grupės sprendimo atveju troškimas, regis, santykiškai nepriklausomas nuo asmeninės pirmenybės; individas, regis, veikia daugiausia kaip „grupės narys“.

Antras palankus grupės sprendimui veiksnys yra susijęs su motyvacijos ir veiksmo ryšiu. Paskaita, o ypač – svarstymas, gali būti ganėtinai veiksminga kuriant *motyvus* pageidaujama kryptimi. Vis dėlto, kad įvyktų pokytis, vien motyvacijos nepakanka. Tam reikia jungiamosios grandies tarp motyvacijos ir veiksmo. Šią grandį sukuria sprendimas, bet jos paprastai nesukuria paskaitos ar net svarstymai. Atrodo, kad tai bent iš dalies paaiškina priešingu atveju neįtikėtiną faktą, kad toks procesas kaip sprendimas, trunkantis vos kelias minutes, gali veikti elgseną, kuri trunka kelis mėnesius. Sprendimas motyvaciją susieja su veiksmu ir kartu, regis, turi „užšaldantį“ poveikį, kuris iš dalies nulemtas individo polinkio „neatsisakyti savo sprendimo“, o iš dalies – „atsidavimo grupei“. Antro veiksnio svarba būtų skirtinga studentų draugijai, kur individai lieka kartu, namų šeimininkėms iš vieno kvartalo, kurios kartkartėmis susitinka, ir motinoms ūkininkėms, kurios neturi sąlyčio viena su kita. Vis dėlto eksperimentai rodo, kad net sprendimai, susiję su individualiais pasiekimais, gali būti veiksmingi, kai priimami grupės asmenų, kurie daugiau nebepasimatys.

Būtų neteisinga priskirti naujo lygmens pastovumą vien sprendimo užšaldymo efektui. Daugeliu atvejų kiti veiksniai tikriausiai yra svarbesni. Nusprendusi vartoti daugiau pieno namų šeimininkė gali susitarti su pienininku dėl nuolatinio tiekimo, o tai savo ruožtu galėtų išlaikyti pieno vartojimą aukšto lygmens. Šie klausimai sukelia socialinio lauko pertvarkymo, ypač socialinių procesų nukreipimo, problemas.

Daugelį socialinio gyvenimo dalykų galima nagrinėti kaip tariamai pastovius procesus. Juos įmanu vertinti kaip antrinės pastovios pusiausvyros

būsenos tikslia jėgų, kurių struktūrą galima gerai apibrėžti, konsteliacijos prasme. Šias jėgas reikia nustatyti ir išmatuoti kiekybiškai. Pakankama konceptuali analizė yra būtina šio žingsnio sąlyga.

Mokslinis socialinių jėgų nagrinėjimas numato analitines priemones, kurios tinka socialinių procesų esmei ir yra techniškai pritaikytos būti tiltu į matematinę analizę. Pamatinės priemonės šiam tikslui – socialinių situacijų, kaip „socialinių laukų“, pateiktis. Kai kurios socialinių procesų ypatybės gali būti nagrinėjamos pasitelkiant koordinačių sistemas, vadinamas „fazine erdve“.

Fazinės erdvės naudojimas socialinei pusiausvyrai nagrinėti neišvengiamai verčia paaiškinti kai kuriuos formalius analizės klausimus, tokius kaip ryšys tarp atoveikio jėgų stiprio tam tikro proceso lygmenyje, jėgos lauko struktūros gretimos srities viduje ir išorėje, formalios svyravimo ir individualių skirtumų sąlygos, ryšys tarp jėgų ir gebėjimų bei ryšys tarp jėgų ir įtampos.

Ši formali analizė leidžia tiksliau kelti klausimus apie planuotus socialinius pokyčius ir pasipriešinimą pokyčiui. Ji leidžia išdėstyti bendrus teiginius apie kai kuriuos uždavinio atrinkti savitus tikslus sukeliant pokytį aspektus, apie skirtingus metodus patirti tą patį pokyčio mastą ir apie antrinių šių metodų padarinių skirtumus. Sukuriama teorija, kad viena pasipriešinimo pokyčiui priežasčių yra ryšys tarp individo ir grupės normų vertės. Ši teorija leidžia daryti išvadas apie tam tikrų tipų socialinės pusiausvyros pasipriešinimą pokyčiui, apie atšildymą, perėjimą ir lygmens užšaldymą bei grupinių būdų veiksmingumą keičiant nuostatas ar elgseną.

Čia naudojami analitiniai įrankiai taip pat pritaikomi kultūriniams, ekonominiams, sociologiniams ir psichologiniams grupės gyvenimo aspektams nagrinėti. Jie tinka daugeliui procesų, pavyzdžiui, fabriko, brigados ir atskiro darbininko našumo lygmeniui; individo gebėjimų ir šalies galimybių pokyčiams; grupės normoms, turinčioms socialinę vertę ir jos neturinčioms; vienos grupės veikloms ir sąveikoms tarp grupių, tarp individų ir tarp individų bei grupių. Analizė pripažįsta vienodą visų grupės gyvenimo ypatybių ir visų dydžių socialinių vienetų tikroviškumą. Pritaikymas priklauso nuo struktūrinių proceso savybių ir bendros situacijos, kur jis vyksta.

Mūsų antrinės pastovios pusiausvyros svarstymas buvo grindžiamas analitinėmis sąvokomis, kurios iš socialinių mokslų pirmiausia pasirodė psichologijoje. Psichologinės jėgos, įtampos, konfliktų kaip jėgų pusiausvyros, jėgos laukų ir žadinančiųjų laukų sąvokos, nors lėtai, bet taikomos vis plačiau – nuo individualios psichologijos iki procesų ir įvykių, kurie priklauso sociologijos ir kultūrinės antropologijos valdai. Ką neseniai sužinojau apie tai, kaip matematinė ekonomika nagrinėja pusiausvyrą, mane įtikina, kad ši traktuotė, nors turinti kitokią kilmę ir galbūt remiasi kitokia filosofija, taip pat visiškai suderinama su mūsų svarstymais.

Dėl ekonominių kiekybinių duomenų matavimų lengvumo ir, kita vertus, trikdančios psichologinių ir kultūrinių įvykių kokybinės įvairovės buvo linkstama šių sričių tyrimo metodus išlaikyti atskirtus. Galbūt ši situacija pastūmėjo kai kuriuos matematinės ekonomikos atstovus imtis plėtoti ekonomiką be žmonių ir be kultūros, kaip ir kai kurie linkę į matematiką psichologai pamėgino išplėtoti mokymosi teoriją be organizmų. Vis dėlto kuriam laikui galima atidėti filosofinį požiūrį ir pažvelgti į matematinės ekonomikos lygtis kaip į aiškinimą tam tikrų įvykių aspektų, o tie įvykiai metodologiškai panašūs į mūsų tam tikrų socialinių procesų aspektų, kaip fazinių erdvių, aiškinimą; abiem atvejais reikia suprasti, kad numatymui būtina galiausiai nurodyti visą socialinį lauką su visomis svarbiausiomis jo savybėmis. Jeigu įsisąmoninamas analitinio tam tikrų socialinio lauko aspektų aiškinimo ribotumas, šis aiškinimas yra naudingas ir net būtinas žingsnis.

Žinoma, matematinė ekonomika išplėtojo galingus analitinius įrankius kai kurioms pamatinėms grupės gyvenimo ypatybėms nagrinėti. Jeigu mūsų svarstymai teisingi, jie reiškia, kad galima suvienyti pastangas su matematine ekonomika, ir aš nematau jokios priežasties, kodėl, pavyzdžiui, ekonominių pusiausvyrų traktavimo metodai (5, 7, 19) arba konkuruojančių konsteliacijų grupavimo aiškinimas (20) negali būti taikomas kitoms socialinio gyvenimo sritims.

Analitiniai matematinės ekonomikos įrankiai turėtų itin pagelbėti atliekant socialinių jėgų matavimo užduotį – užduotį, kuri iki šiol buvo vykdoma tik ribotoje individualiosios psichologijos srityje (3). Ši užduotis ap-

ima tris pakopas: pakankamą socialinių jėgų analitinių sąvokų ir teorijų plėtotę, jų kiekybinę raišką lygtimis ir konkrečių atvejų matavimą. Atrodo, pirma grupės gyvenimo aiškinimo pakopa gerokai pasistūmėjo į priekį ir leidžia bendradarbiauti įvairioms socialinių mokslų šakoms atliekant antros ir trečios pakopos užduotis.

Ekonomikai susiliejimas reiškia galimybę atsižvelgti į kultūrinius ir psichologinius gyventojų ypatumus, vadinasi, labai pagerinti gebėjimą analizuoti konkrečius atvejus ir teisingai numatyti. Ekonomika turi būti pasirengusi tam tikrais atžvilgiais analitines procedūras padaryti sudėtingesnes, jai netgi teks pripažinti minėtus kognityvius klausimus aptariant trijų pakopų būdą.

Socialinių mokslų susiliejimas leis ekonomikai pasiekti daug privalumų, kuriuos suteikia eksperimentinis būdas teorijoms patikrinti ir naujai įžvalgai atskleisti. Eksperimentinių ir matematinių būdų derinys kitados leido integruoti šviesos, elektros ir kitų fizikos mokslo šakų tyrimus. Matyt, tam pačiam deriniui lemta socialinių mokslų integraciją paversti tikrove.

LITERATŪRA

1. ALLPORT, G. W.: Catharsis and the reduction of prejudice, *J. Social Issues*, 1945, *1*, No. 3, 3–10.
2. BAVELAS, ALEX: Morale and the training leaders. In G. Watson (Ed.): *Civilian Morale* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1942).
3. CARTWRIGHT, D., and FESTINGER, L.: A quantitative theory of decision, *Psychol. Rev.*, 1943, *50*, 595–621.
4. CASSIRER, E.: *Substance and Function* (Chicago: Open Court, 1923).
5. HICKS, J. R.: *Value and Capital* (Oxford: The Clarendon Press, 1939).
6. KOEHLER, WOLFGANG: *The Place of Value in a World of Fact* (New York: Liveright Publishing Corporation, 1938).
7. LANGE, O.: *Price Flexibility and Employment* (Chicago: University of Chicago Press, 1945).
8. LEWIN, KURT: The conceptual representation and the measurement of psychological forces, *Contr. Psychol. Theory*, 1938, *1*, No. 4.
9. LEWIN, KURT: Forces behind food habits and methods of change, *Bull. Nat. Res. Council*, 1943, *108*, 35–65.
10. LEWIN, KURT: *Resolving Social Conflicts* (New York: Harper & Brothers, 1948, Ch. 4).

11. LEWIN, K., LIPPITT, R., and WHITE, R.: Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates", *J. Social Psychol.*, 1939, *10*, 271–299.
12. LEWIN, K., DEMBO, T., FESTINGER, L., and SEARS, P.: Level of aspiration. In J. M. Hunt (Ed.): *Personality and the Behavior Disorders* (New York: The Ronald Press Co., 1944).
13. LIPPITT, RONALD: An experimental study of authoritarian and democratic group atmospheres, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1940, *16*, 45–195.
14. LIPPITT, R., and WHITE, R.: The "social climate" of children's groups. In R. Barker, J. Kounin and H. Wright (Eds.): *Child Behavior and Development* (New York: McGraw-Hill Book Co., 1943).
15. MAIER, N. R. F.: *Psychology in Industry* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1946).
16. RADKE, M., and KLISURICH, D.: Experiments in changing food habits, *J. Am. Dietet. A.*, 1947, *23*, 403–409.
17. REDL, FRITZ: Clinical group work with children. In *Group Work and the Social Scene Today* (New York: Association Press, 1943).
18. ROETHLISBERGER, F. J., and DICKSON, W. J.: *Management and the Worker* (Cambridge: Harvard University Press, 1939).
19. SAMUELSON, P. A.: The stability of equilibrium: linear and non-linear systems, *Econometrica*, 1942, *10*, 1–25.
20. VON NEUMANN, J., and MORGENSTERN, O.: *Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton: Princeton University Press, 1944).

X

Elgesys ir raida kaip bendros situacijos funkcija (1946)

Jeigu norime panaudoti gausą sukauptų faktų apie raidą, asmenybę, socialinius santykius, pažinimą ir motyvaciją, kad suprastume individo elgesį, jam vadovautume ar galėtume jį numatyti, šiuos duomenis reikia susieti taip, kad būtų galima pritaikyti konkrečiam žmogui konkrečiu metu. Šiame skyriuje aptariami būdai ir sąvokos, kurios pasirodė tinkamos tokiam tikslui pasiekti. Svarstomi kai kurie svarbūs metodologiniai klausimai ir kaip pavyzdžiai nagrinėjamos kai kurios pažinimo galimybių, motyvacijos bei raidos problemos.

ANALIZĖ, SĄVOKOS IR TEORIJA

1. PSICHOLOGINIS LAUKAS

Mokslinė procedūra yra analitinė, nes mėgina nustatyti, arba „išskirti", įvairių veiksnių įtaką. Ji, pavyzdžiui, tyrinėja, kokį poveikį vaikui turi skirtingų stiprių šviesa, skirtingo laipsnio alkis, nesėkmė ar pagyrimas. Vis dėlto plačiai žinoma, kad tam tikro dirgiklio poveikis priklauso nuo to dirgiklio konsteliacijos ir nuo konkretaus žmogaus būsenos tuo momentu. Suvokiama regimojo objekto forma, dydis ir spalva, atitinkantys tą patį tinklainės dirgiklį, plačiai kinta pagal regimojo fono ir likusios regimojo lauko dalies pobūdį (46). Vienų metų vaiko reakcijos į žaislus ir kitus objektus kambaryje gali labai skirtis, kai jo motina yra šalia ir kai jos nėra (6). Bendrais bruožais elgesys *(B)* yra asmens *(P)* ir jo aplinkos *(E)* funkcija *(F)*, *B = F (P, E)*. Šis teiginys teisingas kalbant tiek apie emocines iškrovas, tiek apie „tikslingą" kryptingą veiklą; tiek apie svajojimą, troškimą ir mąstymą, tiek apie kalbėjimą ir veikimą.

Šioje elgesio formulėje asmens *(P)* būsena ir jo aplinkos *(E)* būsena yra priklausomos viena nuo kitos. Tai, kaip vaikas mato tam tikrą fizinę aplinką (pavyzdžiui, ar užšalęs tvenkinys jam atrodo pavojingas, ar nepavojingas), priklauso nuo to vaiko raidos būsenos ir charakterio, nuo jo pasaulėžiūros. Pasauliai, kuriuose gyvena naujagimis, vienų ir trejų metų vaikas, yra skirtingi net tapačioje fizinėje ar socialinėje aplinkoje. Tą patį galime pasakyti apie vaiką, kai jis yra alkanas ar sotus, kupinas energijos ar pavargęs. Kitaip tariant, $E = F(P)$. Ir atvirkščiai: asmens būsena, kai jis drąsinamas, skiriasi nuo būsenos, kai jis peikiamas (34), būsena simpatijos ar saugos srityje – nuo būsenos įtampos srityje (95), demokratiškoje grupės aplinkoje – nuo autokratiškoje aplinkoje (82). Intelekto testu *(MA)* matuojamas trumpalaikis vaiko intelektinis gebėjimas skiriasi, kai vaiko ryšys su tyrėju geras ir kai jis yra prastas. Aplinkos poveikio raidai atžvilgiu sutariama, kad aplinka gali keisti intelektą, nors nuomonės dėl to, kokiu mastu ji gali keisti intelektą, skiriasi (21, 50, 118, 119, 128). Žinoma, augančio individo pasaulėžiūra, vertybės ir nuostatos labai priklauso nuo kultūros, kurioje jis auklėjamas (38, 92), ir nuo priklausomybės privilegijuotai ar neprivilegijuotai grupei (27, 80).

Apibendrinant galima pasakyti, kad elgesys bei raida[1] priklauso nuo asmens būsenos ir jo aplinkos, $B = F(P, E)$. Šioje lygtyje asmuo *(P)* ir jo aplinka *(E)* turi būti vertinami kaip kintamieji, kurie priklauso vienas nuo kito. Kitaip tariant, norint suprasti ar numatyti elgesį, asmuo ir jo aplinka turi būti nagrinėjami kaip *viena* susijusių veiksnių konsteliacija. Šių veiksnių visybę vadiname individo gyvenimo erdve *(LSp)* ir rašome $B = F(P, E) = F(LSp)$. Todėl gyvenimo erdvė apima ir asmenį, ir jo psichologinę aplinką. Tuomet elgesio paaiškinimo užduotis tampa tapati (1) gyvenimo erdvės mokslinės pateikties atradimui *(LSp)* ir (2) susiejančios elgesį su gyvenimo erdve funkcijos nustatymui *(F)*. Ši funkcija *(F)* – tai, kas paprastai vadinama *dėsniu*.

---

[1] Galimybė formaliai traktuoti lemiančius raidą veiksnius tokiu pat būdu kaip veiksnius, lemiančius elgesį, labai supaprastina psichologinę teoriją. Už šią mintį esu dėkingas Donaldui K. Adamsui.

Rašytojas, pasakojantis istoriją, kuri slypi už individo elgesio ir raidos, pateikia mums smulkius duomenis apie jo tėvus, brolius ir seseris, būdą, intelektą, profesiją, draugus, statusą. Jis pateikia mums šiuos duomenis susietus savitu tarpusavio ryšiu, t. y. kaip bendros situacijos dalį. Psichologija turi atlikti tokią pat užduotį mokslinėmis, o ne poetinėmis priemonėmis. Metodas turi būti analitinis, nes būtina ypač išskirti įvairius veiksnius, kurie daro įtaką elgesiui. Moksle tokie duomenys taip pat turi būti pateikiami ypatingoje jų aplinkoje pagal konkrečią situaciją. Visybė kartu egzistuojančių faktų, kurie suprantami kaip vienas nuo kito priklausomi, vadinama *lauku* (31). Psichologija gyvenimo erdvę turi nagrinėti įtraukdama asmenį ir jo aplinką kaip vieną lauką.

Kokios priemonės yra tinkamiausios mokslinei psichologinio lauko analizei ir pateikčiai, turėtų būti sprendžiama remiantis tuo, kiek jos vaisingos aiškinant elgesį. Šiuo atžvilgiu dera prisiminti tokias bendras mintis.

1. Tinkamo vaiko auklėjimo ar jo elgesio teorinio supratimo būtina sąlyga yra skyrimas situacijos, kurią mato mokytojas, tėvai ar eksperimentatorius, ir tos situacijos, kuri egzistuoja vaikui kaip jo gyvenimo erdvė. Psichologijoje *objektyvumas* reikalauja teisingai pateikti lauką taip, kaip jis egzistuoja aptariamam individui tuo konkrečiu metu. Šiam laukui vaiko draugiški santykiai, sąmoningi ir „neįsisąmoninti" tikslai, svajonės, idealai ir baimės yra bent jau tokie pat svarbūs kaip ir fizinė aplinka. Kadangi kiekvienam amžiui ir kiekvienam individui šis laukas yra skirtingas, situacija, kuri, anot fizikų ar sociologų, yra visiems vienoda, jo negali atstoti. Vis dėlto svarbu žinoti fizines ir socialines sąlygas, nes jos riboja galimų gyvenimo erdvių įvairovę – galbūt kaip psichologinio lauko *ribinės sąlygos* (žr. III ir VIII skyrius).

2. Psichologinės situacijos socialinė dalis tiek pat svarbi, kaip ir fizinė. Šitai tinka net labai mažam vaikui.

3. Norint tinkamai apibūdinti psichologinį lauką, reikia atkreipti dėmesį tiek į tokius *konkrečius* klausimus kaip ypatingi tikslai, dirgikliai, poreikiai, socialiniai santykiai, tiek į tokias *bendresnes* lauko ypatybes kaip *aplinka* (pavyzdžiui, draugiška, įtempta ar priešiška aplinka) arba laisvės mastas. Šios *lauko, kaip visybės,* ypatybės yra tiek pat svarbios psichologijoje kaip,

pavyzdžiui, sunkio jėga aiškinant įvykius klasikinėje fizikoje. Psichologinės aplinkos yra empirinės tikrovės ir moksliškai paaiškinami faktai (82).

4. Psichologinio lauko kaip elgesio determinanto sąvoka reiškia, kad viskas, kas veikia elgesį tam tikru metu, turi būti pateikiama tuo metu esančiame lauke, ir tik tie faktai, kurie yra to lauko dalis, gali veikti elgesį (žr. III skyrių).

5. Siekiant išvengti nereikalingų prielaidų, moksliškai psichologinį lauką galima pateikti matematiškai jo dalių tarpusavio sąveika, neklausiant, kas „slypi už šio" lauko. Tokia matematinė psichologinio lauko pateiktis ir psichologinius dėsnius išreiškiančios lygtys – štai ką reikia žinoti norint numatyti elgesį.

2. TEORIJOS IR KONSTRUKTAI: DĖSNIS IR ATSKIRAS ATVEJIS

Psichologija, kaip ir kiekvienas kitas mokslas, be teorijų tėra paprastas neturinčių numatymo vertės faktų rinkimas ir aprašymas. Neįmanoma spręsti sąlygų ar poveikio klausimų neapibūdinus *dinaminių* savybių, kurios yra po tiesiogiai matomų *fenotipinių* savybių paviršiumi.

Terminai *poreikis, asociacija, sąlyginis refleksas, jaudinimo polinkis, geštaltas, libido ir super ego* yra teoriniai konstruktai, kuriais įvairios psichologijos mokyklos mėgino apibūdinti tam tikrus grindžiančius dinaminius ar genotipinius faktus. Svarbu tuos faktus, kurie yra esminiai ką nors numatyti ir paaiškinti, skirti nuo įvairių jų žymių. Pavyzdžiui, tokia emocinė būsena kaip pyktis* gali lemti daugybę labai įvairių požymių, pavyzdžiui, triukšmingumą ir ypatingą mandagumą (25); įtampa gali lemti ir agresyvumą, ir apatiją (82). Ta pati asmenybė gali reikštis beveik priešingais veiksmais. Kitaip tariant, tam tikra asmens būsena atitinka įvairų elgesį ir todėl gali būti kildinama tik iš aikštaus elgesio ir situacijos jungtinės analizės. Tai dar vienas būdas pasakyti, kad elgesį *(B)* lemia asmuo ir aplinka *(B = F (P, E)*, o ne vien žmogus ar vien aplinka.

Psichologija niekada teorijos nevengė ir negali jos vengti (16, 59, 79, 101, 123), tačiau gali mėginti pašalinti tas spekuliatyvias teorijas, kurios dažnai pristatomos be aiškaus tikslo arba paslaptingu būdu, ir vietoj jų pasinaudoti atvirai dėstomomis empirinėmis teorijomis. Pagrindiniai veiksmin-

gos empirinės teorijos komponentai: (1) konstruktai, kurie (a) susiejami su stebimais faktais (požymiais) vadinamuoju operacionaliu apibrėžimu arba keliais operacionaliais apibrėžimais, atitinkančiais stebėjimo įvairiomis sąlygomis galimybes, ir kurie (b) turi aiškiai apibrėžtas konceptualias savybes. Šios savybės suderintos su tam tikromis matematikos (logikos) sąvokomis. Toks derinimas yra būtina logiškai griežtų išvadų sąlyga. (2) Dėsniai (tai santykis tarp elgesio ir, kita vertus, tam tikrais konstruktais apibūdinamo lauko arba tarp įvairių lauką lemiančių veiksnių) turi būti patikrinti eksperimentu. Dėsnį dera pripažinti kaip patikimą tik tuo atveju, jeigu jam neprieštarauja jokios psichologijos šakos duomenys. Šia prasme dėsnis visada turi būti bendras.

Bendri dėsniai ir individualūs skirtumai dažnai atrodo nesusiję, žengiantys šiek tiek skirtingais keliais. Vis dėlto bet koks spėjimas reiškia abiejų tipų klausimų svarstymą.

Pateiksime tik vieną pavyzdį, kaip siejasi bendrų dėsnių ir individualių skirtumų tyrinėjimas: anot A. Karsteno (68), greitis, kuriuo prisisotinama veikla, didėja tokiu mastu, kokiu ši veikla yra psichologiškai centrinė (palyginti su periferija). Šis teiginys yra bendrojo dėsnio pobūdžio. Jeigu jis yra teisingas, tai paaiškintų, kodėl greičiau prisisotinama malonia ir nemalonia veikla nei santykiškai neutralia ir kodėl moterų drabužių mada keičiasi greičiau nei vyrų. Šiuo dėsniu galima paaiškinti, kodėl to paties asmens prisisotinimo greitis skiriasi, kai šio asmens būsena skirtinga. Pavyzdžiui, kai kurios veiklos yra labiau centrinės per menstruacijas nei tarp menstruacijų ir pagal bendrą dėsnį šiomis veiklomis prisisotinama greičiau per menstruacijas. Pritaikant šitai amžiaus skirtumams, šis dėsnis galėtų paaiškinti, kodėl didesni vaikai lėčiau prisisotina tam tikra veikla nei mažesni. Pagaliau jis paaiškintų, kodėl sunkumų turintys vaikai, kurie yra labai jautrūs, sotį pasiekia greičiau nei vidutinis to paties amžiaus vaikas.

Šis pavyzdys gali parodyti, kad individualių skirtumų, amžiaus lygmenų, asmenybės, konkrečių situacijų ir bendrų dėsnių klausimai yra glaudžiai susipynę. Dėsnis yra išreikštas lygtimi, kuri susieja tam tikrus kintamuosius. Individualius skirtumus reikia suprasti kaip įvairias konkrečias vertybes, kurias šie kintamieji turi atskiru atveju. Kitaip tariant, bendri dėsniai ir indivi-

dualūs skirtumai tėra dvi vieno klausimo pusės; jos priklauso viena nuo kitos, ir vienos jų tyrimas negali vykti netyrinėjant kitos. Tai reiškia, kad duomenys apie skirtingus amžiaus lygmenis, kuriuos pateikia vaiko psichologija, turi praktinę reikšmę suprantant ir auklėjant vaiką, jeigu šie duomenys siejami su konkrečia situacija, tuo metu veikiančia to vaiko elgesį.

Su psichologiniu sočiu susijęs pavyzdys taip pat iliustruoja, kad dėsniai turi ir paprastai gali būti taikomi visoms psichologijos šakoms. Viena pagrindinių teorijos ir konstruktų funkcijų – sujungti į vieną visas psichologijos sritis, kurios kitaip linktų byrėti į daug nesusijusių disciplinų.

3. MIKROSKOPINIAI IR MAKROSKOPINIAI PSICHOLOGIJOS VIENETAI

Kalbant apie prietarus, itin kliudžiusius tyrimų pažangai, reikia paminėti skirtingų dydžių vienetų traktuotę. Vaiko psichologija tiria atskirų pirštų judesių atliekant griebimo veiksmą raidą ir sąlygas (54) arba liežuvio judėjimą (48), taip pat namų aplinkos įtaką vaiko mokymuisi mokykloje arba jo santykių su tėvais vaikystėje įtaką elgesiui suaugus. Vaiko psichologija nagrinėja klausimus, susijusius su sekundės dalies dydžio laiko vienetais („akies vyzdžio reakcija“, „akies judesiai skaitant“) ir su daugelio metų dydžio laiko vienetais (gyvenimo istorijos klausimai, 3, 20, 26).

Pavyzdžiui, mikčiojimo tyrinėjimai apima garso ar skiemens padėties žodyje (18), žodžio sakinyje (17, 19) tyrimą; sakinio svarbos pastraipos tekste tyrimą (64); šios žodinės raiškos santykį su tiesiogine socialine situacija – kalbėjimą vienam arba mažai ar didesnei auditorijai (7, 100); vaiko, kaip mikčiaus, klasifikacijos šeimoje įtaką (5); individo padėtį šeimoje – pavyzdžiui, jo padėtį brolių ir seserų atžvilgiu (104); padėtį visuomenėje apskritai (124); bendrą jo gyvenimo erdvės aplinką. Kitaip tariant, būtina tyrinėti visiškai skirtingo dydžio veiksmo vienetus ir visiškai skirtingo masto situacijas, tokias kaip „tiesioginė situacija“ ir „situacija apskritai“.

Jeigu naudojami įvairiems tipams pritaikyti metodai, įmanu gauti objektyvius ir patikimus stebėjimo duomenis apie bet kokio dydžio vienetus (9, 83). Vis dėlto psichologijos, kaip ir kitų mokslų, mėginimas patikimai nustatyti makroskopiškai didelius vienetus, stebint mikroskopinius viene-

tus, pasmerktas žlugti (120). Techniškai neįmanoma apibūdinti saulės judėjimo, aprašant kiekvieno jos jono judėjimą.

ELGESYS TAM TIKRAME PSICHOLOGINIAME LAUKE

1. GYVENIMO ERDVĖS KOGNITYVI STRUKTŪRA

Gyvenimo erdvės įvairių matmenų diferenciacija. Išskirtinė gyvenimo erdvės pokyčio raidos metu ypatybė yra didėjanti diferenciacija. Šio veiksnio svarba buvo atskleista kalbos (49), žinių (122), socialinių tarpusavio santykių (95), emocijų (65) ir veiksmų raidai (34).

Naujagimio gyvenimo erdvė gali būti aprašoma kaip laukas, kuris turi tik kelias ir tik neaiškiai skiriamas sritis (74). Tikriausiai situacija atitinka bendrą didesnio ar mažesnio jaukumo būseną. Atrodo, objektai ar asmenys aiškiai neišskiriami. Nėra jokios srities, vadinamos „mano paties kūnas". Nėra ateities įvykių ar lūkesčių; vaiką valdo tiesioginė situacija.

Kai kurios iš pirmųjų sričių, įgaunančios apibrėžtą pobūdį, regis, yra susijusios su maistu ir šalinimu. Po trumpo laikotarpio, nuo trijų iki šešių dienų, vaikas reaguoja į ruošimą maitinti (88). Panašus gyvenimo erdvės dydžio ir diferenciacijos augimas vyksta ir kitais atžvilgiais. Vaikas pradeda tyrinėti savo kūną (20) ir artimiausią fizinę aplinką. Per pirmuosius kelis mėnesius plėtojasi tam tikri socialiniai santykiai.

Gyvenimo erdvės didėjimas psichologinių laiko matmenų prasme tęsiasi ir suaugus. Planai nusidriekia toli į ateitį, ir vis ilgiau trunkančios veiklos organizuojamos kaip vienetas. Pavyzdžiui, nuo dvejų iki šešerių metų vaiko žaidimo trukmė ilgėja (9).

Gyvenimo erdvės tikrovės ir netikroviškumo matmens diferenciacija taip pat didėja. Skirtingi netikroviškumo laipsniai atitinka skirtingus fantazijos laipsnius. Jie apima tiek teigiamus troškimus, tiek baimes. Dinamiškai netikroviškumo lygmuo atitinka labiau kintančią terpę (15, 32) ir yra artimiau susijęs su centriniais asmens sluoksniais. Šis faktas ypač svarbus sapnų psichologijai (42, 43). Žaidimą galima suprasti kaip tikrovės lygmenyje vykstantį veiksmą, artimai susijusį su netikroviškumo lygmeniu (116). Asmeny-

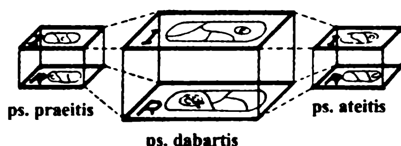
bės tyrimuose žaidimo metodas (56) pravartus dėl to, kad netikroviškumo lygmuo yra glaudžiai susijęs su centriniais asmens sluoksniais.

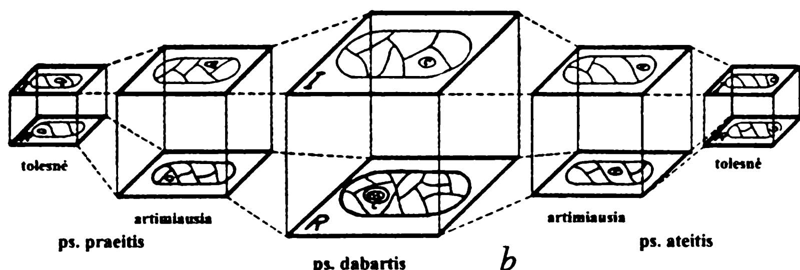
Netikroviškumo lygmuo psichologinėje ateityje atitinka troškimus, baimes dėl ateities; tikrovės lygmuo – tai, ko tikimasi. Gyvenimo erdvės struktūros netikroviškame ir tikrovės lygmenyje neatitikimas yra svarbus planavimui ir vaiko našumui (9). Viltis atitinka pakankamą panašumą tarp tikrovės ir netikroviškumo kažkur psichologinėje ateityje; kaltė – tam tikrą tikrovės ir netikroviškumo neatitikimą psichologinėje praeityje. Mažam vaikui tiesa ir melas, suvokimas ir įsivaizdavimas mažiau skiriasi nei vyresniam vaikui (39, 99, 116). Taip iš dalies yra dėl to, kad mažesnis vaikas dar nėra išplėtojęs tokio gyvenimo erdvės diferenciacijos laipsnio, kad skirtų tikrovės ir netikroviškumo lygmenis, kaip suaugęs žmogus.

Greitis, kuriuo didėja gyvenimo erdvės diferenciacijos dažnis ir laipsnis raidos metu, yra labai įvairus. Atrodo, egzistuoja glaudus ryšys tarp intelekto ar, konkrečiau, tarp protinio amžiaus ir asmens diferenciacijos laipsnio bei psichologinės aplinkos (76, 77). Jeigu šitai tiesa, IQ skirtumai turėtų būti vertinami kaip skirtingi gyvenimo erdvės didėjančios diferenciacijos tempai. Panašūs svarstymai pritaikomi motorinei raidai (91) ir socialinei raidai.

Paveikslėlis 38a ir b schemiškai pateikia gyvenimo erdvės, kaip visybės, mastą ir diferenciacijos laipsnį dviejose raidos stadijose. Diferenciacija susijusi ne tik su asmeniu, bet ir su psichologine aplinka. Pavyzdžiui, augančią poreikių diferenciaciją galima pateikti kaip didėjančią tam tikrų vidinių asmens sričių diferenciaciją. Pagrindiniai skirtumai tarp šių raidos stadijų yra: (1) gyvenimo erdvės *apimties* didėjimas atžvilgiu (a) to, kas yra psichologinės dabarties dalis; (b) laiko perspektyvos psichologinės praeities ir psichologinės ateities kryptimi; (c) tikrovės ir netikroviškumo matmens; (2) didėjanti kiekvieno gyvenimo erdvės lygmens *diferenciacija* į daugybę socialinių santykių ir veiklos sričių; (3) didėjanti *organizacija*; (4) bendras gyvenimo erdvės *kaitumo* ir *tvirtumo* pokytis.

Ne visos šios gyvenimo erdvės sritys yra vaikui prieinamos. Jis mato kažką veikiančius vyresnius vaikus ir pats norėtų šitai daryti, tačiau supranta, kad dar negali, nes nėra ganėtinai stiprus ar protingas. Papildomi jo lais-

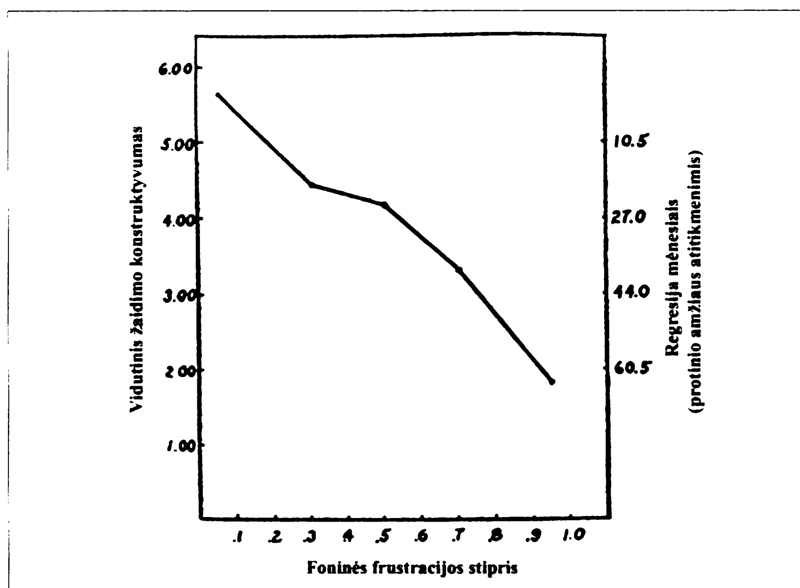
38 pav. Dviejų amžiaus stadijų gyvenimo erdvė. Viršutinis piešinys vaizduoja mažo vaiko gyvenimo erdvę, apatinė schema – vyresnio vaiko gyvenimo erdvės aukštesnį diferenciacijos laipsnį dabarties situacijos, tikrovės ir netikroviškumo matmens ir laiko perspektyvos atžvilgiu. *C* – vaikas, *R* – tikrovės lygmuo, *I* – netikroviškumo lygmuo, *ps. praeitis* – psichologinė praeitis, *ps. dabartis* – psichologinė dabartis, *ps. ateitis* – psichologinė ateitis

vo judėjimo erdvės apribojimai sukuriami suaugusiojo draudimų ar kitų socialinių tabu.

Ryšys tarp pasiekiamų ir nepasiekiamų gyvenimo erdvės sričių, laisvo judėjimo erdvės dydis ir sandūros tarp pasiekiamo ir nepasiekiamo plotų tikslumas yra labai svarbūs normalaus ir sergančio vaiko elgesiui ir raidai (78).

Regresija. Gyvenimo erdvės, kaip visybės, pokytis priešinga nei būdinga raidai kryptimi gali būti vadinamas *regresija* (žr. V skyrių). Regresija gali apimti laiko perspektyvos trumpėjimą, dediferenciaciją arba dezorganizaciją, sukeliančią elgesį, daugiau ar mažiau būdingą mažesnio amžiaus vaikui.

Regresija gali būti arba nuolatinė, arba laikina. Tai – įprastas reiškinys, jį gali lemti, pavyzdžiui, liga (63), frustracija (95) ar emocinė įtampa (25,

39 pav. Konstruktyvumo mažėjimas esant įvairių laipsnių frustracijoms[2]

63). Regresija, susiaurėjusio psichologinės dabarties ploto prasme, gali kilti dėl emocinės įtampos, pavyzdžiui, jeigu vaikas pernelyg uoliai stengiasi įveikti kliūtis (75).

Regresija gali pasireikšti ne tik kaip tiesioginės, bet ir kaip foninės frustracijos rezultatas. R. Barker, T. Dembo ir K. Lewin (9) parodė, kad penkerių su puse metų vaiko žaidimo konstruktyvumas gali regresuoti į trejų su puse metų vaiko lygmenį kaip foninės frustracijos padarinys. Taip yra, nes žaidimo konstruktyvumas glaudžiai susijęs su laiko perspektyva, diferenciacijos laipsniu organizuoto žaidimo vienete ir funkciniu ryšiu tarp tikrovės ir netikroviškumo. Regresijos dydis auga didėjant foninės frustracijos stipriui (39 pav.).

---

[2] Šiame paveikslėlyje pateikiami duomenys paimti iš R. Barkerio, T. Dembo ir K. Lewino tyrimo (9).

2. ASMENS PADĖTIS: SRITIES VIDUJE IR UŽ JOS

Padėtis, artumas ir judėjimas. Asmens padėties nustatymas gyvenimo erdvėje yra pirmoji sąlyga suprasti elgesį. Turi būti žinoma jo socialinė padėtis įvairių grupių viduje ir už jų ribų; reikia nustatyti jo padėtį įvairios veiklos atžvilgiu, jo tikslo sričių atžvilgiu ir fizinių plotų atžvilgu. Tai ypač svarbu, nes sritis, kurioje asmuo yra, lemia: 1) jo artimiausios aplinkos kokybę, 2) kokios sritys yra gretimos dabarties sričiai, t. y. kokias galimybes turi individas savo kitam žingsniui, ir 3) koks žingsnis turi veiksmo tikslo link reikšmę, o koks žingsnis atitinka vedantį nuo tikslo veiksmą.

Didžiąją elgesio dalį galima suprasti kaip padėties pakeitimą, kitaip tariant – kaip asmens judėjimą. (Kiti elgesio atvejai yra struktūros pokyčiai.) Savo ruožtu kiekvienas elgesys keičia situaciją. Mes paminėsime tik kelis srities, kuriuoje asmuo yra, poveikio pavyzdžius.

„Adaptacija" prie situacijos. Paplitęs reiškinys – tai, kas paprastai vadinama adaptacija „prisitaikymo prie dabarties situacijos" prasme. H. Anderson (5) nustatė, kad ikimokyklinio amžiaus vaikai agresija reaguodavo į agresyvų elgesį, draugiškai – į draugišką. R. Lippitto (83) demokratiškos ir autokratiškos aplinkų tyrimas atskleidė panašų vaikų prisitaikymą prie kultūrinės aplinkos, kurią sukuria vadovas. Eksperimentuodamas su koledžo pirmakursiais, J. French (41) ištyrė prisitaikymą prie grupės aplinkų. Daug atvejų tyrimų ženklų rodo, kad motinos įtampa lengvai paveikia mažo vaiko emocinę būseną. Yra ženklų, kad tai vyksta net per kelis pirmuosius gyvenimo mėnesius. Plačiai žinoma, kad vaikai, kurie mokosi kontroliuoti šlapinimąsi, gali vėl pradėti šlapintis į lovą, jeigu išgirsta bėgančio vandens garsą.

Adaptacija prie dabarties situacijos dažnai naudojama, norint priversti vaiką ką nors daryti „prieš jo valią". Kelių savaičių kūdikį galima paskatinti žįsti krūtį, kai jis nenori, laikant galvą prie krūties maitinimo padėtyje. E. Waring, F. Dwyer ir E. Junkin (126) aprašo, kaip vaikas ir suaugusysis bendrai naudoja šį būdą savo tikslams, kai skiriasi jų norai valgyti tam tikrą maistą. Vaikas mėgina išvengti suaugusiojo spaudimo išeidamas iš maitinimo situacijos (pavyzdžiui, nueidamas į tualetą) arba versdamas suaugusįjį psichologiškai atsitraukti nuo maitinimo situacijos (pavyzdžiui, pradėda-

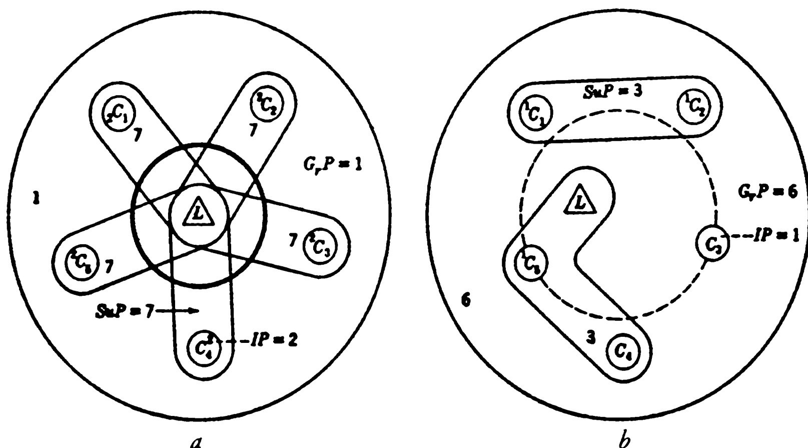
mas pokalbį nesusijusiomis su maistu temomis). Kita vertus, suaugęs žmogus dažnai naudoja vieną iš dviejų prievartos būdų. Jis gali sumažinti valgymo situacijos potenciją (žr. toliau), vadinasi, ir vaiko pasipriešinimą, „atitraukdamas dėmesį“ nuo maisto (t. y. priversdamas vaiką įeiti į psichologiškai kitą sritį), o paskui nepastebimai pakišti maistą. Arba gali padidinti valgymo situacijos potenciją savo spaudimu ir tokiu būdu paskatinti vaiką valgyti. Šiuo atveju suaugęs žmogus dažnai pasitelkia metodą „žingsnis po žingsnio“: priverčia vaiką sėdėti prie stalo, paskui kabina maistą šaukštu ir t. t.

J. Frank (37) eksperimentuodamas su koledžo studentais nustatė, kad verčiant žmogų valgyti metodas žingsnis po žingsnio veiksmingesnis nei pastanga priversti viską atlikti vienu ypu. Metodo žingsnis po žingsnio veiksmingumas, regis, remiasi laipsnišku priėmimu situacijos, kurioje atsiduria asmuo, todėl jis mažiau priešinasi kitam žingsniui. Panašus metodas dažnai naudojamas vidaus ir užsienio politikoje. Žmonės, kurie kovoja prieš savo įtraukimą į situaciją, gali priimti *fait accompli*.

Priklausomybė grupei. Daugumą socialinių tikslų galima apibūdinti kaip norą priklausyti arba nepriklausyti tam tikrai grupei. Ta grupė gali būti draugų sambūris, sporto organizacija ar mėgstamas didesnės grupės pogrūpis. Gali būti tik dviejų žmonių grupė, kaip motinos ir vaiko draugystės atveju. Priklausyti ar nepriklausyti grupei tapatu užimti padėtį grupės viduje ar už jos ribų. Ši padėtis lemia individo teises bei pareigas ir nuo jos priklauso individo pasaulėžiūra.

Priklausomybės tam tikrai grupei jausmas yra esminis veiksnys mažumų vaikų saugumo jausmui (27, 80). Polinkis patekti į tam tikrą grupę ir vienus vaikus laikyti grupėje, o kitus – už tos grupės, atlieka didelį vaidmenį vaikų darželio vaikų elgesyje (85, 95). Šis polinkis svarbus vaikų gaujai (113). Pataisos kolonijoje paaugliai, kurie abejoja savo priklausomybe nusikaltėliams, linkę geriausiais savo draugais vadinti asmenis už kolonijos sienų (73).

R. Lippitt (83) nustatė, kad priklausomybės grupei jausmas (pavyzdžiui, išreiškiamas žodžiu „mes“ vietoje „aš“) yra stipresnis demokratiškuose nei autokratiškuose klubuose. Autokratiškoje situacijoje (40 pav.) egzistuoja du atskiri socialiniai sluoksniai: aukštesnis, kuriame yra lyderis *(L)*, ir žemesnis, apimantis vaikus *(C)*. (Socialinis atstumas tarp šių sluoksnių

40 pav. Grupės, kaip visybės, išsiskyrimas į pogrupius ir potencija (a) autokratiškoje ir (b) demokratiškoje aplinkoje[3]

parodytas 40a pav. ryškiu juodu ratu.) Demokratijoje statuso skirtumai mažiau pastebimi (trūki linija). Autokratiškoje aplinkoje egzistuoja atskiri dviejų žmonių pogrupiai, apimantys vieną vaiką ir lyderį. Vadinasi, jeigu lyderis pašalinamas, tarp grupės narių nebelieka stipraus ryšio. Demokratijoje skirstymasis į pogrupius kaitaliojasi ir yra mažiau rigidiškas. Grupės, kaip visybės, potencija *(GrP)* yra didesnė nei autokratiškoje aplinkoje, kur individualaus tikslo *(IP)* ir pogrupio *(SuP)* potencija yra santykiškai didesnė. Šie skirtumai tarp autokratiškos ir demokratiškos situacijų šiek tiek paaiškina, kodėl labiau tikėtina, kad autokratinių grupių vaikai agresyviai elgsis su draugais, nors esti nuolankūs lyderiui. M. Wright (134) nustatė, kad dviejų vaikų draugiškumas didėja tam tikrose frustracijos situacijose iš dalies dėl to, kad šios situacijos palankios struktūrai grupės, kurioje vaikai regi save kaip priešingybę suaugusiesiems. A. Bavelas (11) pastebėjo, kad vaikų bendradarbiavimo laipsnis vaikų darželyje padidėjo pamokius suaugusius vadovus ir šiems perėjus nuo autokratinių prie demokratinių lyderiavimo metodų.

---

[3] Ši pateiktis paimta iš R. Lippitto (83) teorinės analizės.

Skirtumas tarp buvimo srities viduje ir už jos yra pamatinis ne tik socialinėms grupėms, bet ir visoms tikslingoms veikloms bei frustracijai. Tam tikro tikslo siekis yra tapatus polinkiui patekti į sritį, už kurios ribų esama. Šį klausimą iškelsime kalbėdami apie psichologines jėgas.

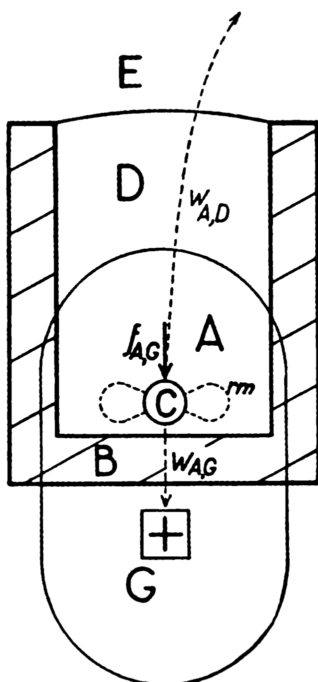
3. KOGNITYVIOS STRUKTŪROS POKYTIS

Gyvenimo erdvės struktūra – tai jos dalių padėties santykiai. Struktūrą galima išreikšti gyvenimo erdvės topologija. Asmens judėjimą, t. y. padėties pokytį iš vienos srities į kitą, galima vertinti kaip vieną struktūros pokyčio tipą. Kiti pavyzdžiai – tie pokyčiai, kurie vyksta „įžvalgos" ar mokymosi metu. Begalinę struktūros pokyčių įvairovę apytikriai galima suskirstyti taip: 1) srities diferenciacijos didėjimas, t. y. posričių skaičiaus didėjimas; 2) atskirų sričių vienijimasis į vieną diferencijuotą sritį; 3) diferenciacijos mažėjimas, t. y. podalių srityje skaičiaus mažėjimas; 4) visybės suirimas, t. y. anksčiau susijusios srities podalių atsiskyrimas į santykiškai nepriklausomas sritis; 5) perstruktūravimas, t. y. modelio pokytis nedidėjant arba nemažėjant diferenciacijai.

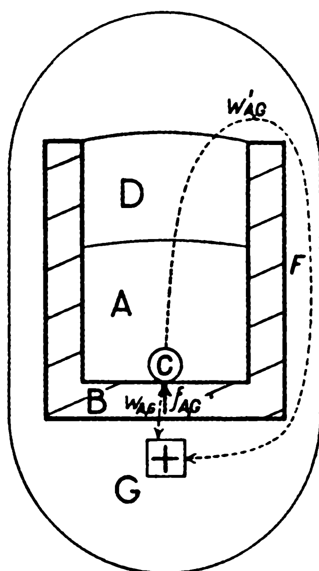
Lanksto klausimai ir įžvalga. Tam tikrų gyvenimo erdvės plotų pertvarką galima lengvai stebėti sprendžiant lanksto problemas. Pamatinius klausimus įmanu iliustruoti paprastu pavyzdžiu: tikslas *G* (41 pav.) yra už U formos fizinės kliūties *B*. Vaikas *C*, kurio protinis amžius vieni metai (chronologinio amžiaus požiūriu tai gali būti mažas vaikas arba vyresnis, bet silpnaprotis vaikas), tikriausiai pamėgins pasiekti tikslą veikdamas kliūties kryptimi, eidamas $w_{A,G}$ keliu.[4] Penkerių metų vaikui tomis pačiomis aplinkybėmis nekils jokių sunkumų. Jis pasieks tikslą, darydamas lankstą maršrutu $w'_{A,G}$ (42 pav.). Kokių gi sunkumų kyla mažam vaikui? Abu vaikai linkę judėti iš dabarties pozicijos taško *A* tikslo *G* link. (Kaip matysime vėliau, galima sakyti, kad čia egzistuoja psichologinė jėga $f_{A,G}$, veikianti vaiką kryptimi nuo *A* link *G*.)

---

4 Platesnį tako ir krypties klausimų psichologijoje aptarimą galima rasti K. Lewino darbe (79).

41 pav. Paprasta lanksto problema, kaip ją mato mažas vaikas

42 pav. Ta pati lanksto problema, kaip ją mato vyresnis vaikas

Galime suprasti kylančių sunkumų skirtumą, jeigu išnagrinėsime, ką vaikui reiškia „kryptis *G* link". Mažam vaikui kryptis nuo *A* link *G*, $d_{A,G}$ yra lygi judėjimui link kliūties *B*, $(d_{A,G} = d_{A,B})$. Judėjimas nuo *A* link *D* keliu $w_{A,G}$ vaikui reikštų atsitraukimą nuo *G*. Kitaip tariant, kryptis link *D*, $d_{A,D}$ yra priešinga krypčiai link *D*, $d_{A,G}$ $(d_{A,D} = d_{A,G})$. Didesniam vaikui (42 pav.) kryptis link *D*, $d_{A,D}$ turi ne priešingos krypties pobūdį, o lygios krypčiai *G* $(d_{A,D} = d_{A,G})$, nes žingsnį nuo *A* link *D* vaikas vertina kaip lanksto $w_{A,G}$ dalį link *G*. Krypties $d_{A,G}$ link *G* reikšmės skirtumą daugiausia lemia du veiksniai:

1. Mažam vaikui tiesioginė situacija yra mažiau ištęsta nei didesniam vaikui (tai tik viena pasekmė to fakto, kad mažo vaiko gyvenimo erdvė daugeliu atžvilgiu mažesnė nei didesnio vaiko). Tai apima tik *A*, *B* ir *G* sritis

(41 pav.). Didesnio vaiko psichologinė dabartis apima didesnį plotą, pavyzdžiui, plotus *D* ir *F*. Dėl šio dabarties situacijos apimties suvokimo skirtumo mažas vaikas mato, kad plotai *A* ir *G* yra atskirti neįveikiama kliūtimi *B*. Didesniam vaikui sritys *A* ir *G* yra susietos pereinamomis sritimis *D* ir *F*.

Kryptys psichologinėje gyvenimo erdvėje apibrėžtos tam tikrais keliais kaip visybė. Didesnis vaikas žingsnį nuo *A* prie *D* mato kaip dalį kelio *A, D, F, G* link *G*. Mažas vaikas žingsnį *A, D* mato kaip kelio *A, E* dalį, t. y. nuo *G*. Dėl to situacijos kognityvios struktūros skirtumas mažam ir didesniam vaikui lemia skirtingą krypties link *G* reikšmę ir atitinkamai skirtingą judėjimą, kylantį iš abiejų vaikų tų pačių polinkių pasiekti *G*.

2. Mažam vaikui kelias $w'_{A,\,G}$ psichologiškai tiesiog neegzistuoja. Didesniam vaikui psichologiškai egzistuoja du keliai link *G*, būtent: lanksto $w'_{A,\,G}$ ir užkirstas „tiesus“ kelias $w_{A,\,G}$. Šiuo atveju „tiesi“ kryptis link *G* gali būti aiškinama kaip į *G* nukreipto žvilgsnio kryptis; mažiau „tiesi“ kryptis – kaip ėjimas link *G*. Mažam vaikui „judėjimas *G* link“ dar nėra išsiskyręs į šias dvi kryptis. (Tai – mažo vaiko gyvenimo erdvės mažesnio diferenciacijos laipsnio pavyzdys.)

Dvejų metų vaikas, patekęs į tokią situaciją, iš pradžių gali turėti kognityvią struktūrą, atitinkančią mažesnio vaiko kognityvią struktūrą (41 pav.). Po keleto mėginimų situacijos struktūra gali pasikeisti į būdingą didesniam vaikui (42 pav.). Šie pokyčiai dažnai įvyksta kaip staigus poslinkis. Jie iliustruoja tai, kas buvo pavadinta *įžvalga* (75).

Įžvalgą visada galima vertinti kaip situacijos kognityvios struktūros pokytį. Ji dažnai apima diferenciaciją ir pertvarkymą, atskirdama tam tikras susijusias sritis ir sujungdama atskirtas sritis. Pavyzdžiui, norint panaudoti medžio šaką kaip lazdą (75) siekiant tikslo už tvoros, būtina matyti šią šaką kaip santykiškai atskirą vienetą, o ne kaip didesnio vieneto – medžio dalį. Be to, šią šaką būtina susieti su tikslu už tvoros.

Nagrinėjant lanksto klausimus iš įžvalgos teorijos galima daryti tam tikras išvadas apie veiksnius, padedančius įžvalgai. Emocinis jaudinimas dažnai lemia psichologiškai egzistuojančio ploto siaurėjimą. Vadinasi, stipraus emocinio jaudinimo būsena turėtų trukdyti primti sprendimus. Pakankamas didesnės situacijos apžvalgai atstumas padeda spręsti intelekti-

nius uždavinius. G. Katona (69) aptaria įvairių aplinkų įtaką kognityvios struktūros pokyčiui ir galimybę rasti naujus sprendimus.

Čia nagrinėjami kognityvios struktūros pokyčio dėsniai yra pritaikomi tiek socialiniams ir matematiniams, tiek fizikiniams uždaviniams.

Mokymasis ir orientacija. Mokymasis – populiarus terminas, apimantis tokius skirtingus procesus kaip mokymasis mėgti špinatus, mokymasis vaikščioti, mokymasis prancūziškų žodžių, t. y. klausimus, susijusius su tikslų ar poreikių, kūno padėties ir raumenų koordinacijos, žinių pokyčiais. Todėl neįmanoma jokia bendra mokymosi teorija. Tikslų keitimo klausimus aptarsime vėliau. Įžvalga yra mokymosi pavyzdys kognityvios struktūros pokyčio prasme. Šia prasme mokymasis paprastai apima keletą anksčiau minėtų struktūrinių pokyčių, derinamų su organizacijos laipsnio pokyčiu.

Pokytis didesnės diferenciacijos kryptimi vyksta, pavyzdžiui, vaikui imant orientuotis naujoje aplinkoje. Buvimas nepažįstamoje aplinkoje tapatus buvimui srityje, kuri nestruktūruota dviem prasmėmis: neapibrėžta nei kokybė, nei dabarties srities podaliai ar gretimos sritys. Orientacija reiškia nestruktūruotos srities struktūravimą. Tokiu būdu gyvenimo erdvėje kryptis tampa apibrėžta (79). Orientacija – tai procesas, kuris mažesniu mastu atskleidžia reikšmingas analogijas su mažo vaiko gyvenimo erdvės raida.

Nestruktūruota sritis paprastai veikia taip pat kaip neįveikiama kliūtis. Buvimas nestruktūruotoje aplinkoje skatina nepastovų elgesį, nes neaišku, ar tam tikras veiksmas priartins, ar nutolins tikslą. Nenustatyta, ar gretimos sritys pavojingos, ar draugiškos. E. Waring, F. Dwaer ir E. Junkin (126) pastebėjo, kad pirmą dieną vaikų darželyje maitindamiesi vaikai labiau klausė suaugusiojo patarimo nei vėliau, kai jautėsi geriau pažįstą aplinką, kad pasipriešintų.

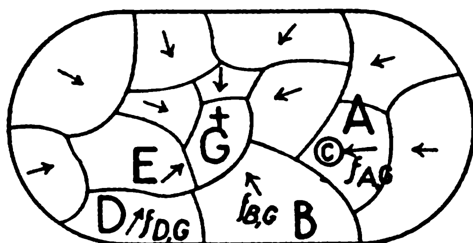
Baigdami šį skyrelį, pridursime tik vieną pastabą apie kartojimo ir mokymosi santykį. Tam tikros veiklos kartojimas gali paskatinti diferenciaciją gyvenimo erdvės srities, kuri anksčiau buvo nediferencijuota, ir anksčiau atskirtų veiklų sujungimą. Taip dažnai nutinka motoriniam mokymuisi. Vis dėlto gana ilgai trunkantis kartojimas gali turėti priešingą poveikį – sukelti didesnių veiklos vienetų skilimą, dediferenciaciją, atmokymą ir dezorganizaciją, kuri panaši į primityvėjimo ar degeneracijos poveikį. Šie procesai būdingi psichologiniam sočiui ir persisotinimui.

4. JĖGA IR JĖGOS LAUKAS

A. Jėga ir valentingumas. Gyvenimo erdvės struktūra lemia, kokie tam tikru metu galimi judėjimai. Tai, kokie išties įvyksta pokyčiai, priklauso nuo psichologinių jėgų konsteliacijos. Konstruktas *jėga* tam tikram gyvenimo erdvės taškui apibūdina polinkio keistis kryptį ir stiprį. Šis konstruktas nereiškia jokių papildomų to polinkio „priežasties“ prielaidų. Grupės jėgų, veikiančių tą patį tašką tam tikru laiku, derinys vadinamas *atstojamąja* jėga. Tad santykis tarp jėgos ir elgesio gali būti apibendrintas tokiu būdu: kai tik atsiranda atstojamoji jėga (nelygi nuliui), vyksta arba judėjimas tos jėgos kryptimi, arba tapatus tam judėjimui kognityvios struktūros pokytis. Ir priešingai: kai tik yra judėjimas ar struktūros pokytis, ta kryptimi randasi atstojamosios jėgos.[5]

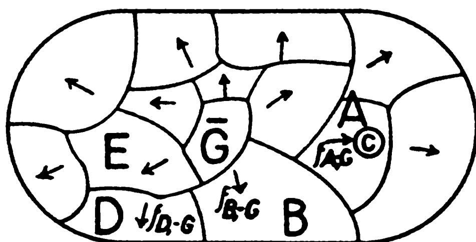
Psichologinės jėgos atitinka ryšį bent tarp dviejų gyvenimo erdvės sričių. Paprastas pavyzdys yra jėga $f_{A,G}$, veikianti vaiką *C* tikslo *G* kryptimi (43 pav.). Ši jėga priklauso nuo vaiko *C* būsenos, ypač nuo jo poreikių būsenos ir srities *G* pobūdžio. Jeigu asmeniui patraukli sritis *G* (kuri gali pateikti veiklą, socialinę padėtį, objektą ar bet kokį kitą galimą tikslą), ji turi teigiamą valentingumą.

Toks valentingumas atitinka jėgų lauką, turintį teigiamo centrinio lauko struktūrą (43 pav.). Jeigu nebūtų jokių kitų valentingumų, esantis bet kurioje *A, B, D, E...* srityje asmuo visada stengtųsi judėti *G* kryptimi. Ki-

43 pav. Teigiamas centrinis jėgų laukas, atitinkantis teigiamą valentingumą

[5] Čia neaptariame sudėtingų svetimų veiksnių, t. y. tų fizinių ir socialinių veiksnių, kuriuos galima vertinti kaip ribines gyvenimo erdvės sąlygas (žr. III ir VIII skyrius). Mes neperžengiame psichologijos ribų.

44 pav. Neigiamas centrinis jėgų laukas, atitinkantis neigiamą valentingumą

taip tariant, *G* valentingumas atitinka jėgą $f_{A,\ G}$, $f_{B,\ G}$, $f_{D,\ G}$ ir t. t. Stebint elgesį įmanu nustatyti ne tik sąmoningus tikslus, bet ir „nesąmoningus tikslus“ S. Freudo vartojama šio termino prasme.

Jeigu asmuo atstumiamas, kalbame apie neigiamą *G* valentingumą, atitinkantį neigiamą centrinį lauką (44 pav.), kurį sudaro nuo *G* nukreiptos jėgos $f_{A,\ -G}$, $f_{B,\ -G}$, $f_{D,\ -G}$ ir t. t.

Jėgų poveikį galima stebėti nuo ankstyvos kūdikystės: pirmomis gyvenimo savaitėmis maitinant pastebimi judesiai link ir nuo krūties. Žiūrėjimas į objektą (fiksacija) yra kitas kryptingo veiksmo pavyzdys. Vėliau atsiranda griebimas. Sudėtingesni kryptingi veiksmai reiškia atitinkamai didesnę gyvenimo erdvės diferenciaciją. Mažo vaiko jėga labiau tikėtinai veiks tiesiogiai kiekvieną jo dalį nei vyresnio. Pavyzdžiui, šešių mėnesių kūdikis, siekdamas žaislo, šia kryptimi judės abiem rankom ir kojom. Jis geba išsižioti ir palenkti galvą tikslo link. Vyresnis, labiau diferencijuotas vaikas tikriausiai reaguos labiau „kontroliuojamu“ būdu, tik viena kūno dalimi.

Jėgos stipris ir valentingumo atstumas. Vėliau aptarsime, kokie veiksniai lemia valentingumo pokytį. Pirmiausia paklauskime, kaip veikia elgesį tam tikras valentingumas arba valentingumų pasiskirstymas. Jėgos link ar nuo valentingumo stipris priklauso nuo to valentingumo stiprio ir nuo psichologinio atstumo $(e_{A,\ G})$ tarp asmens ir valentingumo $(f_{A,\ G} = F[Va\ (G),\ e_{A,\ G}])$.

S. Fajans (34) nustatė, kad vaikų (nuo vienų iki šešerių metų) užsispyrimas pasiekti įvairiu fiziniu atstumu (nuo 8 cm iki 100 cm) esantį tikslą didėja mažėjant atstumui. Tai gali reikšti, kad didėjant atstumui arba mažėja jėga, arba vaikas greičiau pamato, kad kliūtis neįveikiama.

Jeigu vyrauja pirmasis veiksnys, emocinė įtampa turėtų mažėti didėjant atstumui. Fajans įsitikino, kad šis teiginys teisingas tik kūdikiams. Vyresniems vaikams dominuoja antrasis veiksnys tikriausiai dėl to, kad šie vaikai vertina kliūtį kaip priklausomą nuo eksperimentatoriaus valios, o ne nuo fizinio atstumo.

Eksperimentuojant su žiurkėmis nustatyta, kad bėgimo tikslo link valentingumas didėjo mažėjant atstumui (60). H. Wright (133) nerado pakankamo tokio greičio gradiento įrodymo atlikdamas eksperimentus su vaikų darželio vaikais, paprašytais į save traukti objektą (stiklo rutuliuką). Tai rodo, kad santykis tarp jėgos stiprio ir kūno judėjimo psichologijoje yra ganėtinai sudėtingas ir kad fizinis ir psichologinis atstumas skirtingomis aplinkybėmis gali būti susiję visiškai skirtingai.

Kaip ypatingą pavyzdį galima paminėti situaciją, kai asmuo „beveik" pasiekia tikslą. Gyvūnų (60), kaip ir vaikų (133), judėjimas itin sulėtėjo paskutiniu etapu prieš pasiekiant tikslą. Jeigu jėga būtų susijusi tiesiog su fiziniu atstumu, šiame taške neturėtų būti staigaus greičio kritimo. Akivaizdu, kad, individui atsidūrus tikslo srityje, jėga $f_{A,G}$ nebegali turėti krypties „link" tikslo srities ir pasikeičia į jėgą $f_{G,G}$, kurią dera tinkamai aiškinti kaip polinkį priešintis išstūmimui iš tikslo srities (nuodugniau žr. 79). Buvimas tikslo srityje dažnai netapatus tikslo vartojimui ar kūniškam kontaktui su juo, tačiau tapatus tikslo valdymui, pasitikėjimui juo. Tikriausiai šitai yra sulėtėjimo priežastis paskutiniu etapu prieš pasiekiant tikslą, taip pat paaiškina dažną „domesio sumažėjimą" pasiekus tikslą. Pavyzdžiui, devynių mėnesių kūdikis siekia prieš jį gulinčių dviejų barškučių. Pasiekęs vieną, jis nepradeda žaisti, tačiau domisi tik tuo barškučiu, kurio neturi.

Galima rasti pavyzdį, kaip mažėja jėgos stipris didėjant atstumui nuo neigiamo valentingumo tam tikrose maitinimosi situacijose (79, p. 117). Vaikui, kuris nemėgsta špinatų, valgymo aktą gali sudaryti visybė ganėtinai atskirų žingsnių, pavyzdžiui, rankos dėjimas ant stalo, šaukšto paėmimas, maisto paėmimas šaukštu ir t. t. Nukreiptos nuo nemėgstamo maisto valgymo jėgos stipris ir todėl pasipriešinimas kitam žingsniui didėja artėjant tikrajam valgymo žingsniui. Vaikui pradėjus kramtyti, situacijos struktūra to kąsnio atžvilgiu paprastai yra iš esmės pasikeitusi. Užuot priešinęsis, vaikas

mėgina nuryti kąsnį. Šis pavyzdys rodo, kad asmenį veikiančių jėgų kryptis ir stipris priklauso nuo srities, kurioje asmuo yra.

Jėgos stiprio pokytis pagal atstumą iki valentingumo teigiamo ir neigiamo valentingumų skiriasi. Pastarasis paprastai mažėja daug greičiau. Mažėjimo dydis taip pat priklauso nuo pobūdžio srities, kuri turi teigiamą ar neigiamą valentingumą. Pavyzdžiui, mažėjimo dydis skiriasi judančio pavojingo gyvūno ir nejudančio nemalonaus objekto atžvilgiu.

Laikinio atstumo poveikis jėgos stipriui, regis, kai kuriais atžvilgiais panašus į fizinio atstumo poveikį. Atlikdamas eksperimentus su vaikų darželio vaikais E. Katz (71) įsitikino, kad nutrauktų užduočių atnaujinimo dažnis auga pertraukimui artėjant prie užduoties pabaigos, tačiau krenta, kai pertraukiama visiškai bebaigiant užduotį. Paaugliai pataisos kolonijose, kaip ir kiti kaliniai, gali mėginti pabėgti likus mažai laiko iki paleidimo į laisvę. Jie dažnai tampa nepaklusnūs (35). Tikslo artumas laiko atžvilgiu didina jų emocinę įtampą.

B. Jėgų tipai. Skatinančios ir ribojančios jėgos. Jėgas į teigiamą arba nuo neigiamo valentingumo galima vadinti *skatinančiomis jėgomis.* Jos verčia judėti. Šiems judėjimams gali trukdyti fizinės ar socialinės kliūtys. Tokios kliūtys atitinka *ribojančias jėgas* (79). Pačios ribojančios jėgos neskatina judėti, tačiau jos daro įtaką skatinančių jėgų poveikiui.

Ribojančios, kaip ir skatinančios, jėgos yra nulemtos dviejų gyvenimo erdvės sričių ryšio, būtent, kliūties srities pobūdžio ir individo „gebėjimo“. Vadinasi, ta pati socialinė ar fizinė kliūtis skirtingiems individams atitinka skirtingas ribojančias jėgas.

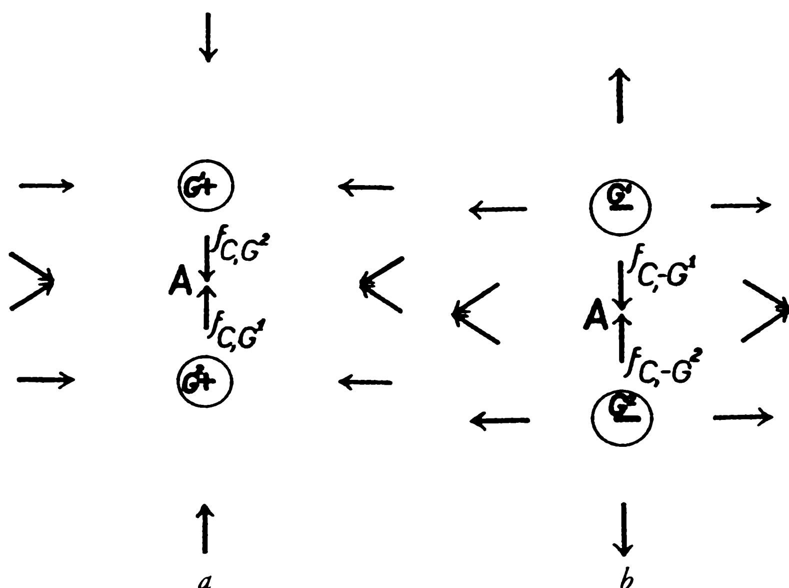
Sužadintos jėgos, savus poreikius atitinkančios jėgos ir beasmenės jėgos. Jėgos gali atitikti asmens poreikius. Pavyzdžiui, vaikas gali norėti eiti į kiną ar valgyti tam tikrą maistą. Vis dėlto daugelis veikiančių vaiką psichologinių jėgų atitinka ne jo paties, o kito asmens, pavyzdžiui, motinos, norą. Šias jėgas vaiko gyvenimo erdvėje galima pavadinti *sužadintomis jėgomis,* o atitinkamą teigiamą ar neigiamą valentingumą – „sužadintu valentingumu“. (Veikiančią vaiką tikslo *G* kryptimi jėgą, kurią sužadino motina *M*, galima užrašyti $\dot{i}^{M}f_{C,\ G}$.)

Yra jėgų, kurios psichologiškai neatitinka nei paties vaiko, nei kito asmens norų, tačiau vaikui turi „neasmeniško“, sauso reikalavimo pobūdį. Jas vadinsime *beasmenėmis jėgomis*. Vaiko reakcijai ir situacijos aplinkai labai svarbu, ar vyrauja beasmenis reikalavimas, ar asmeninė kito individo valia.

Veikimo taškas. Jėgos gali veikti bet kurią gyvenimo erdvės dalį. Dažnai veikimo taškas yra ta gyvenimo erdvės sritis, kuri atitinka patį asmenį. Vis dėlto vaikas gali žinoti, kad „lėlė nori miegoti“ arba kad „kitas vaikas nori tam tikro žaislo“. Šiais atvejais jėgų veikimo taškai yra kitos sritys vaiko gyvenimo erdvėje, o ne jo paties asmuo. Tokie atvejai labai paplitę ir yra svarbūs, pavyzdžiui, kalbant apie altruizmą.

C. Konfliktinės situacijos. Konflikto apibrėžimas. Konfliktinę situaciją galima apibrėžti kaip situaciją, kai asmenį veikiančios jėgos yra priešingos krypties ir apytikriai vienodo stiprio. Skatinančių jėgų atžvilgiu įmanomi trys atvejai: asmuo gali būti tarp dviejų teigiamų valentingumų, tarp dviejų neigiamų valentingumų arba teigiamas ir neigiamas valentingumai gali būti tos pačios krypties. Taip pat gali kilti konfliktų tarp skatinančių ir ribojančių jėgų, pagaliau jų gali būti tarp savų jėgų ir įvairių sužadintų bei beasmenių jėgų derinių. Konfliktų poveikis ir raida keičiasi pagal skirtingas konsteliacijas, nors visi konfliktai turi tam tikras bendras savybes.

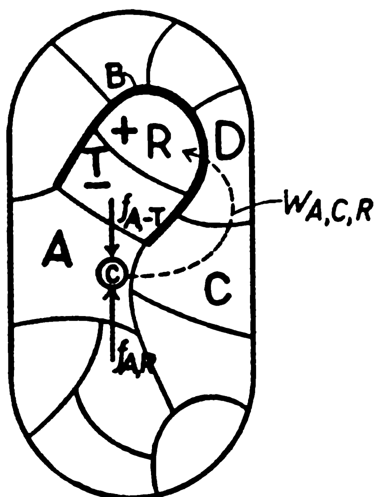
Konfliktai tarp skatinančių jėgų. Tai, kas paprastai vadinama *pasirinkimu*, reiškia, kad asmuo yra tarp dviejų nesuderinamų valentingumų – teigiamo ir neigiamo. Pavyzdžiui, vaikas turi pasirinkti, ar vykti į iškylą G^1 (45a pav.), ar žaisti su draugais G^2. (45 pav. ir kai kurie kiti paveikslėliai pateikia situacijas, kai psichologiškai svarbu naudoti fizines kryptis ir atstumus kaip atskaitos taškus gyvenimo erdvei. Šiais atvejais galima kalbėti apie antrinius fizinius laukus.) Pateiksime pavyzdį, kai vaikas atsiduria tarp dviejų neigiamų valentingumų, t. y. situacijoje, kurioje jam gresia bausmė G^1, jeigu neatliks tam tikros nemalonios užduoties G^2 (45b pav.). Paveikslėlis 45a ir b pateikia atitinkamus jėgos laukus. Jeigu vaikas yra srityje A, o valentingumų jėgos yra lygios, jį veiks vienodo stiprio, bet priešingos krypties jėgos. Pirmame pavyzdyje priešingos jėgos $f_{A,\,G^1}$ ir $f_{A,\,G^2}$ yra nukreiptos į iškylą ir žaidimą. Antrame pavyzdyje priešingos jėgos $f_{A,\,-G^1}$ ir $f_{A,\,-G^2}$ yra nukreiptos nuo užduoties ir bausmės.

45 pav. (a) Jėgos laukas, atitinkantis du teigiamus valentingumus. (b) Jėgos laukas, atitinkantis du neigiamus valentingumus

Iš šių jėgos laukų galima kildinti kai kuriuos elgesio skirtumus. Dviejų neigiamų valentingumų atveju atstojamoji jėga yra kryptimi „palikti lauką" apskritai. Jeigu du neigiami valentingumai labai dideli, vaikas gali pabėgti iš namų arba mėgins išvengti sunkumų. Tam, kad bausmės grėsmė būtų veiksminga, ji turi apimti situaciją, kuri kliudo šiam vengimui (77), t. y. panaši į kalėjimo situaciją, kai kliūtys *B* neleidžia išeiti iš situacijos kitaip nei susiduriant su užduotimi *T* arba bausme *P*. Jeigu esama pasirinkimo tarp dviejų teigiamų valentingumų, nėra jėgos išėjimo iš lauko kryptimi. Užuot rinkęsis, vaikas, jeigu įmanoma, mėgins pasiekti abu tikslus.

Konfliktą, kurį lemia neigiamas ir teigiamas valentingumai kartu, iliustruoja pažadas apdovanoti už atliktą nemalonią užduotį (46 pav.). Čia konfliktą sukelia priešinga jėga $f_{A,R}$, nukreipta link apdovanojimo *R*, ir jėga $f_{A,-T}$, nukreipta nuo nemalonios veiklos *T*. Situacijos struktūra panaši į aptartą lanksto situaciją. Iš tiesų vaikas dažnai mėgina gauti apdovanojimą *R* lankstu $w_{A,C,R}$, nepasiekdamas nemalonios veiklos. Apdovanojimas bus

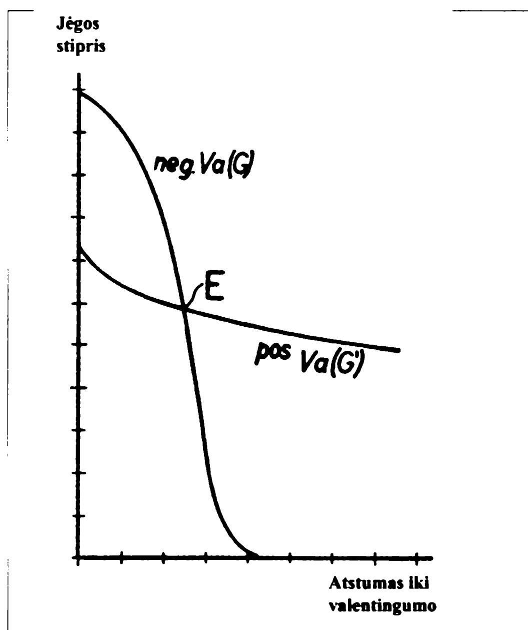

46 pav. Apdovanojimo siūlymas

veiksmingas tik tada, jeigu visi kiti keliai *R* link bus užkirsti neįveikiama kliūtimi *B*, kuri atveria prieigą prie *R* tik per *T*. Šiuo atveju kliūtys, kaip ir bausmės grėsmės atveju, paprastai yra socialinio pobūdžio: vaikas žino, kad suaugęs žmogus socialine jėga užkirs kelią tam tikriems veiksmams.

Būtinumas statyti kliūtis aplinkui apdovanojimą rodo vieną iš skirtumų tarp šio būdo priversti vaiką atlikti nemalonią užduotį *T* ir būdų, kuriais mėginama pakeisti neigiamą užduoties *T* valentingumą į teigiamą. „Domesio pokytį“ *T* atžvilgiu galima sužadinti veiklą *T* (pavyzdžiui, vaiko nemėgstamą skaičiavimą) įtraukus į kitą situaciją (pavyzdžiui, parduotuvės žaidimą), kad užduoties *T* prasmė, vadinasi, ir valentingumas, vaikui pasikeistų. Taigi nereikia kurti kliūties, ir vaiko savaimiai veiksmai, susiję su anksčiau nepatrauklia veikla, tampa naujai sukurto teigiamo centrinio lauko rezultatu.

Kitą konfliktą tarp teigiamo ir neigiamo valentingumų galima matyti aplinkoje, kur trejų metų vaikas mėgina pagauti žaislinę gulbę, besisupančią ant jūros pakrantės bangų. Paklusdamas jėgoms, kurios atitinka teigiamą gulbės valentingumą, vaikas eis prie gulbės. Vis dėlto jeigu jis prieis pernelyg arti vandens, jėga nuo bangų gali būti stipresnė nei nukreipta gulbės link.

47 pav. Jėgos stiprio pagal atstumą iki teigiamo ir neigiamo valentingumo pokyčio grafinė pateiktis. *E* – pusiausvyros taškas jėgų, atitinkančių teigiamus ir neigiamus valentingumus

Šiuo atveju vaikas atsitrauks. Atitinkanti neigiamą bangų valentingumą jėga ganėtinai greitai mažės didėjant atstumui dėl riboto bangų poveikio nuotolio (47 pav.). Jėgos, atitinkančios teigiamą bangos valentingumą, didėjant atstumui mažėja daug lėčiau. Todėl egzistuoja pusiausvyra tarp priešingų jėgų taške *E*, kur jų stipris lygus $(f_{E,S} = f_{E,-W})$. Vaikai neryžtingai trepsės aplink šį pusiausvyros tašką, kol viena iš šių jėgų taps vyraujanti kaip pasikeitusių aplinkybių ar sprendimo išdava.

Konfliktai tarp skatinančių ir ribojančių jėgų. Labiausiai paplitusio tipo konfliktas kyla, kai kliūtis *B* neleidžia vaikui pasiekti tikslo *G*. Galima skirti du pamatinius atvejus: 1) vaikas apsuptas kliūties, o tikslas yra už jos; 2) tikslas apsuptas kliūties, o vaikas yra už jos. Pirmasis atvejis yra kalėjimą primenanti situacija, kuri suteikia vaikui mažai erdvės laisvai judėti. Antruoju atveju vaikas yra laisvas, išskyrus tikslo *G* sritį. Kiekvienas iš šių atvejų skatina savitas reakcijas (77). Dabar nuodugniau aptarsime antram atvejui būdingo elgesio nuoseklumą.

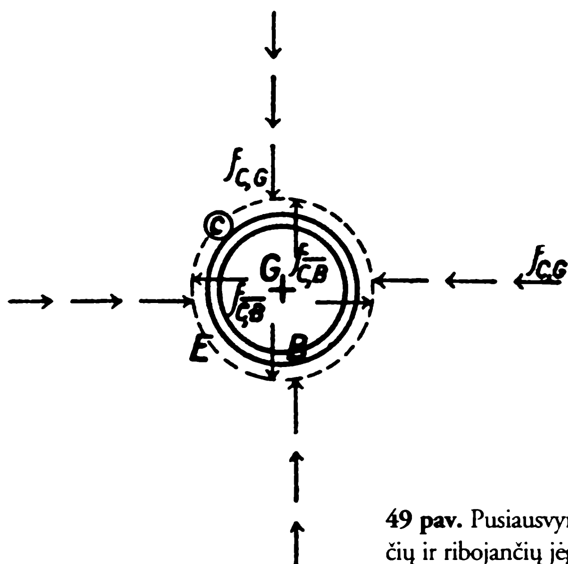
48 pav. Konfliktas tarp skatinančių ir ribojančių jėgų, esant fizinei ir socialinei kliūčiai siekti tikslo. Skatinanti jėga yra $f_{A,\,G}$; $rf_{\overline{A,\,B}}$ – ribojanti jėga; *ph* – fizinė kliūties *B* dalis; *sl* – socialinė kliūties dalis

Pirmiausia paprastai įvyksta tam tikras struktūros pokytis: vaikas mėgina ištirti kliūties pobūdį, norėdamas atrasti skyrių *s* kliūtyje, kuris jam leistų praeiti. Toks kognityvios struktūros pokytis panašus į tą, kurį matėme svarstydami lanksto klausimą. Vaikui labai būdinga atsidurti tokiose situacijose, kur kliūtį būtų galima įveikti padedant suaugusiajam. Šiose situacijose kliūtis sudaryta bent jau iš dviejų sektorių, kurių vienas atitinka fizinę kliūtį *ph* (48 pav.), kitas – socialinę kliūtį *sl*. Anksčiau minėtame S. Fajanso eksperimente beveik visi vaikai kliūtį pirmiausia suvokė kaip fizinę (kaip pernelyg didelį fizinį atstumą). Po kurio laiko vyresniems nei dvejų metų vaikams aiškus tapdavo socialinis situacijos aspektas ir tai paskatindavo naudoti socialinius požiūrius siekiant tikslo (vaikai prašė suaugusiųjų pagalbos).

Vaikui kliūtis įgauna neigiamą valentingumą po keleto nesėkmingų mėginimų ją įveikti. Šis pokytis tapatus jėgos lauko pokyčiui nuo struktūros, kuri pateikta 49 pav., prie tos, kurią matome 50 pav. Jeigu kliūtis yra kliuvinys, bet neturi neigiamo valentingumo, atitinkamas jėgos laukas nėra toli už kliūties (49 pav.). Ribojančios jėgos $rf_{\overline{C,\,B}}$ tiesiog trukdo judėti jėgos $f_{C,\,B}$ kryptimi, neatstumdamos asmens nuo *B*. Vadinasi, pusiausvyros tarp skatinančių ir ribojančių jėgų linija *E* yra netoli kliūties srities zonos.

Jeigu po nesėkmės kliūtis įgyja neigiamą valentingumą, atitinkamas neigiamas centrinis jėgos laukas aprėps daugiau (50 pav.) – pusiausvyros linija *E* tarp jėgos $f_{C,\,G}$, nukreiptos į tikslą, ir jėgos $f_{C,\,-B}$, nukreiptos nuo kliūties, bus nutolusi didesniu atstumu.

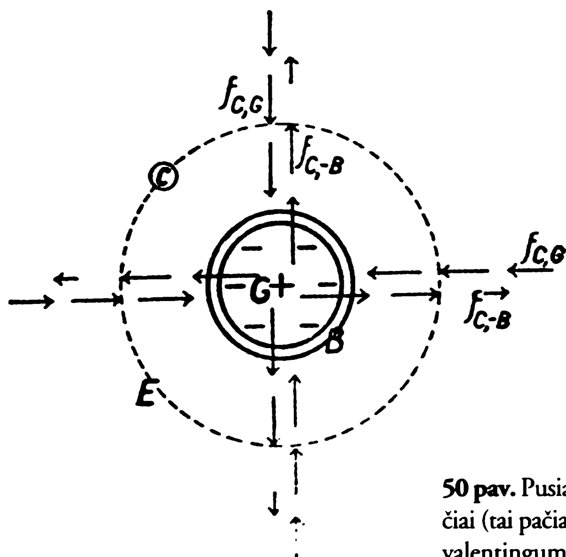
Neigiamas valentingumas linkęs didėti augant nesėkmei. Tai didina atstumą tarp pusiausvyros linijos ir kliūties, kol vaikas apskritai palieka lauką.

49 pav. Pusiausvyros linija tarp skatinančių ir ribojančių jėgų, kai kliūtis žiedinė

S. Fajans (34) nuodugniai išnagrinėjo įvykių formą ir nuoseklumą tokioje situacijoje. Paprastai vaikas iš pradžių palieka lauką tik laikinai. Po kurio laiko jėgos, nukreiptos į tikslą, vėl tampa stipresnės už jėgas, nukreiptas kliūties vengimo kryptimi, ir vaikas sugrįžta. Jeigu naujos pastangos vėl nesėkmingos, neigiamas valentingumas vėl didėja, kol vaikas išeina iš lauko. Vidutiniškai šios vėlesnės pastangos yra trumpesnės. Galiausiai vaikas visam laikui palieka lauką; jis pasiduoda. R. Barker, T. Dembo ir K. Lewin (9) aprašė panašų dvejų ir šešerių metų vaikų elgesio nuoseklumą kiek kitokioje frustracijos situacijoje.

Aktyvūs vaikai vidutiniškai yra labiau užsispyrę nei pasyvūs (34). Vis dėlto kai kurie aktyvūs vaikai labai greitai palieka situaciją galbūt todėl, kad greitai nusprendžia kliūtį esant neįveikiamą. Pusiausvyros būsena tokiame konflikte gali lemti nukreiptą į tikslą panašų į gestą pasyvų veiksmą: vaikas stovi žemiau tikslo iškėlęs ranką, tačiau išties nesistengia jo pasiekti. Dažnai vaikai psichologiškai palieka lauką, nors fiziškai lieka kambaryje. Jie mėgina užsiimti kitokia veikla, svajoja arba pradeda manipuliuoti savo drabužiais ar kūnu (6, 34, 116).

50 pav. Pusiausvyros linija įgijus kliūčiai (tai pačiai kaip 49 pav.) neigiamą valentingumą

Konfliktas tarp skatinančių ir ribojančių jėgų dar gali iškilti, jeigu kliūtis trukdo vaikui palikti neigiamo valentingumo lauką. Pavyzdžiui, tokia situacija susiklosto, kai vaikas persisotinęs veikla, tačiau jam neleidžiama jos palikti, arba bet kurioje kitoje kalėjimą primenančioje situacijoje. Daugeliu atžvilgių elgesio nuoseklumas panašus į aptartą pirmiau. Mėginimus pasitraukti lydi tokių pastangų atsisakymas, kaip ryšio tarp nukreiptos nuo *A* srities jėgos $f_{A,-A}$ stiprio ir didėjančio kliūties neigiamo valentingumo išdava. Dažnai dėl to kyla didelė emocinė įtampa.

Konfliktai tarp savų ir sužadintų jėgų. Bet kuri anksčiau aptarta konfliktinė situacija gali būti nulemta priešpriešos dviejų jėgų, atitinkančių paties vaiko poreikius, dviejų sužadintų jėgų arba savos ir sužadintos jėgos priešpriešos. Daugelio konfliktinių situacijų poveikis nepriklauso nuo šių skirtumų. Vis dėlto kai kurie poveikiai yra tipiški konfliktams, kylantiems tarp savų ir sužadintų jėgų.

Jėgą, sužadintą asmens *P* vaikui *C*, galima vertinti kaip to asmens galios lauko vaikui rezultatą. Asmuo, turintis vaikui galios, nurodymais gali sužadinti teigiamą ir neigiamą valentingumus. Ribojančiu nurodymu jis

gali paversti sritį, kurią vaikas galėtų įveikti savo jėgomis, neįveikiama kliūtimi. Kitaip tariant, „asmens *P* galia vaikui *C*" reiškia, kad *P* geba sukurti sužadintą skatinančią ar ribojančią jėgas $i^P f_{C,G}$, atitinkančias *P* valią.

Esant konfliktui tarp savų ir sužadintų jėgų, visada galimas mažiausiai dar bent vienas sprendimas, be jau aptartųjų: vaikas gali mėginti išvengti kito žmogaus valdžios, bent jau konflikto plote. E. Waring, F. Dwyer ir E. Junkin (126) pastebėjo, kad konfliktas tarp savo ir sužadintos jėgų yra linkęs sukelti peštynes vaikų darželyje valgymo situacijoje. T. Dembo (25) ir J. D. Frank (37) nustatė panašius studentų polinkius. M. Wright (134) duomenimis, vaikų darželio auklėtinių porų agresija eksperimentatoriaus atžvilgiu didėja, šiam sukėlus frustruojančią situaciją. Vaikai ėmė geriau tarpusavyje bendradarbiauti. Tai iš dalies galima aiškinti kaip norą padidinti savo pačių galią eksperimentatoriaus galios atžvilgiu. K. Lewin, R. Lippitt ir R. White (82) nustatė stiprų polinkį į agresiją autokratiškose aplinkose, kuriose daug labiau vyrauja sužadintos jėgos, o ne jėgos, atitinkančios pačių vaikų poreikius. Vis dėlto šis agresyvumas paprastai buvo nukreiptas ne į aukščiausias lyderio galias, o į jų draugus arba į materialius objektus. Jeigu malšinamoji lyderio valdžia yra per didelė, net ši agresija nuslopsta.

D. Emocinė įtampa ir nerimavimas. Emocinė įtampa ir konflikto stipris. Jeigu dvi priešingos jėgos yra vienodo stiprio, atstojamoji jėga bus lygi nuliui, kad ir koks būtų absoliutus jėgų stipris. Vadinasi, kiek šitai susiję su padėties pokyčiais, negali būti konfliktų tarp silpnų ir tarp stiprių jėgų poveikio skirtumų. Iš tiesų asmens būsena visiškai skiriasi, kai konfliktas silpnas ir kai jis stiprus. Vienas iš pagrindinių skirtumų – tai emocinės įtampos stipris *(et)*, kuris, regis, yra priešingų jėgų $[et = F(|f_{A,G}|)]$ stiprio funkcija. Kaip jau minėjome, vaikams būdingas didesnis emocingumas, jeigu iki nepasiekiamo tikslo atstumas mažas, o ne didelis. Tai yra viena iš priežasčių, kodėl skatinimų didinimas padeda spręsti lanksto ir kitus intelektinius uždavinius tik iki tam tikro stiprio lygmens. Viršijus tą lygmenį į tikslą nukreiptų jėgų didėjimas reikalingą restruktūravimą daro dar sudėtingesnį iš dalies dėl to, kad asmuo privalo judėti prieš stipresnes jėgas, iš dalies dėl to, kad atstojamosios emocijos skatina primityvėjimą (regresiją). R. Barker, T. Dembo ir K. Lewin (9) pastebėjo, kad neigiamo emocinio elgesio

dažnis didėja stiprėjant frustracijai. Tas pat tinka regresijos dydžiui, matuojamam žaidimo konstruktyvumu (39 pav., p. 260).

Nerimstančio judesio forma. Viena paprasčiausių emocingumo išraiškų yra nerimstantys judesiai – tokie judesiai, kurie nėra nukreipti į tam tikrą tikslą, bet yra tiesiog įtampos išraiška. Iš tiesų pasireiškia visi netiesioginės išraiškos – *nerimstančio* ir betikslio elgesio deriniai (25). O. Irwino (61) duomenimis, matuojamas stabilimetru kūdikių bendras aktyvumas didėja ilgėjant laikui po paskutinio maitinimo. Tai rodo, kad netiesioginės veiklos kiekis tinka išmatuoti to amžiaus lygmens vaiko įtampos būseną, kuri atsiranda išalkus.

Nerimstantys judesiai paprastai yra vertikalūs jėgos į tikslą krypčiai arba, bendresne prasme, jie rutuliojasi kiek tai įmanoma išilgai pusiausvyros linijos. Tikslo siekiančio šešių mėnesių kūdikio nerimstantys rankų ir kojų judesiai yra statmeni tikslo krypčiai. Už U formos kliūties (41 pav.) nerimstantys judesiai lygiagretūs su kliūtimi išilgai *rm* linijos. Konsteliacijoje, pavaizduotoje 49 pav. ar 50 pav., nerimstantys judesiai seks *E* linija. Tai patvirtina situacija, kai pusantrų metų vaikas mėgina siekti žaislo *G*, esančio už žiedinės fizinės kliūties *B*. Nerimstantys vaiko judesiai įgauna judėjimo aplink tą kliūtį formą (nuodugniau žr. 79).

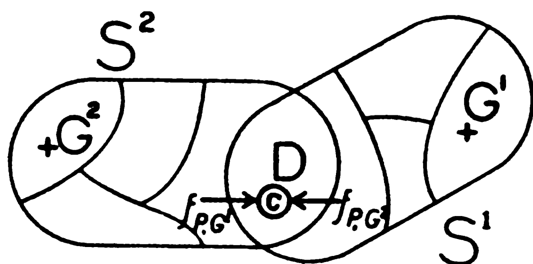
Nerimstančius judesius galima suprasti kaip polinkį judėti iš dabarties situacijos, t. y. kaip judėjimą, atitinkantį jėgą $f_{A,\,-A}$.

5. SUSIKLOJANČIOS SITUACIJOS

Dažnai asmuo tuo pat metu atsiduria daugiau nei vienoje situacijoje. Paprasčiausias pavyzdys – paskirstytas dėmesys: klasėje vaikas klausosi mokytojo, tačiau galvoja ir apie žaidimą su kamuoliu po pamokų. Laipsnis, kuriuo vaikas įsitraukia į kurią nors iš šių situacijų S^1 ir S^2, vadinamas santykine jų potencija $Po(S^1)$ ir $Po(S^2)$.

Situacijos poveikis elgesiui priklauso nuo tos situacijos potencijos, konkrečiai – jėgos įtaka elgesiui yra proporcinga tos situacijos potencijai.

A. Susiklojančios veiklos. R. Barker, T. Dembo ir K. Lewin (9) kalba apie antrinį žaidimą kaip besiskiriantį nuo pirminio, kai vaikas neskiria viso

51 pav. Abejonės būsena. S^1 ir S^2 yra dvi galimybės su savo tikslais G^1 ir G^2. D – sprendimo priėmimo sritis

savo dėmesio žaidimui. Antrinio žaidimo konstruktyvumas yra aiškiai mažesnis nei pirminio žaidimo. Psichologinio sočio eksperimentuose (68, 76) asmuo, turintis vis kartoti veiklą, linkęs atlikti kartojimą kaip antrinę veiklą periferiniu lygmeniu. Tokias veiklos rūšis kaip rašymą galima vertinti kaip dvi susiklojančias veiklas, būtent: 1) tam tikros reikšmės perteikimą; 2) simbolių rašymą. Pirmoji yra nuolat besiplėtojantis veiksmas, antroji – kartojimas. Kaip greitai prisisotinama, priklauso nuo santykinės veiklos kartojimo potencijos. Todėl laiško rašymas vaikui, kuriam sunkiau rašyti, gali greičiau sukelti sotį, lygiai kaip ėjimas ar kita veikla, kuri paprastai suaugusiajam turi labai mažą potenciją, o vaikui sukelia sotį.

B. Sprendimas. Pasirinkimo situaciją galima nagrinėti kaip susiklojančią. Asmuo, priimantis sprendimą D (51 pav.), paprastai dvejoja rinkdamasis ateities situaciją, atitinkančią vieną ir kitą galimybę (S^1 ir S^2). Kitaip tariant, įvairių galimybių potencija svyruoja. Kai sprendimas priimtas, viena šių situacijų įgyja nuolatinę vyraujančią potenciją. Renkantis iš skirtingo sudėtingumo laipsnio veiklų, sprendimą veikia kiekvienos užduoties sėkmės ar nesėkmės tikimybė. S. Escalona (33) įrodė, kad ši tikimybė tapati atitinkamos ateities situacijos potencijai.

Sprendimo priėmimo laikas taip pat tuo didesnis, kuo lygesnio stiprio yra priešingos jėgos (8). B. Wright (132) tirdamas altruistinius ir egoistinius pasirinkimus nustatė, kad aštuonerių metų vaikai, kurių visi pasirinkimai buvo arba altruistiški, arba egoistiški, sprendimą priimdavo greičiau nei tie, kurių pasirinkimas kartais būdavo vieno tipo, kartais – kito tipo. D. Cartwright (22) eksperimentu tirdamas figūrų ir reikšmės skyrimą nu-

statė, kad sprendimo priėmimo laikas buvo ilgiausias, jeigu priešingų krypčių jėgos buvo lygios. Vėliau D. Cartwright ir L. Festinger (23) šią teoriją išplėtojo ir išreiškė kiekybiškai.

Sprendimo priėmimo laikas taip pat ilgėja didėjant sprendimo svarbai (tikslų valentingumui). M. Jucknat (65) atlikto vaikų aspiracijos lygmens tyrimo ir R. Barker (8) daugiau ar mažiau priimtino ir nepriimtino maisto pasirinkimų tyrimo duomenimis, pasirinkimo laikas ilgėjo didėjant konflikto stipriui. Sprendimo priėmimo laikas ilgesnis, kai renkamasi iš dviejų neigiamų valentingumų, o ne iš dviejų teigiamų valentingumų (8). Pastarasis faktas išplaukia iš skirtingų pusiausvyrų, kai jėgų konsteliacijos skirtingos (79). Sprendimo priėmimo laikas svyruoja labai individualiai. Kraštutinis delsimas priimti sprendimą būdingas tam tikriems depresijos tipams (33).

C. Tiesioginė situacija ir fonas. Įtaką, kurią situacijos fonas daro elgesiui, galima suprasti kaip tiesioginės situacijos ir situacijos apskritai susiklojimą (9). Patiriant frustraciją mažėja žaidimo konstruktyvumas, net jeigu pačiam žaidimui netrukdoma išoriškai. Didėjant frustracijos fono potencijai, didėja regresijos mastas (39 pav., p. 260).

A. Sheffield (115) ir kiti aprašo atvejus, kai mokymosi rezultatus labai pakeitė namų aplinkos pokytis.

D. Grupės įtaka individui. Priklausomybės grupei įtaką individo elgesiui galima vertinti kaip susiklojančios situacijos rezultatą: viena situacija atitinka paties individo poreikius ir tikslus, kita – tikslus, taisykles ir vertybes, kurios egzistuoja jam kaip grupės nariui. Individo adaptacija grupėje priklauso nuo pernelyg didelio konflikto tarp dviejų tipų jėgų vengimo (79).

Vaikas paprastai priklauso daugeliui grupių, tokių kaip jo šeima, mokykla, bažnyčia, draugai. Šeimoje jis gali priklausyti pogrupiui, apimančiam jį ir artimiausius brolį ar seserį. Įvairių grupių įtaka – ypač tai, vadovaujasi vaikas ar ne vienos ar kitos grupės pasaulėžiūra ir vertybėmis, – priklauso nuo santykiškos tų grupių potencijos tuo metu. R. Schanck (106) nustatė, kad visuomenės ar asmeninė moralė veikia skirtingai namuose ir bažnyčioje. Mokinių polinkis nusirašinėti keičiasi – nelygu, kokia yra socialinė aplinka (55).

Daug konfliktų vaikystėje kyla dėl jėgų, atitinkančių įvairias grupes, kurioms vaikas priklauso. Tokie konfliktai itin svarbūs vaikams, atsidūrusiems marginalinėje padėtyje, t. y. vaikams, kurie yra ant dviejų grupių ribos. Vienas pavyzdys – tai paauglys, kuris nebenori priklausyti vaikų grupei, tačiau dar nėra visiškai priimamas suaugusiųjų. Netvirtas pagrindas, ant kurio stovi vaikas, sukelia abejonę dėl vienos ir kitos grupės vertybių, emocinės įtampos būseną ir dažną svyravimą nuo perdėto agresyvumo iki perdėto drovumo (žr. VI skyrių). Tokio paauglio elgesio raiškos laipsnis priklauso nuo to, kokiu mastu toje kultūroje vaikai ir paaugliai laikomi atskiromis grupėmis (13, 102).

Panaši marginalumo įtaka pasireiškia ir kitų grupių tipų atžvilgiu. Pataisos namų gyventojų emocinė įtampa yra aukšta ir ją lemia marginalinė tų vaikų padėtis tarp nusikaltėlio ir „doro piliečio“ (73). Emocinė įtampa mažėja, kai vaikas pripažįsta savo priklausomybę tai konkrečiai grupei. Emocingumas mažėjo tų pataisos namų gyventojų, kurie pripažino savo priklausomybę nusikaltėlių klasei. Marginalumo klausimas aktualus luošam ar kitokių negalių turinčiam vaikui (10, 29). C. Shaw ir kiti (114) atskleidė gyvenimo marginaliniuose miesto rajonuose poveikį vaikų nusikalstamumui. Vaikams, priklausantiems mažumų grupėms, tokioms kaip negrų ar žydų, marginalumas kelia sudėtingus klausimus (40, 80). Daugeliu atžvilgių ši įtaka yra panaši į būdingą paaugliui.

VEIKSNIAI, LEMIANTYS LAUKĄ IR JO POKYTĮ

Ankstesnėje dalyje aptarėme kognityvios struktūros ir tam tikros jėgų konsteliacijos poveikio elgesiui rezultatus. Dabar panagrinėsime veiksnius, kurie lemia jėgų konsteliaciją. Ši antroji problema tapati klausimui, kaip viena gyvenimo erdvės dalis ar pusė priklauso nuo kitų dalių ar pusių. Žinoma, abi problemos yra susijusios tarpusavyje, nes bet koks elgesys, kylantis dėl tam tikros situacijos, tam tikru mastu keičia ir pačią situaciją. Mūsų svarstymą čia apribosime poreikių klausimais. Jie byloja apie ryšį tarp šios srities būsenos gyvenimo erdvėje, kuri atspindi asmenį ir psichologinę aplinką.

1. POREIKIS, JĖGOS LAUKAI IR KOGNITYVI STRUKTŪRA

Poreikis ir valentingumas. Vaiko raidos metu nuolat keičiasi poreikių stipris ir diferenciacijos laipsnis. Vadinamosios raidos krizės – tai ypač svarbūs arba ypač greiti poreikių pokyčių laikotarpiai. Be to, poreikiai pakinta per labai trumpus laikotarpius, atitinkančius alkio, sočio ir persisotinimo būsenas.

Poreikiams būdinga „organizuoti" elgesį. Galima sudaryti poreikių hierarchiją. Vienas poreikis ar kelių poreikių derinys gali sudaryti išvestinius poreikius (antrinius poreikius), tapačius savitiems ketinimams.

Poreikiai glaudžiai susiję su valentingumais. Tai, kokį valentingumą turi tam tikras objektas ar veikla *[Va(G)]*, iš dalies priklauso nuo tos veiklos pobūdžio *(G)* ir iš dalies nuo asmens *[Va(G) = F (G, t (G))]* poreikių būsenos *[t (G)]* tuo metu. Poreikio stiprėjimas (pavyzdžiui, poreikio pailsėti) skatina tam tikrų veiklų (ėjimo į kiną ar knygos skaitymo) teigiamo valentingumo augimą ir tam tikrų kitų veiklų (sunkaus darbo atlikimo) neigiamo valentingumo augimą. Bet kurį teiginį apie poreikių pokytį galima išreikšti teiginiu apie tam tikrus teigiamus ar neigiamus valentingumus.

Dėl išaugusio teigiamo valentingumo, kuris būdingas tam tikro poreikio alkio būsenai, veiklos plotai, kurie yra neigiamo ar lygaus nuliui lygmens, patenkinus poreikį įgauna teigiamą valentingumą. Labiau išalkęs žmogus paprastai pasitenkina prastesniu maistu (70).

Veiklos valentingumas yra susijęs su jos vartotojiška verte tenkinant poreikį. Vis dėlto ne visos teigiamo valentingumo veiklos turi patenkinimo vertę vartojimo atveju; kita vertus, neturinčios valentingumo ar turinčios neigiamą valentingumą veiklos gali turėti patenkinimo vertę. Vadinasi, valentingumą ir patenkinimo vertę dera aiškiai skirti. Stebėtina, kaip dažnai valentingumas ir vertė iš tiesų eina ranka rankon. D. Katz (70) pranešė apie padidėjusį valentingumą maisto produktų, turinčių mineralų, kurių trūksta paukštienoje. Kai trūkumas buvo pašalintas, valentingumas vėl sumažėjo. Panašūs rezultatai buvo gauti apie vaikus. Patirtis gali pakeisti valentingumą, kaip ir reikšmę, kurią vaikui teikia veikla. Vaikas turi priimti daug svarbių sprendimų (pavyzdžiui, dėl profesijos) remdamasis veiklos valentingumu, o ne aiškiu jos patenkinamumo vertės žinojimu.

Poreikis ir kognityvi struktūra. Gyvenimo erdvės kognityvią struktūrą veikia poreikių būklė. H. Murray (96) įsitikino, kad išsigandusiems vaikams kitų žmonių veidai atrodo piktesni nei įprastai. W. Stern ir J. MacDonald (117) nustatė, kad apibrėžtų prasmių neturinčius paveikslėlius vaikas supras pagal savo nuotaiką.

Įtaka, kurią gyvenimo erdvės struktūrai daro poreikis, priklauso nuo *poreikio stiprio* ir nuo susijusių gyvenimo erdvės plotų kaitumo. T. Dembo (25) nustatė panašius į haliucinacijas noro išpildymus ypač aukšto emocingumo situacijose. Jeigu regimasis laukas gana kintantis, jo struktūrą gali smarkiai pakeisti ketinimas (antrinis poreikis) (51, 77). Netikroviškumo lygmenys yra lankstesni nei tikrovės lygmuo, dėl to lengviau veikiami tiek troškimų, tiek baimių. Dėl šios priežasties sapnai ir svajonės atspindi vaiko poreikius ir paaiškina, kodėl vaizduotėje ir sapnuose gali atsiskleisti poreikiai, kurie slepiami nuo „viešo gyvenimo“ socialiniais tabu.

S. Sliosberg (116) parodė, kad objektų ir įvykių reikšmė labiau kinta *žaidimo* nei ne žaidimo situacijose. Vadinamasis žaidimo metodas (32, 56) ir kiti projekciniai metodai (96) išnaudoja šį didesnį žaidimo lankstumą gilesniems ir nuslopintiems vaiko troškimams tirti. (Vis dėlto reikėtų paminėti, kad žaidimas dažnai atspindi tikrąją namų situaciją, o ne vaiko troškimus ir baimes.)

Poreikiai veikia ne tik psichologinės dabarties, bet net dar labiau – psichologinės ateities ir praeities kognityvią struktūrą. Tai itin svarbu aspiracijos lygmeniui. Jeigu poreikių įtaka psichologinei ateičiai yra ypač didelė, kalbama apie netikrovišką asmenį. Viena poreikių įtakos psichologinei praeities struktūrai forma yra vadinama *racionalizacija*; kitos formos – tai *išstūmimas* ir *melas*. Pirmaisiais gyvenimo metais vaiko melas, regis, dažnai turi faktinio psichologinės praeities kitimo pagal vaiko norus pobūdį.

Egzistuoja dideli individualūs skirtumai (24), kaip vaikas mato rašalo dėmes (Rorschacho testas). Nestabilius, sunkumų turinčius vaikus dėl didesnio jų kaitumo dažniau negu normalų vaiką užvaldo troškimai ir baimės.

2. POREIKIO PATENKINIMAS

Poreikį galima patenkinti arba pasiekus trokštamą tikslą, arba pasiekus pakaitinį tikslą.

A. Poreikio patenkinimas pasiekiant pirminį tikslą. Ketinimas atlikti tam tikrą veiksmą yra tapatus antrinio poreikio sukūrimui (77). Kol tas poreikis nepatenkinamas, turi egzistuoti jėga, atitinkanti tikslo srities valentingumą ir priverčianti veikti to tikslo kryptimi (žr. II skyrių).

M. Ovsiankina (97) tyrė nutrauktų veiklų atnaujinimą. Ji nustatė didelį polinkį atnaujinti užduotį (apie 80 proc.), jeigu asmuo nepasiekė savo vidinio tikslo. Kai kuriais atvejais, atnaujinus veiklą, asmuo sustodavo, kai tik pasiekdavo pakaitinį patenkinimą.

Veiklos atnaujinimo dažnis priklauso nuo užduoties pobūdžio (jis aukštas užduotims, turinčioms aiškią pabaigą, palyginti su nesibaigiančiomis užduotimis) ir nuo tiriamojo nuostatos (poreikio). Vaikų nuo devynerių iki vienuolikos metų atnaujintos veiklos procentas panašus (86 proc.) kaip ir suaugusiųjų. Vaikai, kurie manė, kad yra egzaminuojami, ir buvo nusiteikę nuolankiai paklusti, mažai atnaujino veiklą dėl mažo dalyvavimo; jiems daugiausia vadovavo sužadintos jėgos. E. Katz (71) tirdamas nutrauktų darželio vaikų veiklų atnaujinimą nustatė beveik tokį pat atnaujinimo dažnį kaip ir Ovsiankina (88 proc.). Peržengiantys normą intelekto skirtumai nedaro reikšmingos įtakos atnaujinimui.

Polinkis atnaujinti nesumažėja, jeigu nebaigtas darbas yra už regos lauko (97). Kita vertus, kito asmens neužbaigtas darbas neskatina (ar skatina itin retai) suaugusiuosius (97) ar vaikus (2) savaime užbaigti. Abu rezultatai rodo, kad vaiko poreikio būklė yra esminė atnaujinimui. Tokį poreikį galima išprovokuoti, jeigu vaikas pakankamai įsitraukia į veiklą, stebėdamas dirbantį kitą asmenį. (S. Rosenzweigo rezultatai (103), gauti tiriant įvairaus amžiaus vaikus, šiek tiek skiriasi nuo E. Katzo ir D. Adlerio bei J. Kounino rezultatų. Šie skirtumai tikriausiai nulemti savitų jo situacijos veiksnių.)

Jėgos, nukreiptos į tikslą, kuris atitinka poreikį, būdingos mąstymo procesui taip pat, kaip ir veiksmui (žr. I skyrių). B. Zeigarnik (135) tyrė antrinių poreikių įtaką polinkiui atgaminti. Ji pastebėjo, kad nebaigtų užduočių atsiminimo koeficientas, palyginti su baigtomis suaugusiems žmo-

nėms, yra 1,9, o vaikams nuo penkerių iki dešimties metų – 2,5. Šis koeficientas, kaip atnaujinimo dažnis, priklauso nuo tiriamojo įsitraukimo laipsnio. Tikriausiai skirtumas tarp suaugusiųjų ir vaikų nulemtas didesnio vaikų įsitraukimo į tam tikro tipo veiklą ir betarpiškesnio mąstymo priklausomybės nuo valentingumų. Zeigarnik atrado, kad tam tikrų tipų atsilikę vaikai* yra ypač atkakliai linkę grįžti prie nebaigtų užduočių, o vaikų, kurių dėmesys lengvai išblaškomas, užduočių atsiminimo koeficientas buvo mažas.

A. Marrow (89) tyrė gyrimo ir peikimo įtaką Zeigarnik koeficientui rungtyniavimo situacijoje. Jis nustatė, kad abiem atvejais koeficientas didėja. Tai rodo, kad stipris jėgos, nukreiptos savaimio prisiminimo link, yra poreikio stiprio funkcija. Kai tiriamajam buvo pasakyta, kad eksperimentatorius nutrauks veiklą vos pamatęs, kad jis gali sėkmingai ją užbaigti, koeficientas buvo šiek tiek žemesnis už vienetą. Marrowo ir Zeigarnik duomenys rodo, kad lemiamas veiksnys poreikio įtampai atpalaiduoti yra veikiau individualaus tikslo pasiekimas – paties darbo užbaigimas. W. Schlote'o (107), H. Sandvosso (105) ir A. Pachauri'o (98) eksperimentai apskritai patvirtina Zeigarnik duomenis.

S. Rosenzweig (103) tyrė Zeigarnik koeficientą sąlygomis, kai nutraukimas sukėlė nesėkmės jausmą. Vieni vaikai prisimindavo daugiau nebaigtų, kiti – daugiau baigtų užduočių. Pastarųjų vaikų vidutinis savigarbos jausmas buvo aukštesnis. Rosenzweigo aplinkoje, priešingai jėgai, nukreiptai į prisiminimą užduoties, kurią lemia poreikio įtampa, veikė jėga nuo tos užduoties, kurią lėmė neigiamas nesėkmės valentingumas. Vaikams, kurių savigarbos lygmuo aukštas, šis neigiamas valentingumas turėtų būti aukštesnis, taip lemdamas Rosenzweigo rezultatus.

B. Pakaitinis patenkinimas. Terminą *pakeitimas* į psichologiją įtraukė S. Freud (43). Dažnai viena veikla vadinama kitos pakaitu, jeigu jos yra panašios. Vis dėlto jeigu bet kokie du elgesio tipai yra kažkuo panašūs, ši terminologija klaidina. Funkcine prasme pakaitą galima sieti arba su veiklos valentingumu, arba su jos patenkinimo verte.

Pakaitinė vertė, panašumas ir sudėtingumo laipsnis. K. Lissner (86) atnaujinimo metodu tyrė vertę, kurią viena veikla turi anksčiau nukreiptam į

kitą veiklą poreikiui patenkinti. Pakaitinė vertė buvo matuojama nutrauktos pirminės veiklos atnaujinimo mažėjimo mastu, baigus pakaitinę veiklą. Pakaitinė vertė augo (1) didėjant panašumui tarp pirminės ir pakaitinės veiklų ir (2) didėjant pakaitinės veiklos sunkumo laipsniui. Pastarasis veiksnys, regis, buvo susijęs su aukštesniu aspiracijos lygmeniu, atitinkančiu sudėtingesnę užduotį.

Pakeitimas vaizduotės lygmenyje. Jeigu pasiekti pirminį tikslą (pavyzdžiui, užpulti kitą asmenį) yra sunku, dažnai atsiranda pakaitinis veiksmas vaizduotės lygmenyje ar kalboje (28). S. Freud sapną vertina kaip tokią iš dalies pakaitinę veiklą. Ar šios pakaitinės veiklos turi pakaitinę vertę?

V. Mahler (87) tyrė vaikų nuo šešerių iki dešimties metų nutrauktos veiklos baigimo kalbėjimu ar mąstymu vietoj veikimo pakaitinę vertę. Ji taip pat matavo pakaitinę vertę atnaujinimo dažnio mažėjimu. Vidutiniškai užduoties baigimo veiksmu pakaitinė vertė (2.3) buvo daug aukštesnė nei baigimo kalbėjimu (1.2). (Nustatytas nedidelis skirtumas tarp vaikų ir suaugusiųjų rezultatų.) Vis dėlto kai kurių veiklų, tokių kaip skaičiavimas, baigimas kalbant turėjo aukštą pakaitinę vertę. Pasak Mahler, tas pats veiksnys, kuris lemia veiksmų pakaitinę vertę, yra lemiamas kalbėjimo pakaitinei vertei, būtent – ar individo tikslas pasiektas, ar ne. *Uždavinių užduotims* intelektinis sprendimas yra lemiamas; vadinasi, kalbėjimas gali turėti labai aukštą pakaitinę vertę. *Atlikimo užduotims* materialaus objekto pastatymas (pavyzdžiui, dėžės padarymas) yra tikslas; todėl kalbėjimas beveik neturi pakaitinės vertės. Veiklos apmąstymas atlikimo ar uždavinių užduotims neturi išmatuojamos pakaitinės vertės. Šie duomenys rodo, kad dažnai pakeitimo vertės sąlyga yra socialinio veiksnio sukūrimas (leisti sužinoti kitam žmogui). „Stebuklingi“ sprendimai, priimti „apsimestinai“, regis, turi tam tikrą pakaitinę vertę, bet tik tuo atveju, jeigu tiriamasis priima stebuklingą situacijos pobūdį. Šitai noriau darė vaikai nei suaugusieji.

Pakaitinė vertė ir pažinimas. D. Adler (1) tyrė santykį tarp tam tikrų pažinimo procesų ir pakaitinės vertės trimis amžiaus tarpsniais (nuo septynerių iki dešimties chronologinio amžiaus metų). Po pirminės veiklos nutraukimo vaikas turėjo baigti antrą užduotį, kuri fiziškai buvo tapati nutrauktai. Mažesniems vaikams namo Merei ir namo Džoniui statymas

neturėjo pakaitinės vertės, nors šie vaikai gebėjo matyti dviejų veiklų panašumą. Didesniems vaikams pakaitinė vertė taip pat buvo maža situacijoje, kuri skatina „konkrečią nuostatą" (t. y. kiekvieną namą vertinti kaip susijusį su Mere ar Džoniu). Jeigu vis dėlto buvo pabrėžiama *kategorinė nuostata* (t. y. pats namo statymas), dvi veiklos atskleidė reikšmingą pakaitinę vertę vyresniems vaikams. Mažesniems vaikams pakaitinė vertė buvo menka net „kategorinėje" situacijoje.

Teoriškai vienos veiklos pakeitimo kita veikla vertė priklauso nuo ryšio tarp dviejų glūdinčių poreikių sistemų taip, kad patenkinus vieną patenkinamas ir kitas poreikis. K. Lissner, V. Mahler ir D. Adlerio rezultatai rodo, kad šis ryšys iš dalies priklauso nuo veiklų kognityvaus panašumo, o šitai savo ruožtu – nuo situacijos pobūdžio ir asmens raidos būsenos. Šie rezultatai dera su duomenimis, kad primityvesnis asmuo yra *konkrečiau mąstantis* (A. Gelbo ir K. Goldsteino (47) atlikti pacientų, kuriems pažeistos smegenys, tyrimai; H. Wernerio (129, 130) duomenys apie „objektyvumo ir abstrahavimo" padidėjimą raidoje; E. Weighlio (127) eksperimentai su vaikais; bendri silpnapročių stebėjimai). Jie patvirtina L. Vigotsky'io (125) teoriją, kad vaiko raidoje „situacinis" mąstymas yra ankstesnis nei „abstraktus, sąvokinis" mąstymas. Santykiškai didelis amžius (dešimt metų), kurio sulaukus „kategorinė situacija" tapo veiksminga Adlerio eksperimente, rodo, kad ir paprastas gebėjimas matyti abstrakčius panašumus nebūtinai turi pakankamą svorį, kad sukurtų poreikių pakaitinę vertę.

Pakaitinis valentingumas žaidimo ir ne žaidimo situacijoje. Jeigu tikslui pasiekti, t. y. poreikiui patenkinti tam tikru būdu, kliudoma, savaime gali atsirasti pakaitiniai tikslai. Pastebėta, kad studentai, kuriems nesisekė užmesti žiedų ant butelių, mėtė juos ant šalia buvusių kablių (25). Tokie savaimiai pakaitiniai veiksmai, pasak T. Dembo, dažnai neįgauna ilgalaikės pakaitinės vertės. Užuot patenkinę poreikį, jie, regis, tik pagerina emocinę būseną. Tai rodo, kad veiklos, kurios atrodo kaip pakeičiančios, t. y. turinčios pakaitinį valentingumą, nebūtinai turi patenkinimo vertę. Minėjome panašų valentingumo ir vertės neatitikimą įprasto vartojimo atveju.

S. Sliosberg (116) tyrė vaikų nuo trejų iki šešerių metų pakaitinį valentingumą žaidimo ir ne žaidimo situacijoje. Rimtoje situacijoje vaikai neno-

rėtų priimti įsivaizduojamo saldainio (iš kartono) kaip šokolado gabaliuko, jeigu įsivaizduojamas saldainis būtų siūlomas suvalgius tikro šokolado. Jeigu įsivaizduojamas saldainis būtų pasiūlytas iš pradžių, 17 proc. trejų ir ketverių metų vaikų priimtų jį ir gestais parodytų, kad vertina jį kaip tikrą. Be to, įsivaizduojamos žirklės buvo priimtos kaip tikros (15 proc. atvejų), jeigu tik jos buvo paduotos pirmiau nei tikros žirklės.

Žaidimo situacijoje beveik visi vaikai priėmė įsivaizduojamus šokoladą ar žirkles (kai kurie jų net ėmė kramtyti kartoninį šokoladą). Jeigu įsivaizduojamas objektas būdavo pateiktas nesusietai su tuometinio žaidimo situacija, priėmimo procentas kiek nukrisdavo – iki 75 proc. Vaikas buvo mažiau pasirengęs priimti pakeičiantį objektą, jeigu susijęs poreikis buvo nepatenkintas labiau.

Pakaitui priimti ar jo atsisakyti yra svarbus objekto ar situacijos reikšmės plastiškumas. Žaislinis gyvūnas turi labiau nekintamą reikšmę nei akmenukas ar plastilino gabaliukas ir todėl prasčiau priimamas kaip kieno nors pakaitas. Pakaitų priimtinumas priklauso labiau nuo pakaitinio objekto nei nuo pirminio objekto reikšmės plastiškumo. Dėl didesnio žaidimo plastiškumo pakaitai labiau priimami žaidžiant socialinių vaidmenų, paties vaiko padėties ir tikslų bei objektų prasmės atžvilgiu.

3. POREIKIŲ IR TIKSLŲ POKYČIAI

Pakaitinio valentingumo atsiradimą galima nagrinėti kaip vieną poreikių ar valentingumų pokyčio pavyzdžių. Bene pagrindinis vaiko psichologijos klausimas – kaip poreikiai atsiranda ilgoje žmogaus istorijos raidoje ir trumpalaikėse situacijose. Nauji poreikiai ar, tiksliau, poreikių pokytis gali kilti dėl didelės aplinkybių įvairovės (96). Vaikas pastebi, kad draugas labai gerai vertina tam tikrus veiksmus, ir tada jis pats ima juos vertinti. Socialinės aplinkos pokytis, pavyzdžiui, apsilankymas vaikų šventėje, gali reikšmingai pakeisti vaiko poreikius, susijusius su jo elgesiu prie stalo. Tikslo pasiekimas, taip pat kaip ir jo nepasiekimas, gali pakeisti valentingumus trumpam arba ilgam laikui. Ilgainiui gali atsirasti naujų poreikių, diferencijuojantis ankstesniesiems. Konkrečioje situacijoje elgesys paprastai yra kelių poreikių derinio rezultatas; taigi gali atsirasti šiam elgesiui „išvestinis poreikis“. Toks

išvestinis poreikis gali likti priklausomas nuo *poreikių šaltinių* arba tapti funkciškai savarankus (3). Kai kurie individo poreikiai įvairiais gyvenimo istorijos etapais, regis, palengva nunyksta.

Kalbant apskritai, poreikius gali keisti bet kurios psichologinės aplinkos dalies pokyčiai, vidinių asmens sričių pokyčiai, pokyčiai tiek tikrovės, tiek netikroviškumo lygmenyje (pavyzdžiui, vilties pokytis) ir psichologinės ateities bei psichologinės praeities kognityvios struktūros pokyčiai (80). Tai visiškai patvirtina, kad į visą asmens gyvenimo erdvę dera žvelgti kaip į vieną susijusį lauką. Poreikių atsiradimas yra kultūrinės antropologijos, raidos psichologijos ir motyvacijos psichologijos kryžkelėje. Jo tyrinėjimui sutrukdė išankstiniai spekuliatyvūs mėginimai poreikius suskirstyti į keletą kategorijų. Tolesniuose puslapiuose aptarsime kai kuriuos su tuo susijusius klausimus.

A. Ribojančios jėgos, veikiančios poreikius. Atkaklumas. Matėme, kad nesėkmė siekiant tam tikro tikslo gali didinti neigiamą kliūties valentingumą tol, kol jėgų konsteliacija pasikeičia taip, kad asmuo trumpam arba visam laikui palieka lauką. Šis pasitraukimas dažnai sukelia atvirą arba slepiamą konfliktą, kartais atsiskleidžiantį agresyvumu. Vis dėlto pasitraukimas gali eiti ranka rankon su visišku tikslo nepasiekiamumo pripažinimu. Šitai tapatu faktiškam pasidavimui: nepasiekiama sritis nustoja būti veiksminga gyvenimo erdvės dalis. Jeigu vaikas pasiekia būseną, kai neprieinamumas tampa „faktu“, jis jau nebėra frustracijos ar konflikto būsenos.

Atkaklumu dažnai vadinama raiška to, kaip greitai keičiasi tikslai, individui susidūrus su kliūtimis. S. Fajans (34) įrodė, kad ankstesnė nesėkmė sumažina vaikų nuo vienų iki šešerių metų atkaklumą susidūrus su to paties tipo sunkumu. Sėkmė skatino santykinį atkaklumo didėjimą. Kai buvo kartojama ta pati užduotis, sėkmės ir apdovanojimo derinys atkaklumą padidino 48 proc., vien tik sėkmė – 25 proc.; pakaitinė sėkmė atkaklumą sumažino 6 proc., nesėkmė – 48 proc. Panašias apdovanojimo ir nesėkmės išdavas nustatė T. Wolf (131). Matėme, kad toks tikslų pokytis priklauso nuo kognityvios struktūros pokyčio ir nuo individualių skirtumų, būdingų net kūdikiams (34). Šie eksperimentai rodo, kad greitis, kuriuo keičiasi tikslai, dar priklauso nuo psichologinės praeities ir socialinės atmosferos.

L. Jack (62) ir M. Keister (72) nustatė, kad tinkamu mokymu įmanoma pakeisti vaikų darželio auklėtinių reakciją į nesėkmę. Atkaklumo padidėjimas, racionalizavimo ir emocinių bei destruktyvių reakcijų sumažėjimas atskleidė tam tikrą perkėlimo į kitas veiklos sritis mastą.

Poreikius stiprinantys sunkumai. Eksperimentuodamas su suaugusiaisiais ir vaikais H. Wright (133) parodė, kad sunkumas gali stiprinti poreikį pasiekti už kliūties esantį objektą. Vaikai, kaip ir suaugusieji, rinksis tikslą, kurį sunkiau pasiekti, kai kliūtis nėra per daug stipri ir kai abu siekiami tikslo objektai nėra visiškai tapatūs. Šitaip pasirenkama, kai pats objektas turi tikslo pobūdį, bet ne kai jis yra tiesiog priemonė. Pavyzdžiui, vaikas rinksis (kai visa kita nesiskiria) žaislą, kurį pasiekti truputį sunkiau. Vis dėlto jeigu jam reikia pasirinkti iš dviejų priemonių, kuriomis galima gauti tą patį objektą, jis rinksis tą, kurią lengviau pasiekti. Wrighto tyrimai rodo, kad vadinamasis ekonomijos dėsnis (lengviausio kelio pasirinkimas) tinka tik psichologinėms priemonėms, bet ne tikslams. Šis faktas glaudžiai susijęs su aspiracijos lygmeniu.

B. Psichologinis sotis. Visų ar daugelio poreikių atžvilgiu galima skirti alkio, sočio ir persisotinimo būsenas. Šios būsenos atitinka teigiamą, neutralų ir neigiamą valentingumą tų veiklos sričių, kurios susijusios su tam tikru poreikiu. A. Karsten (68) eksperimentiškai tyrė koledžo studentų veiklų, tokių kaip eilėraščio skaitymas, laiškų rašymas, piešimas ir rato sukimas, nuolatinio kartojimo įtaką. Ji nustatė, kad esminiai sočio požymiai pasireiškia tokia tvarka: 1) menki pakeitimai; 2) didesni pakeitimai; 3) didesnių veiklos vienetų skaidymas į mažesnes dalis, prasmės praradimas; 4) klaidos, atpratimas; 5) nuovargis ir panašūs „kūniški" požymiai.

Šie rezultatai suteikia dar vieną dingstį peržiūrėti senas teorijas, kurios aiškina didesnių veiksmų vienetų kilmę, remiantis asociacijomis tarp mažesnių vienetų, susidarančių kartojant. Kartojimas gali skatinti mažesnių veiklos vienetų sujungimą į didesnius, tačiau pakankamas kartojimas suskaidys didesnius vienetus. Jei medžiaga prasminga, pavyzdžiui, eilėraščiai ar sakiniai, šitai sunaikina prasmę. Panaši dezintegracija gali nutikti ir situacijai kaip visybei.

Prisisotinimas įvyksta tik jeigu veikla psichologiškai yra faktiško kartojimo, laiko leidimo, kaip judėjimo į priekį priešybės, pobūdžio. Jeigu galima išlaikyti judėjimą į priekį, įprasti sočio požymiai nepasireikš.

Dažnai psichologinis sotis sukelia raumenų nuovargį ar tokius kūniškus požymius kaip užkimimas. Dažnai tai yra pagrindinė vaikų „nuovargio" priežastis. Šių kūniškų požymių, kaip ir isterinių, negalima pašalinti valingomis pastangomis, nors juos sukelia psichologiniai veiksniai ir jie gali išnykti pereinant prie kitų veiklų, net jeigu naujoje veikloje naudojami tie patys raumenys beveik tokiu pat būdu. Veiklos įtraukimas į kitokią psichologinę visybę taip, kad keičiasi jos prasmė, turi kone tokį pat poveikį sočiui, kaip perėjimas prie kitokios veiklos. Metodo skaityti ir rašyti visus sakinius ar žodžius pranašumas atskirų raidžių rašymo atžvilgiu iš dalies grindžiamas faktu, kad pirmasis mažiau skatina sotį. Gerame elementoriuje tie patys žodžiai rūpestingai kartojami taip, kad sudaro kiek kitokias visybes ir kad pasireiškia veikiau „prasmės programa" nei faktiškas kartojimas.

Kartojimas keičia ne tik poreikius, susijusius su atliekama veikla, bet paprastai persisotinimo būdu veikia ir poreikius, susijusius su psichologiškai panašiomis veiklomis.

Prisisotinimo greitis (t. y. kaip greitai kartojimas sukelia poreikių pokytį), pasak A. Karsten, priklauso iš esmės nuo: 1) veiklos pobūdžio (ypač nuo jos veiksmo vienetų dydžio); 2) centriškumo laipsnio; 3) individualaus charakterio ir asmens būsenos. Greičiau prisisotinama maloniomis arba nemaloniomis nei neutraliomis veiklomis, kurios kitais atžvilgiais tapačios. Daugiau dėmesio skiriant veiklai (nekeičiant jos reikšmės), sotis, regis, tik spartėja. A. Freund (44) ištyrė, kad minutę trunkančios veiklos prisisotinimo greitis yra didesnis per menstruacijas. Visi trys rezultatai rodo, kad prisisotinimo greitis auga didėjant veiklos centriškumui. Dažnai asmuo mėgina išvengti sočio atlikdamas veiklą periferiniu būdu. Savaimės veiklos, pavyzdžiui, kvėpavimas ar vaikščiojimas, netampa prisotintomis, jeigu nėra atliekamos sąmoningai kaip paprastas kartojimas. Pirminių ir antrinių veiklos ypatybių įtaką galima aptarti vartojant „santykinės potencijos" sąvoką.

Vaikai, pasižymėdami mažesne elgesio diferenciacija, linkę įsitraukti į veiklą visa širdimi. Todėl prisisotinimo greitis turėtų kisti atvirkščiai

proporcingai psichiniam amžiui. Eksperimentų rezultatai patvirtina šį laukimą, nors nėra vienaprasmiai (77, 131). Akivaizdų duomenų nesutapimą tikriausiai lemia tai, kad vaiko psichologija sočio klausimus vertina kaip atkaklumą ar užsispyrimą, o terminas *atkaklumas* vartojamas aprašyti dinamine prasme ganėtinai skirtingoms situacijoms (pavyzdžiui, atkaklumą įveikiant kliūtį ir atkaklumą atliekant veiklą, kai kliūties nėra). H. Shacter (112) nustatė, kad prisisotinimo laikas ilgesnis sudėtingesnei užduočiai nei paprastesnei ir kad nėra didelio skirtumo tarp trejų, ketverių ir penkerių metų vaikų.

T. Wolf (131) sotį tyrinėjo stebėdama vaikus nuo ketverių iki šešerių metų apdovanojimo, konkurencijos situacijose ir situacijose be jokio dirgiklio. Ji atliko nuodugnią atskirų atvejų analizę ir nustatė, kad svarbiausias yra individualus vaiko tikslas ir kad šis tikslas priklauso nuo aspiracijos lygmens.

J. Kounin (76) lygino normalių septynerių metų vaikų sočio ir persisotinimo būsenas su dvylikos, trisdešimties ir keturiasdešimties metų silpnapročių to paties protinio amžiaus asmenų. Jis nustatė, kad prisisotinimo greitis (įvairių modelių piešimas) mažėja didėjant amžiui. Mažesnis vaikas greitai persisotina, nepaisant nedidelio skaičiaus kartojimų, reikalingų prisisotinti veikla. Kitaip tariant, prisisotinimo greitis ir persisotinimo laipsnis mažėja didėjant chronologiniam amžiui, net jeigu protinis amžius lieka nepakitęs. J. Kounin (76) ir H. Sheashore ir A. Bavelas (110) atrado beveik tuo pačius sočio požymius, kokius A. Karsten aprašė suaugusių žmonių.

Sočio reiškinys rodo, kad: 1) esama glaudaus ryšio tarp veiklų ir poreikių; 2) veiklą galima vertinti kaip vartojimą, kuris keičia ją grindžiantį poreikį ir todėl teigiamą veiklos valentingumą neigiamu. Dėl šio vartojimo „panašių veiklų" valentingumas taip pat tampa neigiamas, o tam tikri kiti veiklos tipai įgyja vis teigiamesnį valentingumą.

Prisotintas ar persotintas poreikis po kurio laiko dažnai vėl grįžta į alkio būseną. Šių pokyčių sąlygas reikia tyrinėti.

C. Ketinimas. Ketinimo įtaką galima vertinti kaip antrinio poreikio sukūrimą (77). Dinamiškai antrinis poreikis tapatus kitiems poreikiams tuo, kad yra linkęs skatinti veiksmus poreikio tenkinimo kryptimi, esant atitin-

kamam tikslo objektui arba jo nesant. Ketinimai kyla kaip tam tikros laiko perspektyvos rezultatas, kad užtikrintų ateityje tokį elgesį, kuris, tikėtina, priartins vieno ar kelių poreikių patenkinimą. Naujai sukurtas antrinis poreikis paprastai lieka priklausomas nuo šių pirminių poreikių.

G. Birenbaumo (14) eksperimentai rodo, kad tokio antrinio poreikio įtampos lygmuo priklauso nuo įtampos lygmens platesnės poreikių grupės, kurios dalimi yra šis antrinis poreikis. Ketinimas bus „užmirštas", t. y. nevykdomas, jeigu šie pirminiai poreikiai per tą laiką bus patenkinti arba bendra asmens, kaip visybės, būsena taps aukšto lygmens bendro patenkinimo būsena.

D. Poreikiai kaip bendresnių poreikių dalis. Buvo teigta, kad tikslai ar kiti valentingumai yra glaudžiai susiję su poreikiais. Tikslų pokyčiai labai priklauso nuo poreikių sąsajos. Poreikiai gali būti susiję įvairiais būdais: a) du ar daugiau poreikių susiję taip, kad jų poreikio įtampos kinta kartu. Kaip matėme, toks ryšys yra svarbus pakeitimui; b) poreikių sąsaja gali būti vadovaujanti ir paklūstanti vadovavimui. Pavyzdžiui, antrinius poreikius, kurie atitinka ketinimus, sužadina vadovaujantys poreikiai. Abiem sąsajos atvejais poreikis tampa platesnės poreikių sistemos dalimi (žr. V skyrių).

Aptarėme baigimo ir nebaigimo įtaką už veiksmo slypinčiam poreikiui patenkinti arba nepatenkinti. Dabar panagrinėsime, kaip šie veiksmai veikia naujų tikslų kėlimą.

Aspiracijos brandumas. Šešių mėnesių vaikui, gulinčiam ant pilvo ir mėginančiam pasiekti barškutį, regis, nėra skirtumo, ar jis galų gale pasieks barškutį savo pastangomis, ar kas nors pastums barškutį, kad pasiektų. Abiem atvejais vaikas bus patenkintas. Trejų metų vaikas, mėginantis nušokti žemyn nuo trečio laiptelio, gali atsisakyti pagalbos. Jis bus nepatenkintas, kol pasieks tam tikrų rezultatų savo pastangomis. Labai mažas vaikas, regis, pažįsta tik pasitenkinimą ir nepasitenkinimą, bet ne sėkmę ir nesėkmę. Kitaip tariant, jis turi poreikius ir tikslus, bet dar ne aspiracijos lygmenį.

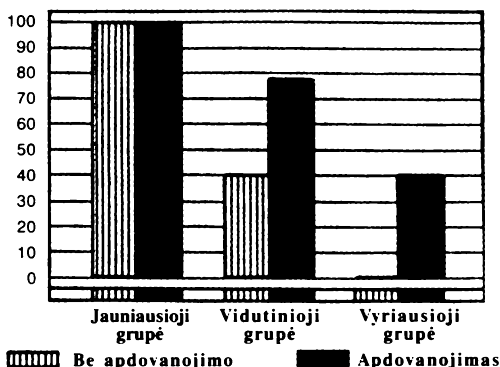
Kalbame apie *aspiraciją* veiksmo atžvilgiu, jeigu to veiksmo rezultatas vertinamas kaip pasiekiamas, atspindintis paties asmens gebėjimą; jeigu dar galima išskirti skirtingus sunkumo laipsnius, kalbame apie *aspiracijos lygmenį.* Aspiracijos lygmuo yra pamatinės reikšmės žmonių elgsenai ir daro įtaką

daugumai jų siekių. Šia prasme yra paradoksalu, kad individas gali teikti pirmenybę kam nors sunkesniam, o ne lengvesniam.

A. Fales (4) šešis mėnesius tyrė dvejų ir trejų metų vaikų aspiracijos raidą. Ji stebėjo tokią veiklą kaip žieminės eilutės apsivilkimas ir nusivilkimas. Pagalbos atsisakymas tikriausiai yra geriausias elgesio ženklas, rodantis aspiraciją veiklos atžvilgiu. Toks atkaklus nepriklausomybės reikalavimas rodo, kad pats veiksmas tapo tikslo dalimi. Stebėdama įvairaus sudėtingumo laipsnio manipuliacijas (tokias kaip užtrauktuko atitraukimas, rankos ištraukimas iš rankovės, kepurės pakabinimas ant kablio), ji nustatė, kad tokio amžiaus vaikai turi aspiracijas tik tam tikrų veiklų atžvilgiu. Vienas lemiančių veiksnių yra vaiko gebėjimai; jis neatsisakys pagalbos atlikdamas veiklas, kurios jam aiškiai ne pagal jėgas. Vaikui augant ar geriau išmokus, aspiracijos plėtojasi vis sudėtingesnių veiksmų atžvilgiu. Fales taip pat nustatė, kad socialinės situacijos ar apdovanojimas skatina didesnes aspiracijas. Tai rodo, kad aspiracijoms svarbus socialinis dėmuo nuo pat jų ankstyviausios raidos.

Galima skirti įvairius „aspiracijos brandos“ laipsnius, atitinkančius įvairius tikslų tipus ir jų pasiekimo įvairiais amžiaus tarpsniais būdus. C. Anderson (4) sukūrė vaikų tarp dvejų ir aštuonerių metų aspiracijos brandos skalę, naudodamas tokias veiklas kaip žiedų rinkinio metimas ant stovo ir kėglių numušimas kamuoliu. Aštuonerių metų vaikas penkių metimų seriją supranta kaip vienetą ir todėl prieš skaičiuodamas taškus dar kartą nemes žiedų, kurie nepataikė ant stovo. Mažiausio amžiaus grupės vaikai (trejų metų) visada surenka pavienius žiedus, kurių nepataikė užmesti ant stovo, ir meta juos dar kartą arba tiesiog užmauna ant stovo. Mažiausi vaikai nevykdo taisyklės neperžengti linijos. Šie ir kiti požymiai rodo, kad aspiracijos lygmens raida, tam tikro sudėtingumo lygmens tikslo pasirinkimas, reiškia, kad: 1) keletas tikslų yra suprantami kaip didesnės tikslo struktūros potiksliai; 2) pats veiksmas suprantamas kaip tikslo dalis; 3) vaikas supranta taisykles ir yra pasirengęs jų laikytis.

Jeigu vaikui daromas spaudimas siūlant apdovanojimą, aspiracijos lygmuo (t. y. pasirinktas sudėtingumo laipsnis) mažės. Jeigu padaryta taip, kad aspiracijos lygmens neįmanoma sumažinti, gali regresuoti aspiracijos bran-

52 pav. Aspiracijos brandumas trimis amžiaus tarpsniais ir regresijos mastas socialinio spaudimo (apdovanojimo) sąlygomis. Dažnis, kuriuo vaikas uždeda nepataikiusį žiedą ant stovo arba dar kartą meta žiedą, užuot baigęs mesti žiedų rinkinį[6]

da (52 pav.), t. y. naudojamas būdas, kuris būdingas ankstesniam amžiaus tarpsniui. Aspiracijos brandos regresija pasitaiko suaugusiems žmonėms, atsidūrusiems emocinėse situacijose.

Aspiracijos lygmuo. Aspiracijos lygmuo buvo apibrėžtas (57) kaip sudėtingumo laipsnis užduoties, kuri buvo pasirinkta kaip kito veiksmo tikslas. Galima skirti du pagrindinius klausimus: 1) kokiomis sąlygomis individas patiria sėkmę ar nesėkmę; 2) kokie veiksniai daro įtaką aspiracijos lygmeniui.

Sąlygos sėkmei ar nesėkmei patirti. Sėkmės ar nesėkmės patyrimas priklauso nuo atlikties lygmens atskaitos sistemoje (81). Ši atskaitos sistema gali būti aspiracijos lygmuo (t. y. tikslas, kuris buvo iškeltas tam veiksmui), atliktis praeityje arba grupės standartai. Sėkmės jausmas vyraus, jeigu pasiekiamas tam tikras susijęs su vyraujančia atskaitos sistema lygmuo. Tai, kokia atskaitos sistema vyraus, priklauso nuo keleto veiksnių, iš kurių vienas – polinkis vengti nesėkmės jausmo.

---

[6] Šio paveikslėlio duomenys paimti iš C. Andersono tyrimo (4).

Įrodyta (36, 52, 108), jog tam, kad būtų išvengta nesėkmės jausmo po nesėkmingos atlikties, dažnai keičiama atskaitos sistema. Kiti būdai išvengti nesėkmės – tai įvairios racionalizacijos formos (36, 57), pavyzdžiui, dėl prastų veiklos rezultatų kaltinti blogus instrumentus. Tokiu būdu nutraukiamas ryšys tarp atlikties ir paties žmogaus gebėjimo, kuris, kaip matėme, yra viena iš aspiracijos reiškinio sąlygų.

M. Jucknat (65) skyrė įvairius sėkmės ir nesėkmės jausmo stiprius. Jie turi būti susiję su tikslo ir atlikties neatitikimo dydžiu. Vis dėlto šitai tinka tik ruožui sunkumų, kurie artimi kraštutiniam gebėjimų lygmeniui. „Per lengvos" ir „per sunkios" užduotys nesukelia sėkmės ar nesėkmės jausmų. Galbūt dėl to, kad rungtyniavimas tarp brolių ir seserų yra retesnis, kai jų amžiaus skirtumas santykiškai didelis (111).

Viena vertus, ryšys tarp sėkmės ir nesėkmės jausmo ir, kita vertus, gebėjimų riba turi galią tik jeigu kitos atskaitos sistemos, tokios kaip tam tikras grupės standartas, netampa vyraujančios. Protiškai atsilikęs vaikas gali nuolat išgyventi nesėkmės jausmą gabių vaikų grupėje, nors užduotys iš tiesų gerokai viršija jo gebėjimų ribą.

Atvejų analizė (67) ir eksperimentiniai duomenys (34) rodo, kad statuso pokytis grupėje (pavyzdžiui, pelnyti pripažinimą ar meilę arba būti atstumtam individo ar didesnės grupės) daugeliu atžvilgių yra tapatus sėkmei arba nesėkmei.

Veiksniai, lemiantys aspiracijos lygmenį. Patyręs sėkmę ar nesėkmę asmuo gali arba baigti veiklą, arba tęsti aukštesniu, tokiu pat ar žemesniu aspiracijos lygmeniu. Skirtumas tarp naujo veiksmo ir atlikties praeityje aspiracijos lygmens vadinamas aspiracijos lygmens ir atlikties „neatitikimu" (nuodugniau žr. 81).

Lemiantys aspiracijos lygmens pokytį veiksniai yra įvairūs. M. Jucknat (65) nustatė, kad vaikų nuo devynerių iki penkiolikos metų ir suaugusiųjų aspiracijos lygmens pokyčio kryptis ir dydis priklauso nuo sėkmės ir nesėkmės laipsnio. Be to, tam tikroje užduočių grupėje neatitikimas buvo tuo mažesnis tam pačiam sėkmės dydžiui ir tuo didesnis tam pačiam nesėkmės dydžiui, kuo ankstesnis atlikties lygmuo labiau artėjo prie kraštutinumo sunkumų grupėje.

Aspiracijos lygmeniui daug įtakos turi socialiniai veiksniai. Rungtyniavimo situacijoje jis gali didėti (37). Aspiracijos lygmenį gali paveikti grupės standartų išmanymas (36). Pavyzdžiui, aspiracijos ir atlikties neatitikimas didėja aukštesnio aspiracijos lygmens link, jeigu asmuo sužino, kad jo atliktis buvo žemiau jo grupės normos arba grupės, kuri, jo manymu, žemesnė. Neatitikimas mažėja, jeigu atsiranda priešinės sąlygos. Aspiracijos lygmenį taip pat veikia tikroviškas savo gebėjimų vertinimas (37). P. Sears (108) nustatė, kad vidutinis teigiamas neatitikimas (t. y. dydis, kuriuo aspiracijos lygmuo viršija ankstesnę atliktį) yra didesnis vaikų, patyrusių nesėkmę, o ne sėkmę, vadinasi, tikrovės laipsnis po sėkmės yra didesnis nei po nesėkmės.

Tam pačiam individui grupės veiklų neatitikimo kryptis ir dydis, regis, išlieka tam tikru mastu pastovūs (37, 45, 108). P. Sears (37) ir M. Jucknat (65) nustatė, kad didesnis neatitikimas būdingas prasčiau mokykloje besimokantiems vaikams nei geriau besimokantiems. Laipsnis, kuriuo vienos veiklos aspiracijos lygmuo veikia kitos veiklos aspiracijos lygmenį, priklauso nuo jų panašumo ir nuo to, kaip sėkmingai ankstesnė patirtis išlygino šių veiklų aspiracijos lygmenį (65). Vienos veiklos sėkmės įtaka kitos veiklos aspiracijos lygmeniui yra nedidelė, jeigu vaikas susidarė aiškią nuomonę apie savo gebėjimus atlikti pastarąją veiklą.

Aspiracijos lygmuo glaudžiai susijęs su laiko perspektyva tiek psichologinės praeities, tiek psichologinės ateities atžvilgiu. Pasak S. Escalona'os (33), aspiracijos lygmuo tam tikru metu priklauso nuo sėkmės ir nesėkmės valentingumo stiprio ir sėkmės tikimybės tuo metu. Pateikiant šią tikimybę kaip būsimos situacijos sėkmės ar nesėkmės potenciją, galima suprasti pamatinius faktus apie aspiracijos lygmenį (žr. 81).

E. Sužadinti poreikiai. Individo poreikius daugiausia lemia socialiniai veiksniai. Augančio vaiko poreikiai keičiasi, ir daugelis mažų ir didelių grupių, kurioms jis priklauso, kelia naujus poreikius. Jo poreikius taip pat labai veikia pasaulėžiūra ir elgsena tų grupių, kurioms jis norėtų priklausyti arba nuo kurių norėtų atsiskirti. Motinos patarimo poveikis, bendraamžio reikalavimas ar tai, ką psichoanalitikas vadina *super ego*, yra glaudžiai susipynę su visuomenės sužadintais poreikiais. Matėme, jog aspiracijos lygmuo susijęs su socialiniais veiksniais. Kalbėdami apskritai galime tvirtinti, kad kultūra,

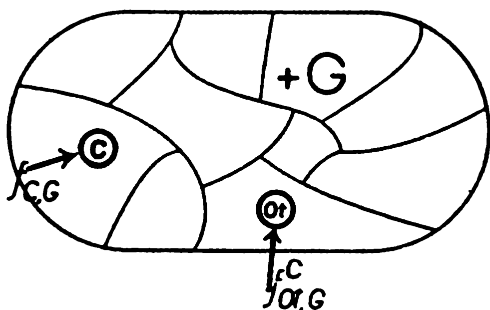
kurioje vaikas auga, veikia beveik kiekvieną poreikį ir visą jo elgesį ir kad įaugimo į kultūrą klausimas – vienas pagrindinių vaiko psichologijoje.

Galima išskirti tris atvejų tipus, kai poreikiai susiję su socialiniais santykiais: 1) individo veiksmai gali būti atliekami kieno nors kito labui (altruistiško veiksmo būdu); 2) poreikius gali sužadinti kito asmens ar grupės jėgos laukas (silpnesnio asmens paklusimas kitam); 3) juos gali sukurti priklausomybė grupei ir atsidavimas jos tikslams. Iš tiesų šie trys tipai labai susipynę.

Pasaulėžiūros šaltiniai. A. Bavelas (12) kai kuriose mokyklose tyrė pritarimo ir nepritarimo šaltinius. Jis išsiaiškino, kad dažnis, kuriuo mokiniai įvardijo mokytoją kaip gyrimo ar peikimo už elgesį mokykloje šaltinį, išliko santykiškai pastovus nuo ketvirtos iki aštuntos klasės. Pavienį klasės draugą (kaip išskirtą iš sąvokos „vaikai"), kaip elgesio vertinimo šaltinį, dažnai minėjo ketvirtoje klasėje; šis dažnis nukrito iki nulio aštuntoje klasėje. Mokyklos direktoriaus ketvirtos klasės vaikai beveik niekada neminėjo kaip šaltinio; vėliau jį minėjo vis dažniau, tačiau daugiausia – kaip peikimo šaltinį.

J. Kalhorn (66) lygino gyvenančių kaime menonitų ir šiai bendruomenei nepriklausančių vaikų teigiamas ir neigiamas vertybes, tų vertybių šaltinius. Ji nustatė skirtingai pabrėžiamas tokias vertybes kaip individualus pasiekimas ir religija. Abiejų grupių vaikai nurodo, kad tėvai turi didžiausią įtaką kaip vertybių šaltiniai. Tokia pat elgsena gali turėti skirtingą psichologinę prasmę įvairiose kultūrose. Pavyzdžiui, menonitų vaikai bažnyčios lankymą sieja su Dievu kaip pritarimo šaltiniu, ne menonitų vaikai sieja su visais. Tai rodo, kad pirmiesiems bažnyčios lankymas visų pirma yra religinis dalykas, o antriesiems – socialinis.

Egoizmas ir altruizmas. E. Moore (94) eksperimentuodama su dvejų ir trejų metų vaikais prašė pasidalyti su šalia pasodintu draugu apelsinų sultimis. Jos gauti rezultatai rodo didelius individualius skirtumus ir jokios koreliacijos su kitų teisių gerbimu, kaip buvo nustatyta kitais metodais. H. Hartshorne ir M. May (55) tyrė vaikų paslaugumo (altruizmo, bendradarbiavimo) testavimo situacijas. Jie tvirtina, kad polinkis padėti yra „savitas", o ne „bendras" vaikams nuo dešimties iki keturiolikos metų (savybių

53 pav. Altruizmo situacija (įvairių simbolių reikšmė aiškinama tekste)

bendrumo klausimo svarstymą žr. 3). M. McGrath (90), taikęs klausimyno metodą, teigia, kad altruistinis atsakas į hipotetinę situaciją dažnėja didėjant amžiui. J. Piaget (99) apdoroja savo duomenis apie dorinę vaikų raidą remdamasis dviem psichologine prasme skirtingomis moralėmis, kurios yra dviejų socialinių santykių tipų išdava: iki septynerių ar aštuonerių metų egzistuoja socialinis vienpusės pagarbos ryšys, kai vaikas paklūsta suaugusiojo valdžiai. Palengva nusistovi savitarpio pagarbos ryšys, kuriame kiekvienas narys turi lygesnę kontrolės dalį.

B. Wright (132) tyrė vaikus, kuriems buvo suteikta galimybė rinktis – pasilikti mėgstamą žaislą ar atiduoti jį kam nors kitam. Kitas vaikas (kuris nedalyvavo) buvo arba nepažįstamas, arba geriausias draugas. Penkerių metų vaikas beveik visada elgėsi egoistiškai; aštuonerių metų vaikų elgesys buvo labai altruistinis, nes jie dažniau atidavė žaislą nepažįstamajam (58 proc. geranoriškų pasirinkimų) nei draugui (23 proc. geranoriškų pasirinkimų). Veikdamas kaip tarpininkas tarp draugo ir nepažįstamo vaiko, dalydamas žaislus penkerių metų vaikas dažniau teikė pirmenybę draugui nei nepažįstamam vaikui, o aštuonerių metų vaikas – nepažįstamajam nei draugui.

Teoriškai altruistišką ir egoistišką pasirinkimą galima vertinti kaip rezultatą santykiškai stiprių jėgų, veikiančių skirtingas gyvenimo erdvės sritis ir skirtingų situacijų potenciją. Vaiko gyvenimo erdvėje C (53 pav.) jėga $f_{C,G}$ veikia jo asmenį tikslo G link. Be to, jo gyvenimo erdvėje yra jėga $f^{C}_{Ot,G}$, veikianti kitą vaiką Ot to paties tikslo kryptimi. (Situacija leidžia tik vienam asmeniui pasiekti tikslą.) Ši antra jėga $f^{C}_{Ot,G}$ atitinka kito vaiko poreikį

(kaip suvokia vaikas, kurio gyvenimo erdvė pateikiama) ir vaiko *C* pasirengimą palaikyti vaiko *Ot* tikslą. Kalbant formaliai, altruistiškas ar egoistiškas pasirinkimas priklauso nuo santykinio šių dviejų jėgų stiprio. Pasak Wright, labai mažas vaikas nesuvokia kito vaiko poreikio. Gali būti, kad dėl to maži vaikai nebendradarbiauja žaisdami. Didėjant amžiui, didėja potencija suvokti kito vaiko poreikį. Panašiai didėja išorinės grupės potencija vidinės grupės (draugo) potencijos atžvilgiu.

Didesnį altruizmą nepažįstamojo nei draugo atžvilgiu, regis, iš dalies lemia tai, kad vaikas save regi šeimininko padėtyje nepažįstamojo, o ne draugo atžvilgiu ir kad jo pasaulėžiūra reikalauja būti svetingam. Kitus žmones kaip altruistus ar egoistus vaikai vertino tokiu pat mastu, kaip ir save. Išankstinis tyrimas rodo, kad panašioje situacijoje suaugusieji yra egoistiškesni nei aštuonerių metų vaikas.

Paklusnumas ir socialinis spaudimas. Kalbėdami apie konfliktų problemas matėme, kad jėgai, veikiančiai asmenį tikslo kryptimi, gali priešintis sužadintos jėgos, atitinkančios kito asmens valią. Turint omeny ryšį tarp psichologinių jėgų ir psichologinių poreikių, galima taip pat kalbėti apie *sužadintus poreikius.* Santykiai tarp dviejų asmenų gali būti draugiški ar priešiški; kiekvieno poreikis labai priklausys nuo kito asmens galios lauko.

O. Wiehe (77) stebėjo vaikus nuo dvejų iki ketverių metų, kai nepažįstamasis įeidavo į vaiko kambarį. Jis nustatė, kad nepažįstamojo galios laukas konkrečiu momentu priklausė nuo abiejų asmenų fizinės padėties. Galios lauko įtaka vaikui didėjo mažėjant atstumui. Ji buvo labai didelė, jeigu vaikas pasodinamas ant suaugusiojo kelių. Galios laukas silpnesnis už nepažįstamojo nugaros arba ten, kur vaikas negali matyti, nei priešais nepažįstamąjį. Kitaip tariant, vieno asmens galios lauko kitam stipris yra nevienodas skirtingiems plotams. J. Franko (37), atlikdamas eksperimentus su studentais, ir E. Waring, F. Dwyer ir E. Junkin (126) – su vaikų darželio vaikais prie pietų stalo, taip pat nustatė, kad galios lauko veiksmingumas sukurti sužadintas jėgas didesnis, jeigu atstumas tarp asmenų yra mažesnis.

R. Lippitt ir R. White (84) eksperimentuodami su dešimties metų vaikais tikrino sužadintų poreikių įtaką, esant sužadinančiajam galios laukui ir

jo nesant. Jie pastebėjo, kad autokratiškoje grupės aplinkoje darbo kiekis labai smarkiai krito per kelias minutes, vadovui išėjus iš kambario. Kitaip buvo demokratinės aplinkos grupėje, kur pati grupė pasirinko ir planavo darbą ir darbo našumas nepasikeitė vadovui išėjus. C. Meyers (93) tyrė, kaip prieštaringa suaugusiųjų valdžia veikia vaikų darželio auklėtinius. Jis nustatė, kad vienas kitam prieštaraujantys nurodymai itin sumažino vaikų konstruktyvų žaidimą (nuo 4,5 iki 2,5 pagal jo konstruktyvumo skalę). Vaikas gali visiškai nutraukti veiksmą (neskaitant savimanipuliacijų, panašių į tas, kurias aprašė J. Arsenian (6)), jeigu nesusigaudo, kaip vykdyti abiejų valdžių nurodymus. Net jeigu abiejų suaugusiųjų nurodymai sutampa, perneIyg dažnas kišimasis į vaiko žaidimą vis tiek mažina jo konstruktyvumą. Neigiami nurodymai buvo žalingesni nei teigiami, o migloti nurodymai – žalingesni nei konkretūs.

Sužadinti poreikiai, kurie prieštarauja paties asmens poreikiams, gali sukelti nuolatinio konflikto būseną ir ji daugiau ar mažiau slepiama. Jeigu tokio konflikto negalima išspręsti sugriaunant vyraujantį galios lauką, vaikas gali tapti agresyvus silpnesniųjų už jį atžvilgiu. K. Lewin, R. Lippitt ir R. White (82) nustatė, kad keliais atvejais autokratinės grupės vienas iš vaikų būdavo puolamas kaip „atpirkimo ožys".

Svetimų tikslų perėmimas. Sužadintas poreikis gali lėtai keisti pobūdį paties asmens poreikio kryptimi. Kitaip tariant, asmuo ne tik vykdys nurodymus, bet ir juos „priims" (jų pakeitimo prasme). E. Waring, F. Dwyer ir E. Junkin (126) stebėjo vaikų darželio auklėtinių pokyčius ta kryptimi.

K. Duncker (30) tyrė vaikų nuo dvejų iki penkerių metų mėgstamo maisto pokyčius išgirdus pasakojimą, kurio veikėjas vieno maisto atsisako ir susižavėjęs mėgaujasi kitu. Išklausę pasakojimą vaikai rinkosi veikėjo mėgstamą maistą, nors anksčiau šis maistas jiems nepatiko. Ši įtaka ilgainiui mažėjo, tačiau galėjo dar būti pastebima po šešių dienų. M. Thompson (121) tyrė tendencingo vadovavimo įtaką dešimties metų vaikams. Vadovas sukūrė mažiau privilegijų turinčią mažumos grupę vaikų grupėje, kurios visi vaikai anksčiau turėjo lygų statusą. Po kelių susitikimų privilegijuotos daugumos vaikai toliau su tos mažumos vaikais elgėsi kaip su turinčiais mažiau privilegijų net tada, kai vadovas išeidavo iš kambario. Vis dėlto ši diskrimi-

nacija nebuvo tokia stipri, kokia ji buvo kartu esant vadovui. Tai rodo, kad vadovo galios laukas turi tam tikrą įtaką ir kad sužadinti tikslai tam tikru mastu buvo perimti.

R. Lippitt, R. White (84) autokratiškos, demokratiškos ir laisvos grupių tyrimu nustatė, kad individo pasirengimas priimti klubo autokratiją iš dalies priklauso nuo namų aplinkos. Šiam tikslui, regis, palankiausia namų aplinka, kurioje dera griežtumas ir šiluma, t. y. santykiška autokratijos aplinka, kuri vis dėlto savo šiluma kliudo vaikui tapti nepriklausomam nuo šeimos. Šie vaikai yra linkę laikytis veikiau „suaugusiųjų vertybių", nei „berniukų vertybių". Besivadovaujantys berniukų vertybėmis vaikai yra socialesni bendraamžių būryje, tačiau mažiau paklusnūs mokykloje.

E. Horowitz (58) ištyrė, kad trejų metų vaikai neturi jokių prietarų, susijusių su negrais. Tų prietarų daugėja tarp ketvirtųjų ir šeštųjų metų – tiek Niujorke, tiek Pietuose. Jie nepriklausė nuo vaikų pažinties su negrų vaikais artumo ir nuo faktiško negrų vaiko statuso klasėje, kurią lanko baltaodis vaikas. Vis dėlto tie prietarai yra susiję su baltaodžio vaiko tėvų nuostata. Vadinasi, juos lemia sužadinimas ir nuoseklus tėvų kultūros perėmimas.

Reiškinys, kurį tikriausiai iš dalies lemia priėmimas iš pradžių sužadintų poreikių, o iš dalies priklausomybė grupei, – neapykanta savo grupės asmenims, priklausantiems beteisių grupei. Ši neapykanta savo grupei dažna tarp turinčiųjų kūno negalių ir socialiai beteisių grupių (80). Tai reiškia, kad žemesnės socialinės grupės nariai perima privilegijuotos grupės vertybes ir prietarus, net jeigu jie nukreipti prieš jų pačių grupę. Ši neapykanta savai grupei gali skatinti neapykantą sau. Ji stiprėja dėl individo poreikio pagerinti statusą ir todėl atsiskirti nuo beteisės grupės.

Dažnai sunku nuspręsti, ar sužadinto poreikio pobūdis pakito, ar ne ir ar šis poreikis tapo savu. R. Lippitt, R. White (84) išskyrė du reakcijos į autokratišką aplinką tipus: vienas vadinamas *agresyvia autokratija*, o kitas – *apatiška autokratija*. Pastaruoju atveju, regis, vaikai dirba noriai. Nepasitenkinimo ar sunkumo ženklai gali būti visiškai nepastebimi. Ypač griežtas paklusnumas gali turėti savanoriškos veiklos pavidalą. Šitai tinka ir vaikų elgesiui pataisos institucijose. Vis dėlto eksperimente pašalinus lyderį aiškiai matoma, kaip smarkiai skiriasi vaikui abi situacijos.

Vaiko, kaip grupės nario, poreikiai. Kaip jau minėta, demokratinės grupės vaikų, kuriuos tyrė R. Lippitt ir R. White, darbo našumas nesumažėjo lyderiui išėjus iš kambario. Darbo planas buvo priimtas po aptarimo dauguma balsų. Tai rodo, kad šiomis sąlygomis grupės tikslą atitinkantis poreikis yra panašesnis į savo poreikį nei sužadintas poreikis. Šis klausimas glaudžiai susijęs su skirtumu tarp „mes" jausmo ir „aš" jausmo. K. Lewin, R. Lippitt, R. White (82) nustatė, kad „mes" jausmas, tirtas žodine išraiška ir nuostata į darbą, buvo stipresnis demokratiškoje grupėje nei autokratiškoje, kur viešpatavo egocentrinė nuostata.

Galima teigti, kad įtakos, kurią turi grupės tikslai individo tikslams, rūšis ir laipsnis priklauso nuo dviejų pamatinių veiksnių: 1) asmens priklausomybės nuo grupės laipsnis; 2) šios priklausomybės draugiško arba priešiško pobūdžio. Pasak R. Lippitto (83), priešų galios laukai silpnina vienas kitą tuose plotuose, kur jie susikloja, o draugų galios laukai sustiprina vienas kitą. Be to, draugystė, kitaip nei priešiškumas, apima pasirengimą priimti ir palaikyti kito asmens ketinimą. Pasak M. Wright (134), abi savybes galima išreikšti asmens galios lauko prieinamumo kito asmens galios laukui laipsniu.

F. Individualūs skirtumai. Matėme, kad neįmanoma nustatyti individų savitų savybių skirstant juos pagal aikštų elgesį. Todėl būtina ieškoti veiksnių, kuriuos galima įterpti kaip pastovius dydžius į psichologijos dėsnius pateikiančių lygčių kintamuosius. Tokiu būdu įmanu tyrinėti ir elgesio kaitą, t. y. to paties individo elgesio skirtumus įvairiose situacijose. Šis kitimas reiškia ne tik tai, kad absoliutus tam tikro tipo elgesio dažnis ar stipris priklauso nuo situacijos. Iš tiesų, individo padėtis pagal tam tikrą bruožą taip pat gali skirtis įvairiose situacijose. Pavyzdžiui, K. Lewin, R. Lippitt ir R. White (82), tirdami dešimtmečių berniukų susibūrimus, nustatė, kad pagal tam tikrus „bruožus", pavyzdžiui, „dėmesio iš kitų sambūrio narių reikalavimą" ir „pokalbius ne sambūrio temomis", individo padėtis eilėje lieka nepakitusi skirtingoje aplinkoje ($r = 0{,}85$ ir $r = 0{,}78$). Pagal kitus bruožus, pavyzdžiui, „priklausomybę nuo lyderio", vargu ar egzistuoja kokia nors eilės tvarka ($r = 0{,}02$). Pokyčiai eilėje didesni pagal „darbštumą" nei pagal „agresyvumą". Atrodo,

kad jie susiję su tam tikrais aplinkos reikšmės skirtumais tam tikriems vaikams.

Mėginimas pozityviai susieti individualius skirtumus ir bendrus dėsnius psichologijoje yra palyginti naujas. Paminėsime tik vieną pavyzdį, susijusį su asmens amžiaus, intelekto ir rigidiškumo skirtumais. K. Lewin (77) bendrais bruožais paminėjo teoriją, pagal kurią protinio amžiaus skirtumai glaudžiai susiję su asmens diferenciacijos laipsniu. Būsenų įvairovę, kurią gali patirti organizmas, ir atitinkamą elgesio modelių įvairovę logiškai reikėtų suprasti (9) kaip to organizmo diferenciacijos laipsnio funkciją. Vadinasi, didėjant protiniam amžiui individo elgesys turėtų būti labiau kaitus turiningumo prasme. Tai patvirtinta skirtingo protinio amžiaus individų empiriniai stebėjimai ir išskirtinis mažų vaikų pedantiškumas bei atkaklumas.

Kintamumo didėjimą didėjant protiniam amžiui šiek tiek atsveria plastiškumo mažėjimas, kuris, regis, žengia lygia greta su chronologiniu amžiumi ir kuris, regis, reikšmingas senatvei. Tam tikrą silpnaprotystę rodo tai, kad to paties diferenciacijos laipsnio (to paties protinio amžiaus) individams būdingas mažesnis plastiškumas (77). Jeigu ši teorija teisinga, galima tikėtis, kad silpnapročių sotis bus mažesnis nei to paties protinio amžiaus normalių asmenų. Pirmiau matėme, kad J. Kounin (76) tai parodė pasitelkdamas individus, kurių chronologinis amžius buvo septyneri, dvylika ar trisdešimt metų ir visų psichologinis amžius buvo septyneri metai. Iš tos pačios grupės galima kildinti prielaidą, kad silpnapročiai individai turėtų mažiau toleruoti susiklojančias situacijas. Vadinasi, manytina, kad protiškai atsilikęs asmuo tam tikromis sąlygomis darys mažiau klaidų keičiant įpročius, kad jo veiklos greičio skirtumas susiklojančiose ir nesusiklojančiose situacijose didesnis ir kad jis menkiau gebės pakeisti kognityvią struktūrą atlikdamas kelių tos pačios grupės objektų klasifikacijos testą. Kounino eksperimentai patvirtina visas šias išvadas. J. Koepke'ės (77) ir K. Gottschaldto (51) rezultatai rodo, kad silpnapročio pasirengimas priimti ar atmesti pakaitą yra arba labai mažas, arba labai didelis, nelygu konkreti situacija. To galima tikėtis iš santykiškai rigidiško individo.

Tam tikrų individualių skirtumų derinimas su asmens diferenciacijos laipsnio skirtumais ir rigidiškumu leidžia susieti elgesį labai įvairiose srityse, tokiose kaip pažinimas, užsispyrimas, pakeitimas ir sotis, bei suprasti tariamai prieštaringą elgesį. Didesnis silpnapročio asmens rigidiškumas taip pat paaiškina, kodėl jo raida lėtesnė nei normalaus vaiko (t. y. santykišką IQ pastovumą) ir kodėl jis anksčiau pasiekia savo raidos viršūnę.

Galima tikėtis, jog visi individualūs skirtumai bus vis labiau siejami su bendrais elgesio ir raidos psichologijos dėsniais ir kad taip bus įmanu geriau suprasti tiek individualius skirtumus, tiek bendrus dėsnius.

LITERATŪRA

1. ADLER, D. L.: *Types of Similarity and the Substitute Value of Activities at Different Age Levels*. Unpublished Ph. D. Dissertation, State University of Iowa, 1939.
2. ADLER, D. L., and KOUNIN, J.: Some factors operating at the moment of resumption of interrupted tasks, *J. Psychol.*, 1939, *7*, 355–367.
3. ALLPORT, G. W.: *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Henry Holt and Company, 1937.
4. ANDERSON, C.: *The Development of a Level of Aspiration in Young Children*. Unpublished Ph. D. Dissertation, State University of Iowa, 1940.
5. ANDERSON, H. H.: Domination and social integration in the behavior of kindergarten children and teachers, *Genet. Psychol. Monogr.*, 1939, *21*, 287–385.
6. ARSENIAN, J. M.: Yong children in an insecure situation. *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1943, *38*, 225–249.
7. BARBER, V.: Studies in the psychology of stuttering: XV. Chorus reading as a distraction in stuttering, *J. Speech Disorders*, 1939, *4*, 371–383.
8. BARKER, R.: An experimental study of the resolution of conflict in children. In A McNemar and M. A. Merrill (Eds.): *Studies in Personality*, New York: McGraw-Hill Book Company, 1942.
9. BARKER, R., DEMBO, T., and LEWIN, K.: Frustration and regression, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1941, *18*, No. 1.
10. BARTOS, A.: Die psychologischen Grundlagen der seelischen Erziehung bei Verkrüppelten, *Vers. f. Kinderforsch.*, 1932, *4*, 244–253.
11. BAVELAS, A.: Morale and the training of leaders. In G. Watson (Ed.): *Civilian Morale*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1942.
12. BAVELAS, A.: A method for investigating individual and group ideology, *Sociometry*, 1942, *5*, 371–377.
13. BENEDICT, R.: *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1934.

14. BIRENBAUM, G.: Das Vergessen einer Vornahme, *Psychol. Forsch.*, 1930, *13*, 218–285.
15. BROWN, J. F.: Über die dynamischen Eigenschaften der Realitäts – und Irrealitätsschichten, *Psychol. Forsch.*, 1933, *18*, 1–26.
16. BROWN, J. F.: *Psychology and the Social Order*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1936.
17. BROWN, S. F.: Influence of grammatical function on the incidence of stuttering, *J. Speech Disorders*, 1936, *2*, 207–215.
18. BROWN, S. F.: A further study of stuttering in relation to various speech sounds, *Quart. J. Speech*, 1938, *24*, 390–397.
19. BROWN, S. F.: Stuttering with relation to word accent and word position, *J. Abnorm & Social Psychol.*, 1938, *33*, 112–120.
20. BÜHLER, C.: *The Child and His Family*. New York: Harper & Brothers, 1939.
21. BURKS, B. S.: Mental and physical developmental pattern of identical twins in relation to organismic growth theory, *Yearbook Nat. Soc. Stud. Educ.*, 1940, *39*, 85–96.
22. CARTWRIGHT, D.: Decision-time in relation to the differentiation of the phenomenal field, *Psychol. Rev.*, 1941, *48*, 425–442.
23. CARTWRIGHT, D., and FESTINGER, L.: A quantitative theory of decision, *Psychol. Rev.*, 1943, *50*, 595–621.
24. DAVIDSON, H. H., and KLOPFER, B.: Rorschach statistics: II. Normal children, *Rorschach Res. Exch.*, 1938, *3*, 37–42.
25. DEMBO, T.: Der Ärger als dynamisches Problem, *Psychol. Forsch.*, 1931, *15*, 1–144.
26. DOLLARD, J.: *Criteria for the Life History*. New Haven: Yale University Press, 1935.
27. DOLLARD, J.: *Caste and Class in a Southern Town*. New Haven: Yale University Press, 1937.
28. DOOB, L. W., and SEARS, R. R.: Factors determining substitute behavior and the overt expression of aggression, *J. Abnorm. Social Psychol.*, 1939, *34*, 293–313.
29. DRESDNER, I.: Über Körperbehinderung und seelische Entwicklung, *Z. angew. Psychol.*, 1933, *44*, 399–437.
30. DUNCKER, K.: Experimental modification of children's food preferences throught social suggestion, *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1933, *33*, 489–507.
31. EINSTEIN, A.: *On the Method of Theoretical Physics*. New York: Oxford University Press, 1933.
32. ERIKSON, E. H.: Studies in the interpretation of play: I. Clinical observation of play disruption in young children, *Genet. Psychol. Monogr.*, 1940, *22*, 556–671.
33. ESCALONA, S. K.: The effect of success and failure upon the level of aspiration and behavior in manic-depressive psychoses, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1940, *16*, 199–307.

34. FAJANS, S.: Erfolg, Ausdauer, und Activität beim Saügling und Kleinkind, *Psychol. Forsch.*, 1933, *17*, 268–305.
35. FARBER, M. L.: Imprisonment as a psychological situation, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 153–228.
36. FESTINGER, L.: Wish, expectation, and group performance as factors influencing level of aspiration, *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1942, *37*, 184–200.
37. FRANK, J. D.: Experimental studies of personal pressure and resistance: II. Methods of overcoming resistance, *J. Gen. Psychol.*, 1944, *30*, 43–56.
38. FRANK, L. K.: Cultural control and physiological autonomy, *Am. J. Orthopsychiat.*, 1938, *8*, 622–626.
39. FRANK, L. K.: Cultural coercion and individual distortion, *Psychiatry*, 1939, *2*, 11–27.
40. FRAZIER, E. F.: *Negro Youth at the Crossways.* Washington: American Council on Education, 1940.
41. FRENCH, J. R. P., JR.: Organized and unorganized groups under fear and frustration, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 229–308.
42. FRENCH, T.: Insigth and distortion in dreams, *Internat. J. Psycho-Analysis*, 1939, *20*, 287–298.
43. FREUD, S.: *The Interpretation of Dreams.* New York: The Macmillan Company, 1916.
44. FREUND, A.: Psychische Sättigung im Menstruum und Intermenstruum, *Psychol. Forsch.*, 1930, *13*, 198–217.
45. GARDNER, J. W.: The relation of certain personality variables to level of aspiration, *J. Psychol.*, 1940, *9*, 191–206.
46. GELB, A.: Colour constancy. In W. D. Ellis (Ed.): *Source Book of Gestalt Psychology.* London: Kegan Paul, 1938.
47. GELB, A., and GOLDSTEIN, K.: Über Farbennamenamnesie nebst Bemerkungen über das Wesen der amnestischen Aphasie überhaupt und die Beziehung zwischen Sprache und dem Verhalten zur Umwelt, *Psychol. Forsch.*, 1924, *6*, 127–186.
48. GESELL, A., et al.: *The First Five Years of Life: A Guide to the Study of the Preschool Child.* New York: Harper & Brothers, 1940.
49. GESELL, A., and THOMPSON, H.: *Infant Behavior: Its Genesis and Growth.* New York: McGraw-Hill Book Company, 1934.
50. GOODENOUGH, F. L.: New evidence on environmental influence on intelligence, *Yearbook Nat. Soc. Stud. Educ.*, 1940, *39*, 307–365.
51. GOTTSCHALDT, K.: Über dem Einfluss der Erfahrung auf Wahrnehmung von Figure: I. Über den Einfluss gehäufter Einprägung von Figuren auf ihre Sichtbarkeit in umfassenden Konfigurationen., *Psychol. Forsch.*, 1926, *8*, 261–318.
52. GOULD, R.: An experimental analysis of "level of aspiration", *Genet. Psychol. Monogr.*, 1939, *21*, 3–115.

53. GRAY, M.: The X family: A Clinical study and a laboratory study of a "stuttering" family, *J. Speech Disorders*, 1940, *5*, 343–348.
54. HALVERSON, H. M.: An experimental study of prehension in infants by means of systematic cinema records, *Genet. Psychol. Monogr.*, 1931, *10*, 107–286.
55. HARTSHORNE, H., and MAY, M. A.: *Studies in Service and Self-control.* New York: Macmillan Company, 1929.
56. HOMBURGER, E.: Configurations in play: Clinical notes, *Psychoanalyt. Quart.*, 1937, *6*, 139–214.
57. HOPPE, E.: Erfolg und Misserfolg, *Psychol. Forsch.*, 1930, *14*, 1–62.
58. HOROWITZ, E. L.: The development of attitude toward the Negro, *Arch. Psychol., N. Y.*, 1936, No. 194.
59. HULL, C. L.: Simple trial-and-error learning: A study in psychological theory, *Psychol. Rev.*, 1930, *37*, 241–256.
60. HULL, C. L.: The goal gradient hypothesis and maze learning, *Psychol. Rev.*, 1932, *39*, 25–43.
61. IRWIN, O. C.: The distribution of the amount of motility in young infants between two nursing periods, *J. Comp. Psychol.*, 1932, *14*, 429–445.
62. JACK, L. M.: An experimental study of ascendant behavior in preschool children, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1934, *9*, No. 3, 7–65.
63. JERSILD, A. T.: The development of the emotions. In C. E. Skinner (Ed.): *Educational Psychology.* New York: Prentice-Hall, Inc., 1936.
64. JOHNSON, W., and KNOTT, J. R.: Studies in the psychology of stuttering: I. The distribution of moments of stuttering in successive readings of the same material, *J. Speech Disorders*, 1937, *2*, 17–19.
65. JUCKNAT, M.: Leistung, Anspruchsniveau und Selbstbewusstsein, *Psychol. Forsch.*, 1937, *22*, 89–179.
66. KALHORN, J.: Values and sources of authority among rural children, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 99–152.
67. KANNER, L.: *Child Psychiatry.* Springfield, III.: Charles C Thomas, 1935.
68. KARSTEN, A.: Psychische Sättigung, *Psychol. Forsch.*, 1928, *10*, 142–154.
69. KATONA, G.: *Organizing and Memorizing.* New York: Columbia University Press, 1940.
70. KATZ, D.: *Animals and Men.* New York: Longmans, Green, and Co., 1937.
71. KATZ, E.: Some factors affecting resumption of interrupted activities by preschool children, *Inst. Child Welf. Monogr. Ser.*, No. 16, 1938, University of Minnesota Press.
72. KEISTER, M. E.: The behavior of young children in failure. In Barker, R., Kounin, J., and Wright, H. F. (Eds.): *Child Behavior and Development.* New York: McGraw-Hill Book Company, 1936.
73. KEPHART, N. C.: Studies in emotional adjustment: II. An experimental study of the "disorganization" of mental functions in the delinquent, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1937, *15*, No. 1.

74. KOFFKA, K.: *The Growth of the Mind: An Introduction to Child Psychology.* New York: Harcourt, Brace, and Company, 1928.
75. KÖHLER, W.: *The Mentality of Apes.* New York: Harcourt, Brace, and Company, 1925.
76. KOUNIN, J.: Experimental studies of rigidity. I and II, *Character and Pers.*, 1941, *9*, 251–282.
77. LEWIN, K.: *Dynamic theory of Personality.* New York: McGraw-Hill Book Company, 1935.
78. LEWIN, K.: Principles of Topological Psychology. New York: McGraw-Hill Book Company, 1936.
79. LEWIN, K.: The conceptual representation and measurement of psychological forces, *Contr. Psychol. Theory*, 1938, *1*, No. 4.
80. LEWIN, K.: *Resolving Social Conflicts.* New York: Harper & Brothers, 1948.
81. LEWIN, K., DEMBO, T., FESTINGER, L., and SEARS, P.: Level of aspiration. In J. McV. Hunt (Ed.): *Handbook of Personality and the Behavior Disorders.* New York: The Ronald Press Co., 1944.
82. LEWIN, K., LIPPITT, R., and WHITE, R.: Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates", *J. Soc. Psychol.*, 1939, *10*, 271–299.
83. LIPPITT, R.: An experimental study of the effect of democratic and authoritarian group atmospheres, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1940, *16*, No. 3, 45–195.
84. LIPPITT, R., and WHITE, R.: The "social climate" of children's groups. In R. Barker J. Kounin, and H. F. Wright. (Eds.): *Child Behavior and Development.* New York: McGraw-Hill Book Company, 1943.
85. LIPPITT, ROSEMARY: *Popularity among Preschool Children.* Unpublished Ph. D. Dissertation, University of Iowa, 1940.
86. LISSNER, K.: Die Entspannung von Bedürfnissen durch Ersatzhandlungen. *Psychol. Forsch.*, 1933, *18*, 218–250.
87. MAHLER, V.: Ersatzhandlungen verschiedenen Realitätsgrades, *Psychol. Forsch.*, 1933, *18*, 26–89.
88. MARQUIS, D. P.: Can conditioned responses be established in the newborn infant? *J. Genet. Psychol.*, 1931, *39*, 479–492.
89. MARROW, A. J.: Goal tension and recall, *J. Gen. Psychol.*, 1928, *19*, 3–64.
90. MCGRATH, M. C.: A study of the moral development of children, *Psychol. Monogr.*, 1923, *32*, No. 2, 1–190.
91. MCGRAW, M. B.: *Growth: A Study of Johnny and Jimmy.* New York: D. Appleton-Century Company, Inc., 1935.
92. MEAD, M.: *Cooperation and Competition Among Primitive Peoples.* New York: McGraw-Hill Book Company, 1937.
93. MEYERS, C. E.: The effect of conflicting authority on the child, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1944, *20*, 31–98.
94. MOORE, E. S.: The development of mental health in a group of young children: An analysis of factors in purposeful activity, *Univ. Iowa Stud. Child Welf.*, 1931, *4*, No. 6.

95. MURPHY, L. B.: *Social Behavior and Child Personality: An Explorative Study in Some Roots of Sympathy.* New York: Columbia University Press, 1937.
96. MURRAY, H.: *Explorations in Personality.* London: Oxford University Press, 1938.
97. OVSIANKINA, M.: Die Wiederaufnahme von unterbrochener Handlungen, *Psychol. Forsch.*, 1928, *11*, 302–379.
98. PACHAURI, A. R.: A study of Gestalt problems in completed and interrupted tasks, *Brit. J. Psychol.*, 1935, *25*, 447–457.
99. PIAGET, J.: *The Moral Judgment of the Child.* New York: Harcourt, Brace, and Company, 1932.
100. PORTER, H. VON K.: Studies in the psychology of stuttering: XIV. Stuttering phenomena in relation to size and personnel of audience, *J. Speech Disorders*, 1939, *4*, 323–333.
101. REICHENBACH, H.: *Philosophie der Raum-Zeitlehere.* Leipzig: W. De Gruyter & Co., 1928.
102. REUTER, E. B.: The sociology of adolescence, *Am. J. Sociol.*, 1937, *43*, 414–427.
103. ROSENZWEIG, S.: Preferences in the repetition of successful and unsuccessful activities as a function of age and personality, *J. Genet. Psychol.*, 1933, *42*, 423–441.
104. ROTTER, J. B.: Studies in the psychology of stuttering: XI. Stuttering in relation to position in the family, *J. Speech Disorders*, 1939, *4*, 143–148.
105. SANDVOSS, H.: Über die Beziehungen von Determination und Bewusstsein bei der Realisierung unerledigter Tätigkeiten, *Arch. f. d. ges. Psychol.*, 1933, *89*, 139–192.
106. SCHANCK, R. L.: A study of a community and its groups and institutions conceived of as behaviors of individuals, *Psychol. Monogr.*, 1932, *43*, No. 2, 1–133.
107. SCHLOTE, W.: Über die Bevorzugung unvollendeter Handlungen, *Ztschr. f. Psychol.*, 1930, *117*, 1–72.
108. SEARS, P. S.: Levels of aspiration in academically successful and unsuccessful children, *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1940, *35*, 498–536.
109. SEARS, R. R., and SEARS, P. S.: Minor studies in aggression: V. Strength of frustration-reaction as a function of strength of drive, *J. Psychol.*, 1940, *9*, 297–300.
110. SEASHORE, H. E., and BAVELAS, A.: A study of frustration in children, *J. Genet. Psychol.*, 1942, *61*, 279–314.
111. SEWALL, M.: Some causes of jealousy in young children, *Smith Coll. Stud. Soc. Work*, 1930, *1*, 6–22.
112. SHACTER, H. S.: A method for measuring the sustained attention of preschool children, *J. Genet. Psychol.*, 1933, *42*, 339–371.
113. SHAW, C. R.: Juvenile deliquency – a group tradition, *Bull. State Univ. Iowa, New Ser.*, 1933, No. 700.
114. SHAW, C. H., et al.: Delinquency Areas: *A Study of the Geographic Distribution of School Truants, Juvenile Delinquents, and Adult Offenders in Chicago.* Chicago: University of Chicago Press, 1929.
115. SHEFFIELD, A.: *Social Insight in Case Situations.* New York: D. Appleton-Century Company, 1937.

116. SLIOSBERG, S.: Zur Dynamik des Ersatzes in Spiel- und Ernstsituationen, *Psychol. Forsch.*, 1934, *19*, 122–181.
117. STERN, W., and MACDONALD, J.: Cloud pictures: A new method of testing imagination, *Character and Pers.*, 1937, *6*, 132–147.
118. STODDARD, G. D., and WELLMAN, B. L.: *Child Psychology*. New York: Macmillan Company, 1934.
119. TERMAN, L. M.: *The Intelligence of School Children*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1919.
120. THOMAS, D. S.: An attempt to develop precise measurements in the social behavior field, *Sociologus*, 1932, *8*, 436–456.
121. THOMPSON, M. M.: *The Effect of Discriminatory Leadership on the Relations Between the More and Less Privileged Subgroups*. Unpublished Ph. D. Dissertation, University of Iowa.
122. TOLMAN, E. C.: *Purposive Behavior in Animals and Men*. New York: D. Appleton-Century Company, 1932.
123. TOLMAN, E. C.: Psychology versus immediate experience, *Phil. Sci.*, 1935, *2*, 356–380.
124. TRAVIS, L. E., JOHNSON, W., and SHOVER, J.: The relation of bilingualism to stuttering, *J. Speech Disorders*, 1937, *3*, 185–189.
125. VIGOTSKY, L. S.: Thouht in schizophrenia, *Arch. Neurol. & Psychiat.*, 1934, *31*, 1063–1077.
126. WARING, E. B., DWYER, F. M., and JUNKIN, E.: Guidance: The case of Ronald, *Cornell Bull. Homemakers*, 1939, No. 418, 1–112.
127. WEIGL, E.: On the psychology of so-called processes of abstraction, *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1941, *36*, 3–33.
128. WELLMAN, B. L.: The effect of prescholl attendance upon the IQ, *J. Exp. Educ.*, 1932, *1*, 48–69.
129. WERNER, H.: *Comparative Psychology of Mental Development*. New York: Harper & Brothers, 1940.
130. WERNER, H.: Perception of spatial relationships in mentally deficient children, *J. Genet. Psychol.*, 1940, *57*, 93–100.
131. WOLF, T. H.: The effect of praise and competition on the persistent behavior of kindergarten children, *Inst. Child Welf. Monogr. Ser.*, 1938, No. 15, University of Minnesota Press.
132. WRIGHT, B. A.: Altruism in children and the perceived conduct of others, *J. Abnorm. & Social Psychol.*, 1942, *37*, 218–233.
133. WRIGHT, H. F.: The influence of barriers upon the strength of motivation, *Contr. Psychol. Theory*, 1937, *1*, No. 3.
134. WRIGHT, M. E.: The influence of frustration upon the social relations of young children, *Character and Pers.*, 1943, *12*, 112–122.
135. ZEIGARNIK, B.: Über das Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen, *Psychol. Forsch.*, 1927, *9*, 1–85.

Priedas

Sąvokų visybė, diferenciacija ir vienovės analizė

1. PAPRASTA PRIKLAUSOMYBE GRINDŽIAMOS VISYBĖS DIFERENCIACIJA IR VIENOVĖ

A. DINAMIŠKOS VISYBĖS PRIKLAUSOMYBĖS IR DIFERENCIACIJOS LAIPSNIO SĄVOKA

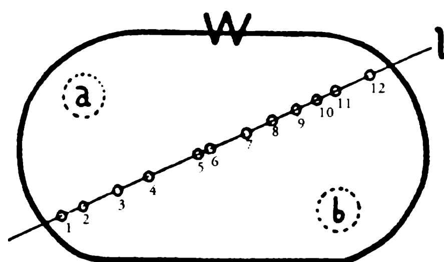
Nuo W. Köhlerio knygos *Psysische Gestalten* „dinamiškos visybės" apibrėžimas rėmėsi jos dalių priklausomybe. Šis apibrėžimas tinka fizinėms, psichologinėms ir sociologinėms visybėms.

Neseniai K. Grelling ir P. Oppenheim atliko loginę sąvokos „funkcinė visybė" analizę. Jie teisingai skiria loginę ir priežastinę priklausomybę. Aišku, kad čia turime reikalą su priežastine priklausomybe. Savo svarstymą kiek įmanoma apribosime priklausomybės klausimais, kurie susiję su dinaminės visybės diferenciacija.

Priklausomybės, nepriklausomybės ir tarpusavio priklausomybės laipsnis. Iš pat pradžių turi būti aišku, kad priklausomybė ar nepriklausomybė visybėje – tai laipsnio klausimas. Visybės dalys yra susijusios, tačiau paprastai tuo pat metu yra ir nepriklausomos.[1] Kitaip tariant, niekas nedarys įtakos

---

[1] K. Grelling ir P. Oppenheim, be kita ko, mini, kad „įvedant tikimybės sąvoką galima turėti omenyje empirinės priklausomybės..." skirtingus laipsnius. Manome, kad toks apibrėžimas atskirtų priklausomybės laipsnius pagal jos pastovumą (kai koreliacija lygi 1 arba su „dėsningumu" kaip aukščiausiu laipsniu). Šiame tyrime terminas „priklausomybės laipsnis" nurodo ne priklausomybės pastovumo laipsnį, bet pokyčio dydį vienos dalies, kuri neturi įtakos kitai daliai. Čia numatome griežtą „dėsningumą" ir mažiems priklausomybės laipsniams. Žr. Grelling, K., and Oppenheim, P.: Der Gestaltbegriff im Licht der neuen Logik, *Erkenntnis*, 1938, *7*, 211–224.

54 pav. Nediferencijuota visybė. *W* = visybė; *a, b* – pasirenkamai apibrėžtos visybės *W* dalys; *l* – linija, kertanti *W*; *1, 2, 3, ...* – mažos sritys išilgai *l*

daliai *a*, kol dalies *b* kitimai neperžengia tam tikrų ribų. Vis dėlto jeigu *b* dalies pokytis peržengs tą ribą, šitai paveiks *a* būseną.

Dar formaliau galima teigti šitaip: $s^1(a)$, $s^2(a)$ – gali rodyti *a* srities (sistemos) būseną (kokybę) laiku 1 ir 2; $ch\ (a) = s^2(a) - s^1(a)$ – gali reikšti *a* būsenos pokytį. Toliau darytina prielaida, kad iš pradžių dvi sritys (*a* ir *b*) yra tokios pat būsenos: $s^1\ (a) = s^1\ (b)$. Tuomet srities *a* nepriklausomybę nuo srities *b* (*indep* | *a, b* |)[+] galima apibūdinti kaip didžiausią *b* pokytį, kuris paliktų *a* būseną nepakeistą arba pakeistų ją mažiau už dydį ε.

(13)[2] $indep\ (a, b) = ch^{max}\ (b)$, kuris veda į $ch\ (a) < \varepsilon$.

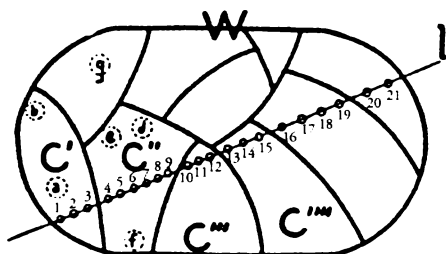
Pokyčio *b* (*ch* | *b*|) laipsnis, kuris nedaro įtakos *a*, nebūtinai yra toks pat skirtingoms *s* reikšmėms (pavyzdžiui, žemam ir aukštam įtampos lygmeniui). Norėdami atmesti šį klausimą, visada galime kalbėti apie tą patį absoliutų pradinį lygmenį, t. y. apie apibrėžtą $s^1(a)$ reikšmę.

Srities *a* priklausomybės nuo *b* (*dep* | *a, b*|) laipsnis gali būti apibrėžiamas kaip nepriklausomybės priešingybė:

(14) $$dep\ (a, b) = \frac{1}{indep\ (a, b)}.$$

[+] Skaitytojų patogumui *Priede* vietoje antrųjų skliaustelių kartais naudojamos vertikalios linijos. Toks jų taikymas nenurodo, kaip kai kuriuose K. Lewino apybrėžose, absoliučios konceptualaus dėmens reikšmės.

[2] *Priede* teiginiai numeruojami tęsiant V skyriaus numeravimą.

55 pav. Diferencijuota visybė. *W* – visybė; *C', C'', C'''*, ... – natūralios *W* dalys; *a, b, c*, ... – pasirenkamai apibrėžtos *C* dalys; *l* – linija, kertanti *W*; *1, 2, 3*, ... – mažos sritys išilgai *l*

Šis priklausomybės ir nepriklausomybės apibrėžimas neapsiriboja gretimomis sritimis. Jį galima naudoti kalbant apie bet kokias kartu egzistuojančias empirines sritis (lauko dalis).

Paprastai dviejų sričių *a* ir *b* nepriklausomybės laipsnis bus skirtingas skirtingoms pokyčių rūšims (skirtingų kokybių pokytis). Vadinasi, lygindami skirtingus atvejus, visada kalbėsime apie tokios rūšies pokytį.

Dviejų sričių *a* ir *b* nepriklausomybė gali būti skirtinga skirtingomis kryptimis $(indep\,|a, b| \neq indep\,|b, a|)$. Jeigu sistemos savybės yra tokios, kad $dep\,(a, b) = dep\,(b, a)$, tai sąsajos *a* ir *b*, $(interdep\,|a, b|)$ laipsnį galime apibrėžti taip:

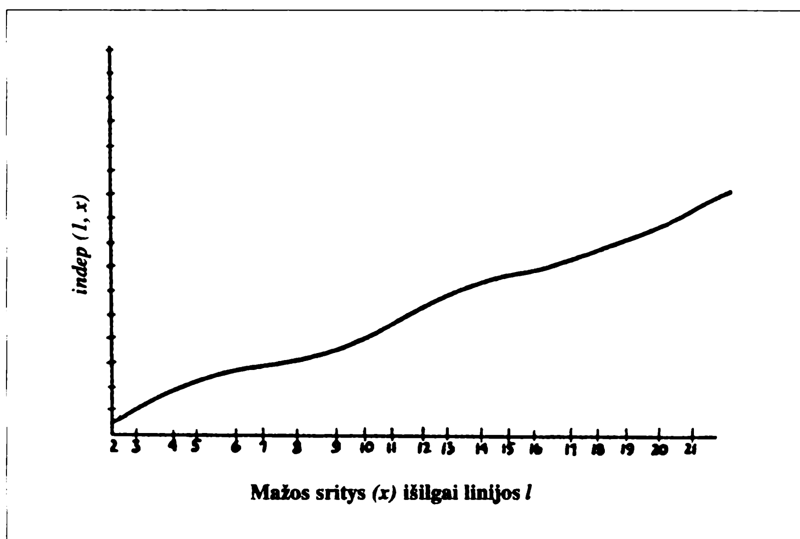
(15) $interdep\,(a, b) = dep\,(a, b)$, jeigu $dep\,(a, b) = dep\,(b, a)$.

Paprasta gretimų sričių priklausomybė. Tolesnei diskusijai patogu kalbėti apie *a* srities nepriklausomybės laipsnį nuo gretimos srities *n* $(indep\,|a, n|)$. Sritis *n* yra *a* gretima, jeigu abi sritys turi bendrą sandūrą, o kitais atvejais yra svetimos viena kitai.

Tuo atveju, kai tenka nagrinėti „paprastą priklausomybę", kuri išplaukia iš artumo dėsnio, ir kai $indep\,(a, n)$ lygi visiems *a* kaimynams, galime teigti, kad $indep\,(a, n) \leq indep\,(a, y)$, kur *n* yra *a* kaimynas, o *y* – bet kuri *a* svetima sritis. Šį teiginį

(16) $$indep\,(x, n) \leq indep\,(x, y)$$

bet kuriai *x* sričiai galima vertinti kaip paprastos priklausomybės vienos savybės apibrėžimą.

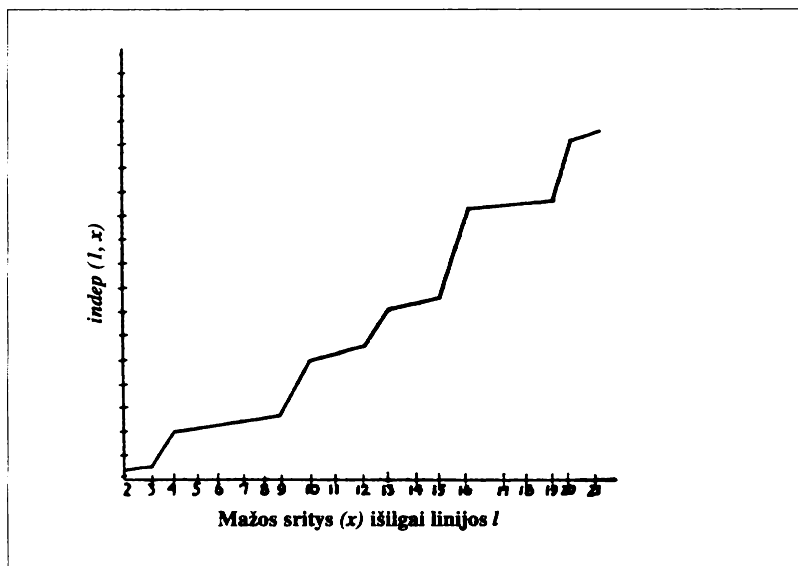

56 pav. Visybės, neturinčios natūralių podalių, sričių nepriklausomybės laipsnis. Grafikas nurodo visybę, pateiktą 54 pav. Jis parodo srities *1* nepriklausomybės laipsnį *(indep* | *1, x* |*)* (išilgai linijos) nuo sričių *2, 3, 4,* ...

Natūralių dalių (ląstelių) visybėje ir visybės diferenciacijos laipsnio apibrėžimas. Išilgai kelio l, kuris, kaip parodyta 54 pav. ir 55 pav., perskiria visybę *W,* išskirkime taškų (mažų sričių) *1, 2, 3,* ... seką ir nustatykime *1* srities nepriklausomybės laipsnį nuo bet kurios kitos šios sekos srities *(indep* | *1, 2*|*; indep* | *1, 3*|*; indep* | *1, 4*|*; ...).* Kreivė, pateikianti šiuos nepriklausomybės laipsnius, gali būti vienodo pobūdžio kaip ir 56[3] pav. arba rodyti staigius kampo palinkimo pokyčius, tokius kaip 57 pav. Paveikslėlis 56 atitinka visybę, pateikiamą 54 pav. Paveikslėlis 57 atitinka 55 pav. Jeigu įmanu perkirs-

---

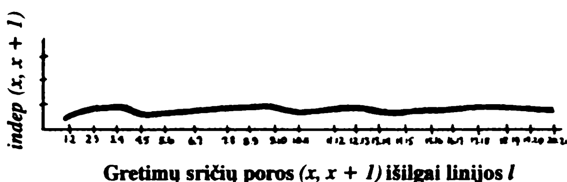
[3] Čia pateikiame visybes sritimis, kurios turi ne mažiau kaip du matmenis, nelaikydami to pagrindiniu klausimu. Neįprasta pateikti visybę nulinio matmens sritimi (tašku), nes dažnai reikia išskirti visybės dalis. Jeigu norima išskirti dalies podalius, visybės dalys taip pat turi turėti daugiau nei nulį matmenų. Paprastai vieno matmens srities riba yra tapati diskretinių taškų eilei. Tai – tinkama daugelio psichologinių ribų pateiktis. Be to, vieno matmens sritys ne itin tinka įtampą atitinkančių jėgų pateikčiai.

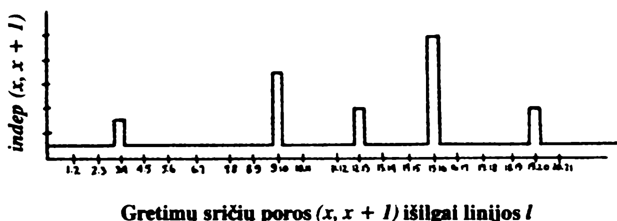
57 pav. Visybės, neturinčios natūralių podalių, sričių nepriklausomybės laipsnis. Grafikas nurodo visybę, pateiktą 55 pav. Jis rodo sričių *2, 3, 4,* ... nepriklausomybės laipsnį *(indep | 1, x |)* nuo srities *1.* Šioje kreivėje yra aiškūs žingsniai, kurių nėra 56 pav.

ti visybę taip, kad atsirastų antrojo tipo kreivė, sakoma, kad visybė yra diferencijuota; kitaip – ji yra nediferencijuota. Atitinkančias tą patį kreivės *plato* sritis vadiname tos pačios „natūralios“ dalies podaliais, arba ta pačia visybės „ląstele“. Pavyzdžiui, *1, 2, 3* priklauso vienai ląstelei *(c')*; *4, 5, 6, 7, 8, 9* – kitai ląstelei *(c'')*; *10, 11, 12* – ląstelei *(c''').*

Skirtumą tarp visybės 54 pav. ir 55 pav. galima pateikti kiek kitaip, nurodant bet kurių dviejų vienas paskui kitą einančių sekos taškų nepriklausomybės laipsnį *(indep | 1, 2|; indep | 2, 3|; indep | 3, 4|...).* Paveikslėlio 54 rezultatas bus tokio tipo kreivė, kokia pateikta 58 pav.; paveikslėlio 55 – panaši į pavaizduotąją 59 pav. kreivė. Jeigu taškai *1, 2, 3,* ... yra parinkti tinkamai, tai viršūnių aukštis rodo vienos ląstelės nepriklausomybės laipsnį nuo gretimos ląstelės (pavyzdžiui, *indep* | *3, 4*| = *indep* | *c', c''* |). Šią reikšmę galima vadinti „sandūros stipriu“ *bo (c', c'').* (Viršūnių aukštis 59 pav. nebūtinai turi būti toks pat, kaip atitinkamų šuolių aukštis 57 pav.)

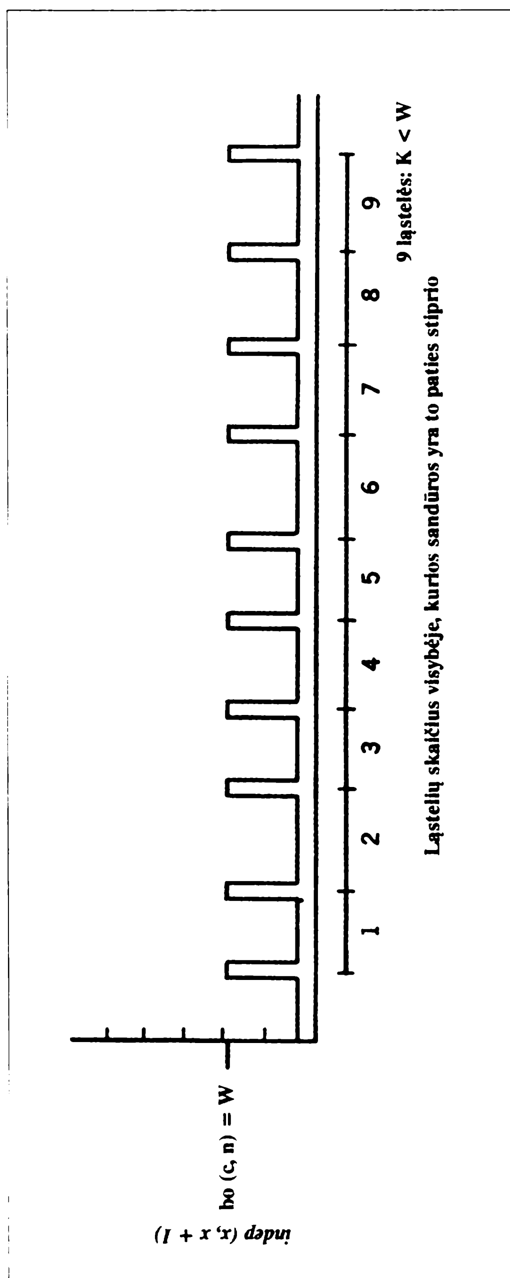

58 pav. Visybės, neturinčios natūralių podalių, gretimų sričių nepriklausomybės laipsnis. Grafikas vaizduoja visybę, pateiktą 54 pav. Jis rodo srities *x* nepriklausomybės laipsnį $(indep\,|x, x + 1|)$ išilgai linijos nuo kitos srities $(x + 1)$

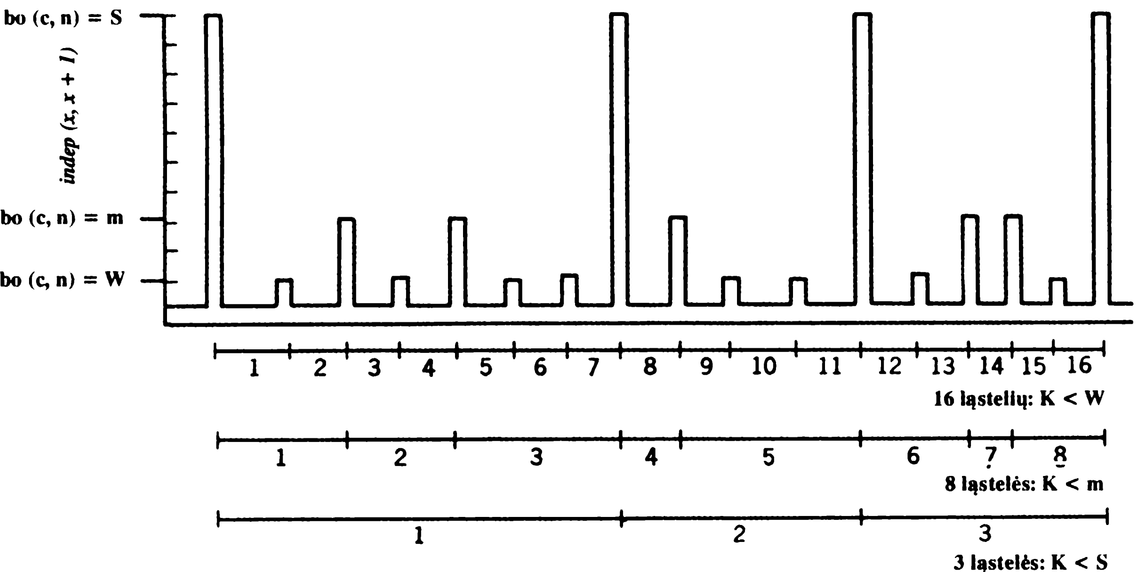

59 pav. Visybės, turinčios natūralius podalius, gretimų sričių nepriklausomybės laipsnis. Grafikas vaizduoja visybę, pateiktą 55 pav. Jis rodo srities *x* nepriklausomybės laipsnį $(indep\,|\,x, x + 1\,|)$ išilgai linijos nuo kitos srities $(x + 1)$. Kreivės viršūnės atitinka natūralių visybės ląstelių sandūras $(c^1, c^2, \ldots)$

Trečias ir tikriausiai geriausias būdas matematiškai parodyti natūralias dalis yra toks. Jeigu visybėje galima išskirti sritis *a*, *b*, ... taip, kad bet kurių dviejų posričių 1, 2 nepriklausomybė kiekvienoje šių sričių $(1^a, 2^a)$ yra mažesnė negu reikšmė *k*, o bet kurio posričio, priklausančio skirtingoms sritims $(1^a, 1^b, \ldots)$, nepriklausomybė yra didesnė negu k $(indep\,|\,1^a, 2^a\,| < k$ ir $indep\,|\,1^a, 1^b| > k)$, sritys *a*, *b*, ... yra visybės *W* „natūralios dalys“, arba „ląstelės“ *(c)* (17). Visybės diferenciacijos laipsnis $(dif^k\,|\,W|)$ yra didžiausias ląstelių $(x, y, \ldots)$ skaičius, į kurį gali būti padalyta *W* taip, kad $indep\ (x, y) \geq k$.

60 pav. Visybės, kurioje visų ląstelių nepriklausomybės laipsnis tas pats, gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsnis. *bo (c, n)* rodo sandūrų tarp *c* ir *n* stiprį. Pokyčių, kurie mažesni už *w*, atžvilgiu galima skirti devynias ląsteles

61 pav. Visybės, kurioje kiekvienos ląstelės nepriklausomybė keičiasi, gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsnis. *bo (c, n)* rodo silpną sieną, kuri reiškia mažą nepriklausomybės laipsnį; *bo (c, n) = m* – vidutinio stiprio sieną; *bo (c, n) = s* – stiprią sieną. Ląstelės būsenos pokyčių, mažesnių už *w*, atžvilgiu galima skirti šešiolika ląstelių. Pokyčių, didesnių už *w*, bet mažesnių už *m*, atžvilgiu galima skirti aštuonias ląsteles, o pokyčių, kurie didesni už *m*, bet mažesni už *s*, atžvilgiu – tris ląsteles

Matematinę šių svarstymų dalį galbūt reikia techniškai patobulinti. Vis dėlto jie pakankamai apibūdina mūsų turimus omenyje ryšius ir leidžia daryti tam tikras išvadas.

Diferenciacijos ir makroskopinio bei mikroskopinio lygmenų santykiškumas. Ląstelės *c* nepriklausomybės laipsnis nuo gretimos ląstelės *n* visybėje, arba, kaip mes sakome, jos funkcinės sandūros stipris $(bo\,|c, n| = indep\,|c, n|)$ gali plačiai kisti įvairiose visybėse ir toje pačioje visybėje. Skirtingos sandūros visybėje yra trijų rūšių: a) visos sandūros vienodai stiprios; b) jos turi kelis konkrečius stiprio laipsnius; c) visų sandūrų stipris skiriasi įvairiai. Naudodami tą patį pateikties dėsnį kaip ir 59 pav., 60 pav., 61 pav. ir 62 pav., galime iliustruoti tris atvejus.

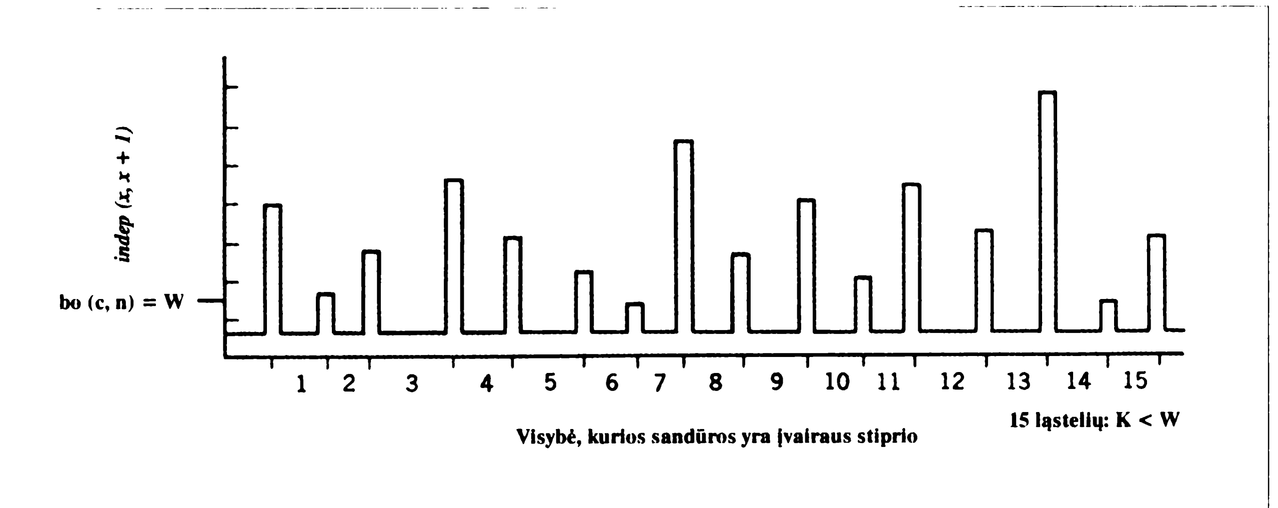
Šie atvejai padeda atskleisti diferenciacijos sąvokos santykiškumą. Ląstelei būdinga, kad jos posričiai yra nepriklausomi mažesniu nei santykiškai maža *k* reikšmė laipsniu. Makroskopiniu požiūriu kai kurios *k* reikšmės gali būti „mažos", bet atlikus nuodugnią mikroskopinę analizę šios reikšmės gali būti nemažos. Kitaip tariant, ar dveji pusryčiai priklauso, ar nepriklauso tai pačiai ląstelei, lemia *k* reikšmė. Makroskopiniam požiūriui *k* reikšmė, kuri didesnė už *m* 61 pav., vis tiek gali būti maža. Kai $s > k > m$, būtų galima skirti tik tris ląsteles. Tačiau mikroskopiniu požiūriu $(k < w)$ būtų skirtinos šešiolika ląstelių.

Iš to išplaukia, kad diferenciacijos laipsnis yra mažėjanti *k* funkcija

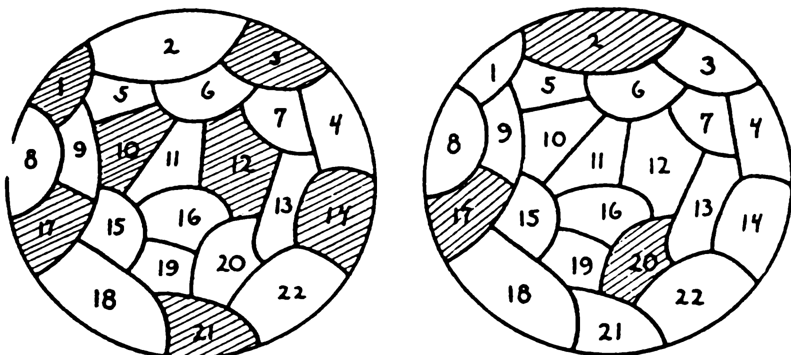
$$dif^k\,(W) = F\,(1\,/\,k); \tag{10}$$

čia *F* reiškia didėjančią funkciją.

Vis dėlto 61 pav. rodo, kad diferenciacijos laipsnis nebūtinai nuolat mažėja, didėjant *k* reikšmei. Visybės diferenciacijos laipsnis išlieka tas pats visoms *k* reikšmėms, mažesnėms už *w*. Jis staiga mažėja, kai *k* pasikeičia iš mažesnės už *w* reikšmės į didesnę už *w* reikšmę. Diferenciacijos laipsnis vėl lieka pastovus *k* reikšmėms virš *w*, bet žemiau *m* ir vėl krinta, kai *k* reikšmė keičiasi į truputį virš *m*, ir galiausiai lieka toks pat, kai $k > m$, bet $k < s$. Kitaip tariant, *k* reikšmės pokytis veikia diferenciacijos laipsnį $(dif^k\,|W|)$ tik jeigu *k* pereina reikšmę, būdingą ląstelių sandūros stipriui. Šios sandūros reikšmės $bo\,(c, m) = indep\,(c, n)$ rodo, ką galima vadinti „natūraliu mikroskopiniu" ir „natūraliu makroskopiniu" požiūriu į visybę.

62 pav. Visybės, kurios sienelės yra įvairaus stiprio, gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsnis. Mažesniems už *w* pokyčiams galima skirti penkiolika ląstelių

63 pav. Diferenciacijos laipsnis kaip *k* funkcija. Atvaizdas kairėje pateikia visybę *W*, kurią sudaro 22 ląstelės *(dif*^{k} | *W* | *= 22)*, jeigu *k* reikšmė yra mažesnė nei ta, kuri atitinka sienos *(bo* | *c, n* |*)* tarp šių dviejų ląstelių stiprį. Jeigu *k > bo (c, n)* ir kartu *k < 2 bo (c, n)*, galima skirti 7 ląsteles, 1, 3, 10, 12, 14, 17, 21. Jeigu *k* toliau didėja taip, kad *2 bo (c, n) < k < 3 bo (c, n)* (atvaizdas dešinėje), atskirų ląstelių skaičius didėja iki 3 (2, 17, 20); t. y. *dif*^{k} *(W) = 3*. Pirmuoju atveju skersmuo *dia (W) = 5* tapatus didžiausiam atstumui tarp bet kurių dviejų ląstelių, pavyzdžiui, $e_{1, 22}$; antruoju atveju *dia (W) = 2* tapatus $e'_{1, 14}$; trečiuoju atveju *dia (W) = 1* tapatus $e''_{2, 20}$ (žr. p. 330).

Pateiktas 60 pav. pavyzdys rodo devynias ląsteles reikšmei *k < bo (c, n)*. Vis dėlto reikšmei *k > bo (c, n)* visybė turėtų būti vadinama nediferencijuota (žr. toliau).

Vienas iš diferenciacijos apibrėžimo taikymų yra vaizduojamas 63 pav. Daroma prielaida, kad sandūros stipris *(bo* |*c, n* |*)* yra vienodas visoms ląstelėms. Šiuo atveju *dif*^{k} *(W) = 22* dėl *k > bo (c, n)*. Jeigu *k* didėja taip, kad *k > bo (c, n)*, tada pagal apibrėžimą visybė tampa nediferencijuota, nes *W* viduje nėra sričių, kurios tenkina ląstelės reikalavimus.

Vis dėlto įmanoma *W* viduje rasti septynias sritis, kurių nepriklausomybė > *k*, jeigu *bo (c, n) < k ≥ 2 bo (c, n)*, kalbant apie sritis, kurios nėra gretimos. Kai ląstelės apibrėžimas ne toks griežtas, galima sakyti, jog *dif*^{k} *(W) = 7*. Tokio apibrėžimo išvados nebuvo išnagrinėtos, tačiau gali būti, kad šis apibrėžimas galiausiai pasirodys geresnis. Šiuo metu dviejų apibrėžimų eksperimentinės išvados yra vienodos.

Paveikslėlyje 62 diferenciacijos laipsnis mažėja kiekvieną kartą, kai *k* viršija kitą, didesnę *bo (c, n)* reikšmę; t. y. mažėjimas santykiškai pastovus augant *k* reikšmei.

Psichologiškai asmuo yra visybė, kuri tikriausiai yra tokio pobūdžio, kaip parodyta 61 pav. ar 62 pav.

Šie svarstymai gali padėti išspręsti seną ginčą. Daugelis psichologų ir filosofų klausimą, kiek dalių galima skirti visybėje, manė esant visiškai sutartinį. Kiti psichologai laikėsi priešingo požiūrio. Mūsų analizė rodo, kad tam tikru mastu abu požiūriai yra teisingi. Visybės dalių skaičių galima nustatyti tik tam tikros *k* reikšmės atžvilgiu, o tą reikšmę galima apibrėžti sutartinai. Vis dėlto žinant šią reikšmę ląstelių skaičius priklauso nuo visybės natūralių dalių sandūros stiprio. Dar svarbiau tai, kad visybės diferenciacijos laipsnis keičiasi kintant tam tikroms *k* reikšmėms. Šios reikšmės visiškai priklauso nuo ląstelių sienelių stiprio ir nėra nustatomos sutartinai.

B. PAPRASTA VIENOVĖ IR VISYBĖS DIFERENCIACIJOS LAIPSNIS

Visybės paprastos vienovės laipsnio apibrėžimas ir sąvoka „natūralios visybės“. Visybės $(si\ uni\ |W|)$ paprastos vienovės laipsnį, t. y. vienovę, paremtą pirmiau apibūdinta paprasta priklausomybe, galima apibrėžti tokiu būdu. Lyginame priklausomybės laipsnį kiekvienai sričių *x* ir *y* porai visybėje *W* ir nustatome

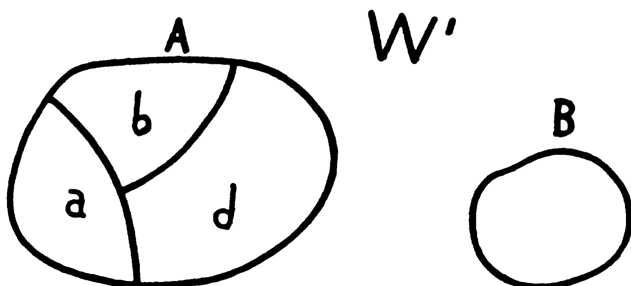
(11) $$si\ uni\,(W) = dep^{min}(x, y);$$

čia *x ir y* yra bet kurios dvi visybės *W* sritys. Iš (14) išplaukia, kad 11 yra tapatus

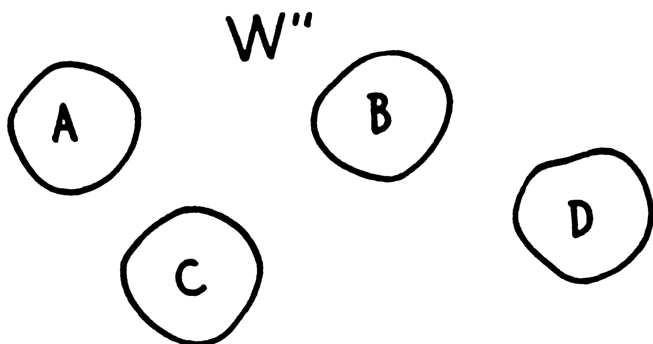
(11a) $$si\ uni\,(W) = \frac{1}{indep^{max}(x, y)}.$$

Tam tikrai visybei reikšmė $indep^{max}(x, y)$ gali būti pažymėta *Ch*. Iš (11) išplaukia, kad jeigu bet kuri visybės dalis pasikeičia didesniu nei *Ch* dydžiu, tai paveikia kiekvieną visybės dalį.

(11b) Jeigu $ch\,(x) > Ch$, tai $ch\,(y) > \varepsilon$; *x* ir *y* yra bet kurios dvi *W* ląstelės.

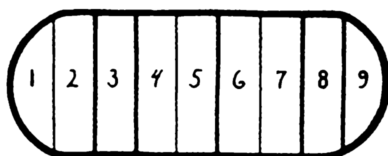

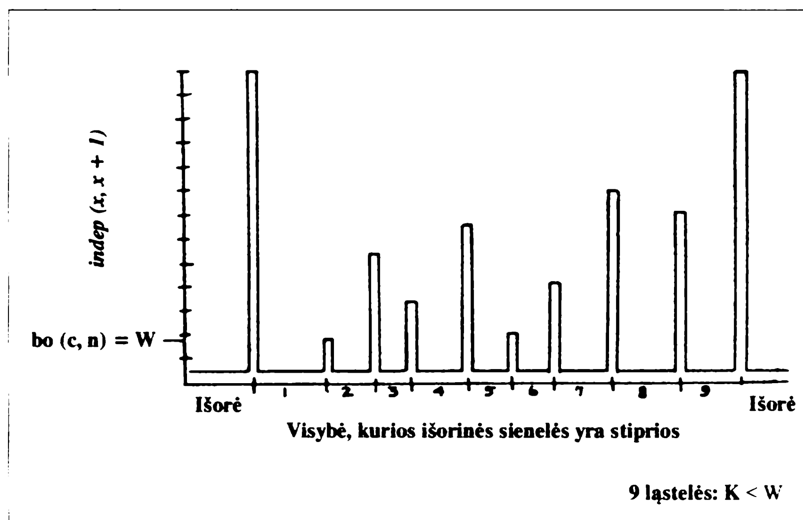
64 pav. Natūralių visybių vienovės laipsnis. Visybė *W'* apima sritis *A* ir *B*. *A* apima *a*, *b*, *d*

65 pav. Natūralių visybių vienovės laipsnis. Visybė *W"* apima sritis *a*, *b*, *d*, *c*

Visybės vienovės apibrėžimas turi tokią reikšmę. Visybė *W'* gali būti apibrėžiama sutartinai kaip 64 pav. pavaizduota sričių *A* ir *B* visybė. *A* gali būti sudaryta iš itin susijusių sričių *a*, *b* ir *d*; *interdep (a, b) = 100*; *interdep (a, d) = 100*; *interdep (b, d) = 100*. Vis dėlto sąsaja tarp *B* ir *a* (arba bet kurios *A* dalies) gali būti silpna; pavyzdžiui, *interdep (B, a) = 2*. Šiuo atveju *W'* vienovės laipsnis taip pat yra žemas: *si uni (W') =* dep^{min} *x*, *y = 2*. Antrą visybę *W"* galima apibrėžti kaip pavaizduotą 65 pav. sričių *A*, *B*, *C* ir *D* visybę. Šių sričių sąsaja su kiekviena kita taip pat gali būti lygi 2. Šiuo atveju *si uni (W")= 2*. Kitaip tariant, paprastos vienovės laipsnis *W'* ir *W"*

66 pav. Natūralios visybės ląstelių nepriklausomybės laipsnis nuo viena kitos ir nuo išorės

yra lygus. Be abejo, jeigu pašalintume sritį *B* visybėje *W'* (64 pav.), likusios srities *(A)* paprasta vienovė būtų gerokai didesnė *(si uni* $|A|$ = *100)*; tačiau pašalinus sritį *B* iš visybės *W''* (65 pav.), likusių sričių (*A, C, D)* vienovės laipsnis liktų nepakitęs *(si uni* $|A, C, D|$ = *2)*.

Visybės *W'* ir *W''* yra sutartinai apibrėžtų visybių pavyzdžiai. *W'* atveju būtų tinkamiau kalbėti apie dvi visybes *(A* ir *B)*, o *W''* atveju – apie keturias visybes. „Natūralias visybes" galima apibrėžti tokiu būdu.

(18) *W* vadinama natūralia visybe, jeigu *dep (x, y)* > *dep (x, z)*; čia *x* ir *y* reiškia bet kurias dvi sritis visybėje *W* $(x \subset W; y \supset W)$, o *z* – bet kurią sritį išorėje *W* $(Z \cdot W = 0)$.

Kitaip tariant, priklausomybės tarp bet kurių natūralios visybės dalių laipsnis yra didesnis negu tarp bet kurios dalies ir srities už visybės ribų.

Iš to išplaukia, kad natūralios visybės *W* ir išorinio pasaulio *Ou* sandūra yra stipresnė nei sienelė aplinkui bet kurios *W* sutartinį podalį *p*:

(18a) $bo\ (W, Ou) > bo\ (p, n),$

čia *bo (p, n)* skiria *p* nuo likusios visybės *W* dalies.

Grįždami prie sudarytų iš natūralių ląstelių visybių, kaip formulės (10) išvadą galime tvirtinti:

(19) Natūraliai visybei *k* reikšmę galima nustatyti taip, kad *k* atžvilgiu visybė *W* yra nediferencijuota. Kitaip tariant, natūralią visybę galima nagrinėti kaip vieną ląstelę. (19) teiginys yra tapatus teiginiui

(19a) $bo\ (W, Ou) > bo\ (c, n)$; čia *bo (c, n)* bet kurią *c* ląstelę skiria nuo likusios *W* dalies.

Teiginys (19) išplaukia iš teiginio (18), tačiau reikalauja mažiau nei (18). Pavyzdžiui, pavaizduota 66 pav. visybė turi stipresnes išorines sieneles negu bet kurios vidinės sandūros $(indep\ |W, Ou| > indep\ |c, n|)$. Todėl galima lengvai apibrėžti *k* taip, kad tenkinamas teiginys (19a). Vis dėlto įvairių vidinių sandūrų stiprio suma gali padaryti 1 ir 9 ląsteles mažiau priklausomas vieną nuo kitos, negu 9 ląstelė yra priklausoma nuo išorės $(dep\ |1, 9| < dep\ |9, Ou|)$. Šiuo atveju visybės negalima vadinti natūralia visybe pagal (18). [Vis dėlto kaip natūralios visybės apibrėžimą galima vartoti mažiau reiklų teiginį (19a). Čia nenagrinėsime šios galimybės privalumų ir trūkumų.]

Teiginiai (18) ir (19) rodo, jog 60 pav., 61 pav. ir 62 pav. pavaizduotos visybės nėra natūralios visybės. Galima sakyti, kad 60 pav. pateiktas pavyzdys yra sudarytas iš devynių natūralių visybių. Pateiktas 62 pav. pavyzdys nėra viena natūrali visybė, jį galima vertinti kaip tris natūralias visybes.

Apibendrindami galime tarti: didelė nepriklausomybė nuo išorinio pasaulio natūraliai visybei yra tiek pat būtina, kiek ir didelė įvairių visybės dalių priklausomybė.

Ryšys tarp visybės vienovės laipsnio ir diferenciacijos. Jeigu nėra teigiama kitaip, tolesnis svarstymas apsiriboja natūraliomis visybėmis, kur:

1. Kiekvienos ląstelės nepriklausomybės laipsnis nuo jos kaimyno *(n)* yra toks pat visoms *(x)* ląstelėms visybėje *(indep | x, n | = const).*

2. Tos pačios ląstelės posričių nepriklausomybė yra beveik lygi nuliui.

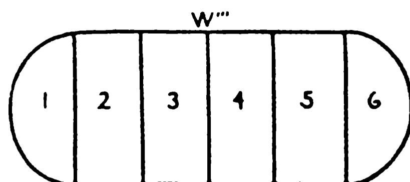
3. Ląstelės turi vienodas dinamines savybes (pavyzdžiui, *ch (n),* kylanti iš *ch (x),* yra vienoda visiems kaimynams).

4. Priklausomybė remiasi sklidimo procesu (paprasta priklausomybė).

Esant tokiai sąlygai, visybės vienovės laipsnis iš esmės priklauso nuo dviejų veiksnių. Kai visa kita nesiskiria, vienovės laipsnis tuo mažesnis, kuo didesnė gretimų ląstelių nepriklausomybė. Pavyzdžiui, jeigu *indep (c, n)* yra didesnė, $indep^{max}$ *(x, y)* taip pat yra didesnė.

Antras veiksnys yra susijęs su ląstelių skaičiumi ir santykine padėtimi. Paveikslėlis 13 puslapyje 134 iliustruoja faktą, kad dvi visybės *W'* ir *W''* gali turėti vienodą vienovės laipsnį [*uni (W' = uni (W'') = indep (c, n + 1),* kur *n + 1* reiškia ląstelę, atskirtą dviem sandūromis (dviem žingsniais) nuo *c*] nepaisant didelio ląstelių skaičiaus skirtumo [dif^k*(W'') = 2* dif^k*(W'')*, kai *k < bo (c, n)*].

Visybė *W'''* (67 pav.) turi tokį pat ląstelių skaičių kaip ir *W'* (13 pav.) *(*dif^k *| W' | =* dif^k *| W'''|).* Vis dėlto *W'''* vienovės laipsnis yra neabejotinai mažesnis negu *W'* [*uni (W''') < uni (W') dep (c, n + 1)*]. Tai bus galima lengvai suprasti, jeigu grįšime prie ląstelių nepriklausomybės apibrėžimo ir visybės vienovės. Nepriklausomybės laipsnis *c* nuo kaimyno *n (indep | c, n |)* buvo apibrėžiamas kaip didžiausias *n* pokytis *(*ch^{max} *| n |),* kuris pakeistų *c* mažiau negu mažu dydžiu ε. Natūralioms ląstelėms šį dydį vadinome pokyčiu *bo (c, n).* Jeigu 1 ląstelės būsena 67 pav. pasikeistų tokiu dydžiu, šitai neveiktų 3 ląstelės būsenos, o kad veiktų, 2 ląstelės būsena turėtų pasikeisti bent dydžiu ch^{max} *(n) = indep (3, 2) = bo (c, n).* Negalima teigti, kad 1 ląstelės pokytis dydžiu *2 bo (c, n)* bus pakankamas, kad veiktų 3 ląstelę. Vis dėlto galime tarti, kad 1 ląstelės pokytis turi būti ganėtinai didelis, kad sukeltų 2 ląstelės pokytį, tapatų ar didesnį negu *indep (3, 2),* anksčiau, nei bus

67 pav. Visybės diferenciacija, struktūra ir vienovė. Visybė *W'''* turi tokį pat diferenciacijos laipsnį, kaip ir visybė *W'*, pavaizduota 13 pav. (V skyrius); *difk (W''') = = difk (W') = 6.* Vis dėlto *W'* turi didesnį vienovės laipsnį, nes $e^{max}_{x,y} = 1$ visybei *W'*, $e^{max}_{x,y} = 5$ visybei *W'''*

paveikta 3 ląstelė ir 1 ląstelės pokytis bus *indep (3, 1) > bo (c, n).* Reikia dar didesnio 1 ląstelės pokyčio, kad veiktų 4, 5 ir 6 ląsteles. Kitaip tariant, visybės *W'''* ląstelės priklausomybė nuo ląstelės 1 *(dep | 1, y |)* yra tuo mažesnė, kuo daugiau ląstelių yra tarp 1 ir *y.* Kadangi visybės vienovės laipsnis – tai mažiausiai priklausomų ląstelių priklausomybės laipsnis, iš to išplaukia, kad *uni (W''') = dep (1, 6) < dep (1, 3) = uni (W').*

Tikriausiai šių svarstymų pakanka, kad parodytume, jog pirmiau minėtomis sąlygomis bet kurių visybės dviejų *x* ir *y* ląstelių priklausomybės laipsnis priklauso nuo mažiausio sienų skaičiaus, kurias kerta kelias nuo vienos iš šių ląstelių prie kitos. Tai tapatu vadinamam „atstumui" $(e_{x,y})$ tarp *x* ir *y* „hodologinėje erdvėje". (Pavyzdžiui, 63 pav. schemoje kairėje atstumas tarp 1 ir 3 ląstelių lygus $2 (e_{1,3} = 2); e_{1,22} = 5; e_{9,14} = 5.)$ Kitaip tariant, *indep* $(x, y = F | e_{x,y} |)$, čia *F* reiškia monotonišką, didėjančią funkciją.

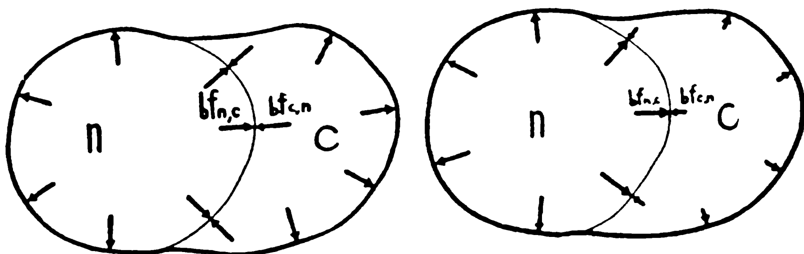
Mes $e^{max}_{x,y}$ vadinsime *W < (dia | W |)* „skersmeniu".

$$(20) \qquad dia\,(W) = e^{max}_{x,y};\ kur\ x \subset W\ \text{ir}\ y \subset W.$$

Iš (11a) išplaukia, kad *si uni (W) = F (1 / dia | W |)* tam tikrai *indep (c, n)* reikšmei.

Jeigu turime omenyje tiek ląstelių skaičių ir padėtį visybėje, tiek ląstelių sandūrų stiprį, galime sakyti, kad visybės vienovės laipsnis didėja, didėjant gretimų ląstelių priklausomybei, ir mažėja, mažėjant jų skersmeniui.

$$(12) \qquad si\ uni\,(W) = F\left(\frac{1}{bo(c,n), e^{max}_{x,y}}\right) = F\left(\frac{dep(c,n)}{dia(W)}\right).$$

68 pav. Sienų ribos ir atstojamosios sandūrų jėgos. *n, c* yra visybės gretimos ląstelės; $bf_{c,\,n}$ ir $bf_{c,\,n}$ yra jėgos, veikiančios sandūrą tarp *c* ir *n* kryptimi atitinkamai į *c* arba į *n*. Kairėje schemoje priešingos sandūros yra lygios jėga, dešinėje schemoje – skiriasi

Ši formulė rodo, kad visybės vienovė tiesiogiai priklauso ne nuo jos diferenciacijos laipsnio, bet nuo „struktūros" (ląstelių skaičiaus ir padėties).

Ribinės jėgos, diferenciacija ir visybės vienovė. Ląstelių nepriklausomybės laipsnis buvo apibrėžtas tam tikro dydžio pokyčiu. Jeigu šis pokytis yra įtampos pokytis (ir tikriausiai jeigu tenka susidurti su kitokiu pokyčiu), nepriklausomybės laipsnį galima susieti su stipriu vienos ląstelės sienelės jėgų, kurios neturės įtakos kitos ląstelės būsenai. Tiksliau, darykime prielaidą, kad yra pusiausvyra, t. y. ant gretimų ląstelių $bf_{c,\,n}$ ir $bf_{n,\,c}$ ribos jėgos yra lygios ir priešingos (68 pav., schema kairėje). Jėgų $bf_{c,\,n}$ sumažėjimas (68 pav., schema dešinėje) veiks *c* būseną, kai tik skirtumas $|bf_{n,\,c}| - |bf_{c,\,n}|$, kurį galima pavadinti sienelės atstojamąja jėga $f_{n,\,c}$, pasieks tam tikrą reikšmę. Ši reikšmė $f_{n,\,c}$ bus tuo didesnė, kuo didesnis šių ląstelių nepriklausomybės laipsnis *(indep |c, n|)*. Todėl gretimų ląstelių nepriklausomybę galima abipūdinti taip[4]:

(13a) $$indep\ (c,\ n) = bf^{*\,max}_{n,\,c},\ \text{kai}\ ch\ (c) < \varepsilon.$$

Dabar veikiantį sienos atstojamosios jėgos stiprį galima pažymėti bf^*. Akivaizdu, kad kai kurios bf^* reikšmės (13a) formulėje yra tapačios tam tikroms *k* reikšmėms formulėje (17). Vadinasi, iš (10) išplaukia:

---

[4] Fizikoje reikšmė $bf^{*\,max}_{n,\,c}$ dažnai yra nepriklausoma nuo absoliutaus įtampos lygmens. Negalime tvirtinti, kad taip būna visada. Todėl nurodome tam tikrą pradinį lygmenį $bf^*_{n,\,c}$.

(10a) $$dif^{bf*}(W) = F\left(\frac{x}{bf*}\right),$$

t. y. ląstelės, kurios yra nepriklausomos nuo silpnų sandūros jėgų, nebūtinai yra nepriklausomos nuo stiprių jėgų. Visybės *(W)* deferenciacijai būtinas jėgų padidėjimas priklauso nuo visybės ląstelių sandūros stiprio *(bo | c, n |)*.

Visybės diferenciacijos mažėjimas didėjant sandūros atstojamosioms jėgoms paprastai vyksta palengva, panašiai kaip *k* reikšmės kitimo efektas.

Paveikslėlyje 61 pateiktos visybės atveju bus $bf^*_{n,c}$ reikšmė, atitinkanti kiekvieną *indep (n, c)* reikšmę. Padarykime prielaidą, kad *indep (n, c)= w* atitinka $bf^*_{n,c} = w'$, kad *indep (n, c) = m* atitinka $bf^*_{n,c} = m'$ ir kad *indep (n, c) = s* atitinka $bf^*_{n,c} = s'$. Tada $dif^{bf*}(W) = 16$, jeigu $bf^*_{n,c} < w'$. Jeigu $w' \; bf^*_{n,c} < m'$, tai $dif^{bf*}(W) = 8$, ir pagaliau jeigu $m' < bf^*_{n,c} < s'$, tai $dif^{bf*}(W) = 3$.

Šių pavyzdžių gali pakakti norint iliustruoti tokią mintį. Tarkime, dėl vienokios ar kitokios priežasties dalis (t. y. organizmus) būtina laikyti nepriklausomas vieną nuo kitos visybėje. Tokių nepriklausomų dalių skaičių lemia įtampos skirtumas (atsirandančių sandūros jėgų stiprio skirtumas), kurio atžvilgiu ląstelės turi būti nepriklausomos, ir įtampos būsenos sričių padėtis. Kaip mažėja tam tikros visybės diferenciacijos laipsnis didėjant jėgoms, priklauso nuo natūralių ląstelių sandūrų stiprio ir padėties visybėje. Vis dėlto visada įmanoma nustatyti sandūros atstojamosios jėgos stiprį, kurio atžvilgiu natūrali visybė nagrinėjama kaip nediferencijuota, ir tam tikrą stiprį, kurio atžvilgiu visybė negali būti nagrinėjama kaip natūrali visybė.[5]

Šių svarstymų reikšmės bus aiškesnės, kai aptarsime ryšį tarp kintamumo ir diferenciacijos (p. 338).

---

[5] Negalime sakyti, kad vienovės laipsnis *(uni | W|)* yra šių jėgų funkcija. Teisinga, jog *dia (W)* keičiasi priklausomai nuo bf^* arba *k*. Vis dėlto, regis, teisinga, kad $F\left(\frac{dep(c,n)}{dia(W)}\right) = const$ tam tikrai natūraliai visybei *W*, kad ir kokia būtų reikšmė bf^* ar *k*, kurios atžvilgiu nustatoma *W* ląstelė.

C. VISYBĖS STRATIFIKACIJA

Savo svarstymą apribosime natūraliomis visybėmis, kur visos sandūros yra vienodo stiprio.

Galima išskirti tam tikras visybės ląstelių grupes pagal jų funkcinius panašumus. Tuos platesnės apimties visybės podalius galima vadinti „sluoksniais". „Visybės stratifikacijos laipsnį" *(stra | W |)* galima apibrėžti kaip jos sluoksnių skaičių.

Centrinės ir periferinės sritys. Galime skirti įvairaus „centriškumo laipsnio" ląsteles *(cent | c |)*, turėdami omenyje didžiausią ląstelės *c* hodologinį atstumą $e^{max}_{c,y}$ nuo bet kurios kitos ląstelės *y* visybėje *W*.

(21a) Jeigu $e^{max}_{c,y}$ = *dia (W)*, tai *c* yra periferinė ląstelė. Jos centriškumo laipsnis lygus nuliui *(cent | c | = 0)*. Arba plačiau:

(21) jeigu $e^{max}_{c,y}$ = *dia (W) – m*, tai ląstelės *c* centriškumo laipsnis yra *m (cent | c | = m)*.

Taip galime išskirti ląsteles, kurios yra pirmo, antro, trečio... centriškumo laipsnio. Ląsteles, kurių centriškumo laipsnis visybėje aukščiausias, galima vadinti „labiausiai centrinėmis" ląstelėmis.

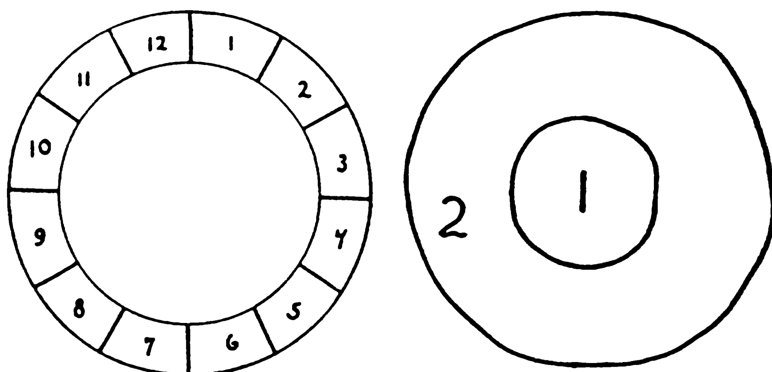
Visybę (topologinę sumą) ląstelių, kurių centriškumo laipsnis yra *m*, galima pavadinti „*m*-uoju centriniu sluoksniu" *(m^{th} cen lay)*.

(22) *m^{th} cen lay* = suma ląstelių, kurioms *cent (c) = m*. Sluoksnis, kuriame yra *cent (c) = 0*, vadinamas periferiniu sluoksniu.

Visybės „centriškumo stratifikacijos laipsnis" *(cen stra | W |)* yra vienetu didesnis už aukščiausią bet kurios vienos visybės ląstelės centriškumo laipsnį. Šis apibrėžimas centriškumo stratifikacijos laipsnį padaro lygų sluoksnių skaičiui.

(23) $$cen\ stra\ (W) = (cent^{max} \mid c \mid + 1).$$

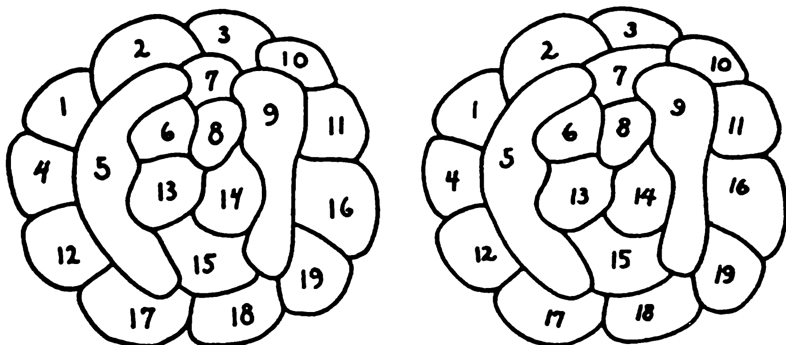
Galima kelti klausimą apie ryšį tarp visybės skersmens ir jos ląstelių aukščiausio centriškumo laipsnio. Pavyzdžiui, ar visada centrinis sluoksnis yra jungiamoji sritis? Čia negalime imtis nuodugniai aptarti šių klausimų. Vis dėlto kaip iliustracijas pateiksime kelis pavyzdžius.

69 pav. Centriškumo laipsnis. Schema kairėje pateikia visybę, kurioje yra 12 periferinių ląstelių; *dif (W) = 12*; *cent (x) = const = 0*; *cen stra (W) = 14*; *inn stra (W) = 1*. Schema dešinėje pateikia visybę, turinčią dvi ląsteles, viena iš jų yra vidinė ląstelė; *dif (W) = 2; cent (1) = cent (2) = 0; cen stra (W) = 1; inn (1) = 1*; *inn (2) = 2; inn stra (W) = 2*

Schema 69 pav. kairėje vaizduoja visybę, sudarytą iš dvylikos ląstelių, kurios visos yra periferinės. Stratifikacijos centriškumo laipsnis – vienetas. Tas pat tinka visybei, pavaizduotai dešinėje. Ląstelė 1 ir ląstelė 2 yra periferinės, nors ląstelę 1 juosia ląstelė 2.

Kairėje 70 pav. pusėje vaizduojama visybė sudaryta iš devyniolikos ląstelių. *Cen stra (W) = 3*. Centriškiausią sluoksnį sudaro tik dvi ląstelės, būtent – 7 ir 15 ląstelės. Tai nesusijusio centrinio sluoksnio pavyzdys. Jeigu vos pasikeistų 3 ląstelės siena, kaip parodyta 70 pav., centriškiausią sluoksnį sudarytų tik 7 ląstelė. Funkcinį skirtumą tarp ląstelių, kurios priklauso įvairaus centriškumo laipsnio sluoksniams, galima pažymėti taip: centriškiausia ląstelė (pavyzdžiui, 7 ląstelė) bus paveikta, jeigu bet kurioje ląstelėje atstojamoji sandūros jėga bf^* įgaus reikšmę $bf^* > bf^{*max}_{n,c+1}$; pirmo centriškumo laipsnio ląstelė (pavyzdžiui, 2 ląstelė) paveikiama, jeigu bet kurioje ląstelėje $bf^* > bf^{*max}_{n,c+2}$; periferinė ląstelė (pavyzdžiui, 4 ląstelė) paveikiama, jeigu bet kurioje ląstelėje $bf^* > bf^{*max}_{n,c+3}$. Kitaip tariant, kuo ląstelė labiau centrinė, tuo lengviau ją veikia visybės vidaus pokyčiai; ir tuo lengviau pokyčiai toje ląstelėje paveikia visas kitas visybės ląsteles.

70 pav. Stratifikuotos visybės. Schema kairėje pusėje vaizduoja stratifikuotą visybę, kurioje *dif (W) = 19; dia (W) =* $e^{max}_{x,\,y}$*; cen stra (W) = 3; inn stra (W) = 3.* Periferinis sluoksnis ($e^{max}_{c,\,y}$ *= 4)* apima ląsteles 1, 4, 10, 11, 12, 16, 19; pirmas centrinis sluoksnis ($e^{max}_{c,\,y}$ *= 3)* apima 2, 3, 5, 6, 8, 9, 13, 14, 17, 18 ląsteles; antras centrinis sluoksnis ($e^{max}_{c,\,y}$ *= 2)* apima 7, 15 ląsteles. Išorinis sluoksnis ($e_{c,\,out}$ *= 1)* apima 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19 ląsteles; pirmas vidinis sluoksnis ($e_{c,\,out}$ *= 2)* apima 5, 7, 9, 15 ląsteles; antras vidinis sluoksnis ($e_{c,\,out}$ *= 3)* apima 6, 8, 13, 14 ląsteles. Schema dešinėje iliustruoja, kaip vienos ląstelės pokytis veikia visybės ląstelių padėties pokytį. 3 ir 7 ląstelių sandūros pokytis pašalina 15 ląstelę iš centriškiausio sluoksnio, ir jis dabar apima tik 7 ląstelę

Vidiniai ir išoriniai sluoksniai. Vidinį ir išorinį sluoksnius nustatome nagrinėdami hodologinį ląstelės *c* atstumą $e_{c,\,Ou}$ nuo srities (*Ou*) visybės išorėje.

Kalbėsime apie vidinę *m* laipsnio ląstelę (70 pav.).

(24) $inn\ (c) = m$, jeigu $(e_{c,\,Ou}) - 1 = m$.

Jeigu $(e_{c,\,Ou}) - 1 = 0$, *c* vadinama „išorine“ ląstele. Išorinių ląstelių visybė yra visybės „išorinis sluoksnis“.

(25) m^{th} *inn lay* = visybė ląstelių, kurioms *inn (c) = m.* Visybės „vidinės stratifikacijos“ laipsnis atitinka sluoksnių skaičių.

(26) $inn\ stra\ (W) = (inn^{max} |\, c\, |) + 1.$

Kaip pavyzdį vėl galime aptarti 69 pav. ir 70 pav. Visybei, kuri pavaizduota 69 pav. kairėje, *inn stra (W) = 1;* ją sudaro tik išorinis sluoksnis. Visybę, kuri pateikiama dešinėje, sudaro išorinis ir pirmas vidinis sluoksnis: *inn stra (W) = 2,* nors *cen stra (W) = 1,* kaip jau matėme.

Visybė, pateikta 70 pav. kairėje, turi vienodą centrinių ir vidinių sluoksnių skaičių: *inn stra (W)= cen stra (W) = 3.* Vis dėlto trys sluoksniai yra sudaryti iš labai skirtingų dviejų rūšių stratifikacijos ląstelių. Pavyzdžiui, *cent* (7 ląstelė) = *2, inn* (7 ląstelė) = *1; cent* (2 ląstelė) = *1, inn* (2 ląstelė) = *0.* Ląstelės 3 pokytis 70 pav. pakeičia skaičių ląstelių, kurios priklauso centriškiausiam sluoksniui. Tačiau tai nepakeičia bet kurios ląstelės „priklausomybės" įvairiaus laipsnio išoriniams ar vidiniams sluoksniams.

Funkcinius skirtumus tarp ląstelių, priklausančių skirtingiems vidiniams sluoksniams, galima iliustruoti taip: išorinio sluoksnio ląstelė pasiduoda įtakai, kai tik visybės sandūros atstojamoji jėga tampa didesnė negu $b^{*max}_{Ou,W}$. Stipresnė jėga iš išorės neišvengiamai pakeičia pirmo vidinio sluoksnio ląstelę, o dar stipresnė jėga paveikia paties vidinio sluoksnio ląstelę.

Apibendrinant skirtumą tarp stratifikacijos į centrinį ir periferinį bei vidinį ir išorinį sluoksnius, galima tarti, kad ląstelės centriškumo laipsnis lemia, kaip lengvai pokyčiai bet kur visybės viduje veiks ląstelę ir kaip lengvai pokytis ląstelėje veiks likusią visybę. Ląstelės padėtis tam tikrame vidiniame sluoksnyje lemia, kaip lengvai ląstelę veiks pokyčiai visybės išorėje ir kaip lengvai pokytis šioje ląstelėje veiks išorę.

D. VISYBĖJE GALIMŲ ĮGYVENDINTI MODELIŲ ĮVAIROVĖ

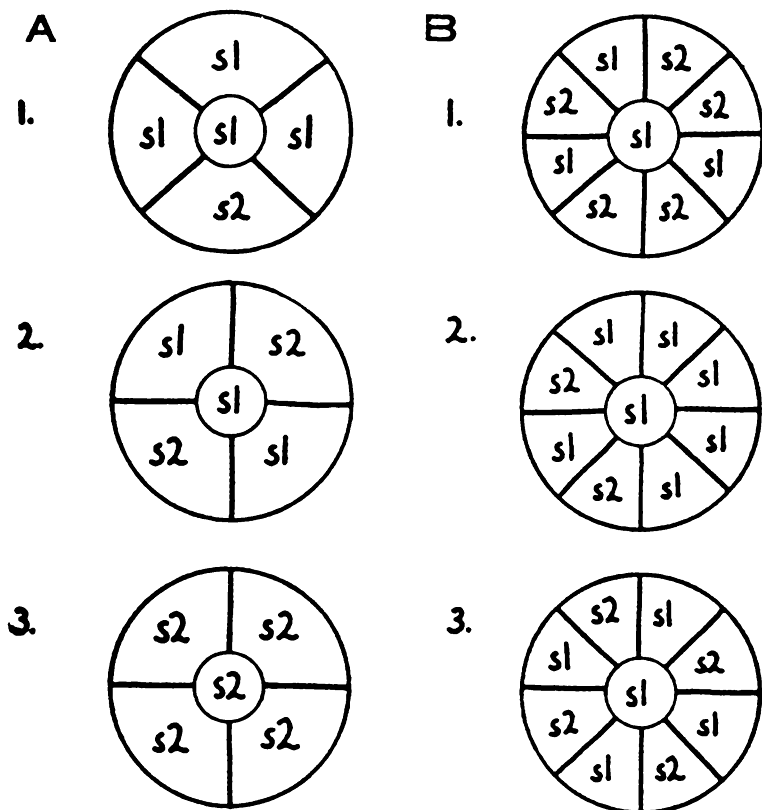
Visybės homogeniškumas ir heterogeniškumas. Faktiška ląstelių *a* ir *b* būsena (kokybė) gali būti lygi [$s(a) = s(b)$], net jeigu abi ląstelės itin nepriklausomos. Vis dėlto didžiausias dviejų ląstelių skirtumo laipsnis priklauso nuo jų nepriklausomybės laipsnio.

(27) $$|s(a) - s(b)|^{max} = F[indep(a, b)].$$

Visybės (*inhom* $|W|$) nevienodumą galima apibrėžti kaip bet kurių ląstelių būsenos patį didžiausią skirtumą visybėje *W* (galimi ir kiti apibrėžimai).

(28) $$inhom(W) = |s(x) - (y)|^{max} \text{ tam tikru metu.}$$

Vadinasi, *inhom* (*W*) = *0,* jeigu visos ląstelės yra tokios pat būsenos. Homogeniškumą galima apibrėžti taip:

71 pav. Modelių įvairovė ir diferenciacijos laipsnis

(29) $$hom\,(W) = \frac{1}{inhom\,(W)}.$$

Visybė, kuri yra itin diferencijuota ir stratifikuota, dar gali būti ir visiškai homogeniška. Kitaip tariant, tiesa, kad bet kurios rūšies visybei $inhom\,(W)^{min} = 0$. Vis dėlto skirtingų visybių didžiausias nevienodumas gali skirtis.

Svarstymą vėl apribosime natūralia visybe, turinčia pastovų nepriklausomybės laipsnį nuo gretimų visybės ląstelių ir tam tikrą absoliutų būsenos diapazoną.

Iš (28) ir (27) išplaukia

(30) $inhom^{max}(W) = F(indep^{max} \mid x, y \mid)$.

Iš (30) kartu su (11a) ir (12) išplaukia

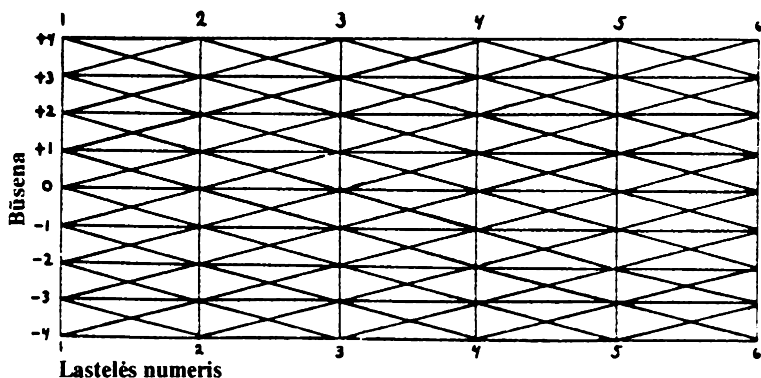
(30a) $inhom^{max}(W) = F\left(\frac{1}{si\ uni(W)}\right) = F[dia(W), bo(c, n)]$.

Kitaip tariant, didžiausias visybės nevienodumas yra jos vidinių sandūrų skersmens ir stiprio funkcija. Tai atvirkštinė visybės vienovės laipsnio funkcija.

Modelių įvairovė. Visybė A gali apimti tris ląsteles (a, b, d), kaip parodyta 64 pav.; didžiausias skirtumas tarp dviejų gretimų ląstelių būsenos gali būti g. Jeigu vienos ląstelės būsena lygi u $(s \mid a \mid = u)$, kitų ląstelių būsena taip pat gali būti lygi u $(s \mid b \mid = u;\ s \mid d \mid = u)$ arba viena ar abi iš šių dviejų ląstelių gali būti bet kurios būsenos tarp u ir $u \pm g$ $(u - g = s \leq b \leq = u + g;$ $u - g = s \leq d \leq = u + g)$. Skaičius įvairių ląstelių skirtingų būsenų konsteliacijų, kurias galima įgyvendinti visybėje, vadintinas visybės W modelio $(var \mid W \mid)$ įvairove.

Modelio įvairovė priklauso nuo bet kurių dviejų ląstelių visybėje didžiausio skirtumo, t. y. didžiausio nevienodumo laipsnio (30). Pagal (30a) tai priklauso nuo visybės vidinių sandūrų skersmens bei stiprio $(var \mid W \mid) = F \mid inhom^{max}(W) \mid = F[dia(W), bo(c, n)]$. Vis dėlto esant vienodam vidinių sandūrų stipriui, skersmeniui ir stratifikacijos laipsniui įvairovė gali skirtis, jeigu diferenciacijos laipsnis ne toks pat. Pavyzdžiui, pateiktoms 71 pav. visybėms A ir B galioja, kad: $dia(A) = dia(B) = 2$; $cen\ stra(A) = cen\ stra(B) = 2$; $inn\ stra(A) =$ $= inn\ stra(B) = 2$, $bo(c, n)^A = bo(c, n)^B$. Norėdami palengvinti svarstymą, galime leisti tik dvi ląstelės būsenas, kurias pažymėsime S_1 ir S_2. Pažvelgus į 71 pav. vaizduojamus 1, 2 ir 3 variantus aiškėja, kad $var(B) > var(A)$, nors minėti veiksniai yra vienodi. Vadinasi, diferenciacijos laipsnis yra svarbus veiksnys galimų modelių įvairovei.

(31) $var(W) = F[dia(W), dif^k(W), bo(c, n)]$, kur $k < bo(c, n)$.

72 pav. Galimų modelių įvairovė, jeigu visybės dalys laikomos pastovios būsenos. Šis piešinys vaizduoja daugybę galimų modelių visybėje, kuri atitinka 67 pav. visybę; *var (W) = 1829*

Organiškos visybės modelių įvairovė ir tam tikrų dalių pastovios būsenos palaikymo rezultatas. Modelių įvairovės klausimą galima išnagrinėti konkrečiau, jeigu turėsime omenyje, kad organizmo viduje pokyčio laipsnis yra neabejotinai ribotas. Jeigu ši būsena pernelyg nukrypsta nuo normalios būsenos, gyva ląstelė žūva.

Naudodami devynių taškų skalę, galime nurodyti didžiausią viršutinę ir apatinę reikšmes kaip +4 ir –4, normalią būseną – kaip 0. Supaprastindami svarstymą nenagrinėsime nuolatinių pokyčių, o tik būsenas, atitinkančias devynis skalės taškus.

Aptarkime daugybę galimų modelių paprastoje visybėje, kuri atitinka pavaizduotą 67 pav. Didžiausias skirtumas tarp gretimų ląstelių būsenų gali būti pastovus ir lygus vienam mūsų skalės taškui [$|s(c) - s(n)|^{max} = 1$]. Tokiomis sąlygomis galimų konsteliacijų visybė yra: $var (W) = 9 \cdot 3^5 - (2 \cdot 3^4 + 4 \cdot 4^3 + 6 \cdot 3^2 + 8 \cdot 3 + 10) = 1829$. Tos galimybės, pasitelkiant visybę kreivių, nuolat pereinančių iš kairės į dešinę, grafiškai vaizduojamos 72 pav.

Jeigu dėl vienos ar kitos priežasties 1 ląstelė laikoma normaliame 0 lygmenyje, galimų modelių skaičius (73 pav., viršutinis piešinys) sumažėja

iki $3^5 - 2 = 241$. Jeigu 1 ląstelė laikoma ±1, ±2, ±3 ar ±4 lygmenyje, modelių įvairovė sumažėja atitinkamai iki 239, 230, 203 arba 122[6] (žr. 73 pav. ir 74 pav.).

Kitaip tariant, kuo labiau ląstelės būsena, kuri laikoma pastovaus lygmens, nukrypsta nuo normos 0, tuo mažesnė galimų modelių įvairovė. Šis įvairovės sumažėjimas, atitinkantis pokytį nuo vieno lygmens į kitą, tuo didesnis, kuo šis lygmuo labiau artėja prie kraštutinės reikšmės.

Jeigu dvi ląstelės laikomos pastovaus lygmens, modelių įvairovė mažėja dar labiau. Pavyzdžiui, jeigu 1 ir 4 ląstelės laikomos normalaus lygmens (75 pav.), modelių įvairovė sumažėja iki 63. Jeigu 1 ir 4 ląstelės laikomos ± 4 lygmens, įvairovė nuo pirminio sumažėja iki 20 $var\,(W) = 1829$, kai nė viena ląstelė nelaikoma pastovios būsenos.

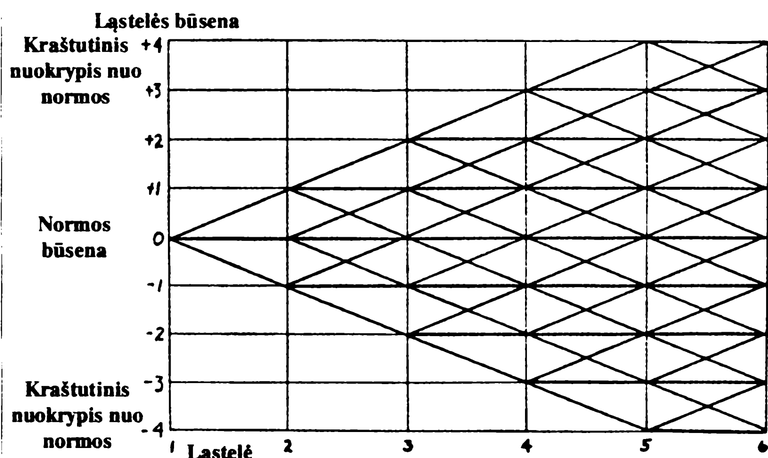
Buvo parodyta, kad likusios visybės dalies būsena labiau priklauso nuo centrinės, o ne nuo periferinės ląstelės. Todėl galima tikėtis, kad modelių įvairovė turėtų dar labiau sumažėti, jeigu centrinė, o ne periferinė ląstelė laikoma tam tikro lygmens. Vis dėlto tai ne visada teisinga. Pavyzdžiui, netinka paprastai struktūrai, pavaizduotai 67 pav. Ląstelė 4 yra labiau centrinė negu ląstelė 1. Vis dėlto jeigu 4 ląstelė nuolat laikoma normalaus lygmens 0, likusių modelių įvairovė yra tokia pat, būtent 243, tarsi periferinė 1 ląstelė išliktų to paties lygmens.

Tačiau sudėtingesnėms visybėms dažnai būdinga, kad modelių įvairovė labiau sumažėja, jeigu centrinė, o ne periferinė ląstelė laikoma lygmens, kuris pakankamai skiriasi nuo normalaus.

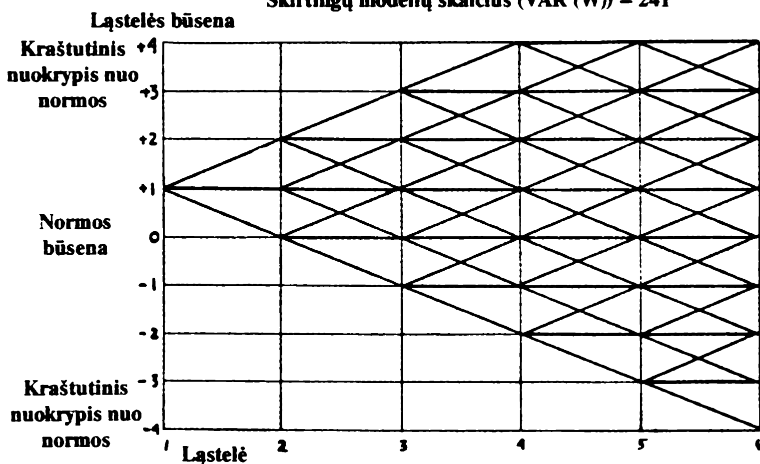
Šie pavyzdžiai rodo, kad modelių įvairovė mažėja didėjant skaičiui ląstelių, kurios laikomos tam tikros būsenos, didėjant atstumui nuo normalios būsenos ir paprastai didėjant centriškumo laipsniui tų ląstelių, kurios laikomos kraštutinio lygmens. Visybių, turinčių įvairias struktūras ir diferenciacijos laipsnį, nuodugnesnę matematinę analizę reikia atlikti prieš pateikiant

---

[6] Bendra visybės, kuri turi šią paprastą struktūrą, formulė tuo atveju, kai 1 ląstelė laikoma pastovios būsenos, yra: $var = 3^{n-1} - (3^{n+a-l-2} + 3^{n+a-l-3} + , \ldots + 3^0)$; čia n – ląstelių skaičius, ± a – ląstelės 1 būsenos skirtumas nuo „normalios“ būsenos ir l – didžiausias galimas ląstelės būsenos skirtumas nuo normalios būsenos

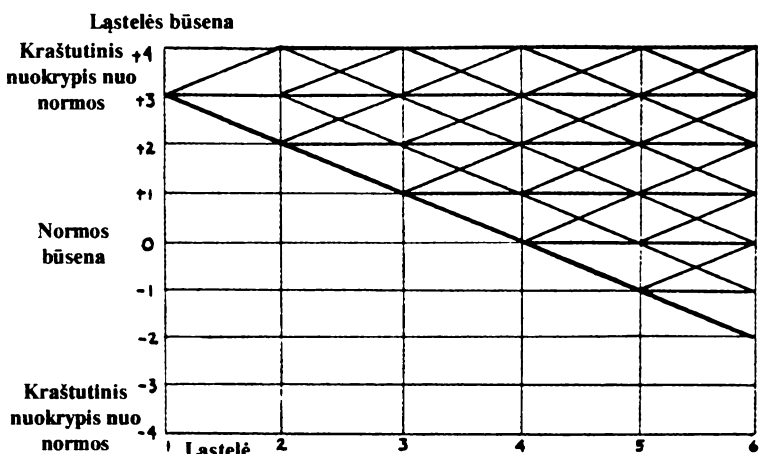

Modelių įvairovė, jeigu ląstelė Nr. 1 yra normalaus lygmens. Skirtingų modelių skaičius (VAR (W)) – 241

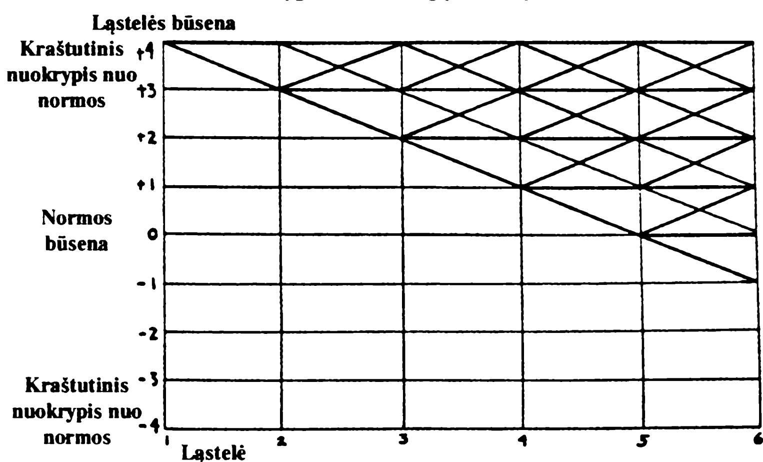

Modelių įvairovė, jeigu ląstelė Nr. 1 yra santykiškai artimo normaliam lygmens. Skirtingų modelių skaičius (VAR (W)) – 239

73 pav. Ląstelės 1 apribojimo iki dviejų skirtingų lygmenų įtaka galimų modelių įvairovei

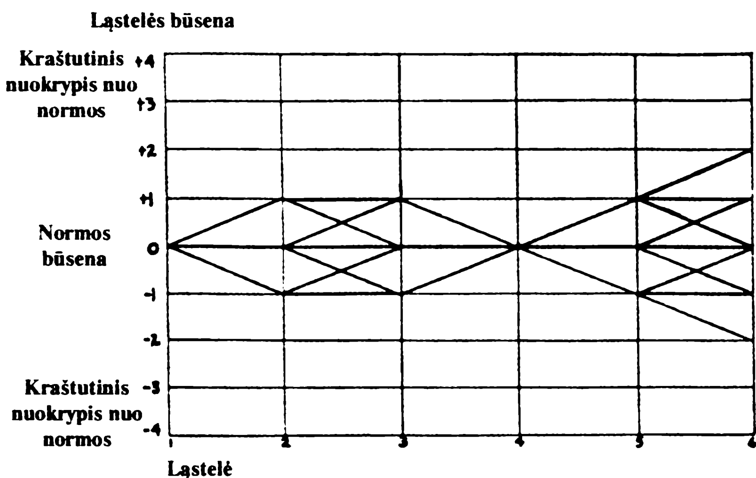

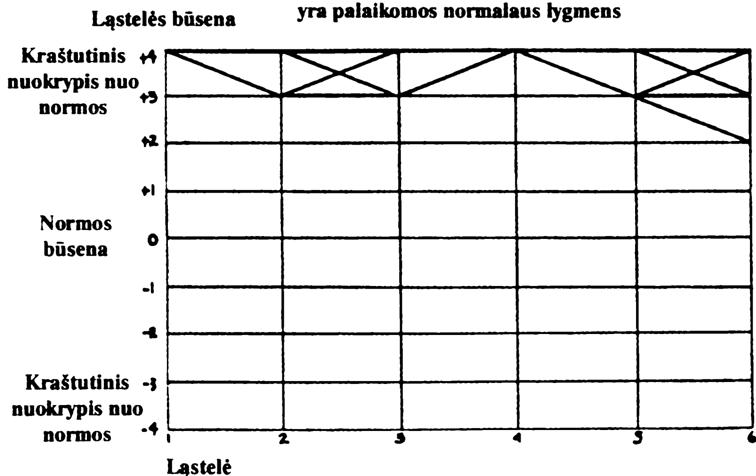
Modelių įvairovė, jeigu ląstelė Nr. 1 yra santykiškai artimo kraštutiniam lygmens. Skirtingų modelių skaičius (VAR (W)) – 203

Modelių įvairovė, jeigu ląstelė Nr. 1 yra kraštutinio lygmens. Skirtingų modelių skaičius (VAR (W)) – 122

74 pav. Ląstelės 1 apribojimo iki dviejų skirtingų lygmenų įtakos galimų modelių įvairovei papildoma iliustracija

75 pav. Ląstelių 1 ir 4 apribojimo iki tam tikrų lygmenų įtaka galimų modelių įvairovei. Viršutiniame piešinėlyje *var (W) = 63*. Apatiniame piešinėlyje *var (W) = 20*

bendrus kintamumo mažėjimo sąlygų teiginius. Šis klausimas turi būti labai svarbus psichologijai, biologijai, taip pat įvairių socialinių grupių kintamumo tyrimams.

E. MODELIO ĮVAIROVĖ IR REGRESIJA

Jeigu elgesio įvairovės mažėjimas yra regresijos požymis ir jeigu elgesio įvairovė reiškia visybėje įgyvendinamų modelių įvairovę, tai galima apibūdinti kai kurias sąlygas, kuriomis turi pasireikšti regresija.

1. Bet kokia ganėtinai didelės visybės dalies nekintančios būsenos fiksacija turėtų sukelti regresiją.

Šis įvairovės sumažėjimas vis dėlto turėtų būti labai menkas, jeigu tik viena periferinė ląstelė išlaikoma normalaus lygmens. Jeigu 67 pav. vaizduojamoje visybėje būtų dvidešimt, o ne šešios ląstelės, 1 ląstelės normalaus lygmens fiksacija beveik neturėtų jokios reikšmės šiai *var (W'')*. Regresija turėtų būti tuo didesnė, kuo daugiau ląstelių laikomos pastovios, kuo labiau ląstelės yra centrinės ir kuo labiau ląstelių būsena nukrypusi nuo normalios būsenos.

Situacijų, kai tam tikros asmens dalys lieka pastovios būsenos, pasitaiko dažnai. Pavyzdžiui, nepatenkinamas poreikis atitinka santykiškai pastovią tam tikrų vidinių asmeninių sistemų įtampos būseną. Aplinkos spaudimas gali individą ar jo dalį laikyti tam tikros įtampos būsenos. Veiksmams, kuriuos asmuo turi atlikti, dažnai reikia, kad tam tikros individo dalys būtų laikomos apibrėžtų būsenų.

Visos ar bent jau dauguma situacijų, kai asmuo yra budrus, reikalauja, kad daugiau ar mažiau plačios asmens dalies būsena būtų išlaikoma riboto diapazono. (Kai kuriais atžvilgiais tai tikriausiai mažiausiai tinka miegant.) Vis dėlto tokių situacijų negalima pavadinti „regresija“, nes tikrovėje asmuo niekada nebuvo aukštesnės raidos būsenos. Vis dėlto jeigu tokie išoriniai reikalavimai labai sustiprėja, pavyzdžiui, jeigu individas diena iš dienos atlieka tam tikras rutinines užduotis, kurios apima didžiąją jo dalį (t. y. laiko tą dalį tam tikroje būsenoje ar sekoje), gali pasireikšti kai kurie regresijos požymiai. Nepaisant to, ši regresija bus santykiškai maža tol, kol tie užimti

plotai nėra pernelyg išsiplėtę, kol paveikti tik periferiniai sluoksniai ir jeigu gretimų ląstelių nepriklausomybės laipsnis (vidinių sandūrų stipris) yra pakankamas.

Ši išvada iš mūsų formulių stebėtinai dera su psichologinio sočio eksperimentais. Prisisotinimas gali įvykti situacijoje, kai vis kartojama ta pati veikla, t. y. kai tam tikri asmens plotai laikomi daugiau ar mažiau pastovios būsenos. Ryškiausius sočio požymius galima vadinti tipiškais regresijos atvejais. Pavyzdžiui, didesni vienetai dediferencijuojasi į vis mažesnes dalis. Eksperimentai rodo, kad jeigu veikla lieka ganėtinai periferinė, prisisotinimas gali neįvykti. Tiek patrauklia, tiek nepatrauklia veiklomis greičiau prisisotinama negu neutraliomis. Iš tikrųjų abiem atvejais apimami labiau centriniai plotai ir dėl to didesni asmens plotai laikomi fiksuotos būsenos. Visa kita, kas didina centriškumą, regis, greitina prisisotinimą. Vaikų prisisotinimo greitis didesnis; iš tiesų jie menkiau diferencijuoti, o ląstelės mažiau nepriklausomos. Menko intelekto asmenų, kurių didesnė gretimų ląstelių nepriklausomybė (matuojama persisotinimu ir kitais ženklais), prisisotinimas yra lėtesnis negu mažų vaikų, turinčių tokį pat diferenciacijos laipsnį (žr. X skyrių).

Iš ankstesnių svarstymų galėtume tikėtis, kad padidėjusi emocinė įtampa turėtų sukelti akivaizdžią regresiją, kai įtampa pasiekia tam tikrą lygmenį. Tai teorija, kurią anksčiau pasiūlė T. Dembo[7] ir kuri puikiai dera su šio tyrimo eksperimentais ir rezultatais.

2. Jeigu sumažėja sandūrų stipris, mes turime tikėtis regresijos. Toks pavyzdys gali būti nuovargis, kuris, pasak B. Zeigarnik, atitinka labiau kintančią būseną, kai asmuo nesugeba kurti ar išsaugoti sistemų įtampos būsenos. (Panašus negebėjimas išlaikyti įtampą pastebėtas schizofrenija sergančių ligonių, atliekančių periferines veiklas.)

Be abejo, visais šiais atvejais greta modelių įvairovės kiti veiksniai taip pat reikšmingi.

---

[7] Dembo, T.: Der Ärger als dynamisches Problem, *Psychol. Forsch.*, 1931, *15*, 116–120.

3. Reikia pasakyti, kad modelių variantų ribojimas pagrįstas dviem ganėtinai skirtingomis veiksnių grupėmis. Viena grupė susijusi su diferenciacijos laipsniu, visybės skersmeniu ir ląstelių sandūrų stipriu, antra grupė – su ribomis būsenų, kurias nežūdama gali patirti ląstelė.

Abu veiksnius reikia aiškiai skirti, ypač pagal tam tikras raidos kryptis. Pirmo veiksnio (diferenciacijos, sandūrų stiprio ir t. t.) kintamumas suaugusiojo yra gerokai didesnis nei vaiko. Vis dėlto antro veiksnio kintamumo požymiai rodo, kad jaunesnio organizmo ląstelės gali daug labiau nukrypti nuo normalios būsenos ir nesuirti ir kad dėl to jaunesnių žmonių kintamumas yra didesnis. Mūsų pavyzdžiai rodo, kad didesnis nukrypimų nuo normos toleravimas turėtų būti itin reikšmingas (daug labiau nei iš tiesų yra), jeigu jis neutralizuotų modelių įvairovės didėjimą dėl didesnės brandesnio asmens diferenciacijos, jo stratifikacijos ir didesnio jo ląstelių sandūrų stiprio.

2. ORGANIZACINĖ VISYBĖS PRIKLAUSOMYBĖ IR ORGANIZACINĖ VIENOVĖ

Svarstydami organizacinę priklausomybę ir vienovę, apsiribosime keletu bendrų apmąstymų.

A. ORGANIZACINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Veikiausiai neįmanoma apibrėžti „organizacinės priklausomybės“ arba dviejų sričių *a* ir *b* nepriklausomybės laipsnio tokiu pat būdu kaip „kaip paprastos priklausomybės“, t. y. rodant pokyčio dydį, kuris yra būtinas vienoje srityje, kad pakeistų kitą sritį. Organizacinei priklausomybei svarbi *a* ypatybė – tai jos geba sukelti *b* būsenos pokytį, ir, regis, ši jėga tiesiogiai nesusijusi su būtinu *a* pokyčio dydžiu, kad veiktų *b*. Organizacinę *a* priklausomybę *b* $(org\ dep\,|\,a, b\,|)$ galima apibrėžti kaip didžiausią pokytį, kurį *b* gali sukelti *a* $(i^{b}\ ch\,|\,a\,|^{max})$.

(32) $$org\ dep\ (a, b) = i^{b}\ ch\,|\,a\,|^{max}.$$

Skirtumas tarp (32) ir (13) išreiškia skirtumą tarp paprastos ir organizacinės priklausomybės. Pirmajai, o ne antrajai būdingas priklausomų sričių būsenos lygybės polinkis.

Minėjome, kad socialinėje psichologijoje priklausomybės tipas yra panašus. Jeigu nurodome sužadintas jėgas, o ne sužadintus pokyčius, *b* turimą galią *a* (*pow b / a*) galime apibrėžti kaip didžiausios jėgos, kurią *b* gali veikti *a* ($i^b f^{max}_{a,x}$), ir didžiausio pasipriešinimo ($f^{max}_{\overline{a,x}}$), kurį gali parodyti *a*, santykį (*x* nurodo sritį, į kurią turi persikelti *a* pagal *b* valią; $f_{a,x}$ reiškia jėgą, veikiančią priešinga kryptimi negu $f_{\overline{a,x}}$).

(33) $$power\,(b / a) = \frac{i^b f^{max}_{a,x}}{f^{max}_{a,x}}.$$

Jeigu daroma pagrįsta prielaida, kad tarp sužadintų jėgų ir sužadintų pokyčių yra glaudus ryšys, (32) ir (33) turbūt yra tapačios.

B. VADOVAS IR ĮRANKIS

Minėdami dinamines visybes, vadovaujančią sritį vadinsime „vadovu" (*h*), o sritį, kuriai vadovaujama, – „įrankiu" (*to*). Vadovą ir įrankį galime nustatyti pagal tokią formulę:

(34) $$pow\,(h / to) > pow\,(to / h).$$

Kuo didesnė *pow (h / to)* reikšmė, tuo lengviau vadovui sukelti norimus įrankio pokyčius. Aptarkime, pavyzdžiui, įrankį, kuris turi daug subsričių. Lengvumas, kuriuo subvadovai vienas kitą gali keisti, priklauso nuo vadovo sužadintų jėgų stiprio, palyginti su ribojančių jėgų, kurios įrankį veikia priešinga nei sužadintos jėgos kryptimi, stipriu.

C. ORGANIZACINĖ VIENOVĖ

Atrodo, kad visybės organizacinę vienovę (*org uni* | *W* |) galima apibrėžti taip:

(35) $$org\,uni\,(W) = pow\,(hh / W - hh).$$

Kitaip tariant, visybės organizacinė vienovė yra susijusi su stipriausio vadovo (*hh*) galia likusiai visybės (*W – hh*) daliai. Tikriausiai reikia pridėti ir kitus veiksnius. Vis dėlto (35) formulė gali puikiai tikti kaip apytikrė.

Jeigu visybę sudaro ląstelės, kurios visos turi vienodą galią, visybės organizacinė vienovė yra maža dėl to, kad bet kurios ląstelės *c* galia, palyginti su likusia visybe *(power c / W – c)*, yra maža.

Paprastas didelės organizacinės vienovės atvejis atsiranda susidūrus su visybe, kuri turi *vieną* stiprų vadovą, o likusių galia tėra maža. Jeigu įrankių sričių yra labai daug, veiksminga vadovo galia gali būti didesnė įdarbinus keletą sublyderių (subvadovų, *sh*).

Jeigu visybė sudaryta iš dviejų ar daugiau nepriklausomų vadovų, visybės organizacinė vienovė gali itin sumažėti. Be abejo, svarbu, ar du vadovai yra „draugai“, ar „priešai“. Vis dėlto (35) formulė turbūt yra teisinga, jeigu „stipriausio vadovo galią“ suprantame kaip paties vadovo galios lauko stiprį, pridėtą prie draugų galios lauko dėl to, kad jie bendradarbiauja.

Jeigu taip suprantame nepriklausomus vadovus, turbūt galėtume teigti, kad

$$\text{(36)} \qquad org\ uni\ (W) = F\left(\frac{1}{n(h)}\right);$$

čia *n (h)* reiškia nepriklausomų vadovų skaičių. Kitaip tariant, kai visa kita lygu, visybės organizacinės vienovės laipsnis yra atvirkščiai proporcingas nepriklausomų vadovų skaičiui.

Atrodo, esama reikšmingų individualių asmens organizacinio laipsnio skirtumų. Kai kuriems individams vienas ar keli poreikiai yra ganėtinai stiprūs, kad nuslopintų kitus poreikius. Tokiu atveju galima tikėtis santykiškai aukšto bendro įtampos lygmens. Kiek kitoks asmens vienovės tipas pasiekiamas, jeigu santykiškai vienodų galių vadovai yra organizuojami „demokratiškesniu“ būdu. Šiuo atveju hierarchinės organizacijos viršūnėje yra grupė vadovų, sujungtų į vieną elgesio kryptį lemiančią dalį *(H)*. Jeigu šį *H* vertiname kaip vieną sritį, visybės vienovė yra didelė, nors joje nėra nė vienos visagalės ląstelės. Gali būti, kad tokio tipo vidinė organizacija būdinga harmoningesniems ir geranoriškesniems asmenims.

D. ORGANIZACINĖ VIENOVĖ RAIDOS METU IR ESANT REGRESIJAI

Raida apima diferenciaciją. Jeigu šitai turi sukurti didesnį skaičių dalių, kurios apytiksliai turi vienodą galią, organizacinės vienovės laipsnis pagal (35) formulę turi mažėti. Vadovo atsiradimas turi padidinti organizacinę vienovę.

Jeigu vadovo sritis vėl diferencijuojasi į du ar daugiau nepriklausomų vadovų h^1, h^2, h^3 ir kiekvienas šių vadovų gali santykiškai valdyti įrankių sritis, tada $pow\ (h^1\ /\ W - h^1)$ reikšmė turi itin sumažėti ir dėl to pagal (36) formulę organizacinės vienovės laipsnis taip pat turi sumažėti. Jau minėjome (V skyriuje), kad raidoje didėjanti centrinių poreikių diferenciacija gali lemti asmens organizacinės vienovės mažėjimą. Vis dėlto jeigu diferenciacija vyksta taip, kad vienas iš vadovų tampa viešpataujantis, arba taip, kad atsiranda naujas, aukštesnis vadovas *(hh)*, kuris ankstesniems vadovams suteikia subvadovų vaidmenį, visybės vienovės laipsnis vėl didėja pagal (35) formulę. Šiuo atveju didėja ir visybės hierarchinės organizacijos laipsnis.

Jeigu didėja priešingų vadovų (poreikių) skaičius, reikia tikėtis regresijos dezorganizacijos prasme, nes tuomet visybės organizacinė vienovė pagal (36) formulę turi mažėti. Organizacinės vienovės laipsnis taip pat šiek tiek sumažėja, jeigu srities įrankis tampa nebe toks kaitus. Šitai gali atsitikti, jeigu bendras įtampos lygmuo yra pernelyg aukštas arba jeigu įrankius vienu metu valdo priešingos jėgos.

Rodyklė

Paaiškinimai

p. 12. Autorius naudoja kabutes, tad neįmanoma suprasti, ar šį „atradimą" išties priskiria S. Freudui, t. y. daro klaidą, kurios išvengia įveikęs psichologijos pradžiamokslį tyrinėtojas. Neįsisąmonintų akstinų idėja psichologijos istorijoje žinoma nuo senosios indų literatūros. Šie akstinai vadinti *samskaromis.*

p. 24. *Determinierende Tendenz* (vok.) – determinuojantis, nulemiantis polinkis – terminas, kurį įvedė N. Ach, žymėdamas stebėjimui prieinamą uždavinių sprendimą valdančias neįsisąmonintas nuostatas ir tendencijas.

p. 24. Originale *quasi-need*; sudurtinių žodžių dėmuo *quasi-* visame tekste verčiamas kaip „antrinis (-ė)".

p. 27. *Ad hoc* (lot.) – šiuo atveju.

p. 41. *Ad infinitum* (lot.) – iki begalybės, be galo.

p. 54. Jeilio grupė, kitaip Žmonių santykių institutas, – Jeilio universiteto tarpdisciplininė tyrinėtojų grupė, kurią 1933 m., siekdamas paskatinti psichologų, psichiatrų, sociologų ir antropologų bendradarbiavimą, įkūrė amerikiečių biheivioristas Clark L. Hull (1884–1952). Institutas vadovavosi kūrėjo idėjomis, tačiau iš pat pradžių jo veikla buvo itin plati: nuo psichoanalitinių stebėjimų ir antropologinių neraštingų bendruomenių lauko tyrimų iki psichologijos eksperimentų. Grupę pradžioje sudarė Judson Brown, John Dollard, Donald Marquis, Neal Miller, O. Hobart Mowrer, Robert Sears, Kenneth Spence ir John Whiting.

p. 68. Originale *apple* (angl.) – obuolys.

p. 75. Originale *post-perceptual and prebehavioral.*

p. 91. Originale *morale.*

p. 97. W. P. A. (Work Projects Administration) – JAV didžiosios depresijos metais egzistavusi organizacija „Darbo projektų valdymas" (1935–1943). Vienas svarbiausių jos tikslų buvo kurti papildomas darbo vietas.

p. 104. Vertė Austėja Merkevičiūtė.

p. 120. Originale *restlesness.*

p. 129. *De nouveau* (pranc.) – vėl, iš pradžių.

p. 146. *Dira necessitas* (lot.) – rūsti būtinybė.

p. 151. *Fait accompli* (pranc.) – įvykęs faktas.

p. 153. *In statu nascendi* (lot.) – užuomazgoje, atsiradimo metu.

p. 159. *Gemeinschaft* (vok.) – bendrumas; *Gesellschaft* (vok.) – bendruomenė, visuomenė.

p. 180. Originale *morale.* Plg. p. 91.

p. 183. *Status quo* (lot.) – padėtis, kuri yra, esama padėtis.

p. 185. K. Lewinui veikiausiai buvo žinomi Hėrakleito filosofiniai ieškojimai ir garsioji šio mąstytojo tezė: „Į tas pačias upes įžengiame ir neįžengiame, esame [jose] ir nesame."

p. 194. *Koláč* (ček.) – pyragas.

p. 214. Plg. p. 185.

p. 218. *Ceteris paribus* (lot.) – visa kita, tas pats. Į lietuvių kalbą posakis paprastai verčiamas „kitos sąlygos yra tos pačios" arba „esant tokioms pačioms sąlygoms".

p. 234. Originale *ability (capacity).*

p. 254. Pyktis šiuolaikine psichologijos terminija paprastai įvardijamas kaip emocija – trumpalaikis situacinis emocinis išgyvenimas. Emocinėms būsenoms priskiriami ilgesnį laiką trunkantys foniniai emociniai išgyvenimai.

p. 287. Originale *unintelligent.*

Psichologinių lauko jėgų genijus

Psichologas, kaip mokslininkas empirikas (...), atsiduria turtingos ir neaprėpiamos žemės viduryje, kur pilna keistų įvykių: ten besižudantys žmonės; žaidžiantis vaikas; sudedantis lūpas ir mėginantis ištarti pirmąjį žodį vaikas; įsimylėjęs ir patekęs į sunkią padėtį asmuo, nenorintis ar negalintis rasti išeities; čia yra mistinė būsena, vadinama hipnoze, kai vieno asmens valia tarsi gali vadovauti kitam asmeniui; čia yra aukštesnių ir sudėtingesnių tikslų siekis; ištikimybė grupei; svajonės; planavimas; pasaulio tyrinėjimas; ir šitaip be galo. Tai – neaprėpiamas žemynas, kupinas žavesio, galios ir tokių žemės plotų, į kuriuos dar niekas nebuvo įkėlęs kojos.

Psichologija stengiasi užkariauti šį žemyną, išsiaiškinti, kur slypi jo turtai, ištirti jo pavojingas vietas, įvaldyti milžiniškas jėgas ir panaudoti energiją.

Kaip šį tikslą galima pasiekti?“[1]

Kurt Lewin, šiuos įtaigius, dabar jau ir lietuvių kalba skaitomus žodžius parašęs vokiečių psichologas, gimė 1890 m. rugsėjo 9 d. Prūsijos Poseno provincijos Mogilno miestelyje, dabartinėje Lenkijos teritorijoje. Lewinai gyveno virš nedidelės parduotuvės, kuri priklausė Kurto tėvui Leopoldui. Už kelių mylių nuo Mogilno šeima turėjo nedidelę fermą, kurią berniukas labai mėgo. Kurtui patiko vienam klaidžioti žolėtais laukais ir pušynais, jis taip pat mėgo sodininkystę, daug meistravo ir įgijo puikių darbo su medžiu ir mechanikos įgūdžių.

Kurt labai panėšėjo į tėvą, tačiau temperamentu buvo artimesnis motinai Rechai. Veikli, energinga, rūpestinga, atidi triūsdama ir namuose, ir parduotuvėje motina stengėsi, kad jos keturi vaikai: vyriausioji Hertha

---

[1] Lewin K. Formalization and Progress in Psychology. *University of Jowa Studies in Child Welfare*, 1940, *16*, No. 3, p. 9.

ir trys sūnūs Kurt, Egon, Fritz – taptų išsimokslinusiais, garbingais žmonėmis. Motinos kantrybė auginant vaikus Kurtui padarė didžiulį įspūdį. Pasak Lewino žmonos Gertrud, užaugęs Kurt draugo prisirišimą ar moters meilę vertino kantrumu, kurio prireikdavo jo nerangumui ar nuolatiniam vėlavimui įveikti.[2]

Trokšdami, kad jų vaikai įgytų kuo geresnį išsilavinimą, tėvai Kurtą pasiuntė į kolegiją provincijos sostinėje Posene. 1905 m. šeima persikėlė į Berlyną, kur penkiolikmetis įstojo į gimnaziją. Nei kolegijoje, nei gimnazijoje Kurt nebuvo išsiskiriantis mokinys. Nors ir nesunkus vaikas, jis kartais prarasdavo savitvardą, ir šeima praminė berniuką „įtūžusia silke“[3]. Gimnazijoje Kurt susipažino su graikų filosofija ir ją pamėgo. Filosofija Lewiną lydėjo visą gyvenimą.

1909 m. balandį Lewin įstojo į Freiburgo universitetą, ketindamas studijuoti mediciną ir tapti kaimo gydytoju. Tačiau veikiausiai patyręs, kad anatomijos dalykai yra pernelyg atstumiantys, ėmėsi biologijos – domesys ja, kaip ir filosofija, išliko visą gyvenimą. Lewin Freiburge išbuvo tik vieną semestrą. 1909 m. spalį jis užsiregistravo į Miuncheno universitetą, o 1910 m. galiausiai persikėlė į garsiausią šalyje Berlyno universitetą.

Berlyne greta kitų dalykų Kurt studijavo ir filosofiją. Lewin lankė E. Cassirerio filosofijos kursą ir, jo paties žodžiais tariant, jautė „didelį mokinio dėkingumą mokytojui“. Praėjus 36 metams po Cassirerio paskaitų, Lewin rašys: „Vargu ar prabėgo nors metai, kai nebūčiau turėjęs savitos priežasties dėkoti už pagalbą, kurią suteikė Cassirerio požiūris į mokslo ir tyrinėjimų esmę... Tam, kad peržengtų esamus žinių ribotumus, tyrinėtojui paprastai tenka laužyti metodologinius tabu, smerkiančius kaip „nemokslinius“ ar „nelogiškus“ metodus ir sąvokas, kurios vėliau pasirodys besančios kitos didžios pažangos pamatas.“[4]

---

[2] Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 4.

[3] Ten pat, p. 5.

[4] Cassirer's Philosophy of Science and the Social Sciences. In Schilpp P. A. (Ed.): *The Philosophy of Ernst Cassirer.* N. Y.: Tudor, 1949, p. 68.

Kai atėjo metas rinktis disertacijos kryptį, vadovu Lewin pasirinko Berlyno universiteto psichologijos profesorių ir Psichologijos laboratorijos direktorių C. Stumpfą. Stumpfo interesai buvo labai platūs: jis dirbo tiek filosofijos, tiek psichologijos srityse, tyrinėjo garso jutimą ir suvokimą, įkūrė Berlyno vaikų psichologijos asociaciją. Vadovaujamas Stumpfo, kuris studentams suteikdavo didelę laisvę, Lewin eksperimentiškai tyrinėjo mokymąsi. Doktorantūros studijų metais Kurt Lewin jautėsi tarsi berniukas iš pasakos, pamatęs, kad karalius nuogas.[5] Psichologijos karaliumi tuo metu Vokietijos universitetuose buvo W. Wundto teorija.

1914 m. vasarą baigęs doktorantūrą Lewin savanoriu išėjo į armiją. Netrukus prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, ir jis pasiliko kariuomenėje ketveriems metams. (Mokslinis laipsnis Lewinui buvo suteiktas 1916 m.) Pradėjęs tarnybą kaip eilinis, paliko ją leitenantu, buvo apdovanotas Geležiniu kryžiumi. Prie kareivio gyvenimo Lewin puikiai prisitaikė. Pasakojama, jog buvo netgi išmokęs miegoti stačiomis – stovėdamas rikiuotėje ar žygiuodamas. Nuo karo monotonijos, siaubo ir nevilties (1918 m. Kurt buvo sužeistas ir pateko į karo ligoninę, o jo jauniausias brolis Fritz žuvo) tuos ketverius metus Lewiną gelbėjo nepasotinamas smalsumas. Jis nuolat konceptualizavo potyrius ir galiausiai pavertė juos moksliniu straipsniu. 1917 m. per atostogas paskelbtame *Karo landšafte* Lewin aprašo tų pačių objektų suvokimo taikos metais ir mūšio lauke skirtumus ir, pasak F. Heiderio[6], pirmą kartą vartoja svarbias būsimos topologinės psichologijos teorijos kategorijas „sandūra“, „kryptis“, „sritis“. Tais pačiais metais paskelbtas kitas straipsnis iš disertacijos medžiagos rodo, kad Lewin jau tada buvo įsitikinęs, jog vien „asociacija“ negali paaiškinti stebimo reiškinio – būtina asociacionistinės teorijos modifikacija.

---

[5] Cit. pg. Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 8.

[6] Heider F. On Lewin's Methods and Theory. *Journal of Social Issues*, 1959, No. 13, p. 94.

1917 metai Lewinui buvo įsimintini ne tik dviem paskelbtais straipsniais. Per atostogas jis vedė Marią Landsberg, mergaičių mokyklos vokiečių ir anglų kalbų mokytoją. Iš pradžių Kurt ir Maria Lewinai gyveno bute Berlyno pakraštyje, Šarlotenburge, o 1922 m. nusipirko namą naujame besiplečiančiame sostinės rajone netoli Tempelhofo oro uosto. 1919 m. Lewinams gimė duktė Agnes, o 1922 m. – sūnus Fritz.

1920-aisiais ekonominis Vokietijos gyvenimas buvo krečiamas krizių, tačiau Berlyno universitetas šiaip taip vertėsi. Senuosiuose Imperatoriaus rūmuose keletas kambarių buvo skirta Psichologijos institutui, į kurį po demobilizacijos 1921 m. ir sugrįžo Lewin. Čia praleisti metai žymi Lewino kūrybos pradžią ir teorinių sąvokų bei eksperimentinių metodų sampratos formavimąsi. Institute, kur M. Wertheimer, W. Köhler ir K. Koffka kūrė pamatines geštaltinės psichologijos apybrėžas, Lewin rado puikią aplinką darbui. Kurt niekada nebuvo ortodoksinis geštaltpsichologas, tačiau geštaltinės psichologijos holizmas Lewinui darė didžiulį įspūdį.[7]

Lewino pastangos plėtoti kitokią – topologinę ir jėgų – psichologiją atsispindėjo jau 1919 m. parašytame straipsnyje apie dirbančio žemės ūkyje, o 1920 m. – apie dirbančio gamyboje žmogaus vaidmenį. Pastarasis nagrinėjo F. Tayloro pasiūlytą darbo našumo gerinimo sistemą. Lewin teigė, kad tai, kiek darbas patenkina darbuotojo psichologinius poreikius, yra pagrindinis veiksnys, lemiantis, kaip gerai jis dirba prie konvejerio ar darbo stalo. Kurt įrodinėjo, kad žmogus negyvena tam, kad gamintų, o gamina tam, kad gyventų. Svarbiausia – dirbančio žmogaus patiriama vidinė darbo vertė.

Per tuos metus Lewin psichologas ir toliau buvo neatsiejamas nuo Lewino filosofo. Berlyno universitete Lewin kaip *Privatdozent* (paskirtas 1921 m.) vienus metus skaitė psichologijos paskaitas, kitus – vedė filosofijos seminarus, o dar kitais metais – atvirkščiai.

1922 m. Lewin paskelbė vieną svarbiausių teorinių straipsnių *Genezės sąvoka fizikoje, biologijoje ir raidos istorijoje.* Jame tyrinėtojas lygina

---

[7] Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 13.

įvairias mokslines disciplinas ir mėgina visiškai naujai nusakyti jų skirtumus. Sąvoka, į kurią telkiasi analizė, yra „genidentity" – santykis, per kurį objektai išlaiko tapatumą bėgant laikui. Įrodinėdamas vis savitesnę atskiros mokslinės disciplinos raidą, Lewin pabrėžia, kad ir psichologija turi susikurti daugmaž nepriklausomą sąvokų sistemą. Psichologijai plėtojantis ji turi vis labiau patirti savąjį atskirumą nuo kitų mokslų, tokių kaip fiziologija: psichologija turi apsivalyti.

Vienas didžiausių Lewino indėlių į psichologiją – per 20 empirinių tyrimų, kuriuos Berlyno psichologijos institute atliko jo vadovaujami doktorantai B. Zeigarnik, M. Ovsiankina, V. Mahler, T. Dembo ir kiti. Tai buvo teoriškai orientuoti, nagrinėjantys asmenybės struktūrą ir psichologinę aplinką darbai. Visi buvo paskelbti kaip straipsniai Berlyno universiteto eksperimentinės psichologijos žurnale *Psychologische Forschung*. Iškilių psichologijos istorijoje darbų temas galima išvardyti taip: 1) nebaigtų užduočių prisiminimas, 2) aspiracijos lygmuo, 3) pakeitimas, 4) sotis, 5) pyktis. Šie tyrinėjimai irgi prisidėjo prie to, kad 1927 m. Lewin buvo paskirtas *Ausserordentlicher nicht beamteter Professor.*

Lewino ieškojimai ir idėjos tapo geriau žinomos psichologams anglakalbiame pasaulyje iš J. F. Browno – vieno pirmųjų amerikiečių, studijavusių su juo Berlyne, – straipsnio *Kurto Lewino metodai – veiksmo ir afekto tyrimai*, kuris buvo paskelbtas *Psychological Review* 1929 m., prieš pat tarptautinį psichologų kongresą Jeilyje. Po Browno straipsnio, pranešimo Jeilio kongrese ir dėl *Psychologische Forschung* straipsnių Lewin tapo įtakinga psichologijos figūra. Tai, kad jis siūlė naują psichologiją, daugeliui amerikiečių kolegų darė didelį įspūdį. Tuo metu neretas tyrinėtojas dar vadovavosi tradicine mokslų hierarchijos samprata – idėja, kad psichinius reiškinius galima aprašyti psichologinėmis sąvokomis, tačiau norint juos paaiškinti dera nusileisti pagal hierarchiją žemyn į kažką labiau pamatinio. Lewin įrodinėjo, kad psichologijos kintamieji gali būti paaiškinti grynai psichologinėmis sąvokomis.

Lewino šeimoje sunkumus spręsti sekėsi prasčiau. Fritz turėjo įgimtą abiejų klubikaulių išnirimą. Sudėtingos operacijos, būtina nuolatinė priežiūra kėlė stresą ir abiem tėvams, ir dukrelei Agnes. Atmosfera namuose

buvo įtempta ir nerimastinga. Nors tiek Kurt, tiek Maria buvo atsidavę vaikams, sutuoktiniai nesutarė dėl tinkamiausių būdų kovoti su šiais sunkumais. Didėjant šeimoje įtampai, Kurt nutarė, jog skyrybos – vienintelis sprendimas, ir išsikėlė iš namų. 1929 m. Lewin vedė dar kartą. Jo antroji žmona buvo Gertrud Weiss, šeimos draugė, kurią jis ir Maria pažinojo nuo 1921 m. Lewinai apsigyveno naujame name Berlyno priemiestyje Šachtenze. 1931 m. Kurt ir Gertrud susilaukė dukters Miriam, o 1933 m. – sūnaus Danielio.

1931 m. žurnale *Journal of Genetic Psychology* pasirodė Lewino straipsnis *Perėjimas nuo Aristotelio prie Galilėjaus mąstymo būdo psichologijoje ir biologijoje.* Jame tyrinėtojas siūlė atsakymus į tokius klausimus kaip, ar psichologijoje įmanu atlikti tikslius eksperimentus ir nustatyti bendrus dėsnius? ar įmanoma tyrinėti ir paaiškinti psichinius reiškinius kiekybiškai ir objektyviai kaip fizikoje? ar psichologija, tyrinėjanti itin besiskiriančius pavienius individus, gali rasti dėsnius, kurie bus tinkami kiekvienam individui? Originalus straipsnis, atsakantis į šiuos klausimus teigiamai ir psichologiniuose tyrimuose teikiantis pirmenybę nuodugniai pavienio asmens bei jo padėties psichologiniame lauke ar gyvenimo erdvėje analizei, patraukė daugelio to meto psichologų dėmesį ir prisidėjo prie didėjančios Lewino šlovės. Žymus prancūzų psichologas C. Faucheux įrodinėjo, kad šis straipsnis daro didelę įtaką psichologijai ir praėjus daugeliui metų.[8]

1932 m. L. Terman, Stanfordo universiteto Psichologijos fakulteto vadovas, pakvietė Lewiną šešiems mėnesiams kaip vizituojantį profesorių į Stanfordo universitetą Palo Alto mieste Kalifornijoje. Baigiantis vizitui Lewin prieš grįždamas į Vokietiją dar nusprendė aplankyti Japoniją ir Rusiją. Svečiuodamasis Rusijoje pas A. Luriją, Lewin sužinojo, kad Vokietijoje į valdžią atėjo Hitleris. Nors Lewinai vis dėlto grįžo į Vokietiją, netrukus Kurt gavo Kornelio universiteto Psichologijos fa-

---

[8] Cit. pg. Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 59.

kulteto dekano Roberto Ogdeno telegramą, kviečiančią prisidėti prie šio universiteto. Lewin paliko Vokietiją 1933 m. ir niekada į ją nebesugrįžo.

Kornelyje prie jo greitai prisijungė buvę mokiniai Berlyne T. Dembo ir J. Frank. Anglų kalba pasirodė svarbiausi Lewino straipsniai, kuriuos išvertė D. Adams ir K. Zener – Diuko universiteto Psichologijos fakulteto tyrinėtojai. Jie buvo paskelbti 1935 m. ir pavadinti *Dinaminė asmenybės teorija.* Po metų išėjo ir *Topologinės psichologijos dėsniai* – knyga, kurios rankraštis buvo seniai parengtas vokiečių kalba, tačiau ja niekada nebuvo išleistas.

Pirmiausia L. Franko pastangomis Lewin netrukus gavo pareigas Ajovos universitete – svarbiame JAV psichologinių ir pedagoginių tyrimų centre. Čia Lewin praleido devynerius metus nuo 1935 iki 1944 m. Ajovoje jis ėmėsi naujos srities – klausimų, kuriuos kėlė to meto amerikiečių visuomenė. Lewino interesai buvo labai platūs: nors jis ėjo vaikų psichologijos profesoriaus pareigas, ir toliau domėjosi bendrąja psichologija ir eksperimentu, ypatingą dėmesį skirdamas socialinei psichologijai. Pasak Lewino, daug faktų, kuriuos turi tyrinėti socialinė psichologija, gali atrodyti gąsdinantys net prityrusiam mokslininkui. Jie apima „vertybes", „ideologiją", „gyvenimo ir mąstymo stilių" ir kitus kultūros aspektus, grupės ir grupės sandaros „sociologinius klausimus", „psichologinius" faktus, tokius kaip asmens tikslai ir baimės, jo asmenybė, „fiziologinius" duomenis, tokius kaip asmens sveikata ir ligos, stiprybė ir silpnybės, galiausiai „fizines" aktualijas, kaip antai fizinio ploto, kuriame asmuo ar grupė gyvena, dydis. Lewin neabejojo, kad būtina rasti kelią kūno pokyčius, pasaulėžiūros pasikeitimą ir grupės priklausomybę nagrinėti viena moksline kalba. Šitai galima pasiekti vartojant konstruktus, kurie apibūdina objektus ir įvykius veikiau tarpusavio priklausomybės nei fenotipinio panašumo ar skirtingumo sąvokomis. Jis tikėjo, kad matematika, ypač jos šakos, nagrinėjančios abstrakčią „erdvės" sąvoką, suteikia psichologijos teoretikui tobulą įrankį. Kaip vėliau teigė D. MacKinnon, „tam tikra prasme geras dalykas buvo tai, kad Lewin emigravo ir atsidūrė visiškai naujoje aplinkoje. Tai tapo akstinu, kreipiančiu jo energiją į klau-

simus, kurių jis, ko gero, niekada nebūtų nagrinėjęs, jeigu tuo metu pasaulyje nebūtų buvę perversmų. Visi šie siaubingi įvykiai sustiprino Lewino atsidavimą žmonijai ir jos gerovei".[9]

Lewinui toliau dedant didžiules pastangas plėtoti formalią sistemą, tinkamą psichinių reiškinių pateikčiai, 1938 m., praėjus dvejiems metams po *Topologinės psichologijos dėsnių* paskelbimo, pasirodė monografija *Sąvokinė psichologinių jėgų pateiktis ir matavimas*. Pamatinė Lewino prielaida apie psichologiją buvo ta, kad ji turi tapti tikru mokslu. Tyrinėtojas buvo įsitikinęs, kad tam dera išplėtoti formalią sąvokų sistemą, suderinančią apybrėžas ir dėsnius, kurie kaip visuma tinkamai aprašytų empirinius psichologijos faktus. Tais svarbiausiais konstruktais tapo kategorijos energija, įtampa, poreikis, valentingumas, jėga arba vektorius.

1939 m. kartu su K. Korschu parašytame straipsnyje Lewin psichologijos pažangą siejo su trimis plėtotėmis: 1) griežtomis eksperimentinėmis procedūromis; 2) pažangia matematizacija ir normalizacija; 3) dinaminiais lauko teorijos konstruktais.

1938–1939 m. Lewin praleido du produktyvius semestrus Harvardo psichologijos klinikoje, kur ėjo vizituojančio profesoriaus pareigas. Harvarde tuo metu dirbo G. Allport, E. Boring, K. Lashley, S. Stekens, H. Murray, kuris vadovavo klinikai.

1939 m. vasarą po viešnagės Kalifornijos universitete, Berklyje, kartu su Louise ir Rogeriu Barkeriais ilsėdamasis trobelėje *Sierra Madre* kalnuose Lewin sužinojo, kad Hitlerio kariuomenė įsiveržė į Lenkiją. Jis iškart suprato, kad Lenkijos užpuolimas – tik katastrofos pradžia. Vėliau Lewin dažnai kalbėjo apie to meto Vakarų šalių intelektualų aklumą, neleidusį įžvelgti artėjančio holokausto. Deja, Lewino pastangos išgelbėti Vokietijoje likusius artimuosius buvo bevaisės. Jo motina ir brolis žuvo koncentracijos stovykloje Lenkijoje.

Per karą Kurt daug keliavo iš Ajovos į Vašingtoną, dalyvavo daugybėje administratorių, karinio personalo komitetų, nagrinėjančių įvairiau-

---

[9] Cit. pg. Marrow A. J. *The Practical Theorist*. The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 85.

sius visuomeninius klausimus, susirinkimų. Karui einant į pabaigą, Lewin, jau JAV pilietis, buvo bebaigiąs produktyvaus darbo dešimtmetį Ajovoje. Jo dėmesys vis labiau krypo į grupinę dinamiką, eksperimentinę socialinę psichologiją ir procesą, kurį jis įvardijo kaip „veiksmo tyrimas“. Psichologija, nusprendė jis, turi siekti daugiau nei vien paaiškinti elgesį. „Mes taip pat turime stengtis suprasti, kaip žmonės gali pasikeisti, kad išmoktų elgtis geriau.“[10] Lewin teigė, jog socialiniams klausimams tirti – tiek mažose, tiek didelėse aplinkose – būtinas eksperimentas. Abejonės, kad tokius kontroliuojamus lauko eksperimentus jis gali atlikti Ajovoje, buvo viena paskatų pradėti ieškoti lėšų savo institutui.

Su būdinga energija, entuziazmu ir atsidavimu Lewin ėmėsi kurti dvi institucijas iškart: Bendruomenės savitarpio santykių komisiją (C.C.I.) prie JAV žydų kongreso bei Grupės dinamikos tyrimų centrą – ir, žinoma, abi jas įkūrė. 1944 m. JAV žydų kongresas priėmė memorandumą dėl C.C.I., o dėl Centro, tai, patartas draugų, Lewin visą domesį ir pastangas sutelkė į dvi institucijas: Kalifornijos universitetą Berklyje ir Masačusetso technologijos institutą Kembridže (M.I.T.). Kalifornijos universiteto profesorius E. Tolman ir Masačusetso technologijos instituto profesorius D. McGregor ėmė tartis su savo institucijų vadovais. Negaudamas apibrėžto atsakymo nei iš Kalifornijos, nei iš Masačusetso, Lewin paskambino D. McGregorui į M.I.T. prašydamas apsispręsti, ir netrukus gavo formalų kvietimą kurti Grupės dinamikos tyrimų centrą Masačusetse.

1945 m. pabaigoje Grupės dinamikos tyrimų centras M.I.T. jau dirbo visu pajėgumu. Ekonomikos ir socialinių mokslų fakultetas, kuriame buvo įsikūręs Centras, nevaržė jo įkūrėjo kūrybinių ieškojimų. Tai buvo idealios darbo sąlygos Lewinui, teikusiam pirmenybę eklektiškoms organizacinėms ir metodologinėms tyrimų nuostatoms. Lewin dirbo drauge su D. McGregoru, Ch. Myersu, artimai bendradarbiavo su H. Murray,

---

[10] Lewin K. and Grabbe P. Conduct, Knowledge, and Acceptance of New Values. *Journal of Social Issues*, 1945, *1*, No. 53, p. 56.

G. Allportu iš Harvardo universiteto. Į M.I.T. Lewin pritraukė daug puikių studentų, tarp jų S. Hermaną, kuris atvyko iš Pietų Afrikos, G. Hearną, atvykusį iš Kanados, M. Deutschą, H. Kelley, J. Thibaut ir daugybę kitų, kurie vėliau tapo garsiais psichologijos tyrinėtojais. Nors Centro finansinė padėtis vadovui visada kėlė rūpesčių, Lewinui pavyko gauti lėšų iš JAV nacionalinio psichinės sveikatos instituto, Karinių oro pajėgų, Fieldo, Rockefellerio ir Carnegie'io fondų.

Grupės dinamikos tyrimų centre ilgainiui išsirutuliojo šešios didžiausios tyrinėjimų kryptys: 1) grupės produktyvumo tyrinėjimai, 2) komunikacijos ir įtakos tyrimai, 3) socialinė percepcija, 4) tarpgrupinių santykių klausimai, 5) grupės narystė ir individualus prisitaikymas, 6) lyderystės ir grupės optimizavimo klausimai. Iš viso vadovaujant Lewinui M.I.T. buvo paskelbti 125 moksliniai straipsniai. Sudėjus juos su straipsniais, kurie buvo išspausdinti per tą patį laikotarpį Lewinui globojant C.C.I., bendras skaičius pranoksta bet kurią kitą psichologijos tyrėjų grupę.[11]

Bėgant metams Lewin po truputį plėtojo sąvokų sistemą, paremtą „asmeniu" kaip sudėtingu energijos lauku, kur visas elgesys gali būti suprastas kaip tam tikros lauko būsenos pokytis per tam tikrą laiką. Jis postulavo psichologines įtampas, kurios veikia kaip savita energijos forma. Terminu „įtampa" Lewin pirmiausia žymėjo itin geidžiamą, patrauklią būseną, kuri lemia didėjančias asmens pastangas tikslui pasiekti. Lewin manė, kad įtampa atsiranda kylant poreikiui arba stygiui. Būtent poreikių siekiai išsikrauti išskiria energiją, kuri galiausiai ir yra visos psichinės veiklos priežastis. Jėgos, kurias Lewin postulavo psichologiniame lauke, buvo ne fizinės, o psichologinės. Psichologija, siekdama suprasti arba numatyti elgesį, turi nagrinėti psichines įtampas, veikiančias psichiniame jėgų lauke. Kaip šios knygos *Pratarmėje* liudija D. Cartwright, Lewin buvo įsitikinęs tokiomis šios disciplinos galimybėmis. Svarstant visiškai kitą teorinį klausimą, kartą Lewin staiga nutilo ir su dideliu entuziazmu tarė: „Kitais metais mes tikrai

---

[11] Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 190.

pajėgsime išmatuoti psichologines jėgas."

Po 1940 m. Lewin paskelbė mažai tyrinėjimų, kuriuos galėtume priskirti šiai „asmens" teorijai. Jo energija buvo veikiau nukreipta į grupės procesų tyrimus. Jis buvo įsitikinęs, kad jau įmanu sukurti bendrą teoriją, kuri tiktų bet kuriai grupei – šeimai, darbo, religinei bendruomenei. Lewin rengė eksperimentus, turinčius surinkti duomenis labai skirtingais ir įvairiais klausimais: kaip tampama lyderiais, kaip kuriama grupės atmosfera, kaip pasiekiami grupės sprendimai, kaip nariai bendrauja vienas su kitu, kaip grupės nustato savo normas. Lewino domesys socialinių klausimų psichologiniais tyrimais paskatino jį parašyti keletą reikšmingų straipsnių, kurių tikslas buvo nutiesti tiltą tarp socialinės teorijos ir socialinio veiksmo. Pagrindinis juose nagrinėtas klausimas – ką reiškia žmogui priklausyti grupei ir kaip grupė keičia elgesį. Lewin teigė, kad grupė individui yra visų svarbiausia – jo socialinio statuso ir saugos jausmo šaltinis.

Didžiulę reikšmę tiriant socialinius institutus ir koreguojant jų veiklą turėjo Topologijos grupė ir „T grupės".

Neformalūs studentų susibūrimai *Quasselstrippe* Berlyne ar Ajovoje buvo vieta keistis idėjomis tarp esamų Lewino studentų, o organizacijai, kuri išgarsėjo kaip Topologijos grupė, teko platesnės funkcijos. Ji susikūrė spontaniškai: kai kurie kolegos, dirbę su Kurtu Berlyne, nusprendė su juo susitikinėti neformalioje aplinkoje. Grupė vienijo buvusius studentus, kolegas, kurie tiesiog laikė save Lewino profesiniais draugais. Neskaitant karo laikotarpio, tokie susitikimai vyko kasmet nuo 1933 iki 1965 m. Juose dalyvavo M. Mead, E. Tolman, K. Koffka, E. Erikson ir kiti žymūs psichologai bei kitų socialinių disciplinų atstovai.

1946 m. vasarą Lewin gavo Konektikuto valstijos Tarprasinės komisijos kvietimą padėti mokyti lyderius ir atlikti veiksmingiausių priemonių rasiniams ir religiniams prietarams įveikti tyrimą. Tam 1947 m. buvo įkurta Nacionalinių mokymų laboratorija, kuri „išaugo į tarptautiniu

[12] Bennis W. *Journal of Applied Behavioral Science,* 1967, *3,* No. 6, p. 34.

mastu pripažintą ir galingą mokymo jėgą, paveikusią beveik visas mūsų visuomenės institucijas“[12]. Pagrindinis laboratorijos tikslas buvo pagelbėti žmonėms veiksmingiau spręsti painius santykius ir sunkumus. Joje taikytas metodas dažnai vadinamas „sensityvumo treniravimu“, „laboratorija“ arba „grupės dinamikos“ treniravimu. Neretas tyrinėtojas įrodinėja, kad tai – daugiau žadantis būdas spręsti socialinius sunkumus nei bet kuri kita alternatyva. Tad kažin ar C. Rogers buvo visiškai neteisus, teigdamas, kad „sensityvumo treniravimas galbūt yra reikšmingiausias šimtmečio socialinis atradimas“[13].

1947 m. vasario 11 d., paskutiniąją gyvenimo dieną, Lewin buvo itin užimtas – ruošėsi būsimai eilinei kelionei į Niujorką. R. Lippittui jis aiškino apie neteisingą įsitikinimą terapeuto, kuris tetrokšta išmokyti pacientus pasitikėti savimi ir „stovėti ant savo kojų“. „Amerikos kultūros „kuriančio save žmogaus“, kiekvieno, „stovinčio ant savo kojų“, idealas, – sakė Lewin, – yra tragiškas iniciatyvą naikinančios priklausomybės nuo geranoriško despoto paveikslas. Mums visiems reikia nuolatinės vienas kito pagalbos. Ši tarpusavio priklausomybė – didžiausias iššūkis individo ir grupės funkcionavimo brandai.“[14]

Paskutinis vakaras buvo „neįprastai taikus ir ramus“, kaip vėliau pasakojo Lewino žmona. Vakare Lewin pasijuto blogai, į namus buvo iškviestas šeimos gydytojas. Jis nedelsdamas atvyko ir apžiūrėjęs Kurtą iškart nustatė, jog jį ištikęs širdies priepuolis. Rytą ketinta Lewiną guldyti į ligoninę. Gydytojui išvykus, netrukus Lewiną ištiko antras, lemtingas, širdies smūgis.

* * *

---

[13] Rogers C. Interpersonal Relationships USA. *Journal of Applied Behavioral Science*, 1968, *4*, No. 3, p. 68.

[14] Cit. pg. Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 236.

[15] Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 227.

Kurto Lewino gyvenimą žymi ironiški kontrastai.[15] Kaip mokslininkas, jis pasiekė neįtikėtiną sėkmę ir tarptautinį pripažinimą. Jo įtaka psichologijai akivaizdi ir itin vertinama iki šių dienų. Daugelis Lewino sąvokų taip plačiai taikomos, kad jų kilmės nė neprisimenama, dažnai Lewino išsakytos idėjos ir sukurti metodai aptariami be jokios nuorodos į jį. Net Lewino mintis, jog „nieko nėra praktiškesnio už gerą teoriją", kartojama nieko nežinant apie jos autorių. Greta Lewino telkėsi entuziastingi draugai ir bendradarbiai, kurie buvo persismelkę didžiule pagarba mokytojui, o vėliau sėkmingai plėtojo jo atradimus. Antra vertus, psichologijos „establišmentas" į savo gretas Lewino niekada nepriėmė. Joks prestižinis universitetas nepasiūlė jam pareigų, JAV psichologijos asociacija niekada nepaskyrė ar neišrinko į jokias pareigas. Lewin asmeninis gyvenimas taip pat buvo lydimas bėdų: Pirmojo pasaulinio karo smūgiai, nesėkminga pirmoji santuoka, artimųjų žūtis nacistinėje Vokietijoje.

Pirmas oficialus Lewino indėlio į psichologiją pripažinimas – Socialinių klausimų psichologinių tyrimų draugijos, kurią jis buvo įkūręs ir kuri vėliau tapo APA skyriumi, surengtas mirties metinių minėjimas 1947 m. per kasmetį APA suvažiavimą. Pranešimus jame skaitė Harvardo universitetui atstovavęs G. Allport, E. Tolman iš Kalifornijos universiteto ir A. Marrow iš Kolumbijos universiteto. Pirmas kalbėjęs Tolman taip apibendrino Kurto Lewino didybę: „S. Freud klinicistas ir K. Lewin eksperimentatorius – štai tie du žmonės, kurių vardai bus garbinami mūsų psichologinės eros istorijoje. Nes būtent jų skirtingos, tačiau papildančios viena kitą įžvalgos pirmą kartą psichologiją pavertė mokslu, pritaikomu tikriems žmonėms ir tikrai žmonių visuomenei."[16]

Remigijus Bliumas

---

[16] Cit. pg. Marrow A. J. *The Practical Theorist.* The Life and Work of Kurt Lewin. N. Y.: Teachers College Press, 1977, p. 237.

KURT LEWIN

LAUKO TEORIJA
SOCIALINIUOSE MOKSLUOSE

Rinktiniai teoriniai straipsniai

Išleido Vilniaus universiteto
Specialiosios psichologijos laboratorija
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
http://www.psd.fsf.vu.lt
El. paštas: *spl@fsf.vu.lt*

Spausdino Standartų spaustuvė
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, Vilnius

Skaitytojo rankose – penktoji serijos *Psichologijos klasika* knyga – Kurto Lewino straipsnių rinkinys *Lauko teorija socialiniuose moksluose*. Jis buvo išleistas jau po autoriaus mirties, nuo kurios prabėgo lygiai 60 metų. Knygos pasirodymas lietuvių kalba – proga prisiminti šį įdomų ir savitą mokslinio mąstymo psichologijoje kaitos puoselėtoją.

Psichologijos metodologas ir teoretikas, psichikos funkcionavimo griežtų dėsnių ieškotojas, socialinės ir organizacinės psichologijos pradininkas, lauko teorijos ir topologinės psichologijos kūrėjas, buvęs prie geštaltpsichologijos ištakų, bet kartu pasidavęs ir S. Freudo psichoanalizės įtakai, kūrybinio kelio pabaigą vainikavo tuo, ką būtų galima pavadinti levinizmu (anglų tyrinėtojai vartoja sąvoką *lewinian* – leviniškas, Lewino). Nedaug psichologų gali pasigirti tuo, kad jų kūrybinis palikimas būtų įvardytas iš pavardės padarytu bendriniu žodžiu.

Beveik visose psichologijos istorijos knygose ir žinynuose K. Lewin pristatomas kaip vokiečių kilmės amerikiečių psichologas. Tačiau jis gimė tikrų žydų šeimoje sename Mogilno miestelyje (tuometinė Prūsija, dabar Lenkijos Pamario kraštas – ne taip toli nuo Lietuvos). Kai Kurtui buvo 15 m., tėvai persikraustė į Berlyną. Čia baigė gimnaziją, įstojo į Freiburgo universitetą, vėliau studijavo biologiją Miuncheno universitete, už nuopelnus Kaizerio armijoje (buvo net sužeistas) apdovanotas Geležiniu kryžiumi, po demobilizacijos dirbo kartu su trimis geštaltpsichologijos kūrėjais. 1933 m. išvyko į JAV, kur plėtojo lauko teoriją, atliko grupių dinamikos tyrimus. Na, bet daug išsamiau visa tai papasakota R. Bliumo baigiamajame straipsnyje. K. Lewino tekstus versti ir redaguoti buvo nelengva. Tačiau vertėjai ir knygos moksliniam redaktoriui pavyko išlaikyti griežtą (kiek formalizuotą) autoriaus stilių, tiksliai perteikti žymaus psichologo įžvalgas.

ALBINAS BAGDONAS

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

Rekomenduojama kaina – 24 Lt